Uniwersytet Jagielloński

Wydział Historyczny

Szymon Jellonek

Tożsamość kulturowa rzymskich kolonii na przykładzie lokalnego mennictwa w I-III w. po Chr.

Praca doktorska

Promotor: dr hab. Prof. UJ Jarosław Bodzek

Kraków 2020

Tożsamość kulturowa rzymskich kolonii na przykładzie lokalnego mennictwa w I-III w. po Chr. .

Spis treści

1. Wstęp

"The most explicit symbols of a city's identity and status were its coins"[1]

Fergus Millar

"Coins can also contribute to our understanding of whether and to what extent colonists retained their own cultural identity or were assimilated into their new cultural environment"[2]

Sofia Kremydi- Sicilianou

Przyczynek do niniejszej pracy stanowią dwa powyższe cytaty. Fergus Millar w swoim dziele poświęconym greckiemu wschodowi zaakcentował znaczenie monet w badaniach nad tożsamością oraz statusem antycznych miast. Myśl tę rozwinęła S. Kremydi-Sicilianou rozważając do jakiego stopnia koloniści utrzymali swoją kulturę, a w jakim zostali zasymilowani z lokalną kulturą. Zatem czego możemy się dowiedzieć o tożsamości kulturowej rzymskich kolonii na podstawie ich monet? Jest to kluczowe pytanie, z którym autor niniejszej pracy postanowił się zmierzyć. Mimo, że powstało kilka prac poświęconych tożsamości w kontekście monet rzymskich kolonii, które koncentrowały się one na wybranych regionach.[3] Nie przedstawiono jednak dotąd problemu mennictwa kolonialnego jako oddzielnego i pojmowanego całościowo fenomenu.[4] Jest to niewątpliwie luka, którą należy wypełnić.

[1] MILLAR 1993: 257
[2] KREMYDI- SICILIANOU 2005: 96
[3] Macedonia i Grecja- PAPAGEORGIADOU- BANI 2004; Azja Mniejsza- FILGES 2015
[4] Artykuł C. Katsari I S. Mitchella stanowi jedynie generalny wstęp do zagadnienia; KATSARI, MITCHELL 2009: 221-249

Wśród kilkuset miast produkujących monety w czasach pryncypatu (w czasach Antoninów było ich 371)[5] kolonie stanowią relatywnie niewielką grupę (67). Jednak mimo, że dzieliły je tysiące kilometrów, gdyż skrajne leżały na Półwyspie Iberyjskim oraz w Mezopotamii, oraz czasem setki lat, to produkowały monety o wspólnych cechach wywodzące się ze jednej tradycji. Lampsakos na jednej z inicjalnych emisji (45 r. przed Chr.) przedstawiło kapłana wyznaczającego granice miasta (Il.6.9)[6]. Ta scena w prawie niezmienionej wersji ukazana została na jednej z ostatnich monet z Kremny z czasów Aureliana, która być może upamiętniła w ten sposób 300 rocznicę fundacji tejże kolonii.[7] To jest tylko wstępny przykład, który pokazuje ponadczasowe relacje między monetami pochodzącymi z kolonii. To właśnie one stanowią ich wyjątkowość na tle mennictwa prowincjonalnego.

Mennice kolonialne z pewnymi wyjątkami (Korynt, Viminacium) produkowały monety nieregularnie, w mocno ograniczonych ilościach, które cyrkulowały przede wszystkim lokalnie.[8] W związku z czym używano ich w codziennych transakcjach, a użytkownikami tych środków płatniczych byli przede wszystkim mieszkańcy kolonii. To właśnie oni stanowili odbiorców wiadomości niesionych przez te monety, którzy byli w stanie te informacje rozszyfrować, a którzy do niedawna byli pomijani w badaniach numizmatycznych.[9] Warte podkreślenia jest to że, relacja na linii lokalnej władzy i społeczności ukryta na monetach jest kluczowa w dociekaniu tożsamości. W badaniu nad tymże przekazem wykorzystać należy tzw. formułę Lasswella.[10] Kanałem komunikacji były by w tym wypadku monety emitowane przez lokalne, elity a odbiorcami wiadomości byliby lokalni mieszkańcy. Najważniejszą kwestią, która zostanie poddana analizie jest treść tej informacji na którą składały się obok nominału, legenda oraz motyw ikonograficzny. Te dwa ostatnie są również kluczowe w rozważaniach nad tym co można uzyskać w ramach poszukiwania tożsamości kulturowej zapisanej na monetach.

Tożsamość kulturowa była generalnie w badaniach dotyczących kolonii rzymskich postrzegana powierzchownie. Można spotkać się z zarzutami, że kolonie wcześnie traciły, lub porzucały swój rzymski charakter.[11] Ponadto pojawiają się sugestie jakoby na

---

5 HEUCHERT 2005:32
6 RPC I 2268-2269
7 LEVICK 1967: 36; SNG VON AULOCK 1697
8 PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 92-100; KATSARI, MITCHELL 2008: 223-224
9 BUTCHER 2005: 143-144; HEUCHERT 2005: 40; ELKINS 2015: 3
10 LASSWELL 1948: 37-51
11 LEVICK 1967: 130-163

wschodzie jedynie Berytus był wyspą *Romanitas.* [12] Zatem skoro symbolem statusu oraz tożsamości miasta były jego monety warto oddać im głos, by rzucić nowe światło na to czy mennictwo Berytusu, będące pod silnymi wpływami rzymskimi różni się znaczącą od mennictwa Tyru, Sydonu czy innych wschodnich mennic dla których status kolonii miałby być tylko kolejnym pożądanym tytułem.[13]

Rozwój kolonialnego mennictwa, rzecz jasna nie powstał w próżni, a był ściśle uzależniony od rozwoju rzymskiego osadnictwa. Miasta czy to nowo powstałe, czy te które otrzymały jedynie status kolonii, często decydowały się to upamiętnić bijąc okolicznościowe monety z tej okazji. Zatem mennictwo było nierozerwalnie związane z procesem zakładania kolonii. Motywacja rzymskiej kolonizacji oraz powody dla których powstały kolonie pomogą w zrozumieniu mennictwa kolonialnego. Dla pełniejszego obrazu rzymskiej kolonizacji, w rozdziale drugim przedstawiono jej historię od samych półlegendarnych początków. Następnie zaakcentowano fundacje przeprowadzone przez Juliusza Cezara (2.1), które następnie kontynuowali jego następcy czyli M. Antoniusz oraz Oktawian. Ten ostatni po zdobyciu jedynowładztwa przeprowadził na szeroką skalę ambitną akcję kolonizatorską w latach 20 przed Chr. (2.2). Nikt z kolejnych cesarzy mu nie dorównywał. Pojawiły się wszak pojedyncze fundacje za Klaudiusza (Ptolemais), Flawiuszy (Deultum, Cezarea Nadmorska) czy Hadriana (Aelia Kapitolina) (2.3). Nowe podejście pojawiło się w czasach Sewerów, kiedy to liczne miasta w Lewancie otrzymały status kolonii (2.4). Również w czasach rzymskiego kryzysu kilka nowych miast zdobyło tytuły kolonii (Damaszek, Neapolis, Filipopolis, Tesalonika) (Rozdział 2.5). Lecz czy w III w. osadzano w nich kolonistów? Sprawa ta jest delikatna, lecz kilka argumentów popierających tezę o rzeczywistych a nie tytularnych koloniach zostanie przytoczonych.

Wprowadzając pojęcie termin „mennictwo kolonialne" należy określić co konstytuuje je jako oddzielną grupę wśród rzymskiego mennictwa prowincjonalnego (rozdział 3). Przede wszystkim wspólną cechą dla wszystkich kolonii jest umieszczanie statusu w legendach monet w postaci pełnej nazwy bądź skrótu (C;CO; COL itp.). Następnie ekspozycja bogatej tytulatury kolonii jest powszechna (np. Sydon, czyli *Colonia Aurelia Pia Metropolis Sidon*- COL A AVR PIA METR SID. W zdecydowanej większości stosowano łacinę do zapisu legend. Natomiast z ikonograficznego punktu widzenia mamy do czynienia z trzema motywami, które możemy uznać za uniwersalne (typ fundacyjny;

---

[12] MACMULLEN 2000: 13
[13] MILLAR 2006: 165

symbole militarne; Marsjasz), gdyż używane głównie przez kolonie. Zauważyć należy, że proces rozwoju mennictwa kolonialnego był nierozerwalnie związany z imperialnym(3.1). Z kolei odzwierciedlały się również trendy panujące w ramach mennictwa prowincjonalno-rzymskiego (3.2). Niewątpliwie z punktu widzenia badań nad tożsamością język używany w koloniach ma kolosalne znaczenie. Zatem ewolucję nomenklatury, gdzie obok standardowych skrótów na nich występujących zauważyć trzeba kilka wyjątkowych przypadków, świadczących o dumie mieszkańców kolonii z posiadanych tytułów (np. Republika Filippi, czy Laodicea- metropolia czterech prowincji) (3.3).

Obok języka w badaniach nad tożsamością istotny wkład ma również ikonografia. Jak zauważono, występują trzy główne typy wyjątkowe dla rzymskich kolonii, które w mennictwie imperialnym czy prowincjonalnym pojawiają się nade rzadko. Najbardziej charakterystycznym jest tzw. scena fundacyjna, czyli przedstawienie kapłana, który za pomocą pary wołów dokonuje symbolicznego wyznaczenia granic miasta (4.1). Typ ten pojawił się na monetach 34, spośród 67 kolonii. Pełnił on rolę mitu założycielskiego, gdyż jak zauważył Gelliusz w *Nocach Attyckich,*[14] kolonie zakładano na podobieństwo Rzymu. Zatem fundacji dokonywano w taki sam sposób, w jaki Romulus wyznaczył swoją siedzibę. Drugim motywem są szeroko pojmowane symbole militarne, które miały kilka wersji (*signa, aquilae, vexilla)*, które wskazywały na wojskowe pochodzenie osadników (4.2). Motyw ten znany jest z emisji 36 ośrodków kolonialnych. Od drugiego wieku coraz śmielej zaczęto zestawiać oba motywu we wspólnej kompozycji. Trzecim natomiast jest Marsjasz, którego utożsamia się z alegorią statusu kolonii (4.3.). Pojawia się w 25-28 koloniach,[15] szczególnie w drugiej połowie II i w III w.

Relatywnie często występowały motywy pochodzące bezpośrednio z ideologii rzymskiej. Dwa główne tematy to *Lupa Romana (*5.1) oraz Eneasz uciekający z Troi (5.2). Podobnie jak typ fundacyjny należały do puli mitów podkreślających *Romanitas.* Jednak w odróżnieniu od motywów kolonialnych, jest to że wykorzystywane były wcale często również przez mennice, które koloniami nigdy nie były, dlatego traktowane są jako powszechne symbole świadczące przede wszystkim o lojalności względem Rzymu i manifestowaniu wspólnej genezy.

Obok motywów silnie związanych z rzymskością kolonistów oraz ich potomków pojawiały się również motywy związane z lokalnymi, przedkolonialnymi tradycjami

[14] Aul. Gel. *NA.* 16.13.8-9
[15] W przypadku Carrhae, Rezainy oraz Edessy być może ukazano Marsjasza bądź wodnika.

(rozdział 6). W starożytnym Rzymie jednymi z najważniejszych mitów konstytuujących tożsamość były legendy fundacyjne. Manifestowano je również na monetach kolonialnych pod postacią legendarnych założycieli miast (6.1) (Amflilochus, Myrlos, Parios, Kadmos, Dydona, Beroe, Aleksander Wielki), tudzież jako ikonograficzne adaptacje mitów (m.in. ambrozyjne skały w Tyrze, płynący wół w Buthrotum). W przypadku Filippi, to wydarzenie historyczne z okolicy doprowadziło do założenia miasta, które upamiętniano tam przez dwa wieki.

Drugim istotnym elementem lokalnej kultury były za pewne monumentalne budowle, które umieszczano na monetach (6.2). Ich wizerunki niekoniecznie były one dokładnym odwzorowaniem rzeczywistości, a raczej wizytówką promującą lokalny patriotyzm. Obok niezliczonych świątyń na monetach ukazywano również porty (Patras, Korynt), latarnie (Korynt, Laodicea), mosty (Butrynt, Aleksandria), bramy (Emerita), propyleje (Heliopolis), czy łuki (Berytus, Parium).

Poza tym pojawiają się również lokalne kulty (6.3). Apollo Smintheus w Aleksandrii Troadzkiej, Diana Lucifera w Parium, Diana Lafria w Patras, Apollo Propylaeus w Kremnie, Dusares w Bostrze, Atena Magarsis w Mallus oraz inne. Kultowe funkcje pełniły również personifikacje rzek (m.in. Chaboras w Damaszku czy Anthios w Antiochii Pizydyjskiej). Oprócz nich pojawiają się również lokalne igrzyska, które symbolizują nagrody które przedstawiono na monetach Tessaloniki, Kremny, Mallus, Heliopolis, Sydonu, Tyru, Bostry, Damaszku oraz Emesy.

Generalnie motywy o lokalnym charakterze rozpowszechniły się w mennictwie kolonialnym w II w. po Chr., [16] co za pewne związane było z antykwarycznymi zainteresowaniami cesarzy z dynastii Antoninów oraz działalnością tzw. Drugich Sofistów. Natomiast w trzecim wieku coraz popularniejsze stają się motywy związane igrzyskami (nagrody, atleci), które po części wypierają motywy architektoniczne.[17]

W dysertacji korzystano przede wszystkim z numerów katalogowych *Roman Provincial Coinage,* projektu wciąż jeszcze nie ukończonego. Dlatego w przypadku opracowywanych dopiero katalogów (część IV, VI,VII VIII) wykorzystano tymczasowe numery umieszczone na stronie projektu: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk [18]. W przypadku monet pochodzący z okresów, które nie zostały dotąd opracowane nawet częściowo (Septymiusz Sewer- Karakalla; Walerian- Dioklecjan), wykorzystano wcześniejsze

[16] Wyjątki stanowią Buthrotum oraz Korynt.
[17] BURNETT 1999: 158
[18] Stan na 12.06.2020

katalogi. Cytowane antyczne dzieła zostały zapisane w systemie zalecanym przez *The Oxford Classical Dicitonary.* Wszystkie daty, jeśli nie zaznaczono inaczej, dotyczą naszej ery.

W przypadku nazw własnych, przede wszystkim kolonii zdecydowałem się tam gdzie to możliwe na używanie spolszczonych nazw (m.in. Cezarea Nadmorska, Damaszek czy Cezaraugusta) w pozostałych przypadkach stosowałem powszechne nazwy wykorzystywane m.in. przez *Roman Provincial Coinage.* Natomiast wszystkie daty dotyczą ery po Chrystusie, chyba że zaznaczono inaczej.

W tym miejscu chciałbym serdecznie wyrazić wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się swoim wsparciem do powstania tej pracy. Przede wszystkim chciałbym podziękować dr hab. Prof. UJ Jarosławowi Bodzkowi, który zgodził się być moim opiekunem naukowym. Ponadto recenzentom i uczestnikom panelu konkursu PRELUDIUM 15, którzy uznali mój projekt za godny finansowania przez Narodowe Centrum Nauki. Podziękowania winny jestem również Wydziałowi Historycznem UJ za możliwość udziału w *Interdyscyplinarnych Studiach Doktoranckich na Wydziale Historycznym UJ,* dzięki którem mogłem wzbogacić pracę o nowe aspekty oraz zrealizować wyjazdy naukowe. Gorące wyrazy podziękowania ślę również do wszystkich którzy pomogli mi zarówno w czasie kwerend jak i wsparli mnie naukowym komentarzem : Dr Donald Ariel, Dr Richard Abdy, Dr hab. Prof. UMK Bartosz Awianowicz, Dr Dario Calamino, Dr Nino Crisà, Dr Karsten Dahmen, Dr Haim Gitler, Dr Volker Heuchert, Dr Evelangeline Markou, Dr Charikleia Papageorgiadou, Dr Ulrike Peter, Dr Sofia Kremydi, Yaaniv Schauer. Szczególne wyrazy uznania kieruje pod adres Barbary Zając, za wszelką pomoc i niekończące się numizmatyczne dyskusje. Wdzięczny jestem również koleżankom i kolegom z pokoju 313, w którym spora część tej dysertacji powstała, za wszystkie uwagi, pomysły i dyskusje. Na koniec wyjątkowe podziękowania dla całej rodziny, bez której wsparcia nie podołałbym realizacji tego przedsięwzięcia.

1.1 *Coloniae quasi effigies parvae simulacraque (Romae)*- tożsamość rzymskich kolonii

Tytuł niniejszego rozdziału pochodzi z *Nocy Attyckich* autorstwa Aulusa Geliusza, który określa rzymskie kolonie mianem miniatur stworzonych na obraz Rzymu.[19] Owe porównanie stanowi doskonały wstęp do badań nad tożsamością kolonii na przykładzie ich mennictwa, która jest nadrzędnym celem niniejszej pracy. Zatem zmierzyć należy się z kilkoma pytaniami badawczymi, które stanowią fundamenty tej pracy. Czy mennictwo rzeczywistych kolonii oraz tzw. tytularnych różni się w sposób znaczący? Czy te ostatnie faktycznie pozostawały bez rzymskich osadników i co mogą na ten temat powiedzieć nam monet? Czy rzymska świadomość była na tyle silna i opierała się otoczeniu? Czy motywy lokalne wypierały motywy kolonialne i rzymskie? Czy otaczająca rzymskie kolonie na wschodzie społeczność greckojęzyczna ostatecznie zasymilowała potomków kolonistów i tym samym przedarła się do mennictwa kolonialnego wypierając łacinę? Czy zatem kolonie na pewnym etapie przestały podkreślać swój status za pomocą własnego mennictwa? Ze wszystkimi tymi pytaniami autor zmierzy się w toku pracy.

Zakres pracy stanowi mennictwo 67 rzymskich kolonii, które biły monety kolonialne w okresie od lat 40 I w. przed Chr. po okres panowania Aureliana i ostatnie emisje z Kremny. Stanowią one wyróżniająca się grupę w mennictwie prowincjonalnym. Jak wspomniano we wstępie charakteryzują się one kilkoma konstytutywnymi cechami. Przede wszystkim dumnie eksponują w legendach status kolonii, który stanowi element rozbudowanej tytulatury. Całość zapisywana jest zazwyczaj w języku łacińskim, jedynie dziesięć kolonii, założonych dopiero w III w. wybrało grekę, dokonując konwersji tytułu *colonia*- κολωνεία.[20] Poza tym pojawiały się liczne tytuły pochodzące bądź to od cesarzy (*Iulia, Aelia, Augusta, Septimia*) bądź od cnót (*Concordia, Felix*). Ostatecznie dobór motywów ikonograficznych również jest charakterystyczny dla rzymskich kolonii. Trzy główne tematy jakie występują to tzw. typ fundacyjny, symbole militarne (*signa, aquilae, vexilla)* oraz Marsjasz. W większości kolonii zdecydowano się na co najmniej jeden z tych tematów. Na podstawie tych kryteriów wyselekcjonowano wspomniane 67 kolonii. Naturalnie mogą pojawić się zarzuty o pominięcie któryś z ośrodków. Uwagę należy skierować w pierwszej kolejności na miasta, które otrzymały niewątpliwie status kolonii, lecz nigdy nie biły monet rozumianych przez autora jako kolonialne, czyli nie posiadających wymienionych cech dystynktywnych. Wspomnieć tu należy m.in. Palmyrę, która wszak była wspaniałym miastem, które zostało uhonorowane statusem kolonii pod

[19] Gell.*NA* 16. 13. 9
[20] Carrhaea, Edessa, Nisibis, Rhaesaena, Singara Tessalonika, Tyana, Antiochia nad Orontesem, Emesa, Filipopolis

rządami Karakalii, lecz monety bite przez nią są marnej jakości i można nawet mieć wątpliwości czy w ogóle były używane jako pieniądz czy jako *tesserae*.[21] Poza tym inne miasta takie jak Aszkelon, Gaza czy Geraza również otrzymały tytuł kolonii,[22] ale monet o omawianym charakterze nigdy nie wypuściły. Podobnie miasta na Półwyspie Iberyjskim oraz w Afryce również mogły posiadać status kolonii, lecz ich monety o tym nie świadczą. Dla przykładu należy podać miasto- Carteia, która była jedną z najstarszych rzymskich kolonii poza Italią,[23] lecz na własnych monetach nie używała z niewiadomych względów tytułu kolonii. Z drugiej strony problematyczne są liczne emisje wypuszczone w Viminacium w połowie III w., które miały na celu zaopatrzenie całych północnych Bałkanów w pieniądz,[24] więc ich charakter jest bardziej imperialny niż zazwyczaj w przypadku mennic kolonialnych. Jednak mimo to spełniają powyższe warunki (legenda COL VIM, pojawiają się *vexilla),* więc autor zaliczył je do mennictwa kolonialnego, przypominając jednocześnie o ich odmiennym charakterze. Podobnie jak tajemniczą kolonię znaną jedynie z dwóch emisji noszących legendę COLONIA IVLIA PRINCEPS FELIX, która prawdopodobnie położona była gdzieś w Cylicji o czymś świadczą znaleziska tychże monet w tamtym regionie.[25]

Autor uwagę skupia przede wszystkim na monecie zdawkowej, mimo że część z kolonii produkowała również monety srebrne czy złote (m.in. Colonia Patricia za Augusta, Antiochia nad Orontesem pod Sewerami, czy Emesa za Uraniusa Antoninusa). Te znacznie bardziej wartościowe emisje zostały wyłączone z głównego nurtu rozważań, ponieważ nie spełniają wspomnianych podstawowych założeń dotyczących monet kolonialnych (np. status kolonii jest nieobecny).

Co do ram chronologicznych to praca traktuje o monetach pochodzących od I po III w. po Chr. Jednak nie dało by się przeprowadzić pełnej analizy bez odwoływania się do okresu wcześniejszego schyłkowego okresu Republiki oraz działalności kolonizatorskiej Juliusza Cezara oraz jego następców. To właśnie w drugiej połowie ostatniego stulecia przed Chr. narodziła się koncepcja mennictwa prowincjonalnego, oraz wyróżniającego się z niego, kolonialnego. Dlatego kilka kolonii, które nie biły monet w głównym okresie zainteresowania niniejszej pracy zostały również uwzględnione (m.in. Vienne, Nemausus, Lampsakos). Również z oczywistych względów, spowodowanych zanikiem mennictwa

[21] KRZYŻANOWSKA 1982:445-457; KRZYŻANOWSKA 2002: 167-172 ; HOWGEGO 2005:17
[22] MILLAR 2006: 218-219
[23] ABBOTT 1915: 371-372; BRADLEY 2008: 175; BIGLINO 2018: 89
[24] BORIĆ-BREŠKOVIĆ, VOJVODA 2018: 86; GĂZDAC 2010: 103
[25] BURNETT, AMANDRY, RIPOLLÉS 1992:598-599; BURNETT, CARRADICE 2015: 154-155

prowincjonalnego na zachodzie jeszcze za dynastii julijsko-klaudyjskiej,[26] szala uwagi autora w sposób naturalny przechyla się w kierunku wschodnim. To dzięki mennicom pochodzącym głównie z Grecji, Macedonii oraz Azji Mniejszej możliwe jest śledzenie procesu przemian jakim ulegało mennictwo kolonialne w I oraz II w. po Chr. U progu trzeciego wieku dodać należy ośrodki położone w Lewancie, które za Sewerów otrzymały statusy kolonii. To właśnie za czasów panowania tej dynastii zauważalny jest szczyt prowincjonalnej produkcji monetarnej,[27] związanej z redukcją emisji imperialnych monet brązowych. [28] Natomiast w latach 235-275 widać powolny zmierzch mennictwa kolonialnego spowodowanego „psuciem monety", będącym konsekwencją problemów gospodarczych imperium oraz powiązanych z tym również najazdów.[29] Te ostatnie zresztą doprowadziły się do bezprecedensowego wydarzenia jakim była kradzież stempli Aleksandrii Troadzkiej przedstawiające pasącego się konia (Il. 9.16)[30], a być może również uprowadzenie pracowników tamtejszej mennicy, które przyczyniły się do początków mennictwa germańskiego.[31] Nie dziwi zatem, że ostatnie emisje monetarne pochodzą z nieco izolowanego regionu Pizydii, a więc z Kremny.[32]

F. Millar oraz S. Kremydi w przytoczonych cytatach przywołują pojęcie tożsamości oraz to w jaki sposób badania numizmatyczne mogą się przyczynić do pogłębienia wiedzy na ten temat. Jak wielokrotnie na wstępie zaznaczono mieszkańcy kolonii jako domyślni odbiorcy lokalnych monet potrafili odczytać płynącą z nich informację. Poza nominałem byli w stanie rozszyfrować również wizerunek władcy, bądź członka panującego domu, oraz co istotne z punktu widzenia badań nad tożsamością również scenę przedstawioną na rewersie, a także zapewne w bardziej ograniczonym stopniu odczytać napis. Tożsamość zbiorowa starożytnych w znaczący sposób polegała na manifestowaniu wspólnego rodowodu,[33] stąd częste odwołania do fundatorów bądź mitów założycielskich. Zatem istotne miejsce w rozważaniach nad mennictwem kolonialnym w kontekście tożsamości kulturowej mają elementy związane z genezą. Stąd wiele uwagi poświęcono symbolom legionowym, przywołującym militarną przeszłość „ojców- założycieli", rytuałowi *aratrum*

[26] BURNETT, AMANDRY, RIPOLLÉS 1992: 18-19; HEUCHERT 2005: 59; ELKINS 2015: 143;
[27] HEUCHERT 2005: 33
[28] KATSARI 2011: 165
[29] HEUCHERT 2005: 33; ELKINS 2015: 162-163
[30] Np. Bellinger A451
[31] BURSCHE, MYZGIN 2017: 237-257
[32] LEVICK 1967: 151-152
[33] GRUEN 2013: 2-3

nawiązującym zarówno do początków Rzymu jak i jego kolonii rozsianych po całym imperium, czy też legendarnym założycielom i lokalnym mitom fundacyjnym.

W kontekście tożsamości w ramach niniejszej pracy pojawia się kontrowersyjne zagadnienie- *romanizacja.* Pojęcie to ma nad wyraz bogatą historię w dyskursie naukowym, którą badacz pozwolił sobie przedstawić po krótce w następnym rozdziale. Niewątpliwie jednak ten skomplikowany proces miał rzeczywisty udział w kształtowaniu społeczeństw w Cesarstwie Rzymskim. Również kolonie rzymskie oraz ich mennictwo wzięły w nim udział w mniej lub bardziej świadomy sposób, który autor postara się zdefiniować.

W ambicji autora nie leży skatalogowanie kompletnej bazy monet produkowanych przez rzymskie kolonie. To zadanie od przeszło trzydziestu lat realizuje wspomniany projekt *Roman Provincial Coinage,* który już pokrywa znaczne ramy czasowe, więc za pewne w przeciągu kilku najbliższych lat pojawią się ostatnie tomy. Intencją autora nie jest również kompletna analiza wszystkich typów ikonograficznych, a ukazanie trendów jakim podlegały kolonie w doborze wizerunków, z tego powodu załączono kompletny zestaw motywów ikonograficznych wykorzystanych w mennictwie kolonialnym w tabelach. Należy jednak zastrzec, że dynamiczny rozwój aukcji internetowych, zapewne doprowadzi w najbliższym czasie do pojawienia się wcześniej nie znanych typów, bądź przedstawione zostaną nowe egzemplarze, które mogą rzucić nowe światło na enigmatyczne motywy ikonograficzne.

1.2. Stan Badań

Mennictwu kolonialnemu, a szerzej rzymskiej kolonizacji poświęcono wiele uwagi. Rzymskie kolonie od dawna znajdowały się w sferze zainteresowań badaczy. Jednak warto podkreślić, że termin kolonizacja rzymska znacznie częściej kojarzył się historykom z polityką w czasach republiki. Natomiast kolonie doby pryncypatu traktowane były w inny sposób. Zdaje się, że przez wiele lat nie doceniano ich roli jako elementu polityki cesarzy. Szczególnie jest to widoczne w kontekście kolonii zakładanych pod koniec II i w III w. po Chr., do których przylgnęła nazwa tzw. kolonii tytularnych (czyli pozbawionych kolonistów). Dlatego autor zdecydował się na podjęcie próby zobrazowania tożsamości kulturowej rzymskich kolonii przy pomocy ich monet. Niemniej jednak najpierw należy przedstawić stan badań, wywodząc go od historii rozważań nad koloniami republikańskimi, poprzez najważniejsze publikacje traktujące o koloniach pomiędzy Augustem, a III w. po Chr. Następnie wskazane zostaną katalogi, monografie oraz artykuły związane ze zjawiskiem mennictwa kolonialnego. Wreszcie rozwój badań nad pojęciami związanymi z tematem pracy (np. romanizacja) zostaną również przedstawione w niniejszym rozdziale.

Stosunek nauki do rzymskiej kolonizacji zmieniał się wraz z czasem. Naturalnie podejście idealistyczne, wedle którego możliwe jest wykluczenie kontekstu otaczającego nas świata z badań historycznych jest właściwie niewykonalne[34], stąd pojęcie rzymskiej kolonizacji ulegało zmieniającym się trendom. Jedną z pierwszych prac poświęconych

---

[34]HINGLEY 2005:4

rzymskim koloniom była praca Karla Belocha *Der italische Bund unter Roms Hegemonie*[35], w której autor przedstawił listę rzymskich kolonii wraz z ich lokalizacją, przybliżoną powierzchnią oraz danymi epigraficznymi. Jedną z najbardziej kompletnych list kolonii została opublikowana przez Ettore Paisa w dziele pt. *Serie cronologica delle colonie romane e latine dall'età regia fino all'Impero*[36]. Niewątpliwie jedną z kluczowych postaci był Edward Togo Salmon, który w 1969 roku opublikował pracę pt. *Roman Colonization under the Republic,* stanowiącą kompletną syntezę rzymskiej kolonizacji w czasach republikańskich[37]. E. Salmon starał się udowodnić, ze kolonie zakładano przede wszystkim z militarnych pobudek w celu zapewnienia Rzymowi ostatecznego zwycięstwa[38]. U. Laffi z kolei skupia się na prawnych aspektach kolonii (m.in. *ius Italicum*)[39]. Natomiast analizę historiografii republikańskiej kolonizacji dokonali ostatnio J. Pelgrom oraz T. Stek[40].

Przedmiotem niniejszej pracy są wszakże kolonie rzymskie produkujące monety w czasach pryncypatu, dlatego też autor swoją uwagę skupia właśnie na nich. Niewątpliwe bardzo duży wkład w badania nad koloniami ma Barbara Levick. W 1967 roku opublikowała pracę pt. *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, w której przedstawiła wieloaspektową analizę skupiska kolonii w południowej Azji. Jej praca wyróżniała się tym, że oprócz opisu poszczególnych kolonii (przede wszystkim Antiochia Pizydyjska, ale również Kremna, Parlais, Olbasa oraz Komama), uwagę poświęciła również czynnikom geograficznym[41], pochodzeniu kolonistów[42], ich populacji[43], a także, co kluczowe dla tej pracy również czynnikom integracji potomków kolonistów z lokalnym elementem, zwanej przez B. Levick ich wchłonięciem (ang. *absorption*)[44].Aspekt prawa w rzymskich koloniach we wczesnym pryncypacie zostały przeanalizowane przez T. Watkinsa[45].

Kilkanaście istotnych artykułów poświęconych rzymskim koloniom znalazło się w pracy redagowanej przez R. Sweetman pt. *Roman Colonies in the First Century of their Foundation*[46]. Spośród nich wymienić należy pracę poświęconą tożsamości rzymskich kolonistów w Buthrotum W. Bowdena pt. „*Alien settlers consisting of Romans": identity*

[35]Beloch 1880
[36]Pais 1924: 311-355; Pais 1925: 345-412
[37]Salmon 1969
[38]Salmon 1969:11
[39]Laffi 2007
[40]Pelgrom, Stek 2015: 11-41
[41]Levick 1967: 7-20
[42]Levick 1967: 56-67
[43]Levick 1967: 92-102
[44]Levick 1967:130-183
[45]Watkins 1983:319-336
[46]Sweetman 2011

*and built environment in the Julio-Claudian foundations of Epirus in the century after Actiu*m[47] oraz pracę ukazującą związki kolonistów z macierzą pt. *Colonia Iulia Nobilis Cnosus, the first 100 years: the evidence of Italian sigillata stamps*[48].

Znaczący wkład w badania nad koloniami rzymskimi doby pryncypatu ma krakowski badacz Edward Dąbrowa. W dwóch artykułach *Roman Military Colonization in Anatolia and the Near East (2nd-3rd C. AD)- The Numismatic Evidence*[49] or*az Military Colonisation in the Near East and Mesopotamia under the Severi*[50] wysuwa tezę, że nie wszystkie tzw. kolonie tytularne były pozbawione kolonistów i w kilku przypadkach na podstawie m.in materiału numizmatycznego można domniemywać, że faktyczni rzymscy osadnicy faktycznie przybyli do tych ośrodków[51]. Natomiast swoje przemyślenia na temat życia religijny na podstawie również monet kolonialnych przedstawił w kolejnym artykule[52].

Naturalnie monety kolonialne trafiły do licznych muzealnych katalogów. Wspomnieć należy w tym miejscu zbiory londyńskiego British Museum, które publikowane były w ramach 28 tomów pomiędzy 1873, a 1927 rokiem. Z punktu widzenia niniejszej pracy kluczowe są woluminy zawierające monety rzymskich kolonii[53]. Swoje katalogi mają oczywiście również inne muzea oraz kolekcje, wystarczy wspomnieć serie *Sylloge Nummorum Graecorum* pochodzące m.in. z Paryża[54], Kopenhagi[55], z kolekcji Hansa Von Aulocka[56].

Niewątpliwie pierwszą pracą, która wydzieliła monety kolonii rzymskich jako oddzielną kategorię było: *From Imperium to Auctoritas: A Historica Coinage of AES Coinage in the Roman Empire 49 BC- AD 14* Michaela Granta opublikowana w 1946 roku[57]. Praca ta analizuje całe mennictwo brązowe w czasach schyłkowej Republiki Rzymskiej oraz pryncypatu Augusta. M. Grant obok badań nad monetami omawia również problem

47BOWDEN 2011: 101-116
48BALDWIN BOWSKY 2011: 117-134
49DĄBROWA 2004C:211-231
50DĄBROWA 2012:31-42
51DĄBROWA 2004C: 226
52DĄBROWA 2009:65-72
53Macedonia- HEAD 1879; Grecja – HEAD 1884; Pont , Bitynia- WROTH 1889; Troada- WROTH 1894;Galacja, Kapadocja-WROTH 1898; Cylicja- HILL 1900 Fenicja- HILL 1910; Palestyna- HILL 1914; Arabia, Mezopotamia- HILL 1922
54SNG BN- *Sylloge Nummorum Graecorum Cabinet des Médailles, Banque Nationale de Paris*.
55SNG Cop-*Sylloge Nummorum Graecorum, The Danish National Museum, Copenhagen*
56SNG vA- VON AULOCK 1987
57GRANT 1946: 205-290

kolonizacji Juliusza Cezara oraz Augusta[58]. Mimo iż sama praca ma już ponad 70 lat, to w wielu aspektach wciąż pozostaje aktualna.

Ostatnie trzy dekady wniosły bardzo wiele do badań nad rzymskim mennictwem prowincjonalnym. Związane jest to niewątpliwie z pierwszoplanowym projekte*m The Roman Provincial Coinage,* którego pierwszy tom ukazał się w 1992 roku. Zawierał wszystkie monety prowincjonalne wybite od schyłku Republiki (44 r. przed Chr.) po rok 69 po Chr. i śmierć Witeliusza. Katalog został wydany przez Andrew Burnetta (Londyn), Michela Amandriego (Paryż) oraz Pere Pau Ripoll*è*sa (Walencja). Opracowanie, podobnie jak kolejne, powstały w oparciu o podstawowe kolekcje numizmatyczne: Staatliche Museen w Berlinie, Fitzwillian Museum w Cambridge, Nationalmuseet w Kopenhadze, Hunterian Museum w Glasgow, British Museum w Londynie, Museo Arquelógico Nacional w Madrycie, Staatliche Münzensammlung w Monachium, American Numismatic Society w Nowym Jorku, Ashmolean Museum w Oksfordzie*, Biblioth*èque Nationale w Paryżu oraz Kunsthistorische Museum w Wiedniu. Obok przedstawionych głównych kolekcji notowane są również monety z innych ośrodków. Drugi tom pod redakcją A. Burnetta, M. Amandriego oraz Iana Carradice opublikowano w 1999 roku, a zakres chronologiczny to rządu Flawiuszy (69-96). Tom trzeci ujrzał światło dzienne podczas Międzynarodowego Kongresu Numizmatycznego w Taorminie w 2015 roku. Obok A. Burnetta oraz M. Amandriego redaktorami byli również J. Mairat (Oksford), W. Metcalf (New Heaven), L. Bricault (Tuluza), M. Blet- Lamarquand (Orlean). Część czwarta opracowywana przez Volkera Heucherta oraz Christophera Howgego jest dostępna on-line (wraz z numerami tymczasowymi) od 2006 i wciąż oczekuje na publikację. Tom piąty obejmujący dynastię Sewerów oraz Makryna nie została jeszcze wypuszczona chociażby w wersji on-line. Pracują nad nią m.in. A. Hostein (Paryż), S. Kremydi (Ateny) czy S.Matthies (Berlin). Czasy od Heliogabala po Maksymina Traka trafiły częściowo do bazy internetowej (tylko Azja Mniejsza i Egipt). Monety Gordianów z Azji Mniejszej zostały opublikowane przez M. Spoerri Butcher (Warwick) w 2006 roku w ramach tomu VII.1. Pozostałe prowincje pod rządami Gordiana (tom VII.2) oraz monety prowincjonalne z czasów Filipa Araba (tom VIII) wciąż czekają na publikację.[59] W 2016 roku wyszedł tom dziewiąty obejmujący lata 249-254 pod redakcją A. Hosteina oraz J. Mairata. Wreszcie ostatni tom opisujący schyłkowe mennictwo prowincjonalne od Waleriana do Dioklecjana

---

[58]Grant 1946: 302-308

[59] W finalnej fazie powstawania tej pracy monety Gordianów (RPC VII.2) z pozostałych prowincji pojawiły się na stronie projektu: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk

znajduje się w opracowaniu u W. Metcalfa. Oczywiście w międzyczasie ukazały się nowe monety, które zostają na bieżąco dodawane w ramach suplementów60.

Naturalnie obok, lub w związku z projektem: *The Roman Provincial Coinage* pojawiły się liczne prace odnoszące się do monet prowincjonalnych. W kontekście niniejszej pracy, autor uwagę skupia przede wszystkim na zagadnieniach monet kolonialnych. Szczególne znaczące są w tym przypadku dzieła traktujące o koloniach jako odrębnych bytach wyróżniających się spośród mennic prowincjonalnych (co wciąż nie dla wszystkich badaczy jest oczywiste). Pierwszą taką pracą jest *The Numismatic Iconography of the Roman Colonies in Greece and Local Spirit and the Expression of Imperial Policy* opracowana przez H. Papageorgiadou-Bani[61.] Kolonie zlokalizowane w Grecji i Macedonii potraktowane tam zostały jako spójne zjawisko. Autorka zestawiła rzymskie wpływy z lokalnymi czynnikami, których ostatecznym efektem był program ikonograficzny przedstawiony na kolonialnych monetach. Wydaje się, że słusznie podzieliła motywy ikonograficzne na stricte kolonialne, rzymskie oraz lokalne.[62] Drugą pracą, która skupiła się na grupie kolonii, tym razem w Azji Mniejszej jest praca pt. *Münzbild und Gemeinschaft: Die Prägungen der römischen Kolonien in Kleinasien* opublikowana przez Axela Filgesa w 2015 roku.[63] Niemiecki badacz analizuje w niej mennictwo czternastu rzymskich kolonii położonych w różnych regionach Azji Mniejszej. Każdej mennicy autor poświęca oddzielny rozdział w każdym aspekcie analizy (m.in. ikonografia). Ponadto zestawia źródła numizmatyczne ze źródłami narracyjnymi oraz epigraficznymi.[64] Są to jedyne dwie prace na tematy *strice* numizmatyczne skupiające się wyłącznie na mennicach kolonialnych, w związku z tym stwierdzić należy, że temat monet kolonialnych pozostawia wiele przestrzeni do badań. W związku z tym autor zdecydował się podjąć niniejszy temat.

Natomiast obok dwóch wspomnianych prac traktujących o grupach kolonii pozostają jeszcze monografie poszczególnych mennic. Podróżując od zachodu na wschód jako pierwszą kolonię należy wymienić Emeritę, która doczekała się dwóch publikacji.[65] Duży wkład w badaniach nad monetami rzymskich kolonii wniosła niewątpliwie F. Chaves. Opracowała ona mennictwo Colonii Patricii (*La Corduba hispano-romana y sus*

[60]Pierwsze trzy zostały skonsolidowane i są dostępne na stronie projektu pod adresem: https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/supp/rpc_cons_supp_1-3.pdf
[61] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004
[62] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 35
[63] FILGES 2015
[64] FILGES 2015: 316
[65] GIL FARRÉS 1946: 209-248; BELTRÁN 1976: 93-105

monedas).[66] Opublikowała również mennictwo Iulii Traducty[67], Romuli[68] oraz Acci[69]. Próbę analizy monet Cartago Nova podjął A. Beltrán[70]. Monografie mennicy w Ilici przedstawił M. Llorens w 1987 pt. *La ceca de Ilici*[71]. Monety Tarraco zostały opublikowane przez L. Villarongę[72]. W opracowaniu zbiorczym na temat Lepidy-Celsy (*Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa*) , poświęcono rozdział mennictwu tejże kolonii.[73] Natomiast szczegółowa analiza tejże mennicy została przeprowadzona w dysertacji doktorskiej T. Hurtado Mullora.[74] Monety pochodzące z najbardziej płodnej iberyjskiej mennicy tj. Cezaraugusty opracowane zostały przez wspomnianych już O. Gila Farrésa[75] oraz A. Beltrána[76], jednak ich ustalenia są już mocno zdezaktualizowane.[77]

Przechodząc do kolonii położonych na półwyspie bałkańskim zauważyć należy że trackie Deultum zostało opracowane, a następnie opublikowane przez D. Draganova w 2007[78]. Monety z mezyjskiego Viminacium włączono do dwóch monografii poświęconych monetom z Mezji i Dacji, które dzieli prawie sto lat. Pierwsza z końca XIX w. pt. *Die antike Münzen von Dacien und Moesie*n, B. Picka[79], natomiast druga opublikowana przez F. Martina pt. *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*[80]. Najnowsza praca poświęcona wyłącznie Viminacium powstała w 2004 roku pióra G. Žekova oraz N. Hristovej[81].

Stan badań odnoszący się do Grecji oraz Achai rozpocząć należy od bardzo płodnej mennicy w Koryncie, która biła w latach 44 przed Chr. do 69 r. po Chr. emisje sygnowane podpisami 24 duowirów, które zostały opublikowane przez M. Amandriego (*Le Connayage des duovirs corinthiens*)[82]. Kolonia w Dium doczekała się pracy w języku greckim stworzonej przez S. Kremydi-Sicilianou w 1996 roku pt. *E nomismatokopia tés romakés apoikias tou Diou*[83]. Monety z Butryntu zostały ostatnio przeanalizowane w artykule

---

66 CHAVES 1977
67 CHAVES 1979: 9-91; CHAVES 1981:37-58
68 CHAVES 1979: 9-91; CHAVES 1981:58-71
69 CHAVES 1976: 141-158
70 BELTRÁN 1949; BELTRÁN 1952: 9-40
71 LLORENS 1987
72 VILLARONGA 1977: 139-156
73 BELTRÁN 1984: 11-28;
74 HURTADO MULLOR 2013
75 GIL FARRÉS 1951: 65-111
76 BELTRÁN 1956: 9-40
77 RPC I: 302
78 DRAGANOV 2007
79 PICK 1898
80 MARTIN 1992
81 ŽEKOV, HRISTOVA 2004
82 AMANDRY 1988
83 KREMYDI-SICILIANOU 1996

Richarda Abdiego pt. *Monuments, Myth and Small Change in Buthrotum (Butrint) during the Early Empire.*[84]

Problematyczne mennictwo w Apamei w czasach Trajana zostało przedyskutowane przez B. Woytka w artykule pt. *The Coinage of Apamea Myrlea under Trajan and the Problem of Duo Communities in the Roman Empire*[85]. Mennictwo Synopy doczekało się katalogu opublikowanego w 2010 roku[86]. Wkład nad badaniem mennictwa kolonialnego ma również polska nauka za sprawą pracy Aleksandry Krzyżanowskiej wydanej w 1970 pt. *Monnaies Coloniales d'Antioche de Pisidie*[87]. Monety Ninicy został skatalogowane przed wiekiem przez W. Kubitschka.[88]

W przypadku Fenicji należy wspomnieć katalogi pt. *Numismatique des Villes de Phénicie* J. Rouviera z przełomu XIX i XX w. publikowane w ramach *Revue Numismatique*[89]. Monografię dotyczącą monet Berytusu oraz Heliopolis opracował Z. Sawaya: *Histoire de Berytos et d'Heliopolis d'apres leurs monnaies.*[90] Ciekawą analizę kolonialnego mennictwa Tyru przedstawił A. Hirt[91]. Zasługi w badaniach nad monetami pochodzącymi z tej części basenu Morza Śródziemnego ma niewątpliwie L. Kadman. Opublikował on mennictwo Cezarei Maritimy,[92] Ake-Ptolemais,[93] oraz Aelii Capitoliny.[94] Ta ostatnia praca nie pozbawiona była jednak błędów, więc w 1989 została zastąpiona przez monografię Y. Meshorera.[95] Monety z Neapolis bite w latach 244-253 zostały opracowane przez K. Harla w 1984 roku,[96] a ostatnio uzupełnione przez spostrzeżenia L. Sandberga.[97] Monety z kolonii w Bostrze oraz Petrze zostały ujęte w pracy A. Spijkermana pt. *The Coins of the Decapolis and Provincia Arabia*[98]. Praca poświęcona wyłącznie Bostrze została zredagowana przez A. Kindlera. [99] Rhaesaena została otrzymała monografie pióra K. Castelina już w 1946 roku[100].

---

[84] ABDY 2012: 91-101
[85] WOYTEK 2011: 121-132
[86] CASEY 2010
[87] KRZYŻANOWSKA 1970
[88] KUBITSCHEK 1902: 1-27
[89] Berytus- ROUVIER 1900; Ako- ROUVIER 1901; Sydon,Tyr- ROUVIER 1902
[90] SAWAYA 2009
[91] HIRT 2015: 190-226
[92] KADMAN 1957
[93] KADMAN 1960
[94] KADMAN 1956
[95] MESHORER 1989
[96] HARL 1984: 61-97
[97] SANDBERG 2019: 141-152
[98] SPIJKERMAN 1978
[99] KINDLER 1983
[100] CASTELIN 1946

Jednym z kluczowych pojęć związanych z niniejszą pracą jest tożsamość kulturowa. Historia badań nad tym terminem związane są z kolejnym pojęciem *romanizacji.* Jej definicja ulegała ewolucji, aż do skrajnych propozycji jej ostatecznego porzucenia i zastąpienia innymi konceptami. Dlatego zdaniem autora warto przedstawić proces kształtowania się idei *romanizacji*. Już w starożytności autorzy piszący z perspektywy romanocentrycznej wskazywali na procesy cywilizowania podbitych terenów[101], np. Juliusz Agrykola miał wspierać w podbitej Brytanii prywatną inicjatywę w budowie forów, świątyń itp. [102]. Ojcem romanizacji jest jeden z najbardziej zasłużonych dziewiętnastowiecznych historyków, twórca *Römische Geschichte* Theodor Mommsen. Mimo, że nigdy nie zdefiniował terminu Romanizacja (z niem. Romanisierung), to w piątym tomie *Römische Geschichte*: *Provinzien von Caesar bis Diocletian,* niemiecki badacz powołuje się na ten proces wielokrotnie[103]. Mommsen twierdzi, że romanizacja w Galii nie była przeprowadzona nagle, ale umyślnie i cierpliwie, w konsekwencji Galowie sami chcieli zostać Rzymianami[104]. Ponadto Theodor Mommsen tworzył swoje dzieło w czasach jednoczenia się Niemiec, odzwierciedlenie tego można zauważyć w rozdziałach poświęconych podbojowi Italii przez Rzym w III-I wiekach przed Chr[105].

Drugim badaczem, który rozwinął pojęcie romanizacji był na początku XX wieku Francis Haverfield. Warto przytoczyć jedno zdanie, z którego epatuje europejski imperializm epoki w jakiej działał brytyjski historyk: *Tam* (na Zachodzie (przyp. Autora)), *Rzym znalazł rasy, które nie były jeszcze ucywilizowane, ale rasowo zdolne zaakceptować tę kulturę (*tłum. własne)[106]. Haverfield następnie kontrastuje romanizację z przykładem dominacji współczesnego mu świata, gdzie biali ludzi cywilizowali plemiona Afryki[107]. Brytyjczyk wobec tego zakłada, że jedynie plemiona rasowo zdolne są w stanie posiąść kulturę rzymską. Mimo to badacz oświadcza, że był to proces złożony i nie niszczących wszystkich śladów plemiennych obyczajów[108]. Już po takim opisie zauważalny jest nurt epoki i jej wpływ na naukowca. Jednak dla autora niniejszej pracy ważniejsze jest odniesienie Haverfielda do rzymskich kolonii na Wschodzie. Brytyjczyk docenia jakość *greckiej cywilizacji* i właśnie w niej dostrzega powód dla którego romanizacja na

[101]Cic. Off. 2. 26- 27; Verg. Aen. 2.278-279; Mon. Anc. 24-33; Plin. HN. 3. 39;
[102]Tac. Ag 21
[103]MOMMSEN 1885
[104]MOMMSEN 1968:86
[105]HINGLEY 2005:31
[106]HAVERFIELD 1915: 13
[107]Ibid.
[108]HAVERFIELD 1915:23

Wschodzie była nieefektywna. Stwierdza wreszcie, że pomimo zakładania tam kolonii to *rzymski element zanikł jak egzotyczny kwiat* oraz, że *romanizacja na tym obszarze była jedynie polityczna*[109]. Na Zachodzie jednak proces romanizacji łączy bezpośrednio z miastami, a więc przede wszystkim z koloniami weteranów, które określa mianem nieformalnych fortów[110].

Bardziej krytycznie do roli cywilizacji greko-romańskiej w Galii oraz Brytanii odnieśli się odpowiednio Camill Jullian[111] oraz Robin G. Collingwood[112] w okresie międzywojennym. Obydwaj w znacznie bardziej pozytywnie określali osiągnięcia lokalnych kultur. Collingwood wskazuje, że kultura materialna Brytanii w czasach rzymskich była mieszaniną elementów rzymskich i celtyckich[113]. Wciąż jednak kontynuowali poglądy Mommsena oraz Haverfielda związane z modernistycznymi ideami ewolucjonizmu oraz dyfuzjonizmu[114]. Jednak znaczący zmiany w postrzeganiu romanizacji przyniosły czasy postkolonialne, kiedy to dzięki rozwojowi archeologii oraz dziedzin pokrewnych uwaga naukowców przeniosła się na badania środowiska oraz obszarów wiejskich[115]. Ramsay MacMullen w 1968 wskazał na obecność rzymskich legionistów pilnujących granic na Renie oraz w Wielkiej Brytanii jako czynnika powodującego romanizację szeroko pojętych obszarów wiejskich poprzez specyficznym potrzebom (wino, wołowina itp.), które musiały być zaspokojone lokalnie[116]. Wizje romanizacji rozwinął w pracy pt. *Romanization in the Time of Augustus,* gdzie w rozdziale poświęconym sytuacji na wschodzie, stwierdził, że romanizacja tam była pobieżna i przeważnie ograniczała się jedynie do nazw oraz wprowadzania rzymskich wynalazków (termy, drogi, *macelle*, amfiteatry itp.).[117] Natomiast potomkowie rzymskich kolonistów ulegali raczej hellenizacji pozostawiając potomnym jedynie łacińskie imiona[118]. Martin Millett wszakże kontynuuje szkołę Mommsena oraz Haverfielda wydając m.in. pracę nt. Romanizacji Brytanii[119], w której twierdzi, że Brytowie robili to co im Rzymianie kazali, gdyż wiązało się to z progresem[120]. W innej pracy kreuje model romanizacji zawierający

---

[109] HAVERFIELD 1915: 12-13
[110] HAVERFIELD 1915:15
[111] JULLIAN 1929
[112] COLLINGWOOD 1936
[113] COLLINGWOOD 1936: 92
[114] HINGLEY 2000:144; HINGLEY 2005:38
[115] HINGLEY 2005: 36
[116] MACMULLEN 1968: 337-341
[117] MACMULLEN 2000:1-29
[118] MACMULLEN 2000: 27
[119] MILLETT 1990A
[120] MILLETT 1990A: XV

pięć tez, gdzie ostatnia wskazywała na fakt, że proces ten podążał w dół hierarchii społecznej zachęcając kolejne szczeble do przyjmowania rzymskich wzorców, stawał się więc samobieżny[121].

Nie mniej jednak pod koniec XX wieku pojawiło się wiele głosów wśród badaczy o zaniechaniu używania pojęcia romanizacji. Ronald Syme określił ją mianem *obrzydliwiej i wulgarnej, a nawet gorzej, anachronistyczną oraz zwodniczą* [122]. Jane Webster zaproponowała wprowadzenia pojęcia *kreolizacji* wskazując na podobieństwo procesu społecznych zmian w Imperium Rzymskim do tych jakie miały miejsce na Karaibach.[123] Z kolei pojęcie globalizacji w kontekście antycznego świata zaproponował R. Hingley w pracy pt. *Globalizing Roman Culture.* [124] Obie te wizje bazowały na wspólnych podwalinach wskazujących na brak koherentnej rzymskiej kultury. [125] W kontekście rzymskich kolonii, oraz ewolucji jakiej ulegały pomiędzy I a III w. po Chr. model ten wydaje się kuszący. Wszak na monetach kolonialnych pojawia się za równo język łaciński, grecki jak i nawet fenicki (rozdział 3.3.). Motywy rzymskie mieszają się z lokalnymi. Wydaje się zatem, że w przypadku rzymskich kolonii doszło do *romanizacji* w formie integracji kulturowej, zbliżonej do *kreolizacji* tudzież *globalizacji* aniżeli do jednotorowej asymilacji rzymskich allochtonów z lokalnymi autochtonami. Mimo to pojęcie *romanizacji* nie zostało ostatecznie porzucone przez naukowców. Leonard Curchin swoją pracę poświęconą sytuacji kulturowej w centralnej Hiszpanii nazwał *The Romanization of Central Spain.*[126] Z kolei Gregg Woolf pod chwytliwym tytułem *Becoming Roman, Staying Greek* zbadał integrację wschodnich elit z kultura rzymską.[127] Ten sam badacz wziął udział w bardzo ciekawej dyskusji na łamach *Archeological Dialogues* nad nowym podejściem do *romanizacji- Romanization 2.0 and its Alternatives.*[128]

W związku z wciąż trwającą dyskusją dotyczącą definicji *romanizacji,* autor niniejszej pracy zdecydował się unikać tego konfudującego terminu i swoje rozważania oprzeć o bardziej klarownym oraz neutralnym pojęciu- integracji kulturowej. Natomiast określenie to pojawi się kilkukrotnie w kontekście „poziomu zromanizowania”, czyli w przypadkach kolonii w których na podstawie zachowanych źródeł archeologicznych oraz

---

[121]MILLETT 1990B: 38
[122]SYME 1988: 64
[123]WEBSTER 2001: 209-225
[124] HINGLEY 2005
[125] WEBSTER 2001: 217-219; HINGLEY 2005: 44-45; 91-93
[126] CURCHIN 2014
[127] WOOLF 2004
[128] WOOLF 2014: 45-50

epigraficznych badacze zauważają silny pierwiastek *Romanitas* czyli wzorce pochodzące z Italii czy szerzej z Zachodu. Stąd pojawiają się wyrażenia takie jak ”wyspy romanizacji” w kontekście Filippi czy Berytusu.[129]

2. Rzymska Kolonizacja

Kolonizacja jest postrzegana jako jeden z głównych elementów składowych „sukcesu" Republiki Rzymskiej[130]. Geliusz, przypomnijmy, określił kolonie mianem *quasi effigies parvae simulacraque Romae*[131]. Według Tytusa Liwiusza pierwsze kolonie zostały założone jeszcze za życia Romulusa (Antemnae oraz Crustumium)[132]. Duży przełom w rozwoju państwa rzymskiego było rozwiązanie Ligi Latyńskiej w 338 roku, w konsekwencji czego wprowadzono nową politykę osadniczą bazującą na trzech elementach: koloniach, municypiach oraz *Ius Latii*[133]. Mimo, że już wcześniej zakładano kolonie, to od tego momentu pojawiły się dwa ich typy: *Coloniae Latinae* oraz *Coloniae Civium Romanorum.* W tych drugich kolonizatorami byli obywatele rzymscy, a w pierwszych osadnicy nie posiadający obywatelstwa[134]. Kolonie latyńskie stały się z czasem ważnymi ośrodkami ekonomicznymi (m.in. Ancjum, Brundisium)[135]. Zobowiązane były (w przeciwieństwie do kolonii rzymskich) do dostarczania rekrutów do armii. Okazało się to niebezpieczne dla Rzymu, gdy w czasie drugiej wojny punickiej kilka kolonii latyńskich się zbuntowało i odmówiło dostarczenia kontyngentów[136]. Jednymi z ostatnich tego typu

[129] MacMullen 2000: 13; Millar 2006: 221
[130] Liv. 27.10; Salmon 1969: 51, 69; Laffi 2007: 13-87; Piegdoń 2013: 117-118
[131] Aul. Gell *NA* 16.13.9
[132] Liv. 1. 11
[133] Yeo 1959: 104-105
[134] Salmon 1969: 15
[135] Yeo 1959: 105
[136] Liv. 27.9; Yeo 1959: 106; Salmon 82-91; Piegdoń 2013: 122

inwestycji były Akwileja założona w 183 roku przed Chr[137], oraz Carteia. Ta ostatnia jako pierwsza kolonia została założona poza Italią w 171 roku[138]. Decyzją senatu umieszczono tam potomków rzymskich żołnierzy oraz autochtonicznych kobiet[139]. Zdaniem Wellejusza Paterkulusa Rzymianie tak długo zwlekali z zakładaniem kolonii zamorskich z obawy przed tym by nie stały się potężniejsze od samej metropolii (za przykład podaje m.in. Tyr oraz Kartaginę)[140]. Od lat 70 drugiego wieku przed Chr. lokowano głównie *Coloniae Civium Romanorum*[141].

Warto wtrącić również to w jaki sposób owe kolonie zakładano. Nim kolonizatorzy wyruszyli do miejsca, które mieli zasiedlić, spotkali się wpierw na terenie *Campus Martius,* by tam przeprowadzić rytuał- *suovetaurilia,* dzięki czemu otrzymywano boskie wsparcie i oczyszczenie ziemi (*lustratio)*, którą miano zasiedlić.[142] Cały ten rytuał w przypadku procesu zakładania kolonii nazywano *deductio*, co wedle najnowszej interpretacji, przedstawiono na fryzie pochodzącym z ołtarza Domicjusza Ahenobarbusa.[143] Był to najważniejszy element przedsięwzięcia fundacji kolonii, nim osadnicy wyruszyli do miejsca docelowego.[144] Wreszcie gdy kolonizatorzy dotarli do celu podróży, przeprowadzono kolejny rytuał. Jak już wspominano kolonie zakładano na podobiznę Rzymu, więc w ten sposób w jaki Romulus wyznaczył granice swego miasta, tak również dokonywano fundacji kolonii. Kapłan *capite velato* za pomocą pary wołów i lemiesza (*aratrum)* wyznaczał pierwszą bruzdę (*sulcus primigenius),* która stawała się granicami miasta. Rytuał ten później celebrowano jako faktyczne narodziny kolonii[145], co później upamiętniano emisjami monetarnymi (tzw. typ fundacyjny – Rozdział 4.1).

Istotne znaczenie dla rozwoju polityki kolonizatorskiej miał Gajusz Grakchus, który obok założenia kolonii w Tarentum planował również powołać do życia kolonię w Kapui oraz okolicy zniszczonej 20 lat wcześniej Kartaginy[146]. Niestety przegrał walkę o władzę ze stronnictwem optymatów i ambitnych planów nigdy nie zrealizował. Jak już wspomniano jednym z głównych czynników odrzucenia przedsięwzięcia założenia kolonii w Kartaginie był strach przed tym, że kolonia założona poza Italią mogła by pewnego dnia

[137] YEO 1959: 106
[138] ABBOTT 1915: 371-372; BRADLEY 2006: 175; BIGLINO 2018: 89
[139] Liv. 43.3
[140] Vell. Pat. 2 7. 7
[141] PIEGDOŃ 2013:123
[142] ECKSTEIN 1979: 90-91
[143] MASCHEK 2018: 1-26; KOORTOBOJIAN 2020: 95-97
[144] ECKSTEIN 1979: 91-93; MASCHEK 2018: 18
[145] ECKSTEIN 1979: 93-94
[146] ABBOT 1915: 367; YEO 1959: 107

zagrozić Rzymowi[147]. Mimo, że kolejni dyktatorzy wykorzystywali kolonie jako narzędzie do lokacji swoich weteranów (głównie jednak w Italii i Galii) to do ambitnych projektów Gajusza Grakchusa powrócił dopiero Juliusz Cezar[148].

2.1 Kolonie rzymskie w okresie Późnej Republiki

Juliusz Cezar przeszedł do historii jako wyśmienity wódz, któremu po wielu sukcesach pozostały tysiące lojalnych weteranów, którym zobowiązał się zapewnić godne życie. Swetoniusz wspomina, że 80 tysięcy obywateli wysłano z Rzymu do zamorskich kolonii[149]. Jednym z najistotniejszych miejsc w basenie morza śródziemnego ze względów ekonomiczno- strategicznych był Przesmyk Koryncki. Wiedział o tym Lucjusz Mummiusz gdy zdobywał Korynt, wiedział o tym Gajusz Grakchus gdy starał się o stworzeniu w tym miejscu kolonii, zdawał sobie z tego sprawę wreszcie Gajusz Juliusz Cezar, który do fundacji doprowadził w 44 roku przed Chr[150]. Drugim takim miejscem była Kartagina odbudowana jako *Colonia Iulia Concordia Karthago* w tym samym roku, gdzie według Appiana miano wysłać trzy tysiące osadników[151]. Oba miasta bardzo szybko stały się głównymi ośrodkami handlowymi swoich prowincji.

Trzecią istotną kolonią, ale ze względu na zabytek epigraficzny jest Urso położone na Półwyspie Iberyjskim nad rzeką Baetis. Ośrodek został założony jako *Colonia Genetiva Iulia* również w 44 roku. Odkryto tam brązową tablicę będącą późniejszą kopią oryginalnego aktu fundacyjnego kolonii (*lex Coloniae Genetivae)*, z której płynie wiele cennych informacji na temat reguł panujących w mieście oraz uprawnień poszczególnych kolegiów kapłańskich [152].

Na rozkaz Cezara powstały także mniej znaczące kolonie. Według M. Sartre pierwszą cezariańską kolonią w szeroko pojętym świecie greckim miała być Synopa[153], założona według różnych chronologii między 47 a 45 rokiem przed Chr.[154] Kilka lat istniała

[147] BIGLINO 2018: 75
[148] YEO 1959: 130; LEVICK 1967: 4
[149] Suet. *Iul*. 42
[150] SPAWROTH 1996: 169-182; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 24; PAWLAK 2013: 154; MELFI 2015: 228-229
[151] Appian Pun. 136
[152] ILS 6087; BEARD, NORTH, PRICE 1998A: 328; KOORTOBOJIAN 2013: 57
[153] SARTRE 2001: 112-119
[154] DOONAN 2004: 93 podaje datę 47 przed Chr.; AMANDRY 1986: 74; GRANT 1946: 12 podaje 45 r. przed Chr.

kolonia w Lampsakos, która nie podniosła się po okupacji przez Sekstusa Pompejusza[155]. Podobny los spotkał Herakleę Pontyjską, która została zniszczona na krótko przed bitwą pod Akcjum przez tetrarchę Galatów- Adiatriksa[156]. Natomiast kolonie, które przetrwały „próbę czasu" to m.in. bliźniacza kolonia Lampsakos czyli Parium[157], Dyme[158] oraz Apamea[159]. Warto zauważyć, że wszystkie założone bądź planowane przez Cezara położone były nad morzem, dzięki czemu łatwo było tam dotrzeć, a ponadto pełniły funkcję handlową.[160]

Śmierć Cezara miała zostać przepowiedziana gdy kolonizatorzy umieszczeni przez niego w Kapui mieli zbezcześcić grobowiec jej założyciela- Kapysa i odkryć tam tablice brązową z grecką inskrypcją, mówiącą że kiedy zostaną odkryte kości Kapysa, potomek Illium zostanie zabity z rąk jego bliskich, a na Italię spadną klęski[161]. Taki los spotkał Cezara, lecz udało się później założyć kilka kolonii zaplanowanych przez dyktatora. P.A. Brunt wymienia m.in. Lugdunum[162] oraz Nową Kartaginę[163]. Podobnie zresztą sytuacja miała się w kontekście Butryntu. Co interesujące z kulturowo- politycznego punktu widzenia, miano tam umieścić kolonistów w celu ukarania lokalnych mieszkańców za unikanie płacenia podatków[164].

Kolejna akcja kolonizatorska (zainicjowana również przez Cezara[165]) związana jest z działalnością K. Hortencjusza Hortalusa w Macedonii w latach 44-42 przed Chr. Jego fundacje poświadczają monety, na których umieszczono legendy Q HORTENSI PRO COS-PRAEF COLON DEDVC[166] oraz Q HORT XVVIR COLON DEDVX.[167] Na ich podstawie Sofia Kremydi wskazuje na Dium oraz Kassandreę jako kolonie założone przez tego prokonsula[168].

Bitwa pod Filippi w 42 roku okazała się zarówno końcem K. Hortensjusza Hortalusa (popierającego zabójców Cezara) jak i początkiem nowej kolonizacji. Markowi Antoniuszowi przypisywane są niekiedy dwie kolonie. Pierwsza została założona właśnie

---

155 Appian BC 5. 138 ; BRUNT 1971: 600
156 Strabo 12. 3. 6.
157 GRANT 1948: 248; KELES 2011: 241-242; KELES, OYARCIN, YILMAZ 2017: 911
158 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 24
159 Plin. *HN* 5. 149; Strabo 12. 563; BLANCO PEREZ 2015A: 624; BLANCO PEREZ 2015B: 138
160 FILGES 2012: 143-144
161 Suet. *Iul*. 81
162 BRUNT 1971: 590;
163 BRUNT 1971: 593;
164 HANSEN, HODGES 2007: 4-5;
165 KREMYDI-SICILIANOU 1998: 72
166 RPC I 1509
167 RPC I 1510
168 KREMYDI-SICILIANOU 1998: 71-72

w Filippi, gdzie od początku bitu monety posiadające skrót AICVP,[169] który rozszyfrować należy jako *Antoni iussu Colonia Victrix Philippensis*[170]. Drugą, budzącą wątpliwości czy została założona przez Antoniusz czy później za Augusta jest Pella[171]. Antoniusz dokonał również ponownych lokacji. Dyme (*Colonia Iulia Dumaeorum*) otrzymało nazwę *Colonia Iulia Antonia Dumaeorum* co naturalnie świadczy o tym, że refundatorem był Marek Antoniusz[172]. Być może także inne kolonie były refundowane przez tego triumwira, jednak jego przegrana pod Akcjum a co za tym idzie późniejsze *damnatio memoriae*, spowodowało pośpieszne refundacje za Oktawiana[173].

2.2 Kolonizacja Augusta (30 przed Chr.-14 po Chr.)

Oktawian po ostatecznym zwycięstwie nad Markiem Antoniuszem pozostał z gigantyczną rzeszą weteranów, którym należało zapewnić godny byt. Pozostali oczywiście również żołnierze przegranej strony. Kasjusz Dion przekazuje nam w jaki sposób nowy jedynowładca poradził sobie z tym problemem. Stronnicy Marka Antoniusza z południowej Italii zostali wywłaszczeni i wysłani do Filippi, gdzie dokonano ponownej lokacji kolonii[174]. Ich tereny zostały przejęte przez wiernych weteranów Oktawiana. Inne macedońskie kolonie takie jak Pella, Kassandrea, Dium również zostały ponownie założone po bitwie pod Akcjum[175]. Druga fala osadników miała zostać wysłana przez Augusta do Butryntu oraz Dyme[176]. Ponadto weterani niekoniecznie musieli być osiedlani w oficjalnych koloniach. W Sidi Soltan w dzisiejszej Tunezji odkryto inskrypcję, w której weterani dziękują Augustowi za otrzymanie ziemi w Sutunurce[177]. Natomiast najlepszym przykładem takiej *quazi- kolonizacji* jest Tralles, które zniszczone po trzęsieniu ziemi w 26/25 roku przed Chr. zostały osadzone przez kolonistów, jednak bez nadania kolonialnych przywilejów[178]. Wyprodukowano tam zresztą monety w typie fundacyjnym.[179]

---

[169] RPC I 1646-1649
[170] Papageorgiadou-Bani 2004: 31
[171] Michael Grant uważa, że kolonię założono w 35 roku przez Antoniusza, lub w 30 roku przez Oktawiana: Grant 1946: 279-281; Hariklea Papageorgiadou dopuszcza taką możliwość: Papageorgiadou-Bani 2004:31; Natomiast twórcy RPC I poddają w wątpliwość fundację Antoniusza: Burnett, Amandry, Rippoles 1992: 296
[172] Amandry 1981: 45-67; Papageorgiadou-Bani 2004: 24-25
[173] Papageorgiadou-Bani 2004: 29
[174] Dio 51. 4.
[175] Rizakis 2002: 119; Papageorgiadou-Bani 2004: 30
[176] MacMullen 2000:7
[177] Dessau ILS 6803
[178] Broughton 1935: 20-22; Magie 1950:69
[179] RPC I 2649

Po restauracji republiki właściwie nie zakładano więcej kolonii na terenie Italii[180]. Istotną akcję kolonizatorską August przeprowadził w Galacji przejętej po śmierci Amyntasa w 25 roku przed Chr.. Według B. Levick August założył tam Olbasę, Parlais, Kremnę, Antiochię, Lystrę oraz Komamę przede wszystkim w celach defensywnych[181]. Warto zauważyć, że w przeciwieństwie do wcześniejszych kolonii Cezara, te pizydyjskie założone były w sporej odległości od morza, przez co komunikacja z nimi była utrudniona. Z tego powodu oraz w ramach przygotowań do wojny z plemieniem Homanadensów zamieszkujących góry Taurus, w 6 roku przed Chr. Lystra, Komama oraz Antiochia Pizydyjska zostały połączone *Via Sebaste*[182].

Militarno- stabilizacyjne funkcje pełniło również dwanaście kolonii Augusta założonych w Mauretanii. Region ten po śmierci króla Bocchusa w 33 roku przed Chr. pozostawał w stanie bezkrólewia do 25 roku przed Chr., kiedy to August zarządzający *de facto* tym państwem, przekazał go Jubie II.[183] Zdaniem N. Mackie trzy kolonie założono na zachodzie Mauretanii w 33 roku, z kolei następne dziewięć powstało we wschodniej części już po zainstalowaniu Juby II. [184] Zatem zdaje się być to przedsięwzięcie chronologicznie zbieżne z akcją kolonizatorską Augusta w Galacji.

Również na Półwyspie Iberyjskim August dokonał kilku fundacji. Pod jego rządami Illici, Emerita, Acci, Iulia Traducta, Caesaraugusta, Patricia stały się koloniami[185]. W Emericie w 25 roku przed Chr. osadzono weteranów wojny Kantabryjskiej z legionów V *Alaude* oraz X *Gemina*[186]. Już w 16 roku przed Chr. Emerita stała się stolicą nowo powstałej prowincji- Luzytanii, co podkreśla znaczenie młodej kolonii[187]. Ponadto podobnie jak w Galacji tutaj również za Augusta wybudowano drogę (*Via Augusta*) łączącą kolonie położone na południowym wybrzeżu[188]. Natomiast w iberyjskim interiorze kolonii raczej nie zakładano[189].

Bardzo ważnym ośrodkiem z punktu widzenia tej pracy, a więc mennictwa oraz tożsamości kulturowej jest Berytus, który R. MacMullen nazwał „wyspą romanizmu".[190]

---

[180] Ostatnie takie fundacje to Augusta Taurinorum oraz Augusta Praetoria założone w Galii Cisalpejskiej - Dio 53. 25
[181] LEVICK 1967:6, 33-34; KRZYŻANOWSKA 1968: 287; MITCHELL 1995: 90
[182] LEVICK 1967: 41; MITCHELL 1995: 70
[183] MACKIE 1983: 337
[184] MACKIE 1983: 340-3422
[185] MACMULLEN 2000: 52-53
[186] Dio 53. 26.
[187] EDMONDSON 2014: 35
[188] MACMULLEN 2000: 57
[189] CURCHIN 2004: 58-59, 71, 84
[190] MACMULLEN 2000: 13

Kolonia ta została założona przez M. Agryppę w 15/14 r. przed Chr i obsadzona weteranami dwóch legionów: *V Macedonica* i *VIII Gallica* [191]. Ośrodek ten, w przeciwieństwie do omawianych wcześniej, został założony raczej ze względów socjo-ekonomicznych aniżeli z powodów militarnych[192]. Berytus pozostawał jedyną kolonią regionu przez ponad pół wieku, do czasów Klaudiusza i fundacji Ake Ptolemais.

W podobnym okresie założono również kolonię w Patras, gdzie obsadzono weteranów legionów *X Equestris* oraz *XII Fulminata*[193]. Patras które jest przykładem synojkizmu było jedyną kolonią w Achai założoną przez Augusta,[194] która dynamicznie się rozwijając, wkrótce podporządkowała sobie wcześniejszą kolonię w Dyme[195].

Główną akcję kolonizatorską August przeprowadził w połowie lat 20 przed Chr. kiedy to powstały kolonie zarówno w Hiszpanii, Mauretanii jak i Galacji. Ośrodki w tych dwóch ostatnich miały charakter defensywno-stabilizacyjny. Mauretania pozostawała wszakże państwem klienckim, a świeżo przyłączone państwo Amyntasa narażone było na ataki plemion z gór Taurusu. Przyjmuje się, że do samej Azji Mniejszej za Augusta wysłano między 50 a 100 tysięcy osadników[196]. Natomiast sam August w *Res Gestae* twierdzi, że pomiędzy 30 a 2 rokiem przed Chr. osadził około 300 tysięcy weteranów wydając na ten cel łącznie 1260 milionów sesterców[197]. Działania te uważane są czasem za ostatnią „znaczącą" rzymską akcję kolonizacyjną[198].

[191] Strab. 16.2.19; JONES HALL 2004: 45-46
[192] SAWAYA 2002: 123-124, SAWAYA 2009: 282.
[193] BONINI 2009: 122; DIJKSTRA 2015: 157
[194] MACMULLEN 2000: 7; AGALLOPOULU 2006: 446; TOURATSOGLOU 2010: 237
[195] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 89; RIZAKIS 2009: 18
[196] SARTRE 1997: 294
[197] *Res Gestae 3, 16;* Obliczenia za MITCHELL 1995: 90
[198] WATKINS 1983: 321

2.3 Kolonie w I-II w.

Nie ma przekonywujących dowodów na to, że za Tyberiusza (14-37) bądź Kaliguli (37-41) zakładano nowe kolonie. T. Watkins dopuszcza jedynie Emonę jako kolonie założoną przez legionistów *XV Apollinaris* pod koniec rządów Augusta, bądź na początku panowania Tyberiusza.[199] Dopiero Klaudiusz w podbitej Brytanii ulokował kolonię w Camulodunum w 43 r[200]. Wydawałoby się, że był to ośrodek o charakterze defensywnym. Nic bardziej mylnego, miasto pozbawione było jakichkolwiek fortyfikacji, przez co stało się łatwym łupem Boudiki w 61 roku[201]. Z kolei dzisiejsza niemiecka Kolonia zawdzięcza swoją nazwę Klaudiuszowi. To z jego polecanie miasto Ara Ubiorum otrzymało nazwę *Colonia Claudia Ara Agrippinensium.* Według Tacyta kolonia otrzymała tę nazwę na cześć Agrypiny, która się tam urodziła oraz jej dziadka Marka Agryppy, który otoczył protekcją Ubiów[202]. Następną kolonią, która w przeciwieństwie do dwóch poprzednich biła swoje monety jest Ake Ptolemais. *Colonia Claudia Stabilis Germanicia Felix Ptolemais,* która została założona pomiędzy 50 a 54 rokiem w Fenicji[203]. Natomiast w Kapadocji Archealais zostało mianowane kolonią[204].

Flawiusze również założyli kilka kolonii. Wespazjan ufundował kolonie w Scupi (czyli dzisiejsze Skopje), Siscii oraz Sirmium[205]. Pomiędzy 70 a 80 rokiem powołano do życia kolonię w Lindum w Brytanii.[206] Z punktu widzenia tej pracy najbardziej interesujące są kolonie, które później produkowały własne monety. Do tych należy zaliczyć trackie Deultum, Cezareę Nadmorską oraz być może Ikonium. Deultum zostało założone przez weteranów *Legio VIII Augusta* ok. 71 roku[207]. Po stłumieniu buntu żydowskiego założono *Colonia Prima Flavia Augusta Caesarea,* jednak co do osiedlenia się Rzymian w tym mieście pozostają wątpliwości[208].

---

[199] WATKINS 1983: 326
[200] Tac. Ann. 12.31
[201]Tac. Ann. 14.31
[202] Tac. Ann 12.27
[203] BURNETT, AMANDRY, RIPOLLES 1992: 659
[204] Plin. *Nat.* 6.8.
[205] WATKINS 1983: 332-333
[206] HAVERFIELD 1915: 57
[207] DRAGANOV 2007: 24-25
[208] MILLAR 2006: 185-186; PATRICH 2011: 71-73

Trajan założył dwie kolonie na nowo podbitej dackiej ziemi: Dierna oraz Sarmizegetusa[209]. Trzy kolejne ustanowił w Afryce: Thamagudi, Theveste oraz Thelepte[210]. Thamagudi oraz Sarmizegetusa zostały założone na surowym korzeniu[211]. Słynne Xanten również zostało kolonią pod rządami Trajana nosząc imię *Colonia Ulpia Traiana*. B. Levick uważa, że również Ninica, ze względu na dowody numizmatyczne mogła być założona przez Trajana[212].

Spośród 21 municypiów i jedenastu kolonii założonych przez Hadriana, najsławniejszą fundacją Hadriana jest niewątpliwie Aelia Kapitolina[213]. Z jednej strony Kasjusz Dion twierdzi, że kolonie założono w miejscu zniszczonej Jerozolimy[214]. Z drugiej strony decyzja o założeniu miasta mogła zapaść przed powstaniem Bar Kochby i być przyczyną do wybuchu rebelii[215]. Osiedlono tam weteranów *Legio X Fretensis*, co jest poświadczone nie tylko w źródłach pisanych, ale również w materiale archeologicznym[216].

Halala w Cylicji, miejsce śmierci Faustyny Młodszej, miało przyjąć nazwę *colonia Faustinopolis,* i stać się zdaniem C. Katsari i S. Mitchella ostatnią *prawdziwą* kolonią, czyli taką w której osadzono weteranów.[217]

Symbolicznym finałem kolonizacji Antoninów była śmiała decyzja Kommodusa o refundacji Rzymu pod nazwą *Colonia Antoniniana Commodiana.* W ten sposób Rzym miała stać się wieczną i szczęśliwą kolonią wszystkich ludzi (*aeterna felix colonia gentium omnium*).[218] Megalomania syna Marka Aureliusza objawiła się na serii monet gdzie przedstawiony został jako *Hercules Conditor* prowadzący rytuał *aratrum.*[219]

---

209 WATKINS 1983: 334
210 Ibid.
211 HAYNES 2013: 349-350
212 LEVICK 1967: 199
213 BOATWRIGHT 2000: 36-54
214 Dio 69.12.1.
215 JANCZEWSKI 2016: 40-42
216 MILLAR 2006: 188-189
217 KATSARI, MITCHELL 2008: 242
218 Dio 73. 15; HA *Comm* 8
219 RIC 3 :629

2.4 Kolonizacja Sewerów

Szeroką akcje kolonizatorską na Wschodzie przeprowadzili Sewerowie. Przedsięwzięcie to rozpoczął założyciel dynastii- Septymiusz Sewer, który po zakończonej wojnie domowej miastom, które go wsparły przeciwko Pescenniuszowi Nigrowi (Tyr oraz Laodicea) nadał status kolonii.[220] Natomiast nieprzychylny mu Berytus został ukarany i część jego terytorium (dolina Bekaa wraz z sanktuarium Jupitera Najlepszego i Największego Heliopolitańskiego) zostało przekształcone w odrębną kolonię- *Colonia Iulia Augusta Felix Heliopolitana.* [221] Ponadto Ulpian zauważa, że również Samaryjskie Sebaste stało się kolonią w czasach Septymiusza[222], jednym z powodów mogło być to, że sąsiednie Neapolis opowiedziało się po stronie Nigra, o czym dowiadujemy się z *Historia Augusta*[223].

Natomiast w konsekwencji wypraw przeciwko Partom powstały również kolonie w Carrhae, Rhesaenie oraz Singarze [224] . Ośrodki te stały się niejako posterunkami granicznymi z państwami klientelnymi (Adiabene, Osroene) oraz królestwem Partów[225]. *Legio I Parthica* miał stacjonować w Singarze [226] W kolejnej kolonii założonej w podobnym celu, ale już za Karakalli- Nisibis, stacjonować miał *Legio III Parthica*[227].

Edessa, będąca stolicą Osroene również stała się kolonią za czasów Karakalli. W tym wypadku syn Sewera skorzystał ze wzorców augustiańskich przekształcając państwo klientelne Abgara VIII w prowincję, a jego stolice w rzymską kolonię.[228] Jednak w przeciwieństwie do Augusta, który poczekał na śmierć króla Amyntasa, Karakalla miał

[220] SARTRE 1997: 375;MILLAR 1993: 123; BUTCHER 2003: 229; MILLAR 2006: 191
[221] JONES HALL 2004: 49-50; MILLAR 2006: 193
[222] Dig. 50.15.1.7
[223] HA *Sept.Sev* 9.5
[224]MILLAR 1993: 126;MILLAR 2006: 200;
[225] CASTELIN 1946: 5; JONES 1971: 220
[226] MILLAR 1993: 128; DĄBROWA 2004A: 402-403
[227] MILLAR 1993: 128
[228] DIJKSTRA 1995: 252

zaprosić władcę do siebie, jako przyjaciela a potem go zgładzić.[229] Rodzinne miasto Julii Domny oraz Julii Maesy, Emesa, również doczekało się statusu kolonii oraz *ius Italicum* pod panowaniem Karakalli.[230]

Następne fundacje dokonano za czasów Heliogabala gdy koloniami stały się Sydon, Arca Cezarea oraz Petra[231]. Prawdopodobnie również do statusu kolonii podniesiona została Antiochia nad Orontesem w trakcie wizyty cesarza w mieście w 218 roku, po jego zwycięstwie nad Makrynem[232]. Do triumfu młodego cesarza przyczynili się żołnierze *legio III Gallica*, którzy następnie zostali osadzeni w Sydonie.[233] Z kolei miasto od wieków rywalizujące z Sydonem, czyli Tyr, również uprzednio zamieszkany przez weteranów tego samego legionu najprawdopodobniej stracił status kolonii [234] o czym może świadczyć *ethnikon* przedstawiany na monetach Elagabala pozbawiony kolonialnych tytułów: TVRIORVM[235]. Być może związane to było z próbą kolejnej uzurpacji przez centuriona *legio III Gallica*- niejakiego Werusa. [236] Możemy sobie wyobrazić, że Tyr poparł buntowników podczas gdy Sydon pozostał lojalny Heliogabalowi. [237] Wracając do mennictwa podobnego zabiegu można się dopatrzeć w przypadku Laodicei, która była rywalem Antiochii, gdzie również pominięto w kilku przypadkach kolonialny status w legendach, jednak samo LADICEON pojawiło się już wcześniej za Karakalli,[238] więc nie jest to przekonywujący argument w tym przypadku.

Wreszcie za Aleksandra Sewera Bostrę[239] oraz Mallus[240] wyniesiono do statusu kolonii. Wydaje się, że oba ośrodki stały się jedynie tzw. koloniami tytularnymi. Warto w tym miejscu rozważyć owe pojęcie. Powszechnie w nauce uważało się, że ostatnie kolonie zasiedlone przez weteranów założono w czasach Hadriana[241]. Następnie miasta jedynie dostawały rangę *colonia*, która zdaniem Fergusa Millara stała się kolejnym tytułem (obok m.in. *metropolis),* do którego miasto mogło aspirować.[242] Ponadto do czasów Karakalli i *constitutio Antoniniana* obywatele miast, który otrzymały status kolonii stawali się

[229] Dio 78.12.1; ROSS 2001: 57-58
[230] Dig. 50. 15. 1. 4; DĄBROWA 2012: 35-36
[231] BEN-DOR 1948: 41-44; SARTRE 2001: 116-119; GITLER 2005: 188; MILLAR 2006: 213-214
[232] BUTCHER 1988: 63
[233] ICKS 2006: 171;
[234] BUTCHER 2003: 229
[235] ZIEGLER 1978: 493-514; MILLAR 2006: 196; HIRT 2015: 196-197
[236] Cass. Dio 80. 7.1; DĄBROWA 2000A: 311;
[237] BUTCHER 2003: 229
[238] Np. Lindgren 2100
[239] BOWERSOCK 1983: 121; MILLAR 2006:215
[240] ZIEGLER 1992: 181-183
[241] SHERWIN- WHITE 1973: 351; WATKINS 1983: 324; BOATWRIGHT 2000: 36; BUTCHER 2003: 230;
[242] MILLAR 2006: 165

obywatelami rzymskimi[243]. Odmiennego zdania jest Edward Dąbrowa, który uważa, że za pomocą monet możemy domniemywać, które kolonie mogły faktycznie być zasiedlone przez weteranów[244]. Badacz wskazuje na sztandary pojawiające się na monetach (szerzej temat zostanie omówiony w rozdziale 4.2), które reprezentują poszczególne legiony. Dla przykładu sztandar podpisany jako LEG III GAL pojawia się na monetach Tyru i Sydonu, a LEG III PAR ukazano na monetach Rezainy.[245] Na potwierdzenie swoich tez E. Dąbrowa przytacza fragment *Historia Augusta* odnoszącej się do obdarowania przez Aleksandra Sewera ziemiami przygranicznymi służących tam żołnierzy[246]. Autor niniejsze pracy nie ma w ambicji rozstrzygnięcia tej kwestii, gdyż właściwie jedynie badania archeologiczne poszczególnych ośrodków oraz ich opracowanie mogą przynieść ostateczną (bądź nie) odpowiedź na pytanie, które kolonie ze schyłku drugiego i trzeciego wieku po Chr. były koloniami rzeczywistymi, a które tytularnymi. Niemniej jednak można zauważyć rywalizację miast Syrii i Mezopotamii w walce o tytuły kolonii oraz metropolii[247].

2.5 Kolonizacja w dobie kryzysu III wieku

Mimo narastającego kryzysu państwa rzymskiego w połowie III wieku, należy wspomnieć o kilku fundacjach przedsięwziętych w omawiany okresie. W czasach Gordiana III kolonią stała się stolica Mezji Dolnej- Viminacium, [248] w którym wcześniej już stacjonował *legio VII Claudia*[249]. Z kolei wydaje się, że na wschodzie ów cesarz nowych kolonii nie zakładał.[250] Jedynie dokonywał refundacji odbitych kolonii w Mezopotamii (np. Edessa po obaleniu Abgara X w 242 roku).[251] Jedne z ostatnich fundacji pojawiły się z inicjatywy Filipa Araba. Samaryjskie Neapolis otrzymało tytuł *colonia Iulia Flavia Neapolis* w 247 roku, a więc w roku kiedy świętowano tysiąclecie Rzymu[252]. Ponadto do statusu kolonii podniósł swoją rodzinną miejscowość, którą odtąd nosiła nazwę *colonia*

[243] Sherwin- White 1973: 380-388;Millar 1993: 124
[244] Dąbrowa 2004: 226
[245] Dąbrowa 2004: 217-219; Hirt 2015: 196
[246] *HA* Alex. Sev. 58.4-5; Dąbrowa 2012: 36-37
[247] Sartre 1997: 375
[248] Dušanić 1976: 58; Borić-Brešković, Vojvoda 2018: 74;
[249] Juhasz 2013: 184-185
[250] Millar 2006: 216
[251] Castelin 1946: 44; Ross 2001: 73-74, 158.
[252] Sandberg 2019: 141

Philippopolis. [253] Dzięki zachowanym monetom wiemy, że trzecią fundacją był Damaszek[254]. Ostatnia omawiana fundacja miała miejsce za Trajana Decjusza. Wolne miasto Tesalonika obok tytułów *metropolis*, dwóch *neokoroi,* otrzymało również status kolonii, najprawdopodobniej za wyjątkową lojalność względem cesarza.[255] W trzecim wieku koloniami najpewniej stały się również Aszkalon, Gaza, Geraza i być może Gadara, lecz nigdy nie produkowały monet kolonialnych, zatem jedynie na podstawie znanego materiału epigraficznego nie można dokładnie określić daty ich fundacji[256].

Okres kryzysu trzeciego wieku okazał się również być dramatycznym czasem dla rzymskich kolonii. Począwszy od absolutnie wyjątkowego zdarzenia jakimi było złupienie oraz uprowadzenie pracowników mennicy w Aleksandrii Troas przez Gotów za czasów Galiena[257]. Również w czasie tej samej wypadu złupiono Korynt, trackie Deultum[258]oraz bityńską Apameę[259]. Najszczęśliwsza w regionie okazała się Pizydia, dokąd Goci nie dotarli i tam Antiochia i Kremna jako wyjątki produkowały monety jeszcze po śmierci Galiena.[260] Ta pierwsza zakończyła mennictwo po ataku Zenobii,[261] natomiast ta druga została zniszczona przez Izauryjczyków, wkrótce po śmierci Aureliana.[262] Buntownicy zostali ostatecznie pokonani przez Probusa, który osadzić miał w regionie swoich weteranów[263], co właściwie stanowi ostatnią próbę rzymskiej kolonizacji[264]. Generalnie od lat 60 głównymi osadnikami kolonizującymi wyludnione tereny byli barbarzyńcy[265].

Właściwie w okresie pryncypatu większość kolonii było zakładanych w miejscach, w których już istniały wcześniej ośrodki miejskie. Berytus, Filippi, Korynt, Apamea, Synopa itd. (nie wspominając o tzw. koloniach tytularnych) to ośrodki o kilkusetletniej tradycji, w których osadzono kolonistów. Pojawiły się również miejskie hybrydy o dwóch społecznościach[266] – lokalnej i rzymskiej, które rozdzielało prawo i administracja, jak w Ninicy i Ikonium, które połączono w czasach Hadriana[267]. Właściwie zupełnie nowe

[253] Aur. Vict. *De Caes*. 28
[254] MILLAR 2006: 216
[255] BURRELL 2004:198-203
[256] BUTCHER 2003: 232; MILLAR 2006: 218-219
[257] BURSCHE, MYZGIN 2015: 237-257
[258] DRAGANOV 2007: 34
[259] MAGIE 1950: 706
[260] Jedynie osiem mennic w Azji Mniejszej było aktywnych po Gallienie – LEVICK 1967: 163
[261] KRZYŻANOWSKA 1973: 86
[262] LEVICK 1967: 174; MITCHELL 1989: 311-328
[263] *HA Probus* 16. 6.
[264] LEVICK 1967: 174
[265] Klaudiusz Gocki przymusowo osiedlił pokonanych Gotów: *HA* Claud. 9.4.
[266] SHERWIN- WHITE 1973: 353-359
[267] MITCHELL 1979: 416-417; SARTRE 1997: 295; BOATWRIGHT 2000: 41

ośrodki kojarzyć należy ze zdobytych „ex-barbarzyńskimi” obszarami m.in. w Brytanii czy w Dacji. Do późnych fundacji *na surowym korzeniu* możemy zaliczyć np. Filipopolis, które funkcjonowało wcześniej jedynie jako wieś i za Filipa Araba zostało zaprojektowane i wybudowane w zachodnim stylu.[268] Pozostałe miasta od czasów Sewerów dążyły do wyniesienia do statusu kolonii przede wszystkim z uwagi na ulgi podatkowe oraz prestiż.[269] To czy zostały obsadzone kolonistami miało dla nich znaczenie drugorzędne.

Rzymskie kolonie na zachodzie niewątpliwie przyczyniły się do *romanizacji* Brytanii, Galii, Hiszpanii czy Afryki. Sytuacja ma się inaczej na wschodzie, gdzie generalnie kolonie w trzecim wieku zdają się być znacznie bardziej zhellenizowane, aniżeli zromanizowane.[270] Mimo, że większość używała łaciny aż do końca produkcji własnej monety, to zabytki epigrafiki w przeważającej ilości są zapisane w grece.[271] Ogólny obraz jest taki, że kolonie traciły z czasem swój rzymski charakter. Jeśli w ogóle taki posiadały, bo np. kolonia w Koryncie, jako ważny port i centrum handlu był miastem multikulturowym od samego początku.[272] Głównym powodem zaniku rzymskiego pierwiastka, był brak dopływu nowych osadników z Zachodu. Większość fundacji było jednorazowych, jedynie w kilku przypadkach wspomniano o drugiej fali osadników przy okazji refundacji (głównie Augusta).[273] Generalnie w czasach preindustrialnych ośrodki miejskie potrzebowały stałego dopływu „świeżej krwi”, bez niej się wyludniały.[274] Do miast więc przybywali mieszkańcy wsi, przyśpieszając tym samym integrację pomiędzy potomkami kolonistów, a pierwiastkiem lokalnym. Kolejnym czynnikiem były mieszane małżeństwa, pomiędzy przedstawicielami lokalnej elity, a italską imigracją.[275]

Pozostaje jednak kilka wyjątków gdzie rzymski charakter utrzymano dłużej. Miano najbardziej zromanizowanego miastem Bliskiego Wschodu dzierży Berytus,[276] gdzie używano łaciny jeszcze w czwartym wieku (ostatnia inskrypcja pochodzi z 344 roku[277]). Pozostał ważnym ośrodkiem *Romanitas* oraz centrum krzewiącym prawo łacińskie i jeszcze we wczesnych czasach bizantyńskich tytułował się dumnie kolonią[278].

---

[268] BUTCHER 2003: 233
[269] SARTRE 1997: 295; MILLAR 2006: 220-221
[270] SARTRE 1997: 297
[271] KREMYDI-SICILIANOU 2005: 100;
[272] PAWLAK 2013: 146
[273] KATSARI, MITCHELL 2008: 242
[274] ENGELS 1990: 74-75
[275] BLANCO PEREZ 2015B: 144
[276] JONES HALL 2004: 251
[277] CIL III 14165; MILLAR 2006: 172
[278] BUTCHER 2003:401; JONES HALL 2004: 52; MILLAR 2006: 221-222

Naturalnie również posiadłość Berytusu- Heliopolis, wyemancypowane za Septymiusza Sewera oraz Cezarea założona przez Wespazjana uchodzą za ośrodki o silnych wpływach łacińskiej kultury.[279] Mocno zromanizowane były również miasta (m.in. Filippi) położone przy *Via Egnatia,*[280] Antiochia Pizydyjska, gdzie w oficjalnych dedykacjach łacina była używana do IV w.,[281] oraz Kremna, która była izolowaną fortecą, broniącą regionu przed lokalnymi plemionami.[282] Ostatecznie kolonie stały się hybrydowymi ośrodkami zorganizowanymi w oparciu o rzymskich prawa i przywileje, zintegrowanymi jednocześnie z lokalnym podłożem.

3. Rzymskie Mennictwo Kolonialne

Mennictwo rzymskich kolonii było nierozerwalnie związane z mennictwem imperialnym oraz prowincjonalnym.[283] Analiza monet kolonialnych w wielu aspektach nawiązywać będzie do monet bitych przez państwo rzymskie oraz miasta sąsiadujące z koloniami, na które oddziaływały. Naturalnie mennictwo kolonialne nie stanowi jednolitej grupy. Różnice można mnożyć na wielu płaszczyznach. Z chronologicznego punktu widzenia, mennice były aktywne od I w. przed Chr. po drugą połowę III w. po Chr. Nie oznacza to rzecz jasna, że wszystkie kolonie produkowały monety w tym okresie. Co

[279] MILLAR 2006: 221
[280] MACMULLEN 2000: 13
[281] LEVICK 1967: 143-144; RIZAKIS 1995: 385-386
[282] LEVICK 1967:148
[283] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 38-58; KATSARI, MITCHELL 2008: 223-225; FILGES 2015: 290-298

więcej fundacja kolonii, jedynie w niektórych przypadkach była sygnałem do natychmiastowe rozpoczęcia produkcji. Bywało że minęło wiele lat zanim kolonia wypuściła swoją pierwszą emisję. Poza tym schyłek mennictwa również jest zróżnicowany. Na zachodzie generalnie całe mennictwo prowincjonalne zanikło jeszcze w czasach dynastii julijsko-klaudyjskiej[284]. Z kolei Kremna ostatnią emisję wypuściła za czasów Aureliana.[285] Zauważyć rzecz jasna tu można kolejne różnice wynikające z położenia geograficznego. Zupełnie w innych warunkach działały mennice położone w bezpiecznej Pizydii, a w innych przygraniczne miasta takie jak Rezaina, Edessa czy Carrhae. Istotne porty takie jak Korynt czy Patras, które z zasady przyciągały heterogeniczną ludność w sposób oczywisty różniły się od prowincjonalnych miasteczek takich jak samaryjskie Sebaste. Zresztą wspomniany już Korynt od początku promował swoje rodzime mity oraz sanktuaria na monetach, podczas gdy Aelia Kapitolina podkreślała niestrudzenie *Romanitas.* Zatem kolejne różnice wynikają z celów, dla których podjęto produkcję monet. Większość mennic kolonialnych biła monety jedynie na potrzeby codziennych transakcji na lokalnych rynkach,[286] podczas gdy mennica w Viminacium miała za zadanie zaopatrzyć w pieniądz całe północne Bałkany oraz przebywające tam wojsko[287]. Wreszcie wpływ na rozwój mennictwa miało również to czy dana kolonia była rzeczywistą fundacją, czy jedynie tytularną.

Mimo tych wszystkich różnic autor niniejszej pracy zauważa jednak cztery nadrzędne wspólne cechy, które stanowią czynniki determinujące mennictwo kolonialne jako oddzielny fenomen:

1. Status kolonii jest wszechobecny na monetach tychże[288]. Pojawia się najczęściej w formie skróconej C/CO/ COL/COLO, bądź rzadziej w wersji greckiej ΚΟΛ. O jej znaczeniu świadczy fakt, że nawet w przypadkach kiedy z jakiś powodów pomijano pozostałe tytuły (szczególnie w III w.) to status kolonii wciąż pozostawał na monetach obecny[289].
2. Rozbudowana tytulatura również jest cechą charakterystyczną dla monet kolonialnych. Wraz ze statusem kolonii i czasem metropolii również zapisywano

[284] WEISS 2005: 59
[285] LEVICK 1967: 163; FILGES 2015: 84
[286] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 96-98; KATSARI, MITCHELL 2008: 223-224
[287] BORIĆ-BREŠKOVIĆ, VOJVODA 2018: 86; GĂZDAC 2010: 103
[288] Kilka wyjątków opisano dalej
[289] Np. Filippi gdzie powszechnie stosowano skrót COL IVL AVG PHIL, lecz w przypadku monet Galiena skrócono go jedynie do COL PHILIP (np. SNG Cop 311)

pozostałe tytuły skrótowo. Za ich pomocą można śledzić zmiany zachodzące w koloniach m.in. refundacje.

3. W zdecydowanej większości, niezależnie gdzie kolonie były położone, język jakim zapisywano legendy była łaciną[290].
4. Trzy główne motywy ikonograficzne pojawiają się na monetach kolonialnych. Typ fundacyjny został wykorzystany przez trzydzieści cztery kolonie[291]. *Signa, aquilae* oraz *vexilla* pojawiły się na monetach trzydziestu sześciu kolonii,[292] a „Marsjasz z Forum" na numizmatach pochodzących z dwudziestu czterech mennic.[293] Istotne w tym przypadku jest to, że pojawiły się jedynie sporadyczne przypadki wykorzystania tych motywów przez nie- kolonie.

To co łączy monety absolutnie wszystkich omawianych ośrodków to status rzymskiej kolonii. W tym przypadku nie ma to znaczenia czy mowa tu o rzeczywistych fundacjach Cezara, Marka Antoniusza czy Hadriana, czy ośrodkach miejskich, które w zamian za uznanie zasług otrzymały taki tytuł. Każda z nich prezentowała ten fakt zwykle za pomocą skrótu COLO/COL/COL/CO/C, który towarzyszył pozostałym składowym tytulatury kolonialnej. Dlatego też w omawianej pracy nie uwzględniono monet pochodzących z Aszkalonu, Gazy, Gadary, Gerasy oraz Palmyry, które posiadły status kolonii rzymskich, lecz nigdy monet kolonialnych *sensu stricto* nie produkowały.[294] Znamienne jest to, że ośrodki mogły stracić ten status, jak to miało miejsce w przypadku Lampsakos (na stałe)[295] oraz Tyru (za Heliogabala),[296] w konsekwencji czego ów tytuł znika z ich legend.[297]

[290] Do wyjątków należą kolonie położone w Mezopotamii: Carrhaea, Edessa, Nisibis, Rhaesaena, Singara. Poza tymi również: Thessalonika, Tyana, Antiochia nad Orontesem, Emesa, Filipopolis

[291] Typ Fundacyjny: Emerita, Lepida-Celsa, Cezaraugusta, Patras, Deultum, Dium, Kassandreja, Filippi, Synopa, Parium, Aleksandria, Lampsakos, Antiochia Pizydyjska, Lystra, Ikonium, Ninica, Kremna, Komama, Olbasa, Mallos, Berytus, Heliopolis, Sydon, Tyr, Ptolemais, Neapolis, Aelia Kapitolina, Cezarea Nadmorska, Sebaste, Tyana, Bostra, Petra, Rezaina. Princeps Felix

[292] Znaki militarne: Emerita, Patricia, Kartago Nova, Acci, Ilici, Cezaraugusta, Viminacium, Deultum, Patras, Kassandreja, Filippi, Apamea, Parium, Antiochia Pozydyjska, Ikonium, Kremna, Komama, Olbasa, Parlais, Germa, Aleksandria Troadzka, Ninica, Mallus, Berytus, Heliopolis, Ptolemais, Sydon, Tyr, Cezarea Nadmorska, Aelia Kapitolina, Neapolis, Damaszek, Singara, Nisibis,Carrhae, Rezaina, Tyana.

[293] Marsjasz: Deultum, Korynt, Apamea, Synopa, Thessalonika, Parium, Antiochia Pizydyjska, Ikonium, Kremna, Parlais, Aleksandria Troadzka, Ninica, Mallus, Heliopolis, Berytus, Sydon, Tyr, Laodicea Nadmorska, Arca Caesarea, Cezarea Nadmorska Ptolemais, Neapolis, Bostra, Damaszek.

[294] HOWGEGO 2005:17; MILLAR 2006: 218-219;

[295] Appian *BC* 5. 138 ; BRUNT 1971: 600

[296] BUTCHER 2003: 229; ; CALOMINO 2014: 204; HIRT 2015: 196-197

[297] Mennictwo Lampsakos zupełnie straciło kolonialny charakter, podczas gdy Tyr jedynie pomijał tytuł kolonii oraz zastąpił figurę Marsjasza innymi symbolami.

Jednakże pojawiają się monety niewątpliwie kolonialne, które nie posiadają odwołania do statusu kolonii. To zdarzało się nader rzadko, lecz takie odniesienia pojawiają się na monetach Koryntu,[298] którego mennictwo generalnie można uznać za „najmniej kolonialne" ze wszystkich. Poza tym na pseudoautonomicznych monetach m.in. z Butrynt gdzie pozostawiono jedynie *ethnikon* BVTHR[299] czy też z Berytusu gdzie widnieje jedynie BER nad galerą.[300]

Kolejnym aspektem jest właśnie *ethnikon* oraz poprzedzające go tytuły. Najczęściej składały się z przydomków otrzymanych od imion, lub rodów (*gens)* cesarzy. Stąd zdecydowana większość kolonii posiadała tytuł *augusta,* poza tym pojawiały się też takie określenia jak *Iulia,* czy *Aelia.* Dzięki nim wiemy, że Filippi to fundacja Marka Antoniusza (*Antoni iussu colonia Victrix Philippensis)*, które ponownie założono za Oktawiana Augusta (*colonia Augusta Iulia Philippensis).*[301] Innym ciekawym przykładem jest Aelia Kapitolina, która przyjęła tytuł *Commodiana* najprawdopodobniej dopiero za Sewerów*,* co jest poświadczone na materiale numizmatycznym[302].

Pojawiają się wszakże monety, które w ogóle nie posiadają *ethnikonu* a jednoznacznie należą do mennictwa kolonialnego. Należy tu wymienić monetę Augusta (Il. 6.10)[303], na której rewersie ukazano dwóch kapłanów dokonujących rytuału *aratrum,* jednak nie dodano żadnej legendy. Mimo to badacze zgodnie przypisują tę emisję rzymskiej kolonii, lecz nie ma zgody co do jej identyfikacji.[304]

Następnym aspektem mennictwa kolonialnego jest język. W zdecydowanej większości przypadków jest to łacina. Język ten, co oczywiste był wykorzystywany w mennictwie prowincjonalnym zachodnim, lecz w tym przypadku istotne jest to, że aż do początków III w. we wszystkich mennicach kolonialnych używano wyłącznie łaciny[305]. Jedyne wyjątki stanowią kolonie zakładane w czasach Sewerów oraz późniejszych. Pojawiają się również monety bilingwiczne, gdzie np. awers jest po łacinie, a rewers w grece (m.in. Mallus[306], Rezaina[307]).

---

298 Np. Za Galby (RPC I 1210-1222)
299 RPC I 1394
300 BMC 6
301 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 31
302 KADMAN 1957: 137-140
303 RPC I 1656
304 Rozdział 4.1; GRANT 1953: 88-96; BURNETT, AMANDRY RIPOLLÉS 1992:310; LENGER 2008: 255-260
305 PAPAGEORGIADOUS-BANI 2004: 35;
306 CALOMINO 2014: 204-205; KREMYDI-SICILIANOU 2005:101; BURNETT 2011: 2
307 CASTELIN 1946: 38

Trzy uniwersalne typy stanowią trzy filary ikonografii kolonialnej. Motyw kapłana-oracza, który wraz z zaprzęgiem wołów wyznacza *sulcus primigenius* wskazuje na fundacje kolonii oraz to że została założona na podobieństwo Rzymu. Z kolei *aquilae, vexilla* i *signa* pokazują militarną przeszłość ojców- założycieli. Wreszcie figurka Marsjasza, której pierwowzór znajdował się na *Forum Romanum* w mennictwie potwierdzała status kolonii.

Pierwsze dwa typy począwszy od drugiego wieku zestawiano ze sobą, łącząc ikonograficznie militarno-cywilne korzenie kolonii. Również Marsjasz w III w. szczególnie w Syrii stał się elementem dodatkowym dla lokalnych przedstawień.

Naturalnie również te motywy ikonograficznie sporadycznie wykorzystywano w miastach nie posiadających statusu kolonii. Typ fundacyjny ukazano na monetach Assorus ora Tralles (Rozdział 4.1). Sztandar, orły i znaki legionowe również czasem trafiały na rewersy prowincjonalnych monet, lecz wówczas jak się wydaje wskazywały bardziej generalnie na potęgę armii rzymskiej (Rozdział 4.2). Z kolei Marsjasz w modelu znanym z Forum Romanum pojawił się jedynie na monetach municypium trackiej Coelii[308].

Rozwój mennictwa kolonialnego, ale również prowincjonalnego, należy podzielić na pięć głównych etapów. Etapem wstępnym jest schyłek republiki, kiedy to nie było jasnych wytycznych odnośnie prowincjonalnego mennictwa. Kolonie rzymskie wykorzystywały zarówno imperialne jak i prowincjonalne motywy zarówno na rewersach jak i awersach. Wraz z reformami Augusta awers został zarezerwowany w całym mennictwie prowincjonalnym dla cesarza, podczas gdy rewers pozostawał w gestii lokalnych władz.[309] W mennictwie kolonialnym niewiele się zmienia aż do czasów Trajana i Hadriana, kiedy to zaczęto chętniej wprowadzać w mennictwie kolonialnym motywy lokalne. Najlepszym przykładem jest Berytus, który pozostał przy biciu monet w typie fundacyjnym oraz z wizerunkiem orłów legionowych, wprowadzając następnie w czasach Trajana dwie nowe monety z wizerunkiem świątyni z Astarte oraz Posejdonem o wysokich nominałach (odpowiednio sestercjusze i dupondiusy).[310] Kolejny etap to panowanie Sewerów podczas, którego rekordowa liczba miast prowincjonalnych biła monety.[311] Wówczas również wiele miast otrzymało status kolonii, w konsekwencji czego rozpoczynały emisję nowego typu pieniądza o cechach kolonialnych. Ostatnia faza to okres od 235 roku rokiem po kres mennictwa kolonialnego, którego ostatnim akordem są monety

---

308 Np. RPC IX 171
309 WALLACE-HADRILL 1986: 70-73, 80; BURNETT, AMANDRY, RIPOLLÉS 1992: 39-44
310 SAWAYA 2009: 140-145; BURNETT, AMANDRY 2015: 491
311 HEUCHERT 2005:30; KATSARI 2011: 136-137

Kremny z czasów Aureliana.[312] W okresie kryzysu III wieku jakość monet bitych przez kolonie znacząco spadła. Dotyczy to zarówno wartości artystycznej, jak i epigraficznej, w której zaczęły pojawiać się błędy świadczące o nieznajomości języka przez rytowników.[313] W dwóch ostatnich okresach ponadto zauważyć można tendencje do wykorzystywania motywów lokalnych oraz regionalnych zapożyczeń.

Mimo, że mennictwo kolonialne jest bardzo zróżnicowane to jednak przynajmniej jedna z wyżej wymienionych cech zawsze się pojawiała. Pokazywały one silne przywiązanie do korzeni kolonii oraz pośrednio również do Rzymu. Warto podkreślić, że nawet gdy z czasem używanym językiem wschodnich kolonii stawała się greka (o czym świadczą zabytki epigraficzne) to mennice konsekwentnie biły monety z łacińskimi inskrypcjami.[314] Mimo to mennictwo kolonialne naturalnie ewoluowało pod wpływem wzorców imperialnych oraz sąsiednich ośrodków.

3.1. Rozwój mennictwa kolonialne na tle imperialnego.

Mennictwo kolonialne korzystało z wzorców płynących z monet imperialnych na kilku płaszczyznach. Przede wszystkim wydawać by się mogło, że kolonie w naturalny sposób przejęły nominały używane w mennictwie imperialnym. Poza tym wizerunek cesarza pozostający od czasów Augusta obligatoryjny w mennictwie imperialnym, wykorzystywany był za wzór w mennicach prowincjonalnych.[315] Następnie również tytulatura władcy, początkowo prosta następnie bardziej rozbudowana, również trafiła na monety miejskie.[316] Wreszcie motywy ikonograficzne pojawiające się na rewersach mogły pochodzić z monet imperialnych.

Jak wspomniano można by się spodziewać, że kolonie wywodzące się bezpośrednio z rzymskiej tradycji wykorzystywały zawsze rzymskie nominały takie jak sestercjusze, dupondiusy, asy, semisy oraz kwadranse. Faktycznie rzymski system był wdrożony na

[312] HEUCHERT 2005:30
[313] Rozdział 3.2.; Problemy te pojawiły się jeszcze w czasach Sewerów: CALOMINO 2015: 213-214
[314] Kolonie w Azji Mniejszej: LEVICK 1967: 130-162
[315] WALLACE- HADRILL 1986: 70-71; BURNETT 2011: 20-21
[316] BURNETT 2011: 13-19

Półwyspie Iberyjskim[317], w Macedonii[318], w Berytusie[319] oraz do pewnego poziomu również w Azji Mniejszej.[320] Niestety temat nominałów wśród mennic prowincjonalnych jest skomplikowany i niezwykle delikatny, dlatego często badacze ograniczają się jedynie do podawania średnicy oraz wagi poszczególnych monet bez przyporządkowania do konkretnych nominałów. Niemniej jednak rzymski system pozostawał zintegrowany z lokalnymi standardami.[321] Temat ten zostanie poszerzony w kolejnym rozdziale poświęcony mennictwu prowincjonalnemu.

Od czasu reformy Augusta wykorzystywano również wizerunek władcy oraz jego tytulaturę. Pierwszym żyjącym Rzymianinem, którego wizerunek ukazano na monetach był Cezar[322]. Po jego zamordowaniu wizerunki kolejnych ambitnych przywódców pojawiały się na denarach (Brutus,[323] M. Antoniusz,[324] Lepidus[325]). Natomiast na wschodzie mennice prowincjonalne posiadające długą tradycje menniczą raczej nie umieszczały wcześniej władców hellenistycznych (z wyjątkiem Antiocha IV) na swoich monetach, awers rezerwując dla wizerunków bóstw[326]. Dopiero za panowania Augusta portret cesarza wyparł tradycyjne przedstawienia w przeszło 180 miejscach[327]. Najbardziej oporna w tym zakresie okazała się Syria.[328] Mennictwo prowincjonalne pod tym względem upodobniło się do imperialnego.

Oprócz wizerunku władcy pojawiali się również inni przedstawiciele panującej dynastii. W tym warto zauważyć, że w niektórych przypadkach doszło do wyjątkowego zjawiska, jakim było ukazanie postaci, których wizerunków nigdy nie przedstawiono na imperialnych monetach[329]. Co wskazuje na żywotne zainteresowanie lokalnych społeczności sytuacją w panującej dynastii. Bardzo dobrym przykładem są emisje wypuszczone przez Apameę za Kaliguli, na których ukazano najbliższą rodzinę cesarza. Część z tych monet było po prostu naśladownictwami monet imperialnych. Siostry Kaliguli ukazane jako Securitas, Concordia oraz Fortuna zostały skopiowane z rzymskiego

[317] BURNETT, AMANDRY RIPOLLES 1992:31
[318] BURNETT, AMANDRY RIPOLLES 1992: 33, 287-288; KREMYDI-SICILIANOU 2005: 96-97
[319] BURNETT, AMANDRY 2015: 493; SAWAYA 2009: 140-145
[320] JOHNSTON 2007: 179
[321] KATSARI 2011: 75
[322] WALLACE-HADRILL 1986: 75; np. RRC 480
[323] RRC 515
[324] RRC 496
[325] RSC 495
[326] BURNETT 2011:20
[327] MILLAR 1984: 44
[328] BURNETT 2002: 121
[329] Np. Agrypa Postumus przedstawiony na rewersie monety z Apamei (RPC I 2011)

sestercjusza[330] i umieszczone na lokalnej monecie.[331] Warto w tym miejscu dodać, że Apamea nie ograniczyła się jedynie do naśladowania monet imperialnych w sposobie przedstawiania członków panującej dynastii, ale również wprowadziła swoje własne kompozycje (np. zestawione popiersia sióstr Kaliguli[332]). W Parium również promowano panującą „dynastię", gdyż za Trajana najpierw ukazano postać boskiego Nerwy,[333] by następnie zestawić popiersia Plotyny i Marcjany,[334] a następnie już za Hadriana w podobny sposób ukazać Hadriana z Sabiną,[335] oraz Eliusza z Sabiną.[336] Natomiast za panowania kolejnego cesarza- przedstawiono popiersia Antonina Piusa oraz Marka Aureliusza,[337] Marka Aureliusza oraz Faustyny Młodszej.[338]

Poza przedstawicielami cesarskiego domu, na rewersach przedstawiano inne motywy zaczerpnięte z ikonografii mennictwa imperialnego. Do tej grupy należą przedstawienia militarne (Wiktoria, galera, jeździec, rydwany itp.), mitologiczne (Roma, Dioskurowie, Wilczyca, Eneasz), personifikacje, symbole rzymskiej dominacji (*sella curulis, lituus, fasces* itp.), czy symbole cesarzy (np. koziorożec). C. Katsari oraz S. Mitchell wśród tematów pochodzenia państwowego dodają również Marsjasza, sztandary militarne oraz typ fundacyjny,[339] których pierwowzory wywodziły się z mennictwa imperialnego. Natomiast autor niniejszej dysertacji podkreśla wyjątkowe znaczenie tych trzech motywów ikonograficznych w mennictwie kolonialnym, co zostanie uargumentowane w odpowiednich rozdziałach im poświęconych.

Warto w tym miejscu przyjrzeć się paru naśladownictwom monet imperialnych w mennictwie kolonialnym. Bardzo interesującym są emisje pochodzące z galijskiego Nemausus (Il. 1.16),[340] gdzie na rewersie przedstawiono krokodyla zakutego w łańcuchy, która jest kopią denara AEGYPTO CAPTA[341] nawiązującego do zdobycia Egiptu przez Oktawiana.[342] Motyw ten pojawił się tu nieprzypadkowo, ponieważ to właśnie w Nemausus osadzono weteranów bitwy pod Akcjum, w której pokonano siły egipskie[343].

330 RIC 33
331 WOOD 1995: 463; JELLONEK 2017A: 904-906; RPC I 2014
332 RPC I 2012
333 RPC III 1537
334 RPC III 1543
335 RPC III 1545
336 RPC III 1546
337 RPC IV.2. 2370 tymcz.
338 RPC IV.2 9078 tymcz.
339 KATSARI, MITCHELL 2008: 229-231
340 RPC I 522-526
341 RIC 275
342 GRANT 1946: 72-73
343 OSTROWSKI 1999: 194

Inne nawiązanie do Augusta znaleźć możemy na monetach Parium, gdzie motyw koziorożca był powtarzany przez lokalną mennicę od czasów pierwszego princepsa (Il. 6.11)[344] aż po czasy Galiena.[345] Zdaniem Swetoniusza, *Capricorn* został wybranym przez Augusta znakiem zodiaku, który cesarz nakazał umieszczać na swoich monetach, co zresztą jest poświadczone w mennictwie imperialnym.[346] W ten sposób mieszkańcy Parium celebrowali refundacje ich kolonii przez Augusta.[347] Być może podobna sytuacja ma miejsce w przypadku Ikonium i wyjątkowego przedstawienia pochodzącego z czasu panowania Gordiana III, gdzie ukazano postać kobiecą siedzącą na tarczy oraz jeńca oddzielonych palmą.[348] Motyw ten przywodzi na myśl typ IVDEA CAPTA wykorzystywany za czasów Wespazjana.[349] Powód wykorzystania tego motywu pozostaje nieznany, być może to za czasów Flawiuszy umieszczono tam grupę kolonistów wywodzących się z armii pacyfikując Judeę.

Obok konkretnych motywów ikonograficznych pojawił się również nowy koncept, nieznany szerzej mennictwu wschodniemu przed okresem cesarstwa. Tą innowacją było wprowadzenie na puli motywów ikonograficznych schematów architektonicznych[350]. Wiąże się to z wizualną rewolucją, którą przeprowadzono pod rządami Augusta, kiedy to odrestaurowano lub wzniesiono wiele państwowych budowli. Na monetach imperialnych ukazano świątynię boskiego Cezara,[351] świątynię Marsa Mściciela (Mars Ultor),[352] świątynię Jowisza Grzmiącego (Iupiter Tonans),[353] łuk Augusta.[354] O ile na zachodzie i w państwach klienckich chętnie wprowadzono wizerunki budynków na rewersy monet to na wschodzie miało to związek z ustanowieniem kultu imperialnego.[355] Co potwierdzają cystofory z przedstawieniem świątyni Augusta i Romy.[356] W koloniach rzymskich budowle pojawiają się stosunkowo wcześnie, bo już za panowania Augusta. W Butryncie ukazano most (Il. 4.14)[357] oraz świątynię,[358] która wydaje się być kopią wcześniejszej monety

---

344 RPC I 2263
345 SNG Von Aulock 1346
346 Suet. *Aug.* 94.12; np. RIC 125
347 FILGES 2015: 260; KELES, OYARCIN YILMAZ 2017: 910-911; JELLONEK 2018A: 113
348 FILGES 2015: 78; Egzemplarz pochodzi z aukcji: Numismatica Ars Classica 59 (4 kwiecień 2011), numer 1104
349 Np. RIC 168
350 HEUCHERT 2005: 50; BURNETT 2011: 24-25; ROZDZIAŁ 6.1
351 RRC 540
352 RIC 150
353 RIC 66
354 RIC 132
355 BURNETT 1999: 157-158
356 RIC 506
357 RPC I 1381
358 RPC I 1383

Marka Antoniusza.[359] Z kolei w Emerita ukazano bramę miejską.[360] Świątynia *gens Iulii* ukazana została na monetach Koryntu za panowania Tyberiusza (Il. 3.1)[361]. Rzecz jasna przedstawione świątynie, rzeźby, bramy miejskie, porty itp. przede wszystkim odzwierciedlały lokalne budowle, wykorzystując koncepcję pochodzącą z Rzymu.

Reminiscencję imperialnych świąt, rocznic i innych wydarzeń również można dostrzec w mennictwie kolonialnym. Dobrym przykładem są obchody 900-lecia założenia Rzymu za Antonina Piusa, kiedy to w mennictwie imperialnym pojawiły się liczne nawiązania do tej rocznicy.[362] Nie dziwi, więc że na popularności zyskał motyw wilczycy, który wówczas po raz pierwszy pojawił się na monetach pięciu kolonii (Koryntu, Apamei, Lystry, Antiochii, Aelia Kapitolina). Z kolei millenium Rzymu obchodzono za panowania Filipa Araba w 247 roku, które naturalnie uświetniono serią kommemoratywnych monet[363]. Zdaniem L. Sandberga, również na monetach świeżo powstałej kolonii w Neapolis świętowano tysiąclecie Rzymu (Roma, wilczyca, rytuał *aratrum*)[364]. Podobnie w innych koloniach celebrowano tę okazję poprzez umieszczanie wizerunku Romy (Laodicea Nadmorska[365], Cezarea Nadmorska[366], Filipopolis (Il. 15.10)[367]), lub wilczycy (Deultum[368], Aleksandria[369], Parium[370], Damaszek[371]). Z kolei *ludi saeculares* czyli igrzyska stuletnie, które organizowano z okazji rozpoczęcia nowej epoki upamiętniono na monecie Patras w 204 roku po Chr.[372] Również mniej znaczące wydarzenia czy rocznice mogły być celebrowane w taki sposób, być może emisja ze świątynią Asklepiosa z Dium była związana z pięćsetleciem sprowadzenia kultu tegoż boga do Rzymu, które uczczono tam aureusem.[373]

Echa „renesansu galienowskiego", podczas którego przywoływano złote czasy cesarstwa,[374] zauważyć można na monetach bitych w Filippi gdzie pojawiła się serie

---

359 ABDY 2012: 2-3; RRC 496
360 RPC I 10,12
361 RPC I 1151-1153
362 KLUCZEK 2019: 216-225
363 KLUCZEK 2019: 226-235
364 SANDBERG 2019: 142-151
365 RPC VIII 8024 tymcz.
366 RPC VIII 2115 tymcz.
367 RPC VIII 2269, 2286, 2409, 2439 tymcz.
368 RPC VIII 48560-48561 tymcz.
369 RPC VIII 20088, 21933 tymcz.
370 RPC VIII 28811 tymcz.
371 RPC VIII 26789, 69783 tymcz.
372 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004:41
373 RIC 205; GRANT 1977: 119; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004:70
374 KLUCZEK 2019: 240-241

tajemniczych emisji sygnowanych skrótem RPCP, na których awersach ukazano boskich cesarzy (Augusta, Trajana i Marka Aureliusza)[375].

3.2. Rozwój mennictwa kolonialnego na tle prowincjonalnego

Mennictwo prowincjonalne w sposób zasadniczy różniło się od imperialnego ze względu na pełnioną prze siebie funkcję. Podczas gdy za pomocą denarów przeprowadzano główne transakcje, wypłaty dla wojska itp. to monety brązowe produkowane przez miasta miały za zadanie pełnić rolę monety zdawkowej używanej w codziennym życiu[376]. Wykorzystywane zresztą głównie w obrębie kontrolowanego przez lokalne władze obszaru. Taki stan rzeczy był spowodowany tym, że władza centralna w nikłym stopniu zaopatrywała wschodnią część basenu Morza Śródziemnego w monetę brązową.[377] Stąd wschodnie ośrodki produkowały bilon na własne potrzeby. Jednak i tu pojawiały się znaczące różnice. Tesalonika, czy kolonialny Korynt zapewniały pieniądz dla całego regionu,[378] podczas gdy monety wyprodukowane w m.in. Filippi, Pelli czy Kassandrei cyrkulowały na bardzo ograniczonym obszarze[379].

Drugą różnicą, aczkolwiek również wynikającą z funkcji mennic prowincjonalnych było to, że monety emitowano raczej sporadycznie, aniżeli systematycznie[380]. Znamienny jest fakt, że wśród kolonii jedynie Apamea, Synopa, Berytus, Antiochia Pizydyjska, Dium oraz Pella spośród 67 kolonii biły monety w miarę regularnie, rozumiejąc pod tym sformułowaniem produkcję pieniądza podczas panowania kolejnych władców między Augustem a Aurelianem. Naturalnie nie wszystkie kolonie mogły bić monety przez cały ten okres z różnych powodów. Na zachodzie jak wspomniano wygaszono mennictwo prowincjonalne jeszcze za czasów dynastii Julijsko-Klaudyjskiej, natomiast połowę kolonii założono dopiero w czasach Sewerów i późniejszych. Między innymi dlatego również

375 AMANDRY 2015: 495-507
376 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 99; KATSARI 2011: 75
377 KATSARI, MITCHELL 2008: 223
378 BURNETT, AMANDRY, RIPPOLLÉS 1992:15
379 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 98
380 KATSARI, MITCHELL 2008: 223

analizując mennictwo kolonialne należy pamiętać, że jest to zjawisko zróżnicowane, gdzie wspomniane wyżej mennice pozostawały długo aktywne, inne biły monety okazjonalnie, innych działalność ograniczyła się do kilku lat (Lampsakos, Germa, Arca Cezarea, Singara, Tyana, Petra, Filipopolis) a jeszcze inne wypuściły pojedyncze emisje (Vienne, Nemausus). Generalnie monety były emitowane by uczcić przeróżne okazje. Do takich można zaliczyć fundację (emisje fundacyjne), bądź obchody okrągłych urodzin kolonii (25-lecie, 100-lecie itp.)[381], wizytę cesarza (*adventus Augusti*) (Il. 4.4) [382], lub też lokalne festiwale czy igrzyska[383].

Ta okazjonalna produkcja oraz podobieństwa bądź nawet współdzielenie stempli, były czynnikami, które pchnęły K. Krafta to wysnucia hipotezy o wędrownych warsztatach, które w zamian za stacjonarne mennice odpowiedzialne były za produkcje monet[384]. Do pewnego poziomu zdają się to potwierdzać stemple współdzielone przez różne miasta, jednak wnioski Krafta były zbyt daleko idące, a przykłady zbyt naciągane co spotkało się ze zdecydowaną krytyką[385]. Mimo to idea „warsztatów" przetrwała i weszła na stałe do mennictwa prowincjonalnego[386], pozostając tajemniczym fenomenem, wokół którego piętrzą się nierozwiązane do tej pory kwestie takie jak: czy „warsztaty" dostarczały miastom monet, czy jedynie stempli; czy warsztaty był wędrowne, czy może jednak stacjonarne; kto stanowił ów „warsztat", sam rytownik, czy również cały zakład mincerski? [387] W przypadku kolonii działalność „warsztatów" zauważyć można na monetach bilingwicznych[388]. D. Calomino podaje dla przykładu monety Paltus niebędącej kolonią, dla której najprawdopodobniej tworzył monety warsztat odpowiedzialny wcześniej za mennictwo Nadmorskiej Laodicei.[389] Kolonia ta przestała bić monety po śmierci Heliogabala, lecz stylistycznie zbliżone zaczęły być produkowane właśnie w Paltus, do tego z łacińskimi legendami na awersie. Inne przykłady pochodzą z Argos, które miało wykorzystać stemple przeznaczone dla Koryntu, oraz Tesalonika, która użyła stempli Pelli.[390] Nie mniej jednak wydaje się, że działalność „warsztatów" nie implikowała braku

[381] W obu kontekstach pojawia się najczęściej typ fundacyjny- Rozdział 4.1.
[382] HEUCHERT 2005: 53; M.in. Patras (RPC I 1264-1274) za Nerona (Il. 4.4); Korynt (RPC III 158) za Hadriana
[383] Damaszek (np. RPC IX 1948; Tyr (np. RPC IX 2012), Tessalonika (np. RPC IX 142)
[384] KRAFT 1972: 57
[385] JOHNSTON 1974: 203-207; BUTCHER 2003-2005: 67-68
[386] JOHNSTON 1982-83: 59-78; KATSARI 2011:226
[387] JOHNSTON 1995: 54–61; HEUCHERT 2005: 43-44
[388] CALOMINO 2015: 214
[389] CALOMINO 2014: 203
[390] TOURATSOGLOU 1987: 24, 63; CALOMINO 2014: 207-208;

zainteresowania „miasta” tym co monety przedstawiały, wszak one jako klienci domniemanych „warsztatów” miały zapewne swoje wymagania.[391]

Miasta greckiego wschodu miały bardzo długą tradycję bicia monet nim trafiły pod rzymskie jarzmo[392]. To czy będą mogły kontynuować swoje mennictwo nie było oczywiste gdy jedynowładcą został Oktawian. Stało się to przedmiotem dyskusji relacjonowanej przez Kasjusza Diona. Bardzo zdecydowane stanowisko zaprezentował Mecenas, w którym radzi by żadne miasto nie używało ani własnych monet, ani miar, ani wag[393]. August w swojej reformie zdaje się nie uwzględnić tych zaleceń[394]. Prawo do bicia własnej monety mogły otrzymać zarówno ośrodki wschodnie jak i zachodnie. Stało się to dla miast przywilejem co potwierdzają legendy m.in. na kolonialnych emisjach Emerity- PERMISSV CAESARIS AVGVSTI (Il. 1.1) [395] w Berytusie PERMISSV [396] oraz w Koryncie, który straciwszy prawo do emisji monet, odzyskał je za Domicjana co poświadcza legenda na rewersie PERM IMP (Il. 3.4)[397].

Kolonie na wschodzie zazwyczaj nie zakładano na surowym korzeniu. Koloniści zamieszkali w ośrodkach o długiej tradycji produkcji monetarnej, w konsekwencji czego do organizowanych przez nich mennic od początku docierały lokalne wzorce[398]. Oprócz wykorzystywania lokalnych motywów ikonograficznych, posiłkowano się również regionalnymi standardami wagowymi.[399] Warto zauważyć, że wpływy prowincjonalne na mennictwo kolonii najbardziej uwidaczniają się w III wieku. Wówczas oprócz łacińskich legend oraz niektórych tematów ikonograficznych (rytuał *aratrum,* Marsjasz, *vexilla)* nie różniły się niczym od mennictwa prowincjonalnego, a nawet stemple mogły być wykonywane przez tych samych rytowników[400].

Jak już zaznaczono nominały w systemie prowincjonalnym pozostają bardzo złożonym problemem. Jedynie w kilku przypadkach mamy do czynienia z monetami noszącymi znak wartości (Leptis Minus, Chios, Paestum)[401]. W pozostałych waga, średnica oraz motyw ikonograficzny pozostają informacjami mogącymi pomóc ustalić nominał. Za

---

[391] HEUCHERT 2005: 44
[392] KATSARI 2011:74-75
[393] Cass.Dio. 52.30.9
[394] WEISS 2005:68
[395] Np. RPC I 11; WALLACE-HADRILL 1986: 73; WEISS 2005:59
[396] RPC I 4541
[397] RPC II 101-106; BURNETT, AMANDRY, CARRADICE 1999: 56
[398] PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 59-71; FILGES 2015: 290-298
[399] JOHNSTON 2007:
[400] JOHNSTON 2007: 179
[401] BURNETT, AMANDRY, RIPPOLLÉS 1992: 30

pomocą tych danych zauważyć można, że o ile na zachodzie przyjęto powszechnie system rzymski, to na wschodzie sytuacja jest znacznie bardziej zróżnicowana. Intuicyjnie wydaje się, jak już zresztą zaznaczono, że kolonie generalnie były bardziej skłonne do wykorzystywania systemu rzymskiego. Jednakże standardy wykorzystywane w miastach znacząco się różniły, a mimo to mieszkańcy musieli znać wartość konkretnej monety by z niej korzystać. Do pewnego stopnia zapewne ułatwiała to władza konkretnego miasta, sankcjonując konkretne typy brązowych monet jako legalne środki płatnicze.[402] W tym kontekście K. Butcher analizując cyrkulację monet wśród miast położonych w dolinie Orontesu, zauważa że monety lokalnych mennic właściwie nie są odnajdowane w sąsiednich ośrodkach[403]. Potwierdzać to mogą również skarby prowincjonalnych monet odnalezione w sanktuarium Zeusa w Dium, gdzie monety z tej właśnie kolonii stanowią 91% wszystkich[404]. Truizmem jest zatem stwierdzenie, że miasta przede wszystkim używały własnych monet. Zatem standardy wykorzystywane przez miasta mogły się różnić od sąsiednich. Korynt jako jeden z najważniejszych ośrodków regionu korzystał z rzymskiego systemu, oddziałując w ten sposób na całej okolicy.[405]

Nominały mogły być rozpoznawane przez starożytnych na podstawie zamieszczonych na nich wyobrażeń.[406] Trzy uniwersalne motywy ikonograficzne pojawiające się na monetach kolonialnych zdają się to potwierdzać. Generalnie typ fundacyjny pojawiał się na monetach o wadze 6-30 g, Marsjasz jako główny temat na monetach o wadze 1-10 g, symbole militarne- 2-12 g.[407] Naturalnie pojawiają się odchylenia od tej normy wszak egzemplarz z Marsjaszem-Maronem z Kremny waży aż 16 g.[408], a moneta z Synopy przedstawiająca dwa woły ponad którymi umieszczono pług (kapłan-oracz się nie zmieścił) zaledwie 2.7 g.[409] Niemniej jednak generalnie monety typu fundacyjnego należały reprezentowały większe nominały, podczas gdy Marsjasz, lub *aquillae/ vexilla* mniejsze, lub nawet często najmniejsze. Dobrym przykładem jest Berytus gdzie moneta z parą wołów za czasów Klaudiusza interpretowana jest jako dupondius/ 2

---

[402] BURNETT 2011: 27
[403] BUTCHER 2002: 145-151 ; Wyjątek stanowią monety antiocheńskie znajdowane nad wyraz często w okolicy, co jednak wynika z ich odmiennego charakteru.
[404] KREMYDI-SICILIANOU 2004-2005: 103
[405] BURNETT, AMANDRY, RIPPOLLÉS 1992: 33; HOSKINS WALBANK 2003:338-340
[406] HEUCHERT 2005:31; JOHNSTON 2007: 1
[407] Ustalenia własne na podstawie materiału zebranego w ramach RPC
[408] RPC VI 5931 tymcz.
[409] RPC II 725

assaria (ok. 12-14 g.)[410], a orły legionowe[411] jako as/ *assarion* (9 g.)[412]. Podobnie zresztą w Antiochii Pizydyjskiej za Augusta, gdzie największe monety na rewersie zawierają typ fundacyjny (15 g.) (Il. 7.1)[413], następnie *aquilae* (10 g.) (Il. 7.2)[414], a najmniejsze to monety pseudo-autonomiczne (bez wizerunku władcy) gdzie na awersie ukazano rytuał *aratrum* a na rewersie dwa orły (5,30 g.)[415]. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że w mennictwie prowincjonalnym tzw. monety pseudoautonomiczne odgrywały zazwyczaj rolę mniejszych nominałów[416].

Ikonografia monet kolonialnych wywodziła się z dwóch tradycji: rzymskiej oraz lokalnej. Początek mennictwa kolonialnego, naturalnie powiązany z fundacjami mającymi miejsce w schyłkowym okresie Republiki wykazuje znacznie częściej cechy rzymskie. Miasta założone, bądź planowane przez Cezara (Synopa, Korynt, Parium, Lampsakos, Dyme, Apamea, Butrynt) oraz kolejne ośrodki powstałe w okresie przed bitwą pod Akcjum (Filippi, Kassandrea, Dium) wypuściły emisje fundacyjne mające za zadanie upamiętnić tę doniosłą chwilę. Generalnie nie czerpano przy tym z lokalnych wzorców, a głównie z tych pochodzących bezpośrednio z Rzymu. Dlatego też na pierwszych monetach wyprodukowanych w tych mennicach przeważają motywy kolonialne, takie jak typ fundacyjny (Lampsakos (Il.6.9)[417], Parium[418]), pług- *aratrum* (Dyme (Il. 4.12),[419] Dium[420]) czy *signa* (Apamea (Il. 6.1) [421]), lub inne typowo rzymskie symbole jak *fasces* i *sella curulis* w Dyme[422], czy tez narzędzia ofiarne z Synopy[423]. Wszak już na tym etapie zauważyć można chęć propagowania lokalnych symboli: Pegaz w Koryncie[424], byk w Butryncie[425], które stanowią świadectwo postrzegania przez kolonistów lokalnej historii jako swojej własnej.

Kolonie augustiańskie również często wybierały motywy o charakterze kolonialnym (*aratrum, aquila, vexillum)*. Wspomniano już Antiochię Pizydyjską, ale

410 RPC I 4545, 4546
411 RPC I 4547
412 Sawaya 2009: 203
413 RPC I 3529
414 RPC I 3530
415 RPC I 3531
416 Burnett 2011: 6
417 RPC I 2268
418 RPC I 2253
419 RPC I 1283
420 RPC I 1503
421 RPC I 2003
422 RPC I 1284
423 RPC I 2107
424 RPC I 1116
425 RPC I 1378

również Pella, Patras, Berytus, Lystra korzystały z typowo rzymskich motywów. Wyjątek na tym tle stanowi Kassandrea, która monotonnie powtarzała na rewersie wizerunek Zeusa Amona od Augusta aż po Makryna[426]. Niemniej jednak motywy ikonograficzne utrwalone za Augusta były kontynuowane właściwie do końca I w. a w wielu przypadkach również później. Dobrym przykładem jest Filippi, które typ wprowadzony za Augusta powtarzało do czasów Kommodusa (Il. 5.6, 9, 11)[427]. W Berytus zdecydowano się na wprowadzenie nowych typów dopiero za Trajana (Il. 11.1-2)[428]. Antiochia Pizydyjska dopiero za czasów Antonina Piusa wybiła monety o lokalnym charakterze (bóg rzeczny- Anthios (Il. 7.5), Men (Il. 7.7))[429]. Podobnie w Parium gdzie przed rządami Antonina Piusa emitowano monety o charakterze wybitnie rzymskim (typ fundacyjny, koziorożec, członkowie dynastii)[430]. Kolonie w Bitynii czyli Apamea oraz Synopa skupiały się na prezentacji członków dynastii Julijsko-klaudyjskiej[431], by później od panowania Wespazjana w Synopie[432] i od Trajana w Apamei (Il. 6.3)[433] zacząć wprowadzać motywy ikonograficzne o charakterze lokalnym.

Zmiany wszakże mogły następować z przyczyn politycznych. Wyniesienie do władzy Nerona zafascynowanego Grecją oraz ogłoszenie jej wolności w 66 roku, przyczyniło się do prawdziwego wysypu nowych motywów ikonograficznych w Achai.[434] W przypadku kolonii dotyczy to Patras oraz Koryntu. Ten ostatni właściwie od początku produkował monety dla całego regionu, na których podkreślał własną historię[435]. Z kolei Patras do czasów Nerona wypuszczało emisje o kolonialnym charakterze (typ fundacyjny, *aquila)*. Natomiast za ostatniego cesarza z dynastii julijsko-klaudyjskiej wprowadzono szereg nowych tematów (Diana, Herkules, Jowisz, Geniusz kolonii, *adventus Augusti,* Apollo). Później zresztą oba miasta straciły swoją „wolność" oraz prawo do bicia monet[436]. Patras wróciło do produkcji monet za pozwoleniem Domicjana[437] o czym świadczy pseudo-autonomiczny medalion INDVLGENTIAE AVG MONETA INPETRATA (Il.4.6-

[426] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 70-71
[427] RPC I 1650; 1653-1655; RPC II 342-345; RPC III 659-666; RPC IV.1 9401, 9119, 4259 tymcz.
[428] Świątynia Astarte- RPC III 3845; Neptun- 3848-3849;
[429] Bóg rzeczny- RPC IV.3 10161 tymcz.; Men- RPC IV.3 7327; 7332 tymcz.
[430] Nowe motywy w Parium za Antonina Piusa- Herma- RPC IV.2 611 tymcz.; Ceres- RPC IV.2 2896 tymcz.; Asklepios- RPC IV.2 2568 tymcz.; Amor- RPC IV.2 9179, 11250 tymcz.
[431] Apamea: Gajusz i Lucjusz- RPC I 2010A; Agrypa Postumus- RPC I 2011; Agrypina Starsza/3 siostry Kaliguli- RPC I 2012; Germanik- RPC I 2013;
Synopa: Gajusz i Lucjusz- RPC I 2117-2122; Liwia- RPC I 2126; Agrypina Starsza- RPC I 2128; Messalina- RPC I 2130; Agrypina Młodsza- RPC I 2134; Brytanik- RPC I 2135; Oktawia- RPC I 2137;
[432] Serapis- RPC II 719; herma- RPC II 718; Nemezis- RPC II 717; Archaiczny Dionizos- RPC II 721;
[433] Apamea- Myrlos na prorze- RPC III 1031
[434] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 77-78
[435] AMANDRY 1988: 93-95
[436] BURNETT, AMANDRY, CARRADICE 1999: 1; HOSKINS WALBANK 2003: 338; WEISS 2005: 59
[437] LEVY 1987: 39-49; BURNETT, AMANDRY, CARRADICE 1999:63; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 52

4.7)[438]. Poza tym Patras w dużej mierze powróciło do „bezpiecznych" tematów rzymskich (rytuał *aratrum,*[439] *aquilae,*[440] Roma,[441] Geniusz[442]) uzupełniając je przedstawieniami Diany Lafrii,[443] Neptuna[444] oraz fontanny[445].

Nowe motywy ikonograficzne, coraz częściej o lokalnym charakterze zaczęły się pojawiać w II w. po Chr. Wspomniano już, że za Trajana w Berytus pojawiły się nowe emisje zawierające świątynię Astarte (Il. 11.1)[446] oraz Posejdona z trójzębem i delfinem (Il.11.2)[447]. Te dwa ostatnie atrybuty morskiego boga pojawiały się na małych nominałach Berytusu w autonomicznym mennictwie I w. przed Chr.[448] oraz jeszcze za Augusta nim Berytus stał się kolonią[449]. Posejdon (w wersji fenickiej Baal-Berytos) był głównym bóstwem hellenistycznego Berytusu[450], zatem jego powrót nawiązuje do przed rzymskiej tradycji miasta.

Generalnie przyjmuje się, że bardzo istotne przemiany w podejściu do promowania lokalnych tradycji miały miejsce za Hadriana[451]. Cesarz ten znany ze swojego filhellenizmu podróżował po greckim wschodzie dokonując wielu inwestycji, fundując igrzyska oraz festiwale[452]. Niewątpliwie zainteresowania Hadriana sprzyjały działalności tzw. drugich sofistów[453], które z kolei wpływały na społeczne elity, a to właśnie w ich gestii była produkcja monet prowincjonalnych. Starożytne, regionalne kulty promowane były również za następcy Trajana na cystoforach, na których ukazywano Artemidę Efeską, Persefonę z Sardes, Asklepiosa z Pergamonu, dwie Nemezis z Smyrny oraz inne bóstwa[454], co niewątpliwie zachęcało również lokalne mennice do promowania lokalnej historii/ mitologii. Jednakże takiego antykwarycznego podejścia próżno doszukiwać się na monetach kolonii. Właściwiejedynie w czterech koloniach pojawiają się nowe tematy, które ewentualnie można uznać za regionalne. Korynt jak już zaznaczono, jest przypadkiem

[438] RPC II 219
[439] RPC II 253
[440] RPC II 222-226
[441] RPC II 247-252
[442] RPC II 236-243
[443] RPC II 230-233
[444] RPC II 244- 246
[445] RPC II 234-235
[446] RPC III 3840, 3845
[447] RPC III 3847-3848
[448] Rouvier 468
[449] RPC I 4537; Sawaya 2002: 123-135; Sawaya 2009: 182-183
[450] Jones Hall 2004: 127-128; Millar 2006:175
[451] Papageorgiadou-Bani 2004: 82; Kremydi- Sicilianou 2005: 104
[452] Klose 2005: 127-128
[453] Bowersock 1969: 44-58; Bowie 1970: 4
[454] Magie 1950: 623-624

zupełnie wyjątkowym, który od początku istnienia prezentował podejście antykwaryczne, więc nowe emisje nie dziwią.[455] W Patras, poszerzono tematykę czasów Domicjana, dodając emisje z wizerunkiem Hery trzymającej granat i Nike,[456] Atenę Pallas,[457] Merkurego[458] oraz heksastylową świątynię.[459] W Dium pojawia się Zeus Olimpijski[460], a w Synopie Serapis[461] oraz archaiczny Dionizos[462]. W opozycji pojawiają się typowo rzymskie tematy. W Apamei po raz pierwszy ukazano Eneasza uciekającego z Troi (Il. 6.4),[463] a w Kremnie która wówczas zaczęła bić monety wykorzystano wyłącznie kolonialne motywy (kapłan z wołami, geniusz z *vexillum,* trzy *signa,* oraz Marsjasza).[464] Monety zaczęła również bić wówczas Aelia Kapitolina, która również wprowadziła wyłącznie rzymskie tematy do swojego repertuaru motywów ikonograficznych, w celu manifestacji rzymskiego porządku w Judei[465]. Wobec tego wydaje się, że mennice kolonialne nie przyjęły bezkrytycznie mody jaka zapanowała za Hadriana, lecz wciąż kontynuowały własną politykę ikonograficzną. Zmiany miały nadejść nieco później.

Z kolonialnego punktu widzenia bardziej radykalne zmiany można zauważyć w czasach Antonina Piusa, co może wynikać z lekkiego opóźnienia reakcji na panujące trendy, tudzież z oporu kolonialnych elit podkreślających *romanitas,* lub z oboma zjawiskami. Wówczas to pierwsze emisje wypuściły Komama (Iuno Pronuba,[466] typ fundacyjny,[467] trzy *signa(*Il. 9.1)[468]) oraz Olbasa (Bachus,[469] Świątynia Artemidy w Perge,[470] trzy *signa* (Il. 9.2)*[471],* Men jako jeździec,[472] Minerwa[473]). Produkcję monetarną wznowiła (po krótkim epizodzie pod rządami Wespazjana)[474] bardzo płodna później mennica w Aleksandrii Troadzkiej, gdzie rozpoczęto relatywnie skromnie, bo wypuszczając jeden typ prezentujący

455 HOSKINS WALBANK 2010: 154-156
456 RPC III 278
457 RPC III 288
458 RPC II 285
459 RPC III 271
460 RPC III 614- 615
461 RPC III 1222-1223
462 RPC III 1226
463 RPC III 1032
464 FILGES 2015: 82-83
465 BELAYCHE 2009: 173-174; BURNETT, AMANDRY 2015: 516
466 RPC IV.2 7324 tymcz.
467 CNG 169, 105
468 RPC IV.2 7323 tymcz.
469 RPC IV.2 7678 tymcz.
470 RPC IV.2 7680 tymcz.
471 RPC IV.2 7679 tymcz.
472 RPC IV.2 7685 tymcz.
473 RPC IV.2 7682 tymcz.
474 BURNETT, AMANDRY, CARRADICE 1999: 139

rzeźbę kultową Apolla Smintheusa[475]. Po przerwie, monety także zaczęły emitować Lystra (Ceres,[476] Minerwa,[477] wilczyca (Il. 8.2)[478]), Antiochia (wilczyca (Il. 7.6)[479], Marsjasz (Il. 7.8)[480], Men (Il. 7.7)[481], Fortuna[482]) Ikonium (Minerwa[483]), oraz Ninica (orzeł ze sztandarami,[484] Geniusz[485]). Nowe typy ikonograficzne pojawiły się w Apamei (Myrlos,[486] wilczyca,[487] Apollo Klarios,[488] Diana Lucifera[489]), w Synopie (Eskulap[490], Herma[491]) w Kremnie (Diana[492]), w Cezarei Nadmorskiej (świątynia z Tyche/ Astarte[493]) oraz w Aelii Kapitolinie (wilczyca,[494] świątynia Tyche,[495] Serapis,[496] Mars,[497] Bachus,[498] Dioskurowie,[499] Gracje[500]). Zatem po samej liczbie nowych typów zauważyć można, że w czasach Antonina Pius doszło do znaczących zmian. Z jednej strony pojawiły się motywy typowo kolonialne (*signa,* typ fundacyjny) w ośrodkach, które rozpoczynały produkcję monetarną jak Komama czy Olbasa. Również mocno zaakcentowano pojawienie się w mennictwie pięciu kolonii motywu wilczycy (Antiochia, Lystra, Apamea, Aelia Kapitolina oraz Korynt[501]), które mogły być reminiscencją obchodów 900-lecia Rzymu[502]. Z drugiej strony coraz częściej eksponowano lokalne bóstwa takie jak Diana Lucifera, Apollo Klarios oraz Myrlos w Apamei, Men w Antiochii, Apollo Smintheus w Aleksandrii, świątynia Artemidy Pergai w Olbasie, oraz Junona Pronuba w Komamie. Widać zatem w mennictwie kolonii okresu Antonina Piusa chęć podkreślenia przynależności do regionu

---

475 KRZYŻANOWSKA 1968: 290; RPC IV.2 141 tymcz.
476 RPC IV.2 7264 tymcz.
477 RPC IV.2 7262 tymcz.
478 RPC IV.2 7265 tymcz.
479 RPC IV.3 3971 tymcz.
480 RPC IV.3 7339 tymcz.
481 RPC IV.3 7327-7329 tymcz.
482 RPC IV.3 7342 tymcz.
483 RPC IV.3 7258-7259 tymcz.
484 RPC IV.3 6189 tymcz.
485 RPC IV.3 10287 tymcz.
486 RPC IV.1 4720 tymcz.
487 RPC IV.1 4721 tymcz.
488 RPC IV.1 6959 tymcz.
489 RPC IV.1 4723 tymcz.
490 RPC IV.1 11757 tymcz.
491 RPC IV.1 4937 tymcz.
492 RPC IV.1 7754 tymcz.
493 RPC IV.3 10141 tymcz.
494 RPC IV.3 3829 tymcz.
495 RPC IV.3 8952 tymcz.
496 RPC IV.3 6399 tymcz.
497 RPC IV.3 6402 tymcz.
498 RPC IV.3 6401 tymcz.
499 RPC IV.3 6403 tymcz.
500 RPC IV.3 5754 tymcz.
501 RPC IV.1 9473 tymcz.
502 Obchody 900-lecia w mennictwie imperialnym Antonina Piusa: KLUCZEK 2019: 216-226

oraz jednocześnie potwierdzenia związków z Rzymem. W tym ostatnim z powodów politycznych prym wiodła Aelia Kapitolina, gdzie w ten sposób manifestowano również dominację Cesarstwa w regionie po powstaniu Bar Kochby. Inaczej się miała sytuacja w Grecji oraz Macedonii, gdzie oprócz Koryntu, którego ikonografia pozostała wciąż bogatą, pozostałe kolonie powielały wówczas zaledwie pojedyncze, wykorzystywane wcześniej typy.[503]

Jak już wspomniano ważnym motywem ikonograficznym wywodzącym się z tradycji rzymskiej, a pojawiającym się często w mennictwie prowincjonalno rzymskim były budowle. Szczyt popularności zjawiska nazwanego przez T. Donaldsona mianem *Architectura Numismatica*[504] przypada na czasy Antoninów oraz Sewerów, kiedy wedle obliczeń V. Heucherta 30% ośrodków umieszczało je na swoich rewersach.[505] Z kolei wśród kolonii ten stosunek jest nawet wyższy, gdyż spośród 23 aktywnych mennic w okresie Antoninów aż w 13 ośrodkach wyprodukowano monety z przedstawieniem budowli.[506] Z kolei w czasach Sewerów aż 26 z 39 działających w tym okresie mennic emitowało monety z przedstawieniami architektonicznymi.[507] Zatem stwierdzić można, że w przypadku mennic kolonialnych ten współczynnik jest znacznie wyższy aniżeli w stosunku do całego mennictwa prowincjonalnego. Temat przedstawień architektury na monetach kolonialnych zostanie podjęty w rozdziale 6.2.

Generalnie przełom końca II w. i początek III to okres przemian w ikonografii mennictwa prowincjonalno rzymskiego. Jeszcze odważniej zaczęto w nich przedstawiać rodzime tematy związane z mitami założycielskimi[508]. Również w koloniach można zauważyć tę tendencję[509]. Za Kommodusa w Parium wybito monety z przedstawionym ołtarzem Pariosa (Il. 6.14)[510]. legendarnego założyciela miasta[511]. Niewątpliwie jednak największy wpływ na wykorzystywanie lokalnej mitologii w mennictwie miało wyniesienie do statusu kolonii licznych miast wschodu za czasów Sewerów, które

---

503 Papageorgiadou-Bani 2004: 83; Dium- Atena (RPC IV.1 6216 tymcz.), Zeus (RPC IV.1 11067 tymcz.) ; Kassandrea- Zeus Ammon (RPC IV.1. 4250 tymcz.)
504 Donaldson 1859
505 Za Antoninów 110 z 371, za Heuchert 2005: 50
506 Korynt, Patras, Synopa, Parium, Antiochia Pizydyjska, Olbasa, Parlais, Germa, Aleksandria Troadzka, Ninica, Cezarea Nadmorska, Aelia Kapitolina, Berytus.
507 Korynt, Patras, Dium, Pella, Synopa, Antiochia Pizydyjska, Kremna, Komama, Olbasa, Aleksandria Troadzka, Ninica, Berytus, Heliopolis, Tyr, Sydon, Laodicea Nadmorska, Arca Caesarea, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Sebaste, Aelia Kapitolina, Bostra, Petra, Emesa, Edessa, Carrhae,
508 Heuchert 2005: 51-52
509 Jellonek 2018a: 113-116
510 RPC IV.2 11263 tymcz.
511 Price, Trell 1977: 118 ; Harl 1987: 79

propagowały swoją przed-rzymską tradycję. Wyśmienitym przykładem jest Tyr, który prezentował na swoich monetach całą gamę fenickich herosów (Pigmalion, Dydona, Europa, Kadmos), jednocześnie zaledwie w kilku emisjach przedstawiał tak powszechne dla starszych kolonii typ fundacyjny czy sztandary legionowe[512]. Konkurujący z Tyrem sąsiedni Sydon nie pozostawał dłużny i gdy został kolonią oraz metropolią za Heliogabala wykorzystywał te same postacie we własnym mennictwie.[513]

Kolejnym ikonograficznym fenomenem, który się pojawił na przełomie wieków II i III są tzw. agonistyczne nagrody, które otrzymywali zwycięzcy igrzysk, a które na monetach pojawiły się nagle i bardzo szybko rozprzestrzeniły w omawianym okresie, co mogło być związane z działalnością „warsztatów menniczych”[514]. Nagrody były przedstawiane zazwyczaj jako owalne skrzynie zawierające wygraną umieszczane czasem na stołach. Po raz pierwszy w mennictwie pojawiły się za czasów Kommodusa w Nicei oraz w Tarsie[515]. Wśród kolonii pojawiają się w Tesalonice,[516] Sydonie,[517] Tyrze,[518] Damaszku,[519] Bostrze,[520] Emesie,[521] Mallus (Il. 10.11)[522] Kremnie[523] oraz Heliopolis.[524] Monety z przedstawionymi „nagrodami” bito by upamiętnić igrzyska, które w Sydonie zorganizowano z powodu wyniesienia miasta do statusu kolonii oraz metropolii, natomiast w Heliopolis z okazji pobytu cesarza Waleriana i jego zwycięstw nad Germanami oraz Persami[525]. W Tesalonice celebrowano igrzyska pytyjskie gdy ta otrzymała status metropolii za Gordiana III[526] oraz również później gdy została kolonią co m.in. poświadczają monety Trajana Decjusza przedstawiające cztery agonistyczne „nagrody”[527]. Generalnie promowanie igrzysk oraz festiwali w III w. wiąże się z mniejszą aktywnością inwestycji w budowle publiczne, które było związane zdaniem S. Mitchella z uciskiem finansowym Sewerów oraz późniejszym zagrożeniem ze strony Gotów oraz Sasanidów[528].

---

512 HIRT 2015: 195-204
513 BUTCHER 2005: 152
514 HARL 1987: 63
515 KLOSE 2005: 129
516 np. RPC IX 143
517 np. Rouvier 1514
518 np. RPC IX 1978
519 np. RPC IX 1962
520 Spijkerman 59
521 np. BMC 21
522 np. RPC IX 1440
523 np.SNG von Aulock 8610
524 np. Sawaya 66
525 SAWAYA 276
526 BURRELL 2004: 339
527 RPC IX 147
528 MITCHELL 1990: 191

Podsumowując, mennictwo kolonialne wyróżniało się spośród prowincjonalnego charakterystycznymi cechami takimi jak język (głównie łacina), oraz powtarzającymi się typami ikonograficznymi (znaki legionowe, Marsjasz, typ fundacyjny). Natomiast jednocześnie czerpały inspiracje z mennictwa prowincjonalnego. Dobrym przykładem jest , gdzie na monetach obok motywów typowo kolonialnych przedstawiono cały panteon bóstw oraz personifikacji: Triada Kapitolińska (Il. 2.10)[529], Apollo[530], Bachus [531], Bonus Eventus [532], Ceres [533], Concordia [534], Diana [535], Eskulap [536], Harpokrates [537], Herkules[538], Jupiter[539], Junona[540], Kybele [541], Merkury[542], Minerwa[543], Nemezis (Il. 2.11) [544], Perseusz i Andromeda (Il. 2.2)[545], Pluton[546], Salus [547], Securitas[548], Serapis[549], Sol[550], Tanatos (Il. 2.12) [551], trzy Gracje[552], Wenus[553]. Spośród nich najczęściej reprezentowane na monetach była Diana oraz Apollo, co koreluje z popularnością jaką rodzeństwo się cieszyło w Tracji.[554] Natomiast na uwagę zasługuje scena przedstawiająca Andromedę uwalnianą z łańcuchów prze Perseusza, która jest ewenementem w mennictwie prowincjonalnym. Motyw ten pojawia się w lokalnym mennictwie od czasów Makryna po Filipa Araba, lecz nie wiadomo skąd pochodzi sympatia do tego mitu wśród mieszkańców Deultum.,[555] być może w jakiś szczególny sposób w kolonii oddawano im cześć. Zauważyć zatem można, że mennice kolonialne wykorzystywały schematy znane z mennictwa imperialnego oraz prowincjonalnego dodając lokalne oraz kolonialne motywy.

[529] Np. RPC VIII 48538 tymcz.
[530] np. RPC VIII 48569 tymcz.
[531] np. RPC VIII 48571 tymcz.
[532] Draganov 578
[533] np. RPC VIII 48535 tymcz.
[534] Draganov 16, 56, 70, 279, 697, 796, 1479
[535] np. RPC VIII 48917 tymcz.
[536] RPC VIII. 48542 tymcz.
[537] Draganov 434-435
[538] Draganov 580-584
[539] Draganov 34, 38, 104, 415, 524, 625, 708, 809,1070, 1074, 1980
[540] Draganov 410, 413,414, 616-618,
[541] np. RPC VIII 48579 tymcz.
[542] np. RPC VIII 48911 tymcz.
[543] np. RPC VIII 48539 tymcz.
[544] np. RPC VIII 48548, 70149 tymcz.
[545] np. RPC VIII 48554 tymcz.
[546] Draganov 347-349
[547] np. RPC VIII 48573 tymcz.
[548] Draganov 579
[549] np. RPC VIII 48536 tymcz.
[550] Draganov 416
[551] Draganov 354-357; RPC VII. 248582 tymcz.
[552] np. RPC VIII 48552 tymcz.
[553] Draganov 350-351
[554] DRAGANOV 2007: 121
[555] DRAGANOV 2007: 137-138

3.3. Legendy na monetach kolonialnych

Język posiada dwa podstawowe cele, czyli komunikację oraz opis świata kreowany w naszych umysłach za pomocą narzędzi, które daje nam język[556]. Wybitny przedstawiciel amerykańskiego strukturalizmu, E. Sapir określił język mianem przewodnika po kulturze[557]. Używany przez nas język zdradza naszą tożsamość, gdyż zawiera warstwę identyfikacyjną, która wymaga odwołania się do pozostałych elementów symbolicznych uniwersum[558]. Zatem wykorzystujemy liczne znaczenia pozajęzykowe, które by zapewnić efektywną komunikację, pochodzić muszą z tradycji podzielanej przez nadawcę oraz odbiorcę wiadomości. Zatem również monety kolonialne, poprzez prezentowane na nich legendy zawierały warstwę identyfikacyjną, zatem warto poddać wykorzystywany język analizie w kontekście tożsamości[559].

W zupełnie naturalny sposób powinien pojawić się zarzut dotyczący przeważającego analfabetyzmu w społeczeństwach preindustrialnych. Zapytać należy jaki procent społeczeństwa w Cesarstwie Rzymskim był w stanie rozszyfrować przedstawione na monetach treści. O dziwo, szacunki alfabetyzacji starożytnego Rzymu czynione przez naukowców były zazwyczaj nad wyraz pozytywne. J. Marquardt stwierdził z całą pewnością, że znaczącą część społeczeństwa była nauczona pisania i czytania, nie tylko w Rzymie, ale i w całym Cesarstwie[560]. Jeszcze bardziej entuzjastycznie do tego tematu podeszła H. Tanzer, zdumiona ilością *grafitti* w Pompejach stwierdziła, że każdy potrafił czytać, a może nawet i pisać[561]. Mimo iż faktycznie wydaje się, że najwyższy wskaźnik

---

556 JOSEPH 2004: 15
557 SAPIR 1978: 89
558 NIŻNIK 1985: 77
559 HOWGEGO 2005: 12
560 MARQUARDT 1886: 96
561 TANZER 1939: 83

alfabetyzacji w czasach antycznych w wielu regionach przypada na okres rozwiniętego *Imperium Romanum,* to jednak zauważyć można tendencję do przeszacowywania ilości piśmiennych osób w Rzymie. W. Harris w swojej krytycznej pracy pt. *Ancient Literacy* wskazał kilka istotnych argumentów, obniżających znacząco udział piśmiennych ludzi w społeczeństwie rzymskim. Po pierwsze w wielu regionach łacina czy greka była językami dodatkowymi, których nawet nie wszyscy mieszkańcy używali, więc nie mogli ich również umieć czytać[562]. Znamienny jest przykład wspomniany w Dziejach Apostolski, który ma miejsce w kolonii w Lystrze, gdzie św. Paweł, w asyście św. Barnaby, miał uleczyć nogi jednego z mieszkańców, na wieść o czym tłumy zawołały do nich w języku likaońskim „*Bogowie przybrali postać ludzi i zstąpili do nas"* [563]. Dalej rzymski prawnik pochodzący z Tyru- Ulpian na początku III w. po Chr. zaproponował by *Fideicommissa (*kontrakty powiernicze) były zapisywane obok łaciny i greki również po fenicku i galijsku[564]. Wskazuje to na tolerancję regionalnych języków w Cesarstwie, która mogła się rozwinąć za czasów Ulpiana[565], gdyż rządząca wówczas dynastia Sewerów wywodziła się z Leptis Magna, a jej założyciel, co oczywiste, mówił płynnie po punicku, podczas gdy jego siostra z kolei władała łaciną jedynie w bardzo ograniczonym stopniu[566]. Zatem nie tylko łaciną i greką posługiwali się mieszkańcy Cesarstwa Rzymskiego, ale również wieloma lokalnymi językami czy dialektami.

Natomiast w przypadku mennictwa to zdecydowany prym wiodły dwa główne języki.[567] Wracając, więc do tematu alfabetyzacji społeczeństwa, to mimo faktu że to zjawisko było znacznie bardziej ograniczone aniżeli wcześniej optymistycznie zakładano, to władza rzymska opierała się szczególnie w sferze administracyjnej i politycznej na słowie pisanym[568].

Drugą kwestią jest to do jakiego stopnia legendy na rzymskich monetach oddziaływały (i czy w ogóle oddziaływały) na odbiorców. Urzędnicy odpowiedzialni za produkcje monetarną za pomocą legend chcieli przekazać ważne informacje tworzące wraz z motywami ikonograficznymi komplementarną całość. Na awersach z czasem pojawiała się coraz bogatsza tytulatura cesarska, podczas gdy na rewersach przedstawiano cnoty, bóstwa, a w mennictwie prowincjonalnym *ethnikon.* Natomiast czy użytkownicy tego medium,

[562] HARRIS 1989: 175-176
[563] Dz. 14.8-13
[564] *Dig.* 32.11
[565] MACMULLEN 1966: 1-3
[566] *Epit. de Caes*. 20.8; SHA *Sev.* 15.7
[567] HOWGEGO 2005: 12-13
[568] HARRIS 1989:232 ; WILLIAMSON 2005:21

których poziom alfabetyzacji nie był tak wysoki jak wcześniej zakładano, potrafili rozszyfrować napisy pozostaje kwestią dyskusyjną[569]. Nie mniej warto przytoczyć chociażby słynną przypowieść biblijną, w której Jezus pyta czyj jest obraz i napis na przyniesionym mu denarze przez faryzeuszy[570]. Świadczy to o tym, że nawet wśród niższych warstw społeczeństwa podstawowe informacje na temat legend monetarnych również się rozchodziły.

Niemniej jednak inskrypcje na monetach pełniły funkcję komunikatu wydawanego przez lokalne władze i odbieranego, przynajmniej w jakimś stopniu, przez użytkowników. Zatem język w jakim były zapisane oraz wiadomość jaką niosły reprezentowały element tożsamości kulturowej. Podkreślić należy, że w zdecydowanej większości ośrodków po transformacji w kolonię, greka używana dotąd na ich monetach ustępowała miejsca łacinie. Zdaniem C. Howgego chętnie eksponowano język łaciński na monetach miast, które miały otrzymać status tzw. kolonii tytularnych, w konsekwencji jedynym celem tego przedsięwzięcia miała być manifestacja uprzywilejowanego statusu[571]. Jeśli faktycznie tak było to dlaczego pozostałe dziesięć kolonii zdecydowało się na pozostaniu przy grece zamiast konwersji na łacinę?[572] Wszak ich mieszkańcy jako rzymscy obywatele powinni posługiwać się językiem łacińskim, o czym świadczy historia pewnego Rzymianina z Licji, którego Klaudiusz pozbawił obywatelstwa, gdyż ten zbyt słabo posługiwał się łaciną[573]. Znamienny jest fakt wykorzystywania przez mennictwo kolonialne języka łacińskiego na wschodzie, aż do jego zmierzchu, podczas gdy symultanicznie w kontekście inskrypcji prywatnych, a nawet publicznych, greka wypierała łacinę[574]. Dlatego zdaniem autora niniejszej pracy wykorzystanie łaciny miało przede wszystkim na celu podobnie jak wykorzystanie kolonialnych motywów demonstrować *Romanitas* jej mieszkańców.

Warto w tym miejscu wspomnieć o monetach dwujęzycznych, które sporadycznie pojawiały się również w mennictwie kolonialnym dopiero w III w. W Mallus, które zostało kolonią w czasach Aleksandra Sewera używano stempla z przedstawieniem Julii Mamei i grecką inskrypcją ΙΟΥΛΙΑ ΜΑΜΑΙΑ ΣƐΒ[575], podczas gdy na jednym z rewersów widnieje napis MALLO COLONIA SC[576]. Natomiast w pozostałych przypadkach monet z czasów

569 HARRIS 1989:213
570 Mt. 22.15-22
571 HOWGEGO 2005: 12
572 Thessalonika, Tyana, Carrhae, Filipopolis,, Nisibis, Rhaesaena, Singara,, Edessa, Antiochia nad Orontesem, Emesa,
573 Suet. *Claud.* 16*;* Cass. Dio 60.17.4
574 LEVICK 1967: 130-162; MITCHELL 1995: 89-90; RIZAKIS 1995: 383
575 RPC VI 7158-7160 tymcz.
576 RPC VI 7159 tymcz.

Aleksandra Sewera używano łaciny, choć zaznaczyć warto, że obok tradycyjnego zapisu imienia cesarza -ALEXANDER[577], pojawia się również transliterowana wersja grecka: ALEXANDROS[578]. Zatem podobnie jak inne nowo powstałe ośrodki również Mallus przeszło z greki do łaciny, jednak uczyniło to bardziej stopniowo[579]. Z kolei w czasach Gordiana III na rewersie pojawia się ΚΟΛΩΝΙ ΜΑΛΛΩΤΩΝ (Il. 10.8)[580], podczas gdy awers pozostaje łaciński. Świadczy to o zdolności tzw. przełączania kodów (eng. *code switching)* pomiędzy używanymi językami[581], który w kontekście bilingualnych monet zazwyczaj wskazuje na imperialny charakter awersu (łacińska tytulatura cesarska) i lokalny rewersu (grecki *ethnikon)*[582].

Natomiast w Tyrze wszystkie legendy otokowe zapisywano w języku łacińskim. Natomiast pojawiają się pojedyncze słowa w po grecku oraz fenicku. W okresie pomiędzy Heliogabalem a Galienem fenicka legenda <<PGMLYON>> towarzyszyła wizerunkowi Pigmaliona[583]. Z kolei tzw. skały ambrozyjne podpisywane były czasem w grece (ΑΜΒΡΟCΙC ΠΕΤΡΕ) (Il. 12.15)[584], podobnie jak Dydona (ΔΙΔѠ)[585], Teby (ΘΗ-ΒƐ) (Il. 13.10)[586], Kadmos przekazujący Grekom alfabet (ƐΛΛΗ ΚΑΔ)[587]. Postacie te zostaną szerzej przedstawione przy okazji lokalnych mitów fundacyjnych (Rozdział 6.1), tutaj jedynie warto podkreślić wykorzystanie trzech języków, które wskazuje na *code switching*. Natomiast zdaniem A. Hirta użycie alfabetu fenickiego ma wartość obrazową[588]. Innymi słowy język fenicki nie był już powszechnie używany, lecz inskrypcje w tym języku wciąż były stanowiły wizualny element w przestrzeni publicznej, zatem mieszkańcy ich kształt mogli kojarzyć jako lokalny akcent.

W Damaszku legendy otokowe również zapisywano generalnie w języku łacińskim. Natomiast w tymże ośrodku dodatkowa treść rewersów zapisywana była czasem w grece.

[577] RPC VI 7161-7162 tymcz.
[578] RPC VI 7157 tymcz.
[579] CALOMINO 2014: 204-205
[580] RPC VII.2 2469 tymcz.
[581] NIŻNIK 1985:78; JOSEPH 2004: 151;
[582] HOWGEGO 2005: 13; CALOMINO 2014: 200
[583] GITLER, BIJOVSKY 2002: 317-324
[584] Rouvier 2391
[585] np. RPC VIII 58993 tymcz.
[586] np. RPC IX 1986
[587] np. RPC IX 2019
[588] HIRT 2015: 203-204

Bóg rzeczny Chryzoras opatrzony jest legendą XPYCOPA[589], a organizowane w mieście igrzyska jako OΛMΠIA - CƐBACMIA[590]. Natomiast *vexillum* podpisane jest jako L VI F[591].

Wspomnieć należy w tym miejscu emisje z Rezainy również ukazujące *vexillum*[592], które podpisano L III P, podczas gdy wszystkie inne inskrypcje na monetach z tej kolonii zapisywane były w grece. Zauważyć warto wszystkie podpisy odnoszące się do legionów zapisywane na monetach kolonialnych były zazwyczaj po łacinie, co naturalnie manifestuje *Romanitas* armii. Jedynym wyjątkiem jest emisja z Singary, gdzie sztandar dzierży napis ΛƐΓ A Π[593]. Pomimo tej wyjątkowej sytuacji generalnie można przyjąć, że w kluczowych sferach istotnych dla stabilności takich jak wojsko oraz sądownictwo, aparat państwowy wymagał przede wszystkim łaciny[594].

Oprócz wspomnianej Rezainy greka pojawiała się na legendach rewersów dziewięciu innych kolonii: Carrhae, Edessa, Nisibis, Singara, Tesalonika, Tyana, Antiochia nad Orontesem, Emesa, Filipopolis. Są to kolonie założone w III w. z wyłączeniem Tyany i Tesaloniki położone w Lewancie. Wszystkie określane są mianem kolonii tytularnych, czyli takich w których nigdy nie osiedlono kolonistów.[595] Zatem poza dodaniem do legend na monetach statusu kolonii nic pod względem kulturowym miało się nie zmienić.

W mennictwie kolonialnym pojawiały się naturalnie liczne błędy językowe. Na przykład wspomniane monety Damaszku, ukazywały zazwyczaj *ethnikon* zapisywany jest jako COL ΔAMAS METRO[596]. Z kolei w Sydonie pojawiają się sporadyczne błędy podobnego typu. Na jednym z egzemplarzy w berlińskim *Münzkabinett* pojawia się napis COL AVR PIA METPO SID (*colonia Aurelia Pia Metropolis Sidon)*[597]. Liczne pomyłki miały miejsce także na monetach z Neapolis (np. COL SEPG NEAP (*colonia Sergia Iulia Neapolis)*[598]. Warto jednak zaznaczyć, że pomyłki nie zdarzały się wyłącznie w koloniach powstałych w III w., ale również znacznie wcześniejszych. W Pelli za Filipa Araba zapis na jednej z monet brzmi COLΩ AVΓ PELLA (Il. 5.4.)[599]. Z kolei pod koniec mennictwa Antiochii Pizydyjskiej również tam dopuszczano się wielu błędów. Szczególnie w czasach

[589] RPC IX 1958
[590] RPC IX 1962
[591] RPC IX 1969
[592] RPC IX 1601
[593] RPC VI.2 2070 tymcz.
[594] MacMullen 1966:2-3
[595] Millar 2006: 165
[596] Np. RPC IX 1953
[597] Nr. Kat. 18242044
[598] Israel Museum Nr. Kat. 2701
[599] RPC VIII 68747 tymcz.

Galiena imię tego cesarza było zapisywane w przeróżny sposób [600], ale również nomenklatura kolonialna jest przekręcana na kilka możliwości[601]. Warta wspomnienia jest wersja ANTIOCHI COLONEIA,[602] która jednoznacznie wskazuje na grecki odpowiednik- κολωνεία. Takie błędy gdzie litery greckie zastępowały łacińskie odpowiedniki pojawiały się we wschodnim mennictwie już od czasów Wespazjana, a znaczne ich natężenie obserwujemy od czasów Pesceniusza i Septymiusza Sewera[603]. Fonetyczna transkrypcja zdaje się wynikać z faktu, że rytownicy znacznie lepiej posługiwali się greką aniżeli łaciną[604]. Natomiast późniejsze błędy z okresu Galiena wskazują na zupełną ignorancję antiocheńskich rytowników, gdyż za pewne wówczas łacina już w ogóle nie była używana w kolonii.[605]

Nomenklatura kolonialna na monetach.

Jednym z najważniejszych elementów pozwalając na identyfikację monety z konkretnym miastem w starożytnym świecie śródziemnomorskim był tzw. *ethnikon.* Bardzo powszechny sposób w starożytnej Grecji na zaznaczenie pochodzenia danej monety. Zazwyczaj zapisywany skrótem jak np. ΑΘΕ w przypadku Aten czy Ε-Φ w Efezie. Tradycja ta była kontynuowana w mennictwie prowincjonalno-rzymskim. Kolonie na tym obszarze wyróżniały się rozbudowaną tytulaturą rozbudowywaną poprzez dodawanie kolejnych składników pochodzących od imion oraz rodów panujących (Julia, Augusta, Flavia, Ulpia itd.), czy też cnót (Felix, Pia itp.). Ważne podkreślenia jest to, że właśnie dzięki skrótowemu zapisowi pełnych nazw często jesteśmy w stanie przyporządkować

---

[600] Np. CALIHNVS- Krzyżanowska XV; GALLIENO- Krzyżanowska VIII; CVLIENO – Krzyżanowska IX

[601] ANTIOSHI COL- Krzyżanowska 37; ANTIOSH CO- Krzyżanowska 36; ANTICOH CIL- Krzyżanowska 25

[602] Krzyżanowska 53

[603] AWIANOWICZ 2013: 125-135; AWIANOWICZ 2017: 79-97

[604] AWIANOWICZ 2013: 133-134

[605] KRZYŻANOWSKA 1973:85-86

monetę do danej kolonii. Problemy pojawiają się w przypadkach, aczkolwiek nielicznych, kiedy skrótowa nazwa kolonii zostaje pominięta. Dobrymi przykładami są monety skatalogowane w RPC I pod numerami 1656-1659, które zostały zidentyfikowane przez M. Granta jako pochodzące z Parium oraz Antiochii Pizydyjskiej[606]. Późniejsze ustalenia twórców RPC wskazują na Filippi[607], D. Lenger poparł Parium[608], natomiast najnowszy artykuł A. Burnetta i K. Martina wiąże monety z Aleksandrią Troas[609]. Przykład ten dobitnie pokazuje, że monety kolonialne pozbawione *ethnikonu* są trudne do zidentyfikowania, gdyż w przeciwieństwie do monet prowincjonalnych wybór tematów ikonograficznych był raczej ograniczony. W przypadkach powyższych emisji motywem rewersu jest powszechnie wykorzystywany przez mennice kolonialne, akt fundacyjny- kapłan- założyciel z parą wołów. Dlatego właśnie analiza pełnych nazw kolonii jest w często kluczowa do prawidłowego określenia mennicy.

Generalnie pełne nazwy kolonii czy to na inskrypcjach czy na monetach były zapisywane w ujednoliconym stylu. Pierwszym składnikiem nazwy był status (*colonia)* zapisywany zwykle skrótowo jako C, rzadziej jako COL, sporadycznie jako CO lub COLO[610]. Rzadko pojawiała się także w pełnej skali jako COLONIA (m.in. w Antiochii Pizydyjskiej COLONIA ANTIOCHI[611]). Takie rozwiązanie wprowadzono u zmierzchu Republiki, i pozostawało w użyciu aż po schyłek mennictwa prowincjonalnego. Jednak zdarzały się wyjątki, szczególnie w III w. po Chr., kiedy to w tzw. koloniach tytularnych bito monety bądź to ze wspomnianymi błędami językowymi (wymieniano łacińskie litery na greckie), bądź jak w przypadku Edessy (ΚΟΛ ƐΔƐCCA)[612] czy Emesy (ƐΜΙCΩΝ ΚΟΛΩ(Ν))[613] gdzie całe legendy zapisywane były w grece, co jak wspomniano jest charakterystyczną cechą kolonii położonych w Mezopotamii[614].

Kolonie mogły zyskać sobie przywilej tytułowania się statusem metropolii. W przeciwieństwie do statusu kolonii, który był stricte rzymski, metropolia była oryginalnym greckim tytułem określającym miasta posiadające własne kolonie, a w czasach rzymskich przyznawanym znaczącym miastom prowincjonalnym[615]. Status metropolii był bardzo

---

606 GRANT 1956: 88-96; Rozdział 4.1
607 BURNETT, AMANDRY, RIPOLLÉS 1992: 178
608 LENGER 2008: 255-260
609 BURNETT, MARTIN 2018: 245-250
610 JELLONEK 2017B: 5
611 np.RPC IX 1247
612 RPC IX 1553-1555
613 RPC IX 1926
614 MILLAR 2006:209-210;
615 KINDLER 1983: 76; ROSS 2001: 59-60

szeroko rozpowszechniony wśród większych miast na greckim wschodzie, nie tylko dzierżyły go wielkie ośrodki takie jak Sardes czy Efez, ale również mniejsze miasta mogły poszczycić się tym przywilejem m.in. Patara czy Tlos[616]. Mimo że status ten był przyznawany już w czasach Augusta (Ankyra otrzymała go w 25/24 r. przed Chr.[617]), to miasta nagradzano nim szczególnie często w czasach panowania Sewerów. Wówczas zostały nimi m.in. Cezarea Maritima[618] oraz Sydon[619]. Mimo, że był to niewątpliwie status greckiego pochodzenia, to jednak na monetach kolonialnych w większości przypadków zapisywany był alfabetem łacińskim, zazwyczaj jako skrót ME/ MET/ METR/METRO. Jednak i w tym przypadku zdarzały się pełne nazwy, jak na monetach z Laodicei: COL LAOD METROPOLEOS[620]. Warto wskazać, że jest to kolejny przykład monety dwujęzycznej, gdyż napis na awersie odnoszący się do Treboniana Gala zapisany jest w grece ΑΥΤΟΚ Κ Γ ΟΥΙΒ ΤΡƐΒ ΓΑΛΛΟC CƐΒ. Z zestawienia tytułów *metropolis* oraz *colonia* powstała w pewnym momencie hybryda: μητροκολωνεία. Prawdopodobnie po raz pierwszy z takim zestawieniem stykamy się w przypadku monety z Emesy[621] wybitej za Heliogabala[622]. Tytulatura Emesy jest przedstawiona na rewersie jako ΜΗΤΡΟΚΟΛ ΕΜΙCΩΝ. Za późniejszy przykład mogą posłużyć emisje z Antiochii nad Orontesem produkowane w czasach Trajana Decjusza: ΑΝΤΙΟΧƐΩΝ ΜΗΤΡΟΚΟΛΩΝ[623]. Powstanie takiej konstrukcji może być odczytywane jako kolejny przejaw integracji świata rzymsko-greckiego.

Obok podkreślenia statusu kolonii w ich legendach pojawiają się również składniki nawiązujące do cesarzy, bądź ich rodów. Początkowo były one związane z założycielami danej kolonii. Doskonałym przykładem jest Dyme, które założone w 44 roku przed Chr. przez Cezara[624] otrzymało nazwę *Colonia Iulia Dumaeorum,*[625] zapisywane na monetach jako CID (Il. 4.12)[626]. Natomiast na wskutek ponownej fundacji za Marka Antoniusza, kolonia otrzymała nazwę *Colonia Iulia Antonia Dumaeorum,* czego dowodem jest emisja opatrzona skrótem CIAD z lat 39-36 przed Chr.[627]. Natomiast w czasach Augusta skrót na

[616] MAGIE 1950: 533
[617] STROBEL 2009:128
[618] PATRICH 2011: 101
[619] BUTCHER 2005:152
[620] RPC IX 1857
[621] BMC Syria 237-241
[622] MILLAR 2006: 202
[623] RPC IX 1681-1687
[624] MACMULLEN 2000: 18
[625] AMANDRY 1981: 53-57; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 26-27
[626] RPC I 1283-1284
[627] RPC I 1285

monecie wciąż jest przedstawiany jako CIAD, jednak co oczywiste, „A” nie może być odczytywane jako *Antonia*, a jako *Augusta*[628]. Oczywiście tytuły pochodzące od cesarzy wiążą się bezpośrednio z polityką kolonizatorską. Juliusz Cezar oraz August, jako jego kontynuator, prowadzili kolonizację na szeroką skalę (w samej tylko Mauretanii August założył dwanaście kolonii[629]), stąd też większość rzymskich kolonii dzierżyło tytuły Julii, Augusty lub obydwu. Nim przejdziemy do kolejnych cesarzy, warto zauważyć, że nie wszystkie kolonie dumnie przedstawiały na swych monetach te tytuły. Istotnym przykładem jest Korynt znany jako *Colonia Laus Iulia Corinthiensis*[630], gdzie momenty w których odwoływano się na monetach się do przydomku pochodzącego od Cezara są dwa: pierwszy związany z fundacją samej kolonii z 44/43 roku (LAVS IVLI CORINT[631]), następnie w czasach Domicjana, kiedy to wznowiono produkcję monetarną. W większości typów odwoływano się nie tylko do Cezara, ale także do Augusta (COL IVL AVG COR[632]), ponadto również do dynastii Flawijskiej (COL IVL FLAV AVG COR).[633] Warto jednak ponownie przypomnieć, że multikulturowy Korynt nie był typową rzymską kolonią[634]. Kolejnym cesarzem, który prowadził akcję kolonizacyjną, jednak w ograniczonym zakresie był Klaudiusz[635]. W Ptolemais, które ten cesarz przekształcił w kolonię pod koniec swojego życia, epitet *Claudia* pojawia się dopiero po jego śmierci w czasach Nerona (COL CLA[636]). Z kolei dynastia flawijska może poszczycić się kilkoma koloniami, którym nadano przydomek *Flavia*. Wspomniano powyżej o Koryncie, który za czasów Domicjana bił monety z unikalnymi legendami (COL IVL FLAV AVG COR), wiąże się to najprawdopodobniej z odbudową miasta po trzęsieniu ziemi za czasów Wespazjana[637]. Jednakże kolonią, która została powołana do życia przez owego cesarza była Cezarea Nadmorska (Caesarea Maritima)[638]. Wszakże pierwsze emisja pojawiła się dopiero za czasów Domicjana, gdzie pełna tytulatura *Colonia Primia Flavia Augusta Caesarea* ukazana została jako COL I FLA AVG CAES[639]. W 100 roku Deultum, założone przez weteranów VIII Legionu Wespazjana, wypuściło swoją premierową emisją opatrzoną

628 AMANDRY 1981: 57-58
629 MACKIE 1983:332-358
630 AMANDRY 1988: 28-30
631 RPC I 1116
632 np. RPC II 107
633 np. RPC II 134; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 25
634 PAWLAK 2013: 145
635 KEPPIE 1984: 78
636 RPC I 4750
637 WISEMAN 1979: 56-57
638 Plin. *HN 13.* 69.
639 RPC II 2231; KADMAN 1957:46

legendą CFPD, co możemy odczytać jako *Colonia Flavia Pacis Deultensium.*[640] Mimo, że Trajan założył kilka kolonii[641], to na podstawie materiału numizmatycznego możemy stwierdzić, że żadna z istniejących nie prezentowała w legendach epitetu *Ulpia.* Natomiast w przypadku jego następcy możemy wskazać Aelię Kapitolinę, założoną przez Hadriana przed rewoltą Bar-Kochby,[642] która na monetach zapisywana była zwykle jako COL AEL KAP[643], bądź COL AEL CAP (Il. 14.12)[644]. Ponadto na monetach Parium do stosowanego od czasów Augusta CGIP dodano epitet *Hadriana,* tworząc w efekcie CGIHP[645]. Wyjątkowym przykładem jest seria monet bitych za czasów Gordiana III w Ikonium, najprawdopodobniej z okazji 100 rocznicy fundacji kolonii, gdzie na rewersie przedstawiono legendę COL AEL ADR ICONIEN[646].

Jak już wspomniano ani Antoninus Pius, ani Marek Aureliusz nie przeprowadzili znaczących akcji kolonizatorskich, co więcej próżno szukać nowych epitetów na monetach istniejących już kolonii. Co prawda wg G. Hilla monety z czasów Gordiana III bite w Singarze z inskrypcją: AVP CEΠ KOΛ CINΓAPA,[647] miały wskazywać na powiązania z M. Aureliuszem bądź L. Werusem[648], lecz zdaje się że *Aurelia* podobnie jak *Septimia* pochodzi w tym przypadku od dynastii Sewerów. Natomiast ostatni z Antoninów zasłynął ze specyficznego podejścia do kolonizacji. Za jego czasów bito sestercjusze o standardowym motywie rewersu tj. kapłan z parą wołów oraz legendzie COL L AN COM [649], którą odczytać można jako *Colonia Lucia Annia Commodiana*[650]. Moneta ta pochodzi z samego Rzymu, który Kommodus we własnej megalomanii miał ponownie założyć jako kolonię[651]. Mimo, co oczywiste Rzym nigdy nie stał się rzeczywistą kolonią, to jednak przedstawiona emisja spełnia wszystkie warunki mennictwa kolonialnego. Innym ciekawym przykładem odnoszącym się do omawianego cesarza są monety z Aelii Kapitoliny, które również od pewnego momentu dzierżyły epitet odnoszący się do ostatniego z Antoninów. Po raz pierwszy legenda: COLONI AELIA CAPI COM P FEL

[640]RPC III 743
[641]m.in. Colonia Ulpia Trajana (dzisiejsze Xanten), Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, Dierna
[642]Cass. Dio. 69.12
[643] np. RPC III 3963
[644] np. RPC III 3965
[645] np.RPC III 1542; KELES 2011: 241;
[646]GRANT 1950: 130; BMC Lycaonia: Iconium 10
[647] BMC Arabia: Singara 1
[648]HILL 1922: CXII
[649] RIC III 560
[650]GRANT 1994: 74
[651]Dio 73. 15.2; *HA* Commodus 8.6-9

pojawia się za czasów Gety (Il. 14.13)[652], co wskazuje, że jak twierdził L. Kadman najprawdopodobniej pomiędzy 201 a 209 rokiem Aelia Capitolina przyjęła tytuł *Commodiana*[653]. Za tym stanowiskiem stoją dwa przekonywujące argumenty. Przede wszystkim Septymiusz Sewer sam się zaadoptował do Antoninów, a po drugie konsekracja Kommodusa miała miejsce w 197 roku. Jednak niewykluczone, że Aelia przyjęła imię *Commodiana* pod koniec rządów cesarza- gladiatora, a po jego zabójstwie do momentu jego konsekracji nie obnoszono się z nadanym tytułem.

Przechodzący tym samym do Septymiusza Sewera, warto przypomnieć o jego zakrojonej na szeroką skalę, a kontynuowanej przez jego następców, akcji nadawania tytułów kolonii i metropolii miastom Syro-Palestyny. W Sebaste założono kolonię o nazwie *Colonia Lucia Septimia Sebaste* co poświadczone jest monetami Septimiusza, na których widnieje skrót COL L SEP SEBASTE (Il. 14.10)[654]. Podobną tytulaturę przyjął Tyr w 198 r.[655], która na monetach prezentowana jest w następujący sposób: SEP TVRVS METRO COLON (Il. 12.12)[656]. Do Heliogabala niewątpliwie odnosi się epitet *Aurelia* (COL AVR PIA METR SIDON) na monetach z Sydonu[657]. W Nisibis za czasów Sewera Aleksandra przedstawiano legendę w języku greckim CΕΠ ΚΟΛΟ NECIBI MHTRO[658] niewątpliwie odwołującą się do Sewerów, jednak kwestia tego, który z władców tej dynastii założył tam kolonię pozostaje otwarta[659]. Zbliżona sytuacja ma miejsce w przypadku Rezainy, gdzie również zapisywano legendę po grecku: CΕΠ ΚΟΛ ΡΗCΑΙΝΗCΙΩΝ[660], lecz o ile Cεπτιμια pojawia się już w czasach Karakalli to κολωνεία dopiero za panowania Trajana Decjusza[661]. Arka Cezarea prezentowana była na monetach jako COL CESARIA LIBANI , bądź COL CESA ITVR przywołując na myśl Iturejczyków z gór Libanu i Anty-Libanu[662]. Zakończyć należy tę długą listę epitetów na Filipie Arabie i Neapolis. To samaryjskie miasto zaczęło bić kolonialne monety właśnie w czasach Filipa Araba[663], a jego tytulatura przedstawia się w dwóch głównych wariantach: COL IVL NEAPOL[664] oraz COL SERG

[652] Np. Meshorer *Aelia* 85
[653]Kadman 1959: 140
[654] BMC Palestine: Sebaste 12
[655]Hirt 2015: 193
[656] BMC Phoenicia: Tyre 369
[657] BMC Phoenica: Sidon 263
[658] np. BMC Arabia: Nesibi 4
[659]Millar 2006: 199
[660] np. BMC Arabia: Rhesaeana 16
[661]Castelin 1946: 47
[662] Millar 2006: 214
[663]Harl 1984: 61
[664] BMC Palestine: Neapolis 117

NEAPOL.[665] W tym przypadku *Iulia* odwołuje się do panującego cesarza, który wszak nosił imię Juliusza. Natomiast *Sergia* mogła się odwoływać również do niego[666], bądź do przynależności rodowej kolonistów[667].

Warto zauważyć, że najwięcej kolonii przyjęło, a następnie przedstawiło tytuły pochodzące od pierwszych władców, którzy założyło najwięcej kolonii, czyli Juliusza Cezara (22 przypadki) i Augusta (12)[668]. Nieprzypadkowo na trzecim miejscu znalazł się Septimiusz Sewer, dzięki aktywności w nadawaniu tytułów kolonii miastom Syro-Palestyny. W przypadku pozostałych cesarzy możemy co najwyżej wskazać po kilka przykładów. Istotne podkreślenia są również przemiany które towarzyszyły nomenklaturze poszczególnych kolonii. Można tu uchwycić kilka prawidłowości. Zazwyczaj nowe tytuły zwykle nie zastępowały już istniejących, lecz były do nich dodawane (w Parium CGIP zostało uzupełnione o „H" pochodzące od Hadriana). W kilku przypadkach raz umieszczony zestaw, praktycznie bez zmian mógł przetrwać aż po zmierzch mennictwa. W Deultum CFPD zapisane na premierowe emisji Trajana pojawiło się po raz ostatni za Filipa II[669]. Podobnie w Aleksandrii Troas, gdzie zestaw COL AVG TROA pojawia się jeszcze na monetach Galliena, a nawet później po zrabowaniu stempli zostaje wykorzystany przez Gotów[670]. W Berytusie gdzie skrót COL IVL AVG FEL BER pojawia się po raz pierwszy na kommemoratywnym numizmacie poświęconym boskiemu Augustowi,[671] a powtarza się w identycznej wersji do czasów Galliena.[672] Naturalnie również rezygnowano z poszczególnych tytułów na monetach. Ciekawy rozwój wydarzeń miał miejsce w Antiochii Pizydyjskiej, która początkowo tytułowała się jako *Colonia Caesarea (C C)*[673] by w I w. po Chr. powrócić do przedkolonialnej nazwy- Antiochii[674] (ANT COL (Il. 7.4)[675]) i jedynie sporadycznie wykorzystując w późniejszych czasach imię Cezara (COL CAES ANTIOCH (Il. 7.7)[676]). W przypadku Tyru, który pierwotnie nosił tytuł SEP TVR COL[677] w czasach

[665] BMC Palestine: Neapolis 128
[666] Harl 1984:67
[667] Burrell 2004: 261; Millar 2006: 216
[668] Ustalenia własne.
[669] Draganov 2010
[670] Bursche, Myzgin 2017: 237-250
[671] RPC III 3833
[672] BMC Phoenice: Berytus 277
[673] Np. RPC I 3531
[674] Krzyżanowska 1970 : 14
[675] np. RPC II 1605
[676] np. RPC IV.3 7329
[677] BMC Phoenice: Tyre 419

Gordiana III, pozbyto się epitetu odnoszącego się do wcześniejszej dynastii, pozostawiając jedynie COL TVRO MET[678]. Bardziej ewidentnym przykładem jest Neapolis, któremu po zamordowaniu Filipów najprawdopodobniej odebrano status kolonii, a co za tym idzie również możliwość bicia kolonialnych monet[679]. Tytuł ostatecznie przywrócono, lecz nie powróciły epitety *Julia* oraz *Sergia* i zadowolono się prostym COL NEAPOLIS[680].

W mennicach zachodnich oraz kolonialnych często spotyka się również skrót EX DD, bądź samo DD, tłumaczony jako *ex Decreto Decurionum* czyli na mocy zarządzenia lokalnej władzy (z dekretu dekurionów)[681]. Wśród kolonii taką sentencję znajdujemy na monetach Kartaginy[682], Pii Paterny[683]; Zilil[684], Knossos (Il. 2.16)[685], Butrynt (Il.4.15)[686], Dium[687], Dyme[688], Apamei[689], Synopy[690], Parium[691], Aleksandrii Troadzkiej[692] w okresie późnej Republiki oraz w I w. po Chr.. W przypadku Lepidy- Celsy na monetach przybijano kontramarki z inskrypcją DD.[693] Natomiast jedynie w Dium oraz Apamei DD pojawiało się również w II i III w. po Chr.[694]

Na monetach Antiochii Pizydyjskiej od czasów Septymiusza Sewera[695] oraz w Ikonium[696] od czasów Gordiana III pojawiają się na rewersach dwie litery: S R. B. Levick rozwija ten skrót jako *Senatus Romanus*, gdzie SR jest skróconą wersja SPQR, wskazując na to, że Antiochia Pizydyjska położona była w prowincji senatorskiej czyli Azji, a sama kolonia chciała podkreślić swoje „nostalgiczne" koneksje z rzymskim senatem[697]. Aleksandra Krzyżanowska zgodziła się, że SR skrót oznacza *Senatus Romanus,* natomiast inaczej interpretowała znaczenie jego umieszczenia na monetach. Polska badaczka wskazała na to, że *Senatus Romanus* był ciałem zarządzającym w Antiochii i tak jak senat

---

678 np. BMC Phoenice: Tyre 423
679 HARL 1984:72
680 np. BMC Palestine: Neapolis 168
681 WALLACE- HADRILL 1986: 80
682 RPC I 746-748; 754-756
683 RPC I 758-761, 765, 769
684 RPC I 866
685 RPC I 977, 980,986, 1009,
686 RPC I 1378, 1379, 1382, 1390, 1395-1399
687 RPC I 1503, 1505-1508
688 RPC I 1283-1284
689 RPC I 2001-2006; 2012, 2016
690 RPC I 2109-2127; 2134
691 RPC I 2253-2254; 2267
692 RPC II 896-897
693 HURTADO MULLOR 2013: 251-254
694 Dium- RPC III 610-611; 613-615; RPC IV.1 6216, 11067 tymcz.; RPC VII.2 22087 tymcz.; RPC VIII 68953 tymcz.; Apamea- RPC III 1031-1034; RPC IV.1 4718-4723, 6959, 10871 tymcz.
695 np. Krzyżanowska XXXI/37
696 np. RPC VII.2 2208 tymcz.
697 LEVICK 1967: 171-172

w Rzymie był odpowiedzialny za brązowe monety imperialne (SC), tak senat antiocheński od czasów Septymiusza Sewera odpowiadał za produkcję lokalnej monety (SR)[698]. Z kolei J. Nollé rozwinął ten skrót jako *socia Romanorum*, uważając że Antiochia otrzymała ten tytuł jako krzewiciel rzymskiej kultury od Septymiusza Sewera, podobnie jak Synopa, która od czasów Maksymina dodała *Romana* listy swoich tytułów[699], tudzież Komama, która otrzymała tytuł *prima fida*, który również umieszczano na jej monetach[700]. Niemniej jednak taka koncepcja wydaje się najmniej prawdopodobna[701], z uwagi na analogie do skrótów DD oraz SC, skrót SR występujący na monetach Ikonium oraz Antiochii powiązać należy z lokalną władzą, a więc *Senatus Romanus.*

W konsekwencji wojny Septymiusza Sewera z Pesceniuszem Nigrem Laodicea Nadmorska otrzymała liczne przywileje kosztem Antiochii nad Orontesem[702]. Nowo powstała kolonia stała się stolica całej Syrii (składającej się z 4 eparchii- Syrii, Fenicji, Komagene, Syrii-Koelii), co z dumą demonstrowała za pomocą legendy: COL LAVDICIAE METR IIII PROV[703].

Kolejnym, pośrednim argumentem potwierdzającym powyższe twierdzenie jest skrót umieszczany na monetach Filippi w czasach Galiena. Pojawiają się tam litery RPCP rozwinięte za pomocą analogii do zabytków epigraficznych, przez F. Papazouglu jako *Res publica coloniae Philippensis* lub *Philippensium*[704]. Warto zaznaczyć, że na monetach Galiena z Filippi, wśród jego imion i tytułów (IMP EGN GALLIEN AVG) pojawia się rzadko używany w mennictwie imperialnym i prowincjonalnym *praeonomen* Egnatius, który może pośrednio się kojarzyć z *via Egnatia* przebiegającą przez Filippi[705].

Podsumowując warto ponownie podkreślić, że nomenklatura występująca na monetach rzymskich kolonii stanowi poprzez swój homogeniczny układ cechę dystynktywną dla mennictwa kolonialnego. Właściwie rozwiązania pojawiające się w czasach republiki a następnie unormowane za panowania Augusta[706] przetrwały do końca mennictwa prowincjonalnego. W zdecydowanej większości przypadków pojawia się status czyli *colonia* oraz *ethnikon*, zazwyczaj wsparte innymi tytułami pochodzącymi od władców tudzież cnót. Jak już wspomniano zawarta na monetach nomenklatura pomaga

698 KRZYŻANOWSKA 1972: 39
699 *Colonia Romana Iulia Felix Sinope*- C R I F S; RPC VI 6495-6503 tymcz.
700 NOLLÉ 1995: 359
701 FILGES 2015: 74
702 MILLAR 1993:123
703 MEYER 1991: 69-70
704 PAPAZOGLOU 1982: 106; AMANDRY 1998: 25
705 AMANDRY 2015: 497
706 JELLONEK 2017B: 1-17

zidentyfikować mennicę tudzież chronologię. O potencjale naukowym badań nad tytulaturą kolonii niech świadczy znalezisko z Petry zespołu glinianych pieczęci, które podobnie jak monety prezentowały tytuły miasta. Wśród nich nie zabrakło statusu kolonii (np. COLONIA PETRA METR, ANTONINIANAE COL HADR), w związku z czym można było zawęzić chronologię do okresu pomiędzy rządami Elagabala, kiedy to Petra stała się kolonią, a trzęsieniem ziemi z roku 365 po Chr.[707]

[707] GITLER 2005: 183-192

4. Motywy Kolonialne

Na monetach kolonii rzymskich pojawiają się trzy motywy ikonograficzne, które stanowią kwintesencje mennictwa kolonialnego. Ich uniwersalność polega na kilku czynnika. Przede wszystkim przedstawiano je na monetach kolonii położonych od Luzytanii (Emerita) po Mezopotamię (Rezaina). Rozpiętość chronologiczna również jest imponującą, wszak dwa główne typy pojawiały się od zmierzchu Republiki Rzymskiej aż po trzecią ćwierć III w. po Chr.. Natomiast wizerunek Marsjasza pojawił się u schyłku I w. po Chr. i trwał również do zmierzchu mennictwa kolonialnego. Wreszcie o znaczeniu motywów kolonialnych świadczy ich popularność. Znaki legionowe (*aquilae, vexilla* i *signa)* pojawiły się w 36 z 67 kolonii, typ fundacyjny w 34 a Marsjasz w przynajmniej 25, a być może nawet 28 ośrodkach spośród 47 bijących monety w okresie jego występowania. Zatem mimo faktu motywy nigdy nie zdominowały mennictwa kolonialnego to jednak ich popularność jest wymowna, co zdaniem autora niniejszej pracy świadczy o ich znaczeniu w kontekście manifestowania rzymskiej tożsamości. Typ fundacyjny nawoływał bezpośrednio do Rzymu, znaki legionowe do militarnej przeszłości osadników, natomiast figurka Marsjasza świadczyła o statusie kolonii.

4.1. Typ Fundacyjny

Najbardziej charakterystycznym motywem w ikonografii kolonii rzymskich jest tzw. typ fundacyjny (opisywany w niniejszej pracy również jako kapłan/ założyciel z parą wołów, lub rytuał *aratrum*). O jego uniwersalności świadczy fakt, że pojawił się na monetach produkowanych przez 34 spośród 67 kolonii bijących monety pomiędzy I w. przed Chr. -III w. po Chr. (tabela 2.). Co prawda jak wspomniano powyżej popularnością ustępuje szeroko pojętym znakom legionowym (*signa, vexilla, aquilae),* które pojawiły się w 37 z 67 kolonii, lecz tamte przedstawiano zazwyczaj na monetach o niższym nominale, lub jako dodatek do bardziej rozbudowanych scen ikonograficznych, podczas gdy typ fundacyjny obecny był na monetach cięższych oraz zazwyczaj pełnił rolę głównego

motywu rewersu. Ponadto symbole militarne zdarzały się pojawiać w miastach, które koloniami nie były. Natomiast w przypadku rytuału *aratrum,* możemy powiedzieć że typ ten, naturalnie z kilkoma wyjątkami, zarezerwowany był dla rzymskich kolonii. Ponadto we właściwie niezmienionej formie motyw ten był reprodukowany na monetach przez ponad trzy wieki. Pierwsze ich emisje datowane są na połowę lat czterdziestych I w. przed Chr. (Lampsakus (Il. 6.9)[708], Lepida Celsa[709]), a ostatnią wybito pod panowaniem Aureliana w Kremnie[710]. Wobec powyższych faktów tzw. typ fundacyjny należy do najważniejszych motywów ikonograficznych w mennictwie kolonii rzymskich, stanowiących kwintesencję tego fenomenu, który jak dotąd nie doczekał się kompletnego opracowania, więc tym rozdziałem autor zamierza wypełnić tę lukę. Na wstępie zaprezentowana zostanie modelowa moneta z tymże motywem, która posłuży za przykład wzorcowy do dalszych analiz. Następnie przedstawiona zostanie geneza tego motywu. W tym celu należy powiązać go z rzymską mitologią, a więc zachowanymi źródłami historycznymi i ikonograficznymi. Kolejnym etapem będzie przytoczenie monet imperialnych oraz prowincjonalnych zawierających omawiany motyw. Wreszcie zostanie dokonana analiza monet kolonialnych z przedstawieniem założyciela/kapłana z wołami. Na koniec w ramach podsumowania przedstawiona zostanie propozycja w jaki sposób analizowany motyw mógł oddziaływać na mieszkańców kolonii, którzy byli odbiorcami wiadomości ukrytych na lokalnych monetach.

Jako wzorcowy przykład przedstawiona zostanie moneta wybita w Berytusie przez Trajana pomiędzy 112-114 r. (Il.10.16) [711]. Na rewersie ukazano mężczyznę z zakrytą głową trzymającego wodze i podążającego w prawo za parą wołów ciągnących pług. Do przedstawienia dodano legendę odnoszącą się do Berytusu -COL IVL AVG FEL BER. Motyw ten pojawiał się na monetach tej kolonii od czasów założenia jej przez Augusta(Il. 10.13)[712] aż po rządy Karakalli[713]. Jest to najpowszechniej występujący typ rewersu na monetach kolonialnych, nie ulegający zasadniczym zmianom. Pojawiają się wszakże pewne odchylenia od normy. Relatywnie rzadko procesja zmierza w lewą stronę

[708] RPC I 2268
[709] RPC I 261
[710] SNG von Aulock Pisidiens II 1697
[711] RPC III 3841
[712] RPC I 4540
[713]Sawaya 85; SAWAYA 2009: 244

(Emerita[714], Cezaraugusta[715], Lystra (Il. 8.1) [716], Berytus(Il. 10.13)[717], Patras[718], Ikonium (Il. 8.4)[719], Komama[720]). Czasem kapłan trzyma *vexillum* (Patras[721], Lystra[722], Antiochia (Il. 7.4) [723]), lub bat (Emerita[724], Cezaraugusta[725]). W przypadku Synopy (Il. 6.6)[726] oraz anonimowych emisji[727] ukazano parę kapłanów. W tle czasem przedstawiano również znaki legionowe, które zostaną omówione dokładniej w rozdziale im poświęconym (rozdział 4.2). Ciekawą wariacją są medaliony z Mallus z czasów Sewera Aleksandra Trajana Decjusza oraz Waleriana na których para wołów jest częścią większej sceny figuralnej[728]. Natomiast w Bostrze w tle za procesją dostrzec można symbolicznie ukazane święte wzgórze Dusaresa[729], a na emisjach z Neapolis na górnym planie przedstawiono świętą górę Gerizim (Il. 14.6)[730].

Jak już zaznaczono, motyw, w którym przedstawiono postać z parą wołów nazywany jest w nauce jako typ fundacyjny, ponieważ nawiązuje do uroczystości założenia kolonii. Żeby w pełni przedstawić genezę tego przedstawienia należy cofnąć się do narodzin samego Rzymu, które według tradycji przypadły na dzień 21 kwietnia i obchodzone były jako *parilia*[731]. W tym dniu Romulus miał wyznaczyć granice miasta (*pomerium*) używając pary wołów (byka i krowy), orząc za pomocą brązowego lemiesza (*aratrum*) pierwszą bruzdę (*sulcus primigenius)*[732]. W miejscach gdzie zaplanowano bramę Romulus podnosił pług. Wykonał ten rytuał w asyście etruskich kapłanów w zgodzie ze zbiorem etruskich wierzeń (*Etrusca disciplina*). Opisany powyżej sposób w jaki został założony Rzym został przekazany przez Dionizjusza z Halikarnasu[733], Plutarcha[734] oraz

[714] RPC I 6
[715] np. RPC I 309-310
[716] np. RPC I 3539
[717] RPC I 4540
[718] np. RPC II 253
[719] np. RPC II 1609
[720] RPC VI 5936 tymcz.
[721] np. RPC II 253
[722] np. RPC I 3538
[723] np. RPC II 1605
[724] np. RPC I 5
[725] np. RPC I 309
[726] RPC I 2129, 2133, 2144
[727] RPC I 1655-1660
[728] JELLONEK 2018B; ROZDZIAŁ 6.1
[729] Spijkerman 51; KINDLER 1983: 64
[730] RPC VIII 2312 tymcz.
[731] Ovid. *Fast.* 4.806. ECKSTEIN 1979: 87
[732] Plut. *Rom.* 11.1-3
[733] Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.88
[734] Plut. *Rom.* 11

Tacyta[735]. Rytuał był później powtarzany gdy granice Rzymu były powiększane. W czasach pryncypatu miało to miejsce za Augusta, Klaudiusza, Wespazjana a być może również Nerona, Trajana oraz Aureliana.[736]

Wspominając po raz kolejny słowa Aulusa Geliusza[737], należy przyjąć skoro kolonie wzorowane były na Rzymie to i zakładano symbolicznie w identyczny sposób[738]. Marek Terencjusz Warron potwierdza to założenie przekazując potomnym, że kolonie już w czasach Republiki zakładano właśnie wedle etruskiego rytuału (*Etruscus ritus*)[739]. Na podstawie auspicjów orzekano czy dzień nadaje się do wykonania rytuału, a następnie ponownie za pomocą pary wołów i pługa wyznaczano granice kolonii. Procesja ta stawała się niejako „mitem założycielskim" oraz narodzinami kolonii[740]. Oczywiście należy dodać, że miasta takie jak Apamea, Berytus, a w szczególności kolonie zakładane w III w. miały już kilkuset letnią tradycję i nie były lokowane na tzw. surowym korzeniu, więc wyznaczanie *sulcus primigenius* mogło mieć wymiar czysto symboliczny.

Natomiast jeśli chodzi o zabytki związane z wyznaczaniem *sulcus primigenius* to baza ikonograficzna jest zdecydowanie szczuplejsza. Sądząc po popularności tego motywu na monetach oraz po randze wydarzenia jakim jest fundacja kolonii, można by się spodziewać wysokiej liczebności reliefów, gemm oraz innych zabytków ikonograficznych. Niestety jest tylko jeden zabytek znany nauce z przedstawieniem *Etruscus ritus.* Jest to płaskorzeźba z Akwilei, która sama została założona jako kolonia w 181 roku przed Chr., więc bardzo prawdopodobne, że relief nawiązuje do fundacji tego miasta[741]. Na prawie metrowym (95 cm) planie ukazano procesję kierującą się w lewą stronę. Po lewej przedstawiono mężczyznę ciągnącego parę wołów w jarzmie. Za nimi przedstawiono pług dzierżony przez kolejną postać, która jednocześnie trzyma bat do poganiania wołów, za którymi podążają czterej mężczyźni w togach.

Mimo iż jak wspomniano wcześniej typ fundacyjny był najbardziej popularny w koloniach to również pojawiło się kilka serii monet imperialnych oraz prowincjonalnych, które noszą na swoich rewersach ten motyw. Pierwszą jest *denarius serratus* wybity w 81 roku przed Chr., a więc w czasach późnej Republiki z przedstawieniem Ceres na awersie i

[735]Tac. *Ann.* 12.24.
[736] Gell.*NA* 13. 14; *SHA Aurel.* 21.11 ; SISANI 2014:389
[737]Gell.*NA* 16.13. 9: (…) *potior tamen et praestabilior existimatur propter amplitudinem maiestatemque populi Romani, cuius istae coloniae quasi effigies parvae simulacraque esse quaedam videntur, et simul quia obscura oblitterataque sunt municipiorum iura, quibus uti iam per innotitiam non queunt*
[738]ECKSTEIN 1979: 93–94; SISANI 2014: 379
[739]Varro. *Ling.* 5.143
[740] ECKSTEIN 1979:93-94
[741]BEARD, NORTH, PRICE 1998b: 244; SISANI 2014: 357–358

sceny fundacyjnej na rewersie[742]. Następnie ukazano go za czasów Oktawiana w 28 roku przed Chr.[743]. W tym przypadku mamy do czynienia z bardzo interesującym zabiegiem syna Cezara. Antyczni historycy donoszą, że zwycięzca spod Akcjum dążąc do legitymizacji swojego jedynowładztwa chciał być porównywany, a nawet rozważał przyjęcia tytułu nowego Romulusa[744]. Jak wiadomo ostatecznie zdecydował się na tytuł Augusta, który później przejęli kolejni rzymscy władcy. Dokonało się to w roku 27 przed Chr., a więc około rok po wypuszczeniu emisji z przedstawieniem *Etruscus ritus.* Oktawian, późniejszy August znany z bezprecedensowego podejścia do propagandy wizerunku, właśnie w ten sposób chciał przedstawić siebie jako nowego założyciela Rzymu, lub nawet całego Państwa[745]. Później motyw *Etruscus ritus* pojawił się również na denarach Wespazjana[746] i denarach oraz sestercjuszach Trajana[747]. Bardziej bezpośredni okazał się być Kommodus, który nie tylko faktycznie zdecydował przedstawić się w roli nowego założyciela Rzymu, ale nawet dokonał ponownej fundacji miasta pod nazwą: *Colonia Lucia Annia Commodiana*[748]. Owe bezprecedensowe wydarzenie „uświetniono" wypuszczając kilka emisji monetarnych[749]. W przypadku monet brązowych przedstawiono Kommodusa, jako kapłana z zakrytą głową, dodatkowo dodano typową legendę odwołującą się do statusu kolonii: COL L AN COM. Natomiast na rewersie aureusa, Kommodus przedstawiony jest jako Herkules z lwim skalpem prowadząc zaprzęg wołów. Do ilustracji dołączono napis HER ROM COND, przedstawiający go jako Herkulesa-fundatora (*Hercules Romanus Conditor)*[750]. Z przymrużeniem oka należy przypomnieć, że monety brązowe Kommodusa spełniają zatem każde z czterech wymienionych wcześniej cech charakterystycznych mennictwa kolonialnego (wymieniony status *colonia,* rozbudowana tytulatura, łacina, motyw ikonograficzny).

Typ fundacyjny, mimo że w przytłaczającej większości przypadków pojawiał się na monetach kolonialnych, więc prawidłowo jest utożsamiany z koloniami. Jednak pojawia się przynajmniej w dwóch miastach, które nie były koloniami, więc warto tym wyjątkom się przyjrzeć. Położone w Lidii Tralles[751] zostało zasiedlone przez przybyszów z Italii w

---

[742] RRC 378/1c
[743] RIC² 272; 402
[744] Suet. *Aug*. 7; Cass. Dio. 53. 16.8
[745] Scott 1925:89-95
[746] RIC II 943-945
[747] RIC II 781; 567-568
[748] Grant 1996:74
[749] aureus-RIC III 247 , sestercjusz- RIC III 560; as -RIC III: 570
[750] Martin 1975:51-64; Levi 1981:315-320
[751] RPC I 2649

czasach Augusta[752], lecz nigdy nie posiadło statusu kolonii. Z kolei Assorus na Sycylii[753] być może otrzymało co najwyżej status *municipium,* jednak w tym przypadku scena fundacyjna mogła by być nawiązaniem do przydziałów ziemi dla cezariańskich weteranów[754], bądź co wydaje się być mniej prawdopodobne, po prostu symbolizować żyzność Sycylii[755]. Można wobec tego stwierdzić, że również w tych dwóch przypadkach przedstawiony kapłan z wołami odczytywany był, jeśli nawet nie jako akt fundacyjny, to co najmniej fakt osiedlenia się italskich przybyszy na danym terenie.

Przechodząc do analizy monet kolonialnych należy podkreślić, że był typ fundacyjny był najbardziej rozpowszechnionym motywem patrząc na mennictwo kolonialne jako całość zamykającą się pomiędzy II połową I w. przed Chr. a III ćwiercią III w. po Chr. Spośród 67 kolonii bijących monety w omawianym okresie 34 wyprodukowało chociaż jedną emisje zawierającą motyw fundacyjny. Naturalnie działo się to w różnych okresach i okolicznościach. Wystarczy przypomnieć, że mennice zachodnie przestały bić monety w czasach dynastii julijsko-klaudyjskiej[756], a kolonie w Lewancie w zdecydowanej większości założono w końcu II i w pierwszej połowie III wieku[757], by zaznaczyć niejednorodność. Spośród dziesięciu kolonii położonych na Półwyspie Iberyjskim, które otrzymały pozwolenie na produkcje monet, ledwie trzy (Emerita, Lepida-Celsa oraz Cezaraugusta) zdecydowały się na przedstawienie *Etruscus ritus*. W Celsie jedyna emisja opatrzona tym typem[758] jest jednocześnie pierwszą wypuszczoną przez miasto po uzyskaniu statusu kolonii (44-36 przed Chr.), co wskazuje niechybnie na jej pamiątkowy charakter[759]. Natomiast w przypadku Emerity oraz Cezaraugusty motyw kapłana/założyciela z wołami pojawił się w czasach Augusta. W Emericie wybito serię asów[760], podczas gdy w Cezarauguście bito monety z tym przedstawieniem zarówno w czasach Augusta (Il. 1.12)[761], jak i Tyberiusza[762], a nawet Kaliguli[763]. Emisje Gajusza

[752]BROUGHTON 1935: 20-22; MAGIE 1950:469
[753] RPC I 666
[754]GRANT 1946: 191
[755]BURNETT, AMANDRY, RIPOLLÉS 1992: 178
[756]WEISS 2005: 59
[757]MILLAR 2006: 164-223
[758] RPC I 261
[759]HURTADO MULLOR 2013: 127-128
[760] RPC I 5-7,11, 13
[761] RPC I 304-310, 314, 317-318, 320, 322, 325-326
[762] RPC I 333, 338, 349-351
[763] RPC I 371-372, 374- 375,381-382, 386

należą do jednych z ostatnich emisji prowincjonalnych wybitych na Półwyspie Iberyjskim[764].

Natomiast jeśli chodzi o kolonie w Galii to nie wybiły one choćby jednej emisji z rytuałem wyznaczania *sulcus primigenius.* Podobnie do nie dawna wydawało się w przypadku Afryki Północnej, jednak pojawił się w ostatnim czasie (już po wydaniu skonsolidowanego dodatku RPC w 2015 roku) egzemplarz monety z Zilil prezentujący typ fundacyjny (Il.2.15)[765]. W Knossos natomiast bito monety z przedstawieniem pługu[766], które jako najmniejsze lokalne nominały (ok. 2.80 g.), mogły jedynie symbolicznie nawiązywać do fundacji kolonii. Wizerunek samego pługu pojawił się również na najmniejszych monetach Dyme (Il. 4.12)[767], Filippi[768], Dium[769] i Synopy [770].

Spośród kolonii położonych w Grecji i Macedonii, przynajmniej dwie biły monety z omawianym przedstawieniem. Patras emitowało je od czasów Augusta (Il. 4.1)[771]. W przypadku Filippi pierwsza emisja pochodzi z czasów Marka Antoniusza[772], a kolejne których pochodzenie pozostaje enigmatyczne pochodzą z czasów dynastii julijsko-klaudyjskiej[773]. Podobnie jak te pochodzące z Kassandrei/Dium[774] oraz Pelli/Dium[775], o których mowa będzie w dalszej części niniejszego rozdziału.

W Patras po raz pierwszy omawiany typ pojawia się w kontekście przyjęcia przez Augusta tytułu „ojca ojczyzny”*,* który pojawia się w formie PATER PATRIAE (Il. 4.1)[776]. Na rewersie przedstawiono typową scenę, w której mężczyznę prowadzącego parę wołów w prawo. Michael Grant zasugerował, że emisja ta została wypuszczona z okazji dwudziestopięciolecia założenia kolonii[777]. Kolejna emisja została wybita po 15/16 roku po Chr. O czym świadczy awers monety przedstawiający boskiego Augusta opatrzonego legendą DIVVS AVGVSTVS PATER, który został skopiowany z imperialnych asów[778]. Na rewersie wydaje się, że przedstawiono ponownie Augusta, tym razem jako założyciela

---

[764]Ostateczny koniec mennictwa prowincjonalnego miał miejsce za czasów Klaudiusza; RIPPOLES 2005:93
[765] RPC I 866B
[766] RPC I 985, 1009
[767] RPC I 1283
[768] RPC I 1648, 1652
[769] RPC I 1503, 1505, RPC III 612
[770] RPC I 2142
[771] RPC I 1252
[772] RPC I 1646
[773] RPC I 1656-1660
[774] RPC I 1509
[775] RPC I 1529
[776]RPC I 1252; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 28
[777]GRANT 1946:265
[778]SAJKOWSKI 2001: 154-165

prowadzącego parę wołów w lewo. Dzierży dodatkowo różdżkę oraz *vexillum*[779]. Kolejną emisję w tym typie wyprodukowano w czasach Domicjana po 85 r.[780]. Co ciekawe jeśli Michael Grant miał rację w przypadku kommemoratywnego kontekstu pierwszej emisji, to monety wybite w czasach ostatniego z Flawiuszy mogły upamiętniać setną rocznicę fundacji kolonii w Patras, za którą datę uznaje się powszechnie 14 przed Chr.[781]. Kolejne serie pojawiają się w czasach Hadriana (dupondius[782]oraz as[783]), Marka Aureliusza,[784] Lucjusza Werusa[785]. Mimo iż mennica w Patras funkcjonowała do czasów Karakalli to omawiane przedstawienie już się więcej nie pojawiło[786].

W Filippi, które zostało założone przez Marka Antoniusza jako *Colonia Victrix Philippensis* jedną z pierwszy emisji była właśnie ta zawierająca typ fundacyjny.[787] Kolejne monety pochodzące z czasów Augusta,[788] Tyberiusza[789] oraz Klaudiusza[790] zostały przez twórców *Roman Provincial Coins I* przypisane również do Filippi[791], lecz nie posiadają żadnego *ethnikonu*, co wraz z faktem, że ukazano na nich dwóch zamiast jednego kolonisty wskazuje na wyjątkowość tych monet. Inne przypadki z dwoma kapłanami znane są z Synopy z emisji Kaliguli (Il. 6.6)[792], Klaudiusza[793], Nerona[794] oraz z Aleksandrii Troas (Il. 9.6)[795] z czasów Antonina Piusa[796]. Problematyczna pozostaje prowieniencja oraz symbolika omawianych monet. Jak wspomniano pominięto *ethnikon,* brak również odwołania do urzędnika, a legenda składa się jedynie z bardzo skrótowych odniesień do władców (przy Auguście czytamy jedynie: AVG, a przy Klaudiuszu TI CLAV AVG). Michael Grant, w oparciu o szeroką cyrkulację zakwalifikował je jako monety imperialne i przyporządkował je pierwotnie do mennicy w Parium[797], a następnie do Antiochii

---

779 RPC I 1253
780 RPC II 253–262
781 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 27
782 RPC III 272
783 RPC III 280
784 RPC IV.1 7666 tymcz.
785 RPC IV.1 8398 tymcz.
786 PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 35
787 RPC I 1646
788 RPC I 1656
789 RPC I 1657-59
790 RPC I 1660
791 BURNETT, AMANDRY RIPOLLES 1992: 309-310
792 RPC I 2129
793 RPC I 2133
794 RPC I 2140
795 RPC IV.2 9187 tymcz.
796 BURNETT, MARTIN 2018:250
797 GRANT 1946:111-114

Pizydyjskiej[798]. Później z powodu odkryć monet Augusta oraz Tyberiusza tego typu w Filippi oraz na Tazos w pierwszym tomie *Roman Provincial Coins* przyporządkowano je do Filippi jako niepewne. Wydawało się, że ostatecznie D. Lenger na podstawie znalezisk z Troady określił Parium jako główną mennicę, a Filippi jako dodatkową[799]. Za Parium ma przemawiać również fakt, że prawie połowa znanych egzemplarzy monet Klaudiusza (obecnie 12 z 23) zawiera kontramarkę z przedstawieniem koziorożca, który był jednym z głównych symboli Parium[800]. Ponadto w Parium, w przeciwieństwie do Aleksandrii, używano typu fundacyjnego już od czasów Augusta (Il. 6.10) [801].Jednakże ostatnio A. Burnett oraz K. Martin zaproponowali jednak Aleksandrię Troadzką jako główną mennicę[802]. Mimo, że najnowsze ustalenia wydają się być prawdopodobnymi to należy zwrócić uwagę na to, że jak zaznaczono monety z dwoma kolonistami bito również w Synopie, gdzie także odkryto monetę Klaudiusza tego typu[803]. Co więcej również w tamtejszej mennicy bito monety z wizerunkiem koziorożca (Il. 6.7)[804]. Wobec powyższego wydaje się, że ostateczna kwestia proweniencji omawianych monet pozostaje otwarta, niemniej należy ją zawęzić do terenu północno- zachodniej Azji Mniejszej oraz Macedonii. Drugą kwestią pozostaje symbolika owego przedstawienia. M. Grant zauważył, że dwóch kolonistów może sugerować dwa legiony, których weterani mogli założyć kolonię[805], co przy błędnym założeniu jakoby główną mennicą była Antiochia Pizydyjska pozwala uznać przytoczoną hipotezę za chybioną. Jeśli tak jak zakłada D. Lenger główną mennicą było Parium, a drugą Filippi, możemy mieć do czynienia ze współpracą obu kolonii ukazaną na monetach. Zatem podobnie jak w przypadku Antiochii i Ikonium, które w III w. wyemitowały tzw. *homonoia* coins (monety zgody) (Il. 7.15)[806]. Jeśli natomiast monety bite były w Filippi, to istnieje możliwość, że w ten sposób ukazano podwójną fundację, wszakże do kolonistów osadzonych za czasów Marka Antoniusza, dołączyli ci ulokowani przez Oktawiana w ramach refundacji.

Wątpliwości co proweniencji budzą również monety K. Hortensjusza Hortalusa wybite w 44 r. przed Chr.[807]. S. Kremydi rozważa ośrodki w Dium i Kassandrei, jednak

---

798 GRANT 1953: 88-96
799 LENGER 2008: 255-260
800 BURNETT, AMANDRY RIPOLLES 1992:310
801 RPC I 2261
802 BURNETT, MARTIN 2018: 245-250
803 CASEY 2010: 13
804 Np. RPC I 2138
805 GRANT 1953: 92
806 RPC VIII 3490 tymcz.
807 RPC I 1509

brak *ethnikonu* utrudnia ostateczne przyporządkowanie monet tego typu do konkretnej mennicy[808]. Innym problematycznym przykładem jest moneta wybita na polecenie duowirów M. Fictoriusa oraz M. Septymiusza w 25 r. przed Chr.[809]. Podobnie jak w poprzednim przypadku brak *ethnikonu* uniemożliwia ostateczne określenie proweniencji monety. Twórcy *Roman Provincial Coins* proponują Dium bądź Pellę.[810] Bez proweniencji pozostaje również moneta, na której rewersie oprócz kapłana i wołów ukazano także orła legionowego otoczonego przez dwa *signa* (Il. 16.9)[811]. Mimo wiadomego datowania (26 r. przed Chr. COS VIII czyli ósmy konsulat Augusta) oraz wspomnienia duowirów T VOMAN M MEMM FLAM nie zaproponowano dotąd przekonującego miejsca gdzie owa moneta oraz dwie inne sygnowane tymi samymi imionami[812] mogły zostać wybite. Twórcy RPC proponują nieznaną dotąd kolonię, bądź którąś z grupy : Antiochia, Komama, Parlais, Lystra, Kremna, Olbasa[813]. Istotne w przypadku tej emisji jest zestawienie symboli legionowych z typem fundacyjnym, jest to pionierski zabieg, który na popularności zyskał w II i III w[814]. Pozostała jeszcze jedna moneta nieznanego pochodzenia z przedstawieniem zaprzęgu wołów, ukazanych w sposób bezprecedensowy, gdyż z perspektywy ptasiej (Il. 16.8)[815]. Poza tym pominięto kapłana/ oracza. M. Grant to wyjątkowe przedstawienie powiązał z mennicą w Aleksandrii Troadzkiej,[816] zaś autorzy RPC do niepewnej kolonii w Cylicji- *Princeps Felix*[817]. Ostateczne pochodzenie żadnej z tych monet nie zostało dotąd ustalone, więc w kontekście ikonografii oraz zamieszczonych legend można jedynie skonkludować, że zostały wybite przez mennice kolonialne.

W czasach dynastii julijsko-klaudyjskiej kontynuowano praktyki rozpoczęte pod rządami Augusta. Właściwie tylko dwie kolonie wprowadzają wówczas typ fundacyjny. W Synopie jak zaznaczono, wcześniej używano motywu samego pługu, natomiast od czasów Kaliguli pojawia się na rewersach dwóch orzących kolonistów[818]. Wspomniano wcześniej o tajemniczych emisjach z dwoma postaciami, których proweniencja pozostaje problematyczna. Natomiast co do pochodzenia omawianego przypadku nie ma żadnych

[808] KREMYDI-SICILIANOU 1998: 72
[809] RPC I 1529
[810] BURNETT, AMANDRY, RIPOLLES 1992: 293-294
[811] RPC I 5412
[812] RPC I 5413-5414
[813] BURNETT, AMANDRY, RIPOLLES 1992:716
[814] Rozdział 4.2
[815] RPC I 4083
[816] GRANT 1946: 244-245
[817] BURNETT, AMANDRY, RIPOLLES 1992: 598-599
[818] RPC I 2129

wątpliwości za sprawą rewersu CIF AN LXXXIII, czyli *colonia Iulia Felix* w roku 83 od powstania, zatem 37/8 rok po Chr..

Z kolei Ake-Ptolemais zostało kolonią za panowania Klaudiusza[819], lecz pierwsze monety pochodzą z czasów jego następcy[820]. Przedstawiono na nich postać w todze prowadzącą dwa woły, a w tle cztery *vexilla.* Dzięki inskrypcjom możemy rozpoznać zarówno postać jak i właścicieli sztandarów. DIVOS CLAVD odnosi się, rzecz jasna do fundatora kolonii czyli boskiego Klaudiusza, natomiast numery III, VI, X, XI nawiązują do legionów z których wywodzili się kolonizatorzy.

W czasach Flawiuszy, dwie nowe kolonie zaczęły produkować monety- Ikonium oraz Cezarea Nadmorska. Obie wypuściły emisje z typem fundacyjnym. W Cezarei za zaprzęgiem wołów idzie boski Wespazjan niosący gałązkę palmową (DIVOS VESPASIANVS) (Il. 14.1)[821]. Natomiast w Ikonium postać dzierży róg obfitości (Il. 8.4)[822].

Generalnie zauważyć należy, że od czasów Juliusza Cezara po Domicjana mennice kolonialne nader często decydowały się na typ fundacyjny. W 17 z 36 kolonii bijących monety w tym okresie pojawił się kapłan z pałą wołów jako motyw rewersu, jeśli natomiast zawęzimy grupę jedynie do mennic wschodnich (Grecja, Macedonia, Azja Mniejsza, Lewant) to stosunek wynosi 13/18. Wspomnieć zatem należy o tych mennicach, które na takie emisje się nie zdecydowały (Korynt, Dium, Dyme, Butrynt, Apamea). Korynt oraz Butrynt od początku swojego funkcjonowania postawiły na motywy lokalne[823]. Apamea promowała członków dynastii na swoich monetach. Dium oraz Dyme (Il. 4.12) ograniczyły się jedynie do ukazania na swoich monetach wizerunku pługa,[824] co przez funkcję tego przyrządu, wszak niezbędnego to wyznaczenia *sulcus primgenius* może być interpretowane jako symbol całego rytuału fundacji. Tym bardziej, że jak wspomniano ów przedmiot jako temat rewersu pojawia się również na monetach innych kolonii: Knossos[825], Pella[826], Filippi[827], Synopa[828]. Dodać należy, że monety zawierające pług należą do

[819] Plin. *HN* 5.75
[820] RPC I 4749-4750
[821] RPC II 2300
[822] RPC II 1609
[823] Hoskins Walbank 2003: 338; Papageorgiadou-Bani 2004:65, 69; Abdy 2012: 91-92; Pawlak 2013: 149
[824] RPC I 1503; 1283
[825] RPC I 1008
[826] RPC I 1550
[827] RPC I 1648
[828] RPC I 2112

najmniejszych nominałów ważąc od 2 do 6 g. (Dium- 3,67g, Dyme – 6.1, Knossos-2.95, Pella- 5,69, Filippi- 4,28, Synopa- 5,9 g.) i mierząc od 12 do 22 mm. zatem można domniemywać, że ze względu na małą przestrzeń zdecydowano się na uproszczenie wizerunku, lecz gwoli sprawiedliwości należy dodać, że wspomniane tajemnicze emisje z dwoma kapłanami orzącymi *sulcus primegnius* nie przekraczają 20 mm[829].

W II w. typ fundacyjny utrzymuje popularność (11/24), lecz nie pojawia się więcej na monetach Filippi, Pelli, Kassandrei oraz Synopy. W tym czasie próżno go szukać również na numizmatach Antiochii Pizydyjskiej oraz Ikonium. W zamian nowe kolonie, które rozpoczynają swoje mennictwo w większości przypadków obierają typ fundacyjny jako jeden z motywów (Kremna (Il. 8.13) [830] , Komama[831], Aleksandria Troadzka (Il. 9.6)[832], Ninica (Il. 10.2)[833] oraz Aelia Kapitolina (Il. 14.11)[834]).

W czasach Sewerów spośród 39 aktywnych mennic kolonialnych typ fundacyjny pojawia się w 17 ośrodkach. W ten sposób otrzymanie statusu kolonii celebruje Tyr (Il. 12.11)[835] , Sydon (Il.12.5)[836], Sebaste (Il. 14.9)[837], Petra (Il. 15.3)[838], Bostra[839], Arka Cezarea[840] oraz Tyana[841]. Po raz pierwszy pojawia się również na monetach Deultum[842] oraz w symboliczny sposób na medalionach z Mallus[843].

Ostatni etap mennictwa prowincjonalnego to również zauważalny spadek popularności typu fundacyjnego, gdyż pojawia się na 11 z 36 aktywnych ośrodków w okresie pomiędzy 235 a 275 r. po Chr. Pojedyncze emisje pojawiają się na monetach Deultum (Il. 2.3) [844], Antiochii Pizydyjskiej[845], Parium[846], Kremny[847], Ikonium[848],

829 RPC I 1658-1660
830 RPC III 2805
831 CNG 169, 105
832 RPC IV.2 9187 tymcz.
833 RPC III 3224-3225
834 RPC III 3964
835 Rouvier 2300
836 Rouvier 1508
837 Rosenberger 20
838 Spijkerman 56
839 Spijkerman 51
840 Rouvier 734
841 SNG von Aulock 8732
842 Draganov 121
843 RPC VI 7157 tymcz.
844 Draganov 1721; RPC VII. 2 48878 tymcz.
845 Krzyżanowska XV 35
846 SNG Fitzwilliam 4208
847 RPC VIII 20908 tymcz.
848 SNG von Aulock 349

Ninicy[849], Mallus[850], Heliopolis[851], Neapolis (Il. 14.6)[852] oraz Aelii Kapitoliny[853]. Wyjątek stanowi Rezaina gdzie wybito kilka emisji w czasach Trajana Decjusza[854]. Natomiast ostatnia emisja w historii rzymskiego mennictwa kolonialnego nosząca wizerunek założyciela kolonii wykonującego za pomocą pary wołów *Etruscus ritus* pochodzi z Kremny, z okresu panowania Aureliana[855].

Naturalnie truizmem jest korelacja pomiędzy założeniem kolonii i upamiętnieniem tego na monetach w postaci typu fundacyjnego[856]. Z tej okazji pojawiły się takie emisje w Emericie, Cezarauguście, Zilil, Kassandrei, Filippi, Lampsakos, Antiochii Pizydyjskiej, Mallus, Berytusie, Ptolemais, Cezarei Nadmorskiej, Aelii Kapitolinie, Tyrze, Sydonie, Petrze, Bostrze oraz Tyanie. Zatem w 17 z 34 ośrodków bijących monety z omawianym motywem. Mniej oczywiste jest to, czy kolonie rzymskie celebrowały kolejne rocznicy emitując okolicznościowe monety. M. Grant uważał, że generalnie miasta biły monety z okazji jubileuszy[857]. W przypadku Antiochii uważano, że monety z wizerunkiem wołów i kapłana/fundatora pod Wespazjanem [858] wybito z okazji setnej rocznicy założenia kolonii,[859] jednak A. Krzyżanowska w swoim opracowaniu przekonała, że emisja ta była związana z osadzeniem kolejnej fali weteranów oraz powrotu do pierwotnej nazwy-Antiochia [860]. Również wspomnianą powyżej ostatnią emisję z Kremny starano się powiązać z 300 letnią rocznicą założenia kolonii, jednak monety tego typu produkowano tam w miarę regularnie (za Hadriana (Il. 8.13)[861], M. Aureliusza[862], Filipa[863], Waleriana[864]), co przeczy korelacji wyłącznie z okrągłymi rocznicami[865]. Powiązanie emisji w typie fundacyjnym z celebrowaniem kolejnych jubileuszy jest niewątpliwie kuszące, a symbolika tych monet ma niewątpliwie charakter kommemoratywny, niemniej jednak

---

849 SNG France 792
850 RPC IX 1431
851 Sawaya 54
852 RPC VIII 2312, 2583 tymcz.
853 RPC IX 2195
854 RPC IX 1577-1581; 1590, 1593, 1594, 1596
855 SNG von Aulock 1697
856 GRANT 1946: 290-291
857 GRANT 1946:295
858 RPC II 1604-1605
859 Por. LEVICK 1967: 34-35
860 KRZYŻANOWSKA 1972: 24-25
861 RPC III 2805
862 RPC IV. 3 7763 tymcz.
863 RPC VIII 20908 tymcz.
864 SNG von Aulock 5115
865 LEVICK 1967: 35-37

wątpliwości co do dat założenia poszczególnych kolonii w wielu przypadkach [866] stanowczo uniemożliwiają połączenie tych dwóch zjawisk.

Emisje z Kremny wskazują na inny interesujący aspekt. Postać przedstawiana jako fundator/ kapłan identyfikowana jest za pomocą legendy jako August, czyli założyciel kolonii[867]. Wspomniano już o podobnym przypadku pochodzącym z Ptolemais, gdzie ukazywano Klaudiusza[868] oraz Cezareę Nadmorską gdzie za wołami kroczy Wespazjan[869]. Natomiast na monetach fundacyjnych Aelii Kapitoliny[870], Hadrian być może jest kapłanem podążającym za parą wołów.[871] Ponownie w Cezareai Nadmorskiej przedstawiony miał zostać Filip Arab, który stoi lekko wysunięty przed zaprzęgiem, dzierżąc berło zakończone orłem[872]. Naturalnie, cesarze zostali ujęci w sposób w pełni symboliczny gdyż żaden z nich w rzeczywistości nie dokonał samodzielnie rytuału *aratrum* w zakładanych przez siebie koloniach. Jednakże hipoteza jakoby w pozostałych koloniach i przypadkach, postać w todze również reprezentowała cesarza- fundatora w nauce dotąd nie wybrzmiała. Autorowi niniejszej pracy również wydaje się to raczej mało prawdopodobne, skoro nawet najbardziej biegli w ikonografii badacze nie dopatrują się w nich postaci cesarzy, to również starożytni mieli by z tym trudność. Zatem jeśli chciano pozbyć się wątpliwości co do tego, kto jest przedstawiony na monecie, po prostu dodawano legendę tak jak we wspomnianych przypadkach w Kremnie, Ptolemais i Cezarei Nadmorskiej. Wobec tego wydaje się, ze ukazywana postać nie reprezentującą żadnej konkretnej postaci, a jedynie jest symbolicznym fundatorem/ kapłanem/ członkiem kolegium założycielskiego[873].

Interesującym aspektem jest również zestawianie dwóch najbardziej charakterystycznych motywów mennictwa kolonialnego czyli rytuału *aratrum* oraz symboli militarnych. Najstarsze takie kombinacje pochodzą ze wspomnianej emisji nieznanego pochodzenia[874], gdzie w tle przedstawiono orła legionowego wraz z dwoma *signami*, oraz z Lystry (Il. 8.1)[875] gdzie z kolei kapłan dzierży *vexillum.* Kolejne takie przykłady również zawierają sztandary. Pojedynczy pojawia się w Patras[876], natomiast

---

[866] Patrz Rozdział 2
[867] AVG COL CRE- RPC III 2805; DIVO AVG COL CRE- RPC IV.3 7763 tymcz.; RPC VIII 20908 tymcz.
[868] DIVOS CLAVD – RPC I 4749-4750; DIVOS CLAVDIOS – RPC III 3912
[869] RPC II 2300
[870] RPC III 3964
[871] BELAYCHE 2009: 173-174
[872] RPC VIII 2143 tymcz.
[873] FILGES 2015: 244-246
[874] RPC I 5412
[875] RPC I 3538-3539
[876] RPC I 1253

cztery ukazano w Ptolemais[877]. Z kolei znacznie częściej zestawienie obu motywów ma miejsce w III w. kiedy to trafiły na rewersy monet jedenastu kolonii[878], spośród dwudziestu bijących monety z typem fundacyjnym[879]. Świadczy to o integracji militarnej oraz cywilnej przeszłości kolonistów.

A. Filges zauważył że bydło ukazane na monetach kolonii w Azji Mniejszej różni się od tego prezentowanego w tradycji rzymskiej[880]. Wynikać to ma z faktu wykorzystania lokalnej rasy wołów do wyznaczenia *sulcus primigenius.* Należy w tym celu dokonać analizy ikonograficznej bydła ukazanego na denarach republikańskich[881] oraz monetach imperialnych[882] , by następnie zestawić je z zaprezentowanym mennictwem kolonialnym. Generalnie w mennictwie imperialnym ukazane są dobrze zbudowane osobniki o relatywnie krótkich rogach oraz łbach wystających lekko ponad kłąb. Natomiast w przypadku mennictwa kolonialnego jakość artystyczna jest bardzo zróżnicowana co utrudnia wyciągnięcie wniosków co do konkretnej rasy bydła, jednak pewne geograficzne różnice ikonograficzne można zauważyć. W mennicach hiszpańskich- Cezarauguście oraz Emericie (Il. 1.1) woły fizjonomicznie podobne są do tych z monet imperialnych, jedyna różnica to fakt, że czasem są przedstawione w pozycji kroczącej[883]. Z kolei bydło ukazane na monetach wschodnich kolonii czasem wydaje się mieć dłuższe rogi, pochylone łby oraz mocniej zarysowane garby (Il. 7.1)[884]. Szczególnie w przypadku Antiochii jest to widoczne na kolejnych emisjach (Il. 7.9)[885]. Warto zauważyć, ze na monetach przedkolonialnych tego miasta, jak zauważyła A. Krzyżanowska pojawiał się byk Zebu, [886] czyli rasy rozprzestrzenionej głównie na wschodzie, charakteryzującej się znaczącym garbem oraz długimi rogami. Garbaty byk był wcale częstym motywem ikonograficznym w Azji Mniejszej. Pojawia się na monetach Cibyry[887] , Bagis[888], Hierocezarei[889], Alii [890],

[877] RPC I 4749-4750
[878] Parium, Antiochia Pizydyjska, Kremna, Ikonium, Ninica, Heliopolis, Sydon, Tyr, Aelia Kapitolina, Tyana, Rezaina
[879] Rozdział 4.1
[880] FILGES 2015: 245-246
[881] RRC 378/1c
[882] Oktawian- RIC² 272; 402; Wespazjan- RIC 943-945; Trajan RIC 567-568; Kommodus – RIC 247, 560, 570, 616, 629
[883] RPC I 11,13, 304-306
[884] Antiochia Pizydyjska RPC I 3529, II 1605; Komama RPC VI 5936 tymcz.; Ninica – RPC VI 6911; Ptolemais – RPC I 4570; Berytus- RPC I 4543
[885] Np. RPC VI 6578 tymcz.
[886] KRZYŻANOWSKA 1973: 19
[887] RPC II 1267
[888] RPC II 1357
[889] RPC III 861
[890] RPC III 2616A

Trapezopolis[891] oraz Masturze[892]. W przypadku Bagis oraz Alii zestawiony został z wizerunkiem Mena na awersie, a jak wiadomo był on również głównym bóstwem Antiochii[893]. Czy zatem również w zaprzęgu użytym w celu wykonania rytuału *aratrum* również wykorzystano Zebu? Jest to wielce prawdopodobne. Rytownik wykonujący stempel naturalnie czerpał inspiracje z otaczającego go świata. Kreowane przez niego sceny mogły odpowiadać do pewnego stopnia rzeczywistości. Ponadto również w przypadku emisji z Tyany E. Dąbrowa interpretuje przedstawioną parę zwierząt jako Zebu (Il. 16.7)[894]. Niestety w większości przypadków model wołów, czy również innych zwierząt jest na tyle schematyczny, że próba identyfikacji konkretnego gatunku/ rasy jest niemożliwa. Zatem oczywiście są przesłanki ku temu, by stwierdzić że na wschodzie wykorzystywano lokalną rasę bydła za pierwowzór, jednak znacznie bardziej racjonalne jest po prostu symboliczne wykorzystanie wizerunku bydła przyjętego w sztuce greko-rzymskiej.

Oprócz kilku zaprezentowanych wyjątkowych emisji, schemat ikonograficzny typu fundacyjnego nie ulega zmianie przez trzysta lat. Natomiast częsta, szczególnie w III w., integracja z innym motywem charakterystycznym dla mennictwa kolonialnego tj. ze znakami legionowymi mogła mieć na celu maksymalizowaniu siły wiadomości wynikającej z obrazu. W ten sposób wskazywano jednocześnie na cywilne oraz militarne podstawy, które definiowały kolonie. Ów typ często wykorzystywany był w koloniach, o których z innych źródeł wiemy, że były silnie zromanizowane (Hiszpania, Macedonia, Pizydia, Berytus, Heliopolis, Cezarea Nadmorska)[895], lecz pojawiał się również w koloniach, których legendy monet zapisywane były w grece (Tyana, Rezaina). Zatem rytuał *aratrum* odgrywał rolę uniwersalnego spoiwa łączącego kolonie. Nie miał znaczenia poziom *romanizacji* zamieszkujących je społeczności. Symbolizował nie tylko status miasta (*colonia*), lecz najprawdopodobniej również mógł oznaczać instalację rzymskich osadników[896]. Mogą o tym świadczyć emisje ze wspomnianych miast (Assorus i Tralles), które tytuły kolonii nie otrzymały, a osadzono tam kolonistów.

Podsumowując, typ fundacyjny jest najbardziej charakterystycznym motywem w mennictwie prowincjonalnym. Za pomocą analizowanych treści należy wysnuć kilka

---

891 RPC III 2265
892 RPC VII.1 438
893 Krzyżanowska 1968: 286; Krzyżanowska 1973: 11; Filges 2015: 178-179
894 SNG Von Aulock 6544, 6546, 6548-6550, 6553; Dąbrowa 2004c: 221
895 Levick 1967: 143-144; MacMullen 200: 13; Jones Hall 2004: 251; Millar 2006: 221;
896 Dąbrowa 2012: 33

oczywistych wniosków. Wizerunek kapłana wykonującego rytuał *aratrum* za pomocą pary wołów przypominał narodziny kolonii, manifestując jednocześnie związki z Rzymem. Wskazywał zatem na tożsamość kolonii jako przyczółku *romanitas* przetransferowanego na odległy obszar. Poza tym nie da się ukryć, że osadnicy rzymscy byli niewątpliwie elementem obcym, który przejął ziemię oraz władzę w regionie. Zatem ta nowo przybyła społeczność by odpowiedzieć na lokalne tradycje potrzebowała erzacu „mitu założycielskiego". Taką ripostą było właśnie wyznaczenie *sulcus primigenius*, które łączyło historię kolonii z założycielem Rzymu – Romulusem. Należy zauważyć, że powszechne przywoływanie przodków czy mitów fundacyjnych przez starożytnych, stanowiło przejaw manifestacji tożsamości[897].

4.2. Sztandary Legionowe

[897] GRUEN 2013: 2-3

Obok typu fundacyjnego, drugim najszerzej rozpowszechnionym wśród kolonii rzymskich motywem były szeroko pojęte symbole militarne. W czasach późnej Republiki oraz Pryncypatu używano trzech głównych rodzajów znaków legionowych [898]. Niewątpliwie najważniejszymi były orły legionowe (*aquilae*). Drugim było *vexillum* czyli sztandar, na którym przedstawiano numer legionu i/lub symbol tegoż. Trzecim pod względem ważności było *signum*. Znaki, sztandary czy orły poza znaczeniem strategicznych oraz symbolicznym, stanowiły dla żołnierzy nawet obiekty kultowe m.in. składano przed nimi przysięgi najwyższej rangi[899]. W obozach wojskowych składowane były w specjalnie przygotowanych do tego celu kaplicach[900]. Wyjątkowość znaków legionowych staje się wyraźna w momencie ich utraty, która była uważana za straszną hańbę[901] oraz tego jak później trudzono się by je odebrać. Sam August szczycił się, tym że przymusił Partów do zwrotu łupów oraz znaków trzech legionów[902]. Stracone wcześniej przez Marka Krassusa orły zostały odzyskane przez Tyberiusza w 20 roku przed Chr., a to doniosłe wydarzenie zostało przedstawione m.in. na pancerzu Augusta z Prima Porta[903] oraz na wielu emisjach monet opatrzonymi legendą SIGNIS RECEPTIS[904]. Kolejne takie wydarzenie to trzy wyprawy, które zakończyły się odzyskaniem trzech orłów legionowych straconych przez Warusa w słynnej bitwie w Lesie Teutoburskim[905].

Orzeł (*Aquila*) do czasów Mariusza był jednym z pięciu symboli legionowych (obok dzika, minotaura, konia i wilka)[906], by następnie po reformie stać się głównym znakiem i pozostać nim również w czasach imperialnych. Pozłacana tudzież srebrna figura orła o szeroko rozpostartych skrzydłach zamontowana była na długim drzewcu, który za pomocą toka, mógł być w każdej chwili wbity w ziemię. Opieka nad orłem była zaszczytem, którym honorowano wybitnie zasłużonego żołnierza pierwszej kohorty- *aquilifera*[907]. Obecność orła świadczyła o obecności legionu. Nic więc dziwnego, że otaczane były wyjątkową czcią oraz szczególną ochroną. W *Bellum Civile* przedstawiono umierającego

898 Najobszerniejsze prace na temat znaków legionowych: VON DOMASZEWSKI 1885; REBUFFAT 1997; D'AMATE 2018;
899 Tert. *Apol*. 16. 8
900 Dio 40.18
901 KEPPIE 1998: 47
902 *Res Gestae* 29
903 OSTROWSKI 1999: 222-223; ZANKER 1999:192-193
904 np. RIC 86
905 W 15 r. po Chr: Tac. *Ann.* 1.60.4; w 16 r.: Tac. *Ann.* 2.25.2. ; w 42 r. : Cass. Dio 60.8.7
906 Plin. *HN* 10.5.16; KEPPIE 1998: 120
907 D'AMATO 2018: 17

aquilifera, który błaga sojusznika by ten przekazał orła legionowego, którego bronił przez wiele lat, bezpiecznie Cezarowi[908]. Inny, Lucjusz Petrosydiusz, w trakcie oblężenia Aduatuki, ostatkiem sił zdołał przerzucić orła legionowego z powrotem do obozu samemu ginąc przed nim z rąk Eburonów[909]. O znaczeniu orłów oraz odpowiedzialności za nie świadczą nagrobki na których *aquiliferi* z dumą je dzierżą (np. stela Gn. Musiusa z XIIII Legionu). To właśnie ze steli, reliefów oraz monet znanych jest najwięcej przedstawień orłów legionowych. Co do samych *aquili*, które mogły przetrwać do naszych czasów to jednym z potencjalnych takich reliktów jest orzeł pochodzący z Amiternum z I w. przed Chr., przechowywany w *Museo Nazionale Archeologico dell'Abruzzo*. Domniemana *aquila* jest wykonana z pozłacanego brązu, ma 25 cm wysokości i szeroko rozpostarte skrzydła, więc mogła należeć do któregoś z późno republikańskich legionów[910]. Drugi możliwy egzemplarz znalazł się w skarbie z Marengo, niestety zachował się z niego jedynie fragment dziobu[911].

Vexillum czyli prostokątny sztandar legionowy, wykonany z płótna, przymocowany był na poprzeczce przybitej do długiego drzewca[912]. Dzierżony był przez *vexillariusa.* Pomimo, że samo *vexillum* znane jest z licznych reliefów (m.in. z kolumn Trajan oraz Marka Aureliusza) oraz monet, to wydaje się, że jedyny, autentycznie zachowany sztandar został odnaleziony w Egipcie, a obecnie jest przechowywany w Muzeum Sztuk Pięknych im. Puszkina w Moskwie[913]. Prawie kwadratowa lniana tkanina (50x47 cm) zabarwiona jest na szkarłat i przedstawia Wiktorię stojącą na globie, dzierżącą liść palmowy i wieniec laurowy. *Vexillum* początkowo pozbawione było raczej dodatkowych elementów, lecz od II w. pojawiały się dodatkowe elementy widoczne m.in. na scenie V z kolumny Trajana gdzie przedstawiono na szczytach sztandarów figurki bóstw. Warto zaznaczyć, że również na jednym z paneli z Ołtarzu Domicjusza Ahenobarbusa, wedle najnowszej interpretacji ukazano jednego z kolonialnych triumwirów wraz ze sztandarem[914]. Wskazywać ma to na następującą po *deductio* wyprawę do docelowego miejsca gdzie planowano kolonię pod sztandarem legionowym (*sub vexillo)*[915]*. Vexillum* obok rytuału *aratrum* był jednym z symboli fundacji kolonialnej.[916]

908 Caes. *BCiv*. 3. 64
909 Caes. *BGal.* 5. 37
910 D'AMATO 2018:12
911 D'AMATO 2018:22
912 ROSTOVZEFF 1942:93
913 ROSTOVTZEFF 1942: 92-106
914 MASCHEK 2018: 19
915 ECKSTEIN 1979: 91
916 Cic. *Phil*. 2.102; Cic. *De leg. agr.* 2.86; Plut. *CG* 11

Znaki (*signa)* reprezentowały mniejsze oddziały w strukturach legionu (kohorty, manipuły, centurie). W porównaniu z orłami i sztandarami składały się z większej ilości elementów. Na długim drzewcu umieszczone były medaliony (*phalerae),* lunule (*lunulae*), oraz wieńce (*coronae*) zakończone zazwyczaj ostrym zakończeniem (*cuspis)* przyozdobionym banderolami[917]. Czasem na szczytach, lub w medalionach umieszczano wizerunki cesarzy (*imagines imperatorum)*[918]*,* które symbolizowały lojalność względem nich. W szczególności w czasie wojny domowej, jak to miało miejsce w przypadku wojsk Witeliusza, które przechodząc na stronę Wespazjana pozbyły się wpierw wizerunków tego pierwszego ze swoich sztandarów [919] . Być może jedynym zachowanym *imago imperatorum ,* ze śladami intencjonalnego zniszczenia jest brązowe popiersie Kaliguli pochodzące z prywatnej szwajcarskiej kolekcji[920]. Ponadto na znakach pojawiały się również *dona militaria* czy odznaczenia zdobyte przez konkretne oddziały. Znaki niesione były przez *signifera*. Znany jest nawet brązowy uchwyt z inskrypcją SIGNIFERIS/ L SVRIVS/ QVINTVS odkryty w Mozeli obok rzymskiego mostu w Trewirze[921.]

Na znakach mogły pojawić się również inne geniusze legionowe (*genius legionis*), czyli mityczne stworzenia, zwierzęta, znaki zodiaku, bóstwa, okręty czy nawet katapulty[922]. Jest szczególnie ważne w kontekście monet bitych przez kolonie, gdzie czasem umieszczano również przedstawienia geniuszy legionowych obok sztandarów.

Ponad połowa (37) spośród kolonii emitujących (67) własne pieniądze przedstawiała na nich różnego typu symbole legionowe. Jego wzorców dla mennictwa kolonialnego możemy doszukiwać się na monetach późnej Republiki. *Aquila* otoczona przez dwa *signa* pojawiła się na denarach[923] wybitych przez Gajusza Waleriusza Flakkusa w Massalii w celu opłacenia legionów walczących w Galii oraz Hiszpanii w 82 roku[924]. Jednak uwagę należy skierować w szczególności na tzw. denary legionowe Marka Antoniusza bite w Patras, późniejszej kolonii Augusta. Przedstawiano na nich ten sam układ co na emisji G. Waleriusza Flakkusa z dodanym numerem legionu (np. LEG VIIII[925]).

---

917 917 D'AMATO 2018: 15
918 Tacit. *Hist.* 4.62
919 Cass. Dio. 64.10
920 VARNER 2004: 225, FIG. 2
921 NOUWEN 2000:233
922 D'AMATO 2018: 27-29
923 RRC 365; RSC Valeria 12
924 KEPPIE 1998: 198; kolejne monety tego typu pojawiły się w 49 (RRC 441/ RSC Neria 1) i 40 roku przed Chr. (RRC 525)
925 LEG PRI (RSC Antony 26); LEG II (RSC 27); LEG III (RSC 28); LEG IIII (RSC 29); LEG V (RSC 32); LEG VI (RSC 33) itd.

Celem tej obfitej produkcji była zapłata oddziałom wspierającym Marka Antoniusza przed bitwą pod Akcjum[926]. Wiadomo, że monety te o obniżonej wartości srebra i wagi cyrkulowały jeszcze w III wieku m.in. w Dacji[927], więc miały niewątpliwy wpływ na mennictwo kolonialne. *Signa* oraz *aquilae* pojawiły się pod koniec rządów Nerona[928], oraz następnie na monetach jego trzech rywali: Klodiusza Macera w Afryce[929], Windeksa w Galii[930] oraz Galby[931], co ciekawe w 69 roku przypadała setna rocznica bitwy pod Akcjum, więc każdy z pretendentów mógł chcieć upamiętnić decydujące starcie między triumwirami, a pośrednio również w ten sposób wypromować swoją sprawę[932]. Sto lat później wybito kolejną serię denarów nawiązujących bezpośrednio do typu legionowego M. Antoniusza, a więc na awersie przedstawiono galerę a na rewersie orła z dwoma znakami oraz podpis LEG VI[933]. Z kolei być może aureusy z legionowymi sztandarami galijskiego cesarza Wiktorinusa zostały wybite z okazji 300-lecia słynnej bitwy[934]. Wskazuje to na długą pamięć o uczestnikach (przegranej wszak strony) tamtego decydującego starcia. Podobnie kommemoratywne emisje pojawiały się w koloniach rzymskich nawet trzy wieki po osiedleniu się tam weteranów.

Generalnie monety przedstawiające *signa, vexilla* i *aquilae* pojawiały się głównie na monetach rzymskich kolonii oraz sporadycznie w mennictwie imperialnym. Jeszcze za czasów Augusta m.in. odzyskane znaki legionowe od Partów ukazano na monecie ze świątynią Marsa Ultora[935]. Cystofory ze znakami legionowymi bito w Azji Mniejszej za czasów Tytusa[936], Domicjana[937], Nerwy[938], Trajana[939] oraz Hadriana[940]. Septymiusz Sewer uhonorował lojalne legiony za pomocą, których zdobył władzę za pomocą serii denarów (np. LEG I ITAL[941]). Kolejni wojskowi władcy również ukazywali znaki legionowe obok innych militarnych symboli m.in. Maksymin Trak[942] czy Filip[943].

926 CRAWFORD 1991: 102
927 GAZDAC 2010: 71, 108
928 RIC 68
929 RIC 1
930 RIC 130
931 RIC 304
932 GRANT 1950: 86-87
933 RIC M. Aureliusz 443
934 RIC 7; GRANT 1950:137
935 RIC 507
936 RIC 516
937 RIC 223
938 RIC 119
939 RIC 718
940 RIC 517
941 RIC 3
942 RIC 1
943 RIC 62

Wreszcie sztandary ukazano na monetach typu GLORIA EXERCITVS Konstantyna Wielkiego[944].

Pojedyncze symbole pojawiały się sporadycznie w mennictwie prowincjonalnym, relatywnie często były zestawiane z innymi elementami[945]. Natomiast od czasów Antonina Piusa symbole militarne wykorzystywano również w Azji Mniejszej ośrodkach niebędących koloniami, co według F. Rebuffata oznacza wzrost znaczenia wojska w propagandzie imperialnej[946]. Wśród nich wymienić należy Amastris[947], Nikomedię[948] , Adramyttion[949] oraz Niceę[950]. W macedońskim municypium Stobi przedstawiono trzy znaki legionowe[951]. Ponadto *vexillia* pojawiły się również na monetach typu PROVINCIA DACIA gdzie przedstawiano personifikację Dacji wraz z sztandarami V i XIII legionu[952]. C. Bosch uważał, że miasta, w których bito monety z przedstawieniami militarnymi leżały na szlaku przemarszu wojsk, jednak wydaje się to być za daleko wysunięta hipoteza[953], którą odrzucił w sposób przekonujący F. Rebuffat, wskazując na walory propagandowe tychże emisji[954].

Wszystko wskazuje na to, że jeszcze w czasach preaugustiańskich dwie kolonie wybiły monety ze znakami legionowymi. Wydaje się, że pierwszą która zdecydowała się na taką emisję byłą Apamea, jak wspomniano planowana przez Cezara, a założona przez Marka Antoniusza po bitwie pod Filippi[955]. Na awersie przedstawiono głowę Hermesa, natomiast na rewersie trzy *signa* (Il. 6.1)[956]. Twórcy *Roman Provincial Coins* wskazują na okres Triumwirów, lecz sami zauważają, że ten typ jest najbardziej odpowiedni dla Marka Antoniusza [957] , więc autor niniejszej pracy również zaryzykuje zawężenie ram chronologicznych dla tej monety do przedednia bitwy pod Akcjum (32-31 r.). Kolejna pseuodoautonomiczna emisja przedstawiająca *signa* pojawiła się zdaniem S. Kremydi-Sicilianou dopiero w II w. i posiada opis nawiązujący do weteranów osadzonych w Filippi

944 np. RIC Aleksandria 58
945 Filomelium (RPC I 3246); Aleksandria (np. RPC III 4779); Kyzikos (RPC III 1518) Side (np. RPC III 2720); Dora (RPC III 3917)
946 REBUFFAT 1997:412
947 RPC IV 5412 tymcz.
948 RPC IV 5600 tymcz.
949 RPC IV 419 tymcz.
950 RPC IV 5957 tymcz.
951 RPC I 303
952 np. RPC IX 93; RAKOCZY 2018:15;
953 BOSCH 1931: 426-427
954 REBUFFAT 1997: 3-6
955 Pliny, NH 5. 149; Strabo 12. 563; BLANCO PEREZ 2015A: 624
956 RPC I 2003
957 BURNETT, AMANDRY, RIPPOLES 1992:340

pochodzących z kohort pretoriańskich COHOR PRAE PHIL(Il. 5.8)[958]. Warto zaznaczyć, że były to jednorazowe emisja, których później nie wznowiono. Dopiero za czasów Karakalli pojawiły się motywy legionowe, lecz w innej konfiguracji. Na jednej z emisji sztandar jest otoczony przez dwa *signa*, a na innej dwa orły są flankowane również przez znaki legionowe[959].

Drugim miejscem gdzie bito monety ze symbolami legionowymi w okresie schyłkowej republiki jest Kartago Nova. Pierwszy przypadek to semis, na którego awersie ukazano sztandar, a na rewersie orła legionowego[960]. Na drugiej monecie na awersie widnieje *aquila* otoczona przez dwa *signa*, a na rewersie przedstawiono galerę[961], czyli układ przywołujący znany motyw z monet Marka Antoniusza. Schemat się zmienił później za czasów Augusta, gdy na jednej z emisji semisów przedstawiono dwa *signa*[962], a na kolejnych ukazano *vexillum* ustawione przed kwadrygą[963]. Na następnej emisji sztandar flankowany jest przez dwie rózgi liktorskie[964]. Po czym po śmierci Augusta znaki legionowe znikają z monet tej kolonii.

Za Augusta symbole militarne pojawiają się w co najmniej ośmiu koloniach (tabela 2). Obok wspomnianej Nowej Kartaginy, również w Emericie (Il. 1.2), Patricii, Acci, Ilici, Cezaraugúscie, Antiochii Pizydyjskiej oraz Berytusie. Zauważyć można, że większość przypadków pochodzi z Półwyspu Iberyjskiego. Ponadto emisje są bardzo zróżnicowane pod względem wykorzystanych znaków legionowych. Układ znany z denarów Marka Antoniusza (*aquila* i dwa i *signa)* pojawia się jedynie na monetach z Emerity (Il. 1.2)[965], Patricii (Il.1.5)[966] oraz Acci[967]. Warto podkreślić, że motyw *aquila+ 2 signa* pojawia się na semisach z Acii zarówno na awersie jak i rewersie (Il. 1.6). Związane jest to z dwoma legionami, których weterani zostali tam osadzeni, co zresztą jest potwierdzone przez inskrypcję z numerami owych legionów (I oraz II). Dwa orły symbolizujące oba legiony, otoczone przez parę znaków, umieszczono na rewersach asów[968]. Taki sam schemat zastosowano na monetach odległej Antiochii Pizydyjskiej[969], gdzie orły nawiązują do

[958] RPC I 1651; KREMYDI- SICILIANOU 2002: 63-82
959 FILGES 2015: 67, 70
[960] RPC I 154
[961] RPC I 155
[962] RPC I 157
[963] RPC I 174-175
[964] RPC I 178
[965] RPC I 8, 14-18
[966] RPC I 128
[967] RPC I 134
[968] RPC 133,135
[969] RPC I 3531

kolonizatorów pochodzących z legionów Marka Antoniusza V oraz VII[970]. Wariacje pojawiają się na monetach pozostałych kolonii. W Ilici *signa* otaczają orła oraz sztandar (Il. 1.9)[971] . Kilka różnych schematów przedstawiono na monetach z Cezaraugusty. Na semisach[972] ukazano samotne *vexillum* ustawione na podeście. Wyjątkową emisję stanowią dupondiusy (Il. 1.13)[973], na których rewersie ukazano sztandar otoczony przez dwa uproszczone *signa* (drzewce zwieńczone pojedynczym medalionem) umieszczone na trzech podestach. Twórcy RPC określają je mianem *radiate phalerae*[974]. Na sztandarze oraz medalionach widnieją numery VI, IIII oraz X.

W Berytusie przedstawiano począwszy od czasów Augusta parę zwróconych ku sobie orłów (Il. 10.14)[975] . Od czasów Klaudiusza otrzymują one również numery V oraz VIII, odpowiadające *legio V Macedonica* oraz *legio VIII Gallica*, których weterani osiedli w Berytusie oraz Heliopolis [976].

Pozostaje jeszcze jedna wspomniana w poprzednim rozdziale emisja nieznanego pochodzenia[977]. Na jej rewersie przedstawiono postać w todze trzymającą za wodze parę wołów wykonując rytuał *aratrum*. W drugiej ręce rzeczona postać trzyma bat. W tle ukazana jest *aquila* wraz z dwoma znakami legionowymi. Niestety legenda monety pozbawiona jest *ethnikonu,* a przedstawia jedynie nazwiska duowirów T. Vomaniusa oraz M. Memmiusa Flaminiusza, wybranych po raz drugi na pięcioletnie urzędy (T VOMAN M MEMM FLAM QVINQ ITER). Wraz z legendą w odcinku rewersu (COS VIII), możemy wskazać 26 rok przed Chr. jako datę wybicia tejże monety[978]. Wobec tego należy wnioskować, że emisja ta pochodzi z którejś z kolonii założonej jeszcze przed panowaniem Augusta. Znane egzemplarze mają pochodzić z terenu dzisiejszej Turcji[979], wobec czego są trzy główne kandydatury kolonii założonych przed Augustem, czyli Parium, Apamea lub Synopa. Możliwa jest również interpretacja, że monety pochodzą z nieznanej nam kolonii. Istotne jest natomiast to, że ten typ jest bezprecedensowym połączeniem typu fundacyjnego z orłem legionowym otoczonym dwoma *signami.* Wydaje się, że za pierwowzory wykorzystano zarówno denary legionowe M. Antoniusza oraz być może denar Oktawiana

---

970 KEPPIE 1998: 173
971 RPC I 189-191
972 RPC I 311, 315, 321, 323
973 RPC I 319
974 BURNETT, AMANDRY, RIPPOLES 1992:120
975 RPC I 4541
976 JONES HALL 2004: 46; SAWAYA 2009: 198
977 RPC I 5412
978 BURNETT, AMANDRY, RIPPOLES 1992:716
979 BURNETT, AMANDRY, RIPPOLES 1992:716

z 28 roku przed Chr.[980] Model przedstawiony na tej tajemniczej emisji wydaje się być kompilacją właśnie tych dwóch typów. Co istotne połączenie symboli militarnych z rytuałem *aratrum* rozprzestrzeni się na większą skalę wśród kolonii dopiero w trzecim wieku.

W czasach julijsko-klaudyjskich mennice w Emericie oraz Acci kontynuowały produkcje monet w ramach wypracowanych schematów[981]. W Ilici za Tyberiusza zdecydowano się, zarówno na wariant najbardziej popularny, czyli *aquila+2 signa* który został umieszczony na asach[982] oraz semisach[983], ale również na wersję z dwoma orłami flankującymi sztandar[984]. Również w Cezarauguście zdecydowano się zarówno na najbardziej powszechne rozwiązanie czyli orła legionowego otoczonego przez dwa znaki (Il. 1.14)[985], oraz na kontynuację wyjątkowego przedstawienia z promienistymi medalionami oraz sztandarem z frędzlami[986].

Ponadto znaki militarne pojawiły się w trzech nowych koloniach. W Patras ukazało się standardowe przedstawienie (*aquila+ 2 signa)* wraz z dwoma numerami legionowymi X oraz XII (Il. 4.3)[987]. Warto przypomnieć, że to właśnie najprawdopodobniej z Patras pochodziły denary legionowe Marka Antoniusza, a sam model ukazany na monetach Klaudiusza jest bliską kopią tych poprzednich. Z kolei na awersie monet z Kassandrei ukazano sztandar podpisany AVG otoczony przez dwa znaki[988]. Natomiast bardzo interesujące jest przedstawienie na monetach Nerona z Ptolemais, które stało się kolonią za czasów Klaudiusza. Fundator przedstawiony jest z parą wołów (rytuał *aratrum*), a w tle ukazano cztery sztandary legionowe podpisane III VI X XI[989].

Za panowania dynastii Flawiuszy jedynie trzy mennice produkują monety z symbolami militarnymi. W Patras za Domicjana emitowano monety w tym samym układzie (2 *signa+ aquila)*[990]. Jedyną innowacją jest przedstawienie z jedynego znanego egzemplarz z Berlinie (Il. 4.8)[991], na którym flankujące sztandary są trzymane przez postacie, a *aquila* ma złożone skrzydła oraz ukazana jest frontalnie, a nie z prawego boku.

---

980 RIC 272
981 Emerita (RPC I 37)- *2 signa+aquila* ; Acci (RPC I 139) -*2 signa+2 aquilae*
982 RPC I 194
983 RPC I 195
984 RPC I 199
985 RPC I 345, 364, 368, 369
986 RPC I 346
987 RPC I 1256-1257; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 36
988 RPC I 1513
989 RPC I 4749
990 RPC II 221-225
991 RPC II 220

Natomiast w Antiochii Pizydyjskiej kontynuowano emisję z orłem pomiędzy znakami legionowymi (Il. 7.3)[992], a ponadto pojawił się nowy typ[993] na którym kapłan prowadzi parę wołów oraz dzierży *vexillum.*[994] Z kolei Ikonium, które od czasów Wespazjana biło monety kolonialne ukazano dwa sztandary ujęte w nieschematycznym modelu (Il. 8.5)[995]. Składają się z drzewców na których zawieszono poprzeczną belkę, do której przymocowane są medaliony (*phalerae*), a poniżej półksiężyce (*lunulae*). Pomiędzy znakami ukazano gwiazdę sześciopromienistą, którą może być związana z kultem Mena, bądź nawet z *sidus Iulium*[996]. Towarzyszący napis brzmi COL ICONIEN EQ, które Van Aulock przetłumaczył jako *colonia Iconiensium e (legione) q(uinta)*[997], wskazując że kolonia została założona przez weteranów V legionu, natomiast inne propozycje brzmią *colonia Iconiensium eq(uestris)*[998], bądź *eq(uitata)*[999].

Za czasów Trajana symbole militarne pojawiają się jedynie na emisjach z Berytusu (Il. 10.15)[1000], gdzie kontynuowano produkcję monet z dwoma orłami legionowymi na rewersie oraz w Ninicy (Il. 10.1)[1001]. Problem związanym z założeniem tej ostatniej jest poruszony w rozdziale poświęconym kolonizacji (Rozdział 2), natomiast pierwsze monety wybito tam właśnie za Trajana, być może w związku z jego wizytą[1002]. Na rewersie kilku typów przedstawiono orła otoczonego przez dwa sztandary. Należy jednak podkreślić, że nie jest to standardowo ujęta *aquila,* czyli ukazana z boku z rozpostartymi skrzydłami i umieszczona na drzewcu. W tym przypadku majestatyczny ptak z dziobem skierowanym w prawo, zilustrowany jest od frontu i umieszczony na płaskim podłożu. Podobnie ukazany jest również orzeł z omawianego wyjątkowego egzemplarza wybitego w Patras[1003]. Taki model orła w ikonografii wiązany jest najczęściej z Zeusem/Jowiszem[1004] oraz w państwach hellenistycznych z władzą królewską[1005]. Pojawia się również na innych zabytkach sąsiedztwie znaków legionowych (m.in. na gemmach) i może spełniać rolę

992 RPC II 1603
993 RPC II 1605
994 KRZYŻANOWSKA 1972: 136-137
995 RPC II 1610
996 FILGES 2015: 264
997 VAN AULOCK 1976: NR. 297-299
998 MITCHELL 1979: 414
999 REBUFFAT 1997: 50
1000 RPC III 3835-3839
1001 RPC III 3218,3221-3223
1002 FILGES 2015: 254
1003 Jednak na monecie z Berlina orzeł umieszczony jest na drzewcu, a dziób ma skierowany w lewo.
1004 Wiązać to należy z historią Perifasa, którego Zeus zmienił w króla ptaków, czyli orła i powierzył mu zadanie ochrony jego berła oraz prawo do przebywania w pobliżu jego tronu. Ant. Lib. *Met 6*
1005 W Egipcie od czasów Ptolemeusza I Sotera (np. Svoronos 182), aż do Kleopatry VII (np. Svoronos 1871) orzeł pozostawał głównym motywem rewersu dynastii Lagidów.

genius legionis[1006]. Orzeł był symbole *legio V Macedonica*[1007]. Zauważyć można wobec tego jak ukazanie tego samego przecież zwierzęcia w różnych ułożeniach zmienia znaczenie semantyczne.

Za Hadriana wypuszczono kolejne emisje w Patras (2 *signa*+ *aquila*)[1008], w Berytusie (2 *aquilae*)[1009] oraz w Ptolemais (typ fundacyjny z 4 sztandarami)[1010]. Po raz pierwszy pojawiają się również na monetach Kremny, gdzie właśnie za Hadriana rozpoczęto produkcję monetarną, oraz w nowo założonej Aelii Kapitolinie. Na monetach tej ostatniej pojawia się pojedyncza *aquila (*Il. 14.12)[1011] oraz *vexillum* umieszczone za parą wołów(Il. 14.11)[1012]. Ponadto ukazano również dzika, który był geniuszem *legio X Fretensis*, którego weteranów osadzono właśnie w Aelii[1013]. W Kremnie przedstawiono trzy znaki legionowe (Il. 8.14)[1014]. Uwagę zwraca wyjątkowe podejście do detali, bowiem wszystkie ozdobione są medalionami, gwiazdami oraz półksiężycami, widoczne są również uchwyty do ich trzymania (podobne do tego odkrytego w Trewirze). Ponadto znak z lewej zwieńczony jest wieńcem, a ten z prawej otwartą dłonią będącą symbolem manipułu (oddziału składającego się z dwóch centurii (od łac. *manus* – ręka)). Na szczycie środkowego natomiast umieszczono orła ze złożonymi skrzydłami usadowionego na wiązce błyskawic, więc wydaje się że może być to *genius legionae* , lub *aquila*[1015]. Warto zauważyć, że ten model jest identyczny z tym przedstawionym na arabskich drachmach Trajana[1016]. Jednak jak twierdzi W. Metcalf te monety nie są znane z Azji Mniejszej, wobec czego raczej tam nie docierały[1017], zatem podać w wątpliwość należy możliwość by stanowiły bezpośredni pierwowzór monet Kremny. Ponadto produkowano tam monety z przedstawieniem geniusza kolonii dzierżącego *vexillum* (Il. 8.15)[1018].

Podobny układ jak ten w Kremnie obserwujemy na monetach z Olbasy oraz Komamy, które zaczęły bić monety kolonialne w czasach Antonina Piusa. Na emisji z Olbasy przedstawiono dwa *signa* po bokach z otwartymi dłońmi oraz środkowe z

---

1006 RPC II 220; D'Amato 2018: 27
1007 von Domaszewski 1885: 55
1008 RPC III 294
1009 RPC III 3854-3856
1010 RPC III 3912
1011 RPC III 3965
1012 RPC III 3964
1013 Dąbrowa 1993: 21; Keppie 1998:121; Dąbrowa 2000a: 324
1014 RPC III 2806
1015 Rebuffat 1997: 107; Burnett, Amandry 2015: 355 określają je jako *aquilla* +2 *signa*; Filges 2015: 84 określa je jako 3 *signa*
1016 RPC III 4062
1017 Metcalf 1975: 99
1018 RPC III 2807; Levick 1967: 150

wieńczącym orłem (Il. 9.2)[1019]. Na monetach z Komamy (Il. 9.1) [1020] układ jest identyczny, do tego stopnia że wszystkie trzy *signa* posiadają po cztery medaliony oraz jednej lunuli, zupełnie tak samo jak na rewersie z Olbasy. Osadnicy umieszczeni w tych ośrodkach wywodzili się z tej samej akcji kolonizatorskiej Augusta (25/24 r. przed Chr.)[1021] oraz być może z jednego legionu (*pia Fidelis?*)[1022]. Ponadto kolonie te są położone w tym samym regionie, więc możliwe że wzorce mogły się pomiędzy nimi rozprzestrzeniać. Błędnym wedle autora jest twierdzenie F. Rebuffata jakoby te znaki wskazywały symbolicznie na potęgę rzymskich legionów, a nie na weteranów osiedlonych w tych koloniach[1023], ponieważ ten typ pojawił się wyłącznie w omawianych trzech koloniach oraz później w III w. w Antiochii, czyli następnej kolonii położonej w Pizydii.

Warto wspomnieć, że Antonina Piusa w Ninicy powtórzono kolejny raz motyw orzeł pomiędzy dwoma sztandarami[1024], podobnie jak w Berytusie gdzie kontynuowano produkcje monet z dwoma orłami legionowymi[1025] .

Za ostatnich dwóch Antoninów pojawiły się kolejne emisje, powielające znane schematy w Patras (*aquila*+2 *signa*), w Kremnie (3 *signa*), Ninicy (orzeł +2 *signa*), Aelii Kapitolinie (typ fundacyjny + *vexillum*). Poza wymienionymi kolejne trzy miasta rozpoczynające produkcję monetarną w tym okresie zdecydowały się na bicie monet zawierających symbole militarne: Aleksandria Troadzka, Germa i Parlais. Na inaugurującej emisji z tej ostatniej kolonii przedstawiono Fortunę z rogiem obfitości oraz *vexillum* (Il. 9.3)[1026]. Fortuna pełni rolę personifikacji kolonii, natomiast sztandar w tym przypadku raczej nie odnosi się do żadnej konkretnej jednostki wojskowej i symbolizuje militarną przeszłość pierwszych osadników[1027]. Podobnie w przypadku jednej z emisji z Aleksandrii, gdzie również Fortuna przedstawiona jest z *vexillum* oraz figurką Apolla Smitheusa[1028].

Natomiast Germa wypuściła po raz pierwszy monety za Kommodusa na których m.in. ukazano orła z dwoma znakami (Il. 9.4)[1029] oraz świątynie kultu imperialnego gdzie w centralnym miejscu przedstawiono rzeźbę cesarza otoczoną przez dwa znaki legionowe

---

[1019] RPC IV tymcz. 7679
[1020] RPC IV 7323
1021 LEVICK 1967:33
1022 FILGES 2015: 268
1023 REBUFFAT 1997:108
[1024] RPC IV.2 6189 tymcz.
[1025] RPC IV.3 5341 tymcz.
[1026] RPC IV.2 7695 tymcz
1027 REBUFFAT 1997: 144; FILGES 2015: 94
[1028] RPC IV 10836 tymcz.
[1029] RPC IV 5690 tymcz.

(Il. 9.5)[1030]. Orzeł na płaskim podłożu z dwoma *signami* znany jest z emisji z Ninicy oraz Antiochii Pizydyjskiej. Jednak w tym przypadku mamy do czynienia z orłem umieszczonym na ołtarzu. Ten model był dotąd używany w miastach, które koloniami nie były jak np. z Nicei[1031]. Z kolei moneta przedstawiająca świątynie z cesarzem otoczonym przez znaki jest absolutnie wyjątkowa[1032]. Jednak wymowa obu tych wersji jest najprawdopodobniej podobna, jeśli uznamy, że orzeł jako symbol władzy cesarskiej jest substytutem samej osoby cesarza, to scena ze świątynią jest jej bardziej dosłowną interpretacją. Co więcej interesujący jest fakt, że Germa jako jedyna kolonia rozpoczęła produkcję monetarną właśnie za Kommodusa, być może w związku z polityką wojskową cesarza w Galacji i Kapadocji (tym bardziej, że później pojedyncze emisje pojawiły się jedynie za Makryna i Elagabala)[1033].

Jak wspomniano w rozdziale poświęconym kolonizacji za rządów Septymiusza Sewera przeprowadzono akcję nadawania miastom statusu kolonii (Singara, Rezaina, Carrhae, Sebaste, Laoidcea Nadmorska, Tyr, Heliopolis). W konsekwencji czego nowe mennice kolonialne rozpoczęły produkcję. W Heliopolis, które wyemancypowało się od Berytusu[1034], wśród wykorzystanych motywów użyło również pary orłów legionowych[1035]. Jak wspomniano wcześniej taki sam wizerunek widniał na emisjach Berytusu już od czasów Augusta i był kontynuowany również w czasach Septymiusza Sewera[1036]. Użycie tego samego schematu i powołanie się na weteranów dwóch legionów wskazuje na fakt, że akcja kolonizatorska Augusta dotyczyło nie tyle samego Berytusu, ale również całej doliny Bekaa, co z dumą ukazano na monetach Heliopolis[1037]. Z kolei w Tyrze, który w zamian za poparcie Septymiusza Sewera przeciw Pesceniuszowi Nigrowi otrzymał status kolonii, połączono typ fundacyjny wraz z *vexillum* na jednej z emisji (Il. 12.11)[1038]. Istotny jest fakt, że sztandar podpisany jest jako LEG III GAL. Procesja *aratrum* nawiązująca do fundacji kolonii, zestawiona z *vexillum legio III Gallica* wydaje się ewidentnie wskazywać na fakt iż, to właśnie osadnicy tego legionu zostali osiedleni w Tyrze[1039]. Identyczny układ

1030 RPC IV 5857 tymcz.
1031 RPC IV 5957 tymcz.
1032 REBUFFAT 1997: 188
1033 REBUFFAT 1997: 188-190
1034 JONES 1971: 287; MILLAR 2006: 193
1035 Sawaya 106
1036 BMC Phoenicia: Berytus 138
1037 OKAMURA 1988: 128
1038 BMC Phoenicia: Tyre 371
1039 DĄBROWA 2000A: 314; DĄBROWA 2005: 40; HIRT 2015: 196

pochodzi z monet z Ninicy[1040] oraz Kremny[1041], również z czasów Septymiusza Sewera. Jak wspomniano, wcześniej zestawienie rytuału *aratrum* ze sztandarami znane było jedynie z monet nieznanego pochodzenia sygnowanych imionami duowirów T. Womaniusa i M. Memmiusa Flaminiusza[1042], a ponadto z Ptolemais oraz Aelii Kapitoliny czyli kolonii co do których obecności rzymskich osadników nie ma wątpliwości, co jest kolejny argumentem za tym, ze Tyr był kolonią rzeczywistą, a nie jedynie tytularną. Co więcej pojawienie się tych połączonych motywów niezależnie w kilku oddalonych od siebie koloniach wskazuje na nowy trend w mennictwie kolonialnym, który poszerzy swe granice podczas panowania kolejnych władców.

Z kolei z Carrhae pochodzą *signa* ukazane w bezprecedensowym kontekście. Na jednej z emisji Septymiusza Sewera ukazano świątynie o czterech kolumnach z umieszczonym centralnie betylem (Il. 16.1)[1043]. W bocznych sektorach ukazano dwa *signa*. Znaki legionowe w świątyni znamy chociażby z wcześniej omawianej monety Germy (Il. 9.5)[1044] oraz z denarów Augusta ze świątynią Marsa Ultora[1045], oba te przypadki są związane jednak z kultem imperialnym oraz militarnym. Jednak ukazanie znaków militarnych w kontekście mezopotamskiej świątyni, zdaniem M. Rostovtzeffa wskazuje na wykorzystanie elementów rzymskiej kultury militarnej przez lokalne społeczeństwo[1046]. Wydaje się, że to kolejny przykład synkretyzmu kulturowego uwidaczniającego się na monetach trzeciego wieku.

W Tyanie, która najprawdopodobniej stała się kolonią pod panowaniem Karakalli, o czym zresztą świadczą jedynie monety[1047]. Na jednej z emisji zestawiono garbatego byka, którego przedstawiano w mennictwie przed kolonialnym[1048], wraz z dwoma sztandarami (Il. 16.7)[1049]. Jest to kolejny przykład połączenia rzymskich sztandarów z lokalną tradycją.

Jak już wspomniano za Karakalli w Apamei wybito dwie serie monet ze symbolami militarnymi (2 *signa*+2 *aquilae* oraz 2 *signa* + *aquila*), kolonia ta jest wyjątkowo pod względem ilości motywów jakie tam wprowadzano i prędko porzucano[1050]. W przypadku

---

1040 Filges 2015: 79
1041 Filges 2015: 82
1042 RPC I 5412
1043 BMC 4
1044 RPC IV 5857 tymcz.
1045 RIC I 105
1046 Rostovtzeff 1942: 100-101
1047 Dąbrowa 2004c: 220
1048 Np. RPC III 2950
1049 SNG von Aulock 6550
1050 Filges 2015: 70

tych serii warto zwrócić uwagę na wyjątkowe wieńczenia umieszczone na *signach,* gdyż tę rolę pełnią figurki koziorożców, które rzadko przedstawiano na monetach w tym charakterze [1051]. Wedle Domaszewskiego, któremu wtóruje D'Amato koziorożec był popularnym symbolem używanym jako *genius legionis* przez kilka oddziałów powstałych pod panowaniem Augusta[1052]. Zdaniem F. Rebuffata pojawienie się znaków legionowych po przeszło dwóch wiekach wskazuje na związek z wyprawą Karakalli na wschód w 214 r., które kolonia postanowiła upamiętnić w ten sposób[1053].

Z kolejnym połączeniem typu fundacyjnego z symbolami legionowymi mamy do czynienia w przypadku emisji z Antiochii Pizydyjskiej (Il. 7.9)[1054]. Wcześniej wspomniano, że pojawiło o zestawieniu kapłana trzymającego *vexillum*, prowadzącego jednocześnie parę wołów. Natomiast w tym przypadku *signa* pojawiły się w tle sceny. Jest to pierwsze tego typu przedstawienie w Antiochii, które później będzie powtarzane konsekwentnie przez lokalną mennicę.

Na monetach Rezainy, która rozpoczęła produkcję za Karakalli pojawia się samotny sztandar, często podpisywany L III P, czyli *legio III Parthica* założony przez fundatora kolonii- Septymiusza Sewera [1055]. Symbolem tego legionu jest centaur (*Sagittarius),* którego wizerunek towarzyszy sztandarowi na kilku emisjach[1056]. Wydaje się zatem, że Rezaina została obsadzona weteranami wspomnianego legionu[1057].

Jak wspomniano Tyr w pewnym momencie stracił status kolonii pod rządami Elagabala. Tę sytuację wykorzystał, odwieczny rywal Tyru, Sydon wkupił się w łaski cesarza i sam stał się kolonią[1058]. Rytownicy sydońskiej mennicy ochoczo zmienił język legend na łacinę oraz wprowadzili nowy program ikonograficzny, którego jednym z przykładów był typ fundacyjny z *vexillum* opisanym LEG III GAL (Il. 12.5) [1059]. Nawiązującego do tego samego legionu, którego weterani mieli być osadzeni w sąsiednim Tyrze[1060], którzy z resztą jako pierwsi wsparli bunt Heliogabala przeciwko Makrynowi[1061]. Z kolei na egzemplarzu z berlińskiego Münzkabinett [1062], który różni się pod względem

1051 Filges 2015: 264
1052 Domaszewski 1885: 54-56 ; D'Amato 2018: 27-28
1053 Rebuffat 1997: 205-207
1054 Krzyżanowska XXXII/54
1055 Castelin 1946: 18
1056 np. Castelin 5
1057 Dąbrowa 2004b: 401-402
1058 Millar 2006: 213; Hirt 2015: 195
1059 Rouvier 1508
1060 Dąbrowa 2005: 40
1061 Cass. Dio 79.32.2.; Hdn.5.3.1-12; Icks 2006: 171
1062 nr. Kat. 18242053

wykonania, na sztandarze widnieje napis LEG III PAR[1063]. O ile obecność kolonistów/ legionistów z *legio III Gallica* jest potwierdzone również przez inskrypcje (CIL III 152) to w innych źródłach próżno szukać wiadomości o obecności *legio III Parthica* w Sydonie. Natomiast przedstawiciele tego legionu, być może w formie *vexillatio* obsadzali Nisibis oraz wspomnianą Rezainę[1064], co zdają się potwierdzać sztandary przedstawione na ich monetach (Il. 15.16; Il. 16.6) [1065]. Jak już wspomniano *legio III Gallica* nie tylko wyniósł na tron Heliogabala, ale wkrótce się przeciw niemu zbuntował, za co żołnierze zostali ukarani m.in. wysłaniem do innych jednostek[1066]. Zatem można wysnuć hipotezę, że pozostali w Sydonie weterani, którzy jak się zdaje zachowali wierność cesarzowi nie mogli dłużej promować rozwiązanego legionu[1067], więc przydzielono ich do *legio III Parthica.* W Sydonie poza tym ukazano także trzy *signa* wieńczone przez orły (Il.12.2)[1068].

Ciekawą wariacje prezentuje moneta wybita w Antiochii Pizydyjskiej na której widnieje *aquila* otoczona przez dwa *signa* z umieszczonymi wieńcami na ich szczytach[1069]. Wyjątkowość tego przedstawienia polega na tym, iż bezpośrednio pod orłem umieszczona jest błyskawica[1070]. Jest to kolejna zmiana sposobu wyrażania militarnych symboli w tej kolonii. Wszak na początku za Augusta ukazano dwa orły i znaki, za Nerona jednego orła z dwoma znakami, za Karakalli i Gety zestawiono dwa *signa* z typem fundacyjnym. Jednak na tym nie poprzestano i w przypadku kolejnych władców wprowadzano kolejne modele.

Za Aleksandra Sewera również kolonia w Deultum wypuściła emisję zawierającą symbole militarne. Orzeł umieszczony na ołtarzu jest otoczony przez dwa *vexilla* opatrzone ośmioramiennymi gwiazdami i zwieńczone przez orły,[1071] motyw ten ukazano również za czasów Filipa Araba (Il. 2.8)[1072]. Mimo, że w Deultum osadzono weteranów VII legionu to nigdy ten numer na monetach się nie pojawił. Natomiast *genius legionae,* czyli byk pojawia się tylko raz za premierowej emisji za Trajana[1073]. Wobec powyższego D.

1063 HILL 1910: CXI
1064 POLLARD 2000: 273-274
1065 Nisisbis-RPC VII.2 72453 tymcz. Il. 15.16; Rezaina- RPC IX 1601 Il. 16.6
1066 DĄBROWA 2000A: 311
1067 BUTCHER 2003: 229
1068 BMC Phoenicia: Sydon 265
1069 Krzyżanowska X/11
1070 REBUFFAT 1997: 336
1071 Draganov 491, 578
1072 RPC VII.2 48905 tymcz.
1073 RPC III 743

Draganov uważa, że nawiązano do militarnych fundamentów kolonii jedynie w sposób arbitralny[1074], znany wcześniej z Germy (Il. 9.5)[1075].

Bardzo liczną produkcję monetarna uruchomiono za Maksymina Traka w Aleksandrii Troas. Jednym z bardziej wyjątkowych motywów jest zestawienie cesarza w bidze prowadzonej przez parę wołów, dzierżącego *vexillum* oraz aż cztery *aquilae* w tle (il. 9.15)[1076]. Rydwan przejeżdża przez most, w którego prześwicie zauważyć można kolejnego orła. Pierwsza interpretacja jaką można by wysnuć w takich przypadkach to wizyta cesarza w mieście wraz z oddziałami (stąd orły), jednak jak powszechnie wiadomo Maksymin nigdy nie odwiedził Azji Mniejszej, skupiając swoje działania na obronie północnych granic oraz tłumieniu buntów. Jednak niewykluczone, że mógł opłacić budowę bądź renowację mostu, który przedstawiono na emisji[1077]. W takim wypadku pytanie brzmi dlaczego cesarz przejeżdża w bidze ciągniętej przez woły, oraz w jakim celu za jego plecami pojawiają się orły. Liczne emisje monetarne z czasów Maksymina oraz ledwie kilka wybitych za jego bezpośredniego następcy- Gordiana III, mogą wskazywać na sympatię miasta do cesarza z Tracji. Ponadto takie przedstawienie figuralne jest oryginalnym dziełem lokalnych rytowników, którzy wykorzystali elementy znane z innych typów. Cesarz dzierżący *vexillum* oraz para wołów przywołuje na myśl typ fundacyjny znany z Patras[1078] oraz Antiochii Pizydyjskiej[1079]. Również symbole militarne znajdujące się za parą wołów znane są z Antiochii (2 *signa)*[1080] oraz Ninicy (*vexillum)*[1081]. Natomiast orły i to w liczbie aż czterech nie są znane z żadnej innej kolonii w tym kontekście. Zastanawiająca jest również *aquila* umieszczona w prześwicie mostu, która być może nawiązuje do militarnej przeszłości pierwszych kolonistów, lecz nigdy wcześniej (ani później) na monetach Aleksandrii Troadzkiej orła nie obserwujemy (jedynie *vexillum*), więc cała ta scena jest absolutnie wyjątkowa i łączy cechy imperialne, militarne oraz lokalne i wymaga dalszych badań.

Podobnie w Ninicy, gdzie również wypuszczono liczne emisje za panowania Maksymina Traka. Po raz kolejny zestawiono tam scenę fundacyjną ze sztandarem (Il.

1074 DRAGANOV 2007: 108
1075 RPC IV 5857 tymcz.
1076 RPC VI 4065 tymcz.
1077 FILGES 2015: 122
1078 RPC I 1253-54
1079 RPC II 1604
1080 Krzyżanowska XXXII/54
1081 RPC VI 6900 tymcz.

10.6)[1082] oraz dwa sztandary[1083], które w przeciwieństwie do wcześniejszych emisji pozbawione są orła. Warto wtrącić, że w legendach tychże monet pojawiają się liczne błędy. Na ostatniej wspomnianej monecie *ethnikon* jest zapisany jako NINI CLΩΩΔ (sic!), co wskazuje na pogłębiający się analfabetyzm, choćby wśród grawerów. Niemniej jednak monety nawiązujące do militarnych początków kolonii są dowodem na istnienie dwóch społeczeństw: rzymskiej Ninicy i lokalnej Claudiopolis[1084].

Za Gordiana III Viminacium bito monety z personifikacją Mezji, która na kilku emisjach dzierży sztandary VII i IV legionu (Il. 2.1)[1085]. Zwykle otoczona jest przez dwa zwierzęta będące symbolami wspomnianych legionów, czyli byka (*legio VII Claudia)* oraz lwa (*legio IV Flavia),* które stacjonowały odpowiednio w Viminacium oraz Singidunum[1086]. Postać kobieca trzymająca dwa sztandary (*Concordia exercituum)* pojawiła się po raz pierwszy na monetach imperialnych Hadriana[1087], a później była często powtarzana[1088]. Monety takiego typu produkowano w Viminacium również w czasach Filipa Araba[1089], Decjusza Trajana[1090], Treboniana Galla[1091] oraz Waleriana[1092]. Zwrócić uwagę należy na wyjątkowy egzemplarz na którym personifikacja Mezji dzierży *vexilla* wieńczone portretami Gordiana III oraz Trankwiliny, co stanowi ewenement w mennictwie rzymskim[1093]. Z kolei na innej monecie to Gordian jest postacią przedstawioną wraz z dwoma sztandarami, które tym razem wieńczone są przez zwierzęta symbolizujące wspomniane legiony (byk i lew).[1094] Warto w tym miejscu przypomnieć, że w przeciwieństwie do pozostałych kolonii, produkcja monetarna w Viminacium była sterowana centralnie i jej głównym celem było zaopatrzenie północy Bałkanów, a przede wszystkim stacjonującego tam wojska w monety brązowe[1095]. Wobec powyższego, kontekst umieszczenia na monetach symboli militarnych jest bliższy temu z Aelii Kapitoliny (siedziba *legio X Fretensis),* aniżeli koloniom zamieszkanym przez potomków weteranów.

1082 RPC VI 6910 tymcz.
1083 RPC VI 6919 tymcz.
1084 MITCHELL 1979: 434
1085 RPC VII.2 13654 tymcz.
1086 JUHASZ 2013: 184-185
1087 RIC 581c
1088 JUHASZ 2009: 27
1089 AMNG 98
1090 RPC IX 10
1091 RPC IX 50
1092 AMNG 59
1093 RPC VII.2 2334 tymcz.; JUHASZ 2009:27
1094 RPC VII.2 2466 tymcz.
1095 GĂZDAC 2010: 103; GĂZDAC, GĂZDAC-ALFÖLDY 2015: 27; BORIĆ-BREŠKOVIĆ, VOJVODA 2018: 86

Centaur ze sztandarem pojawia się na monetach mezopotamskiej Singary (Il. 15.14)[1096]. Sztandar podpisany jest wyjątkowo po grece: ΛƐΓ. Natomiast jak wspomniano bardziej roziwnięta inskrypcja pochodzi z samotnego *vexillum-* ΛƐΓ Α Π (Il. 15.15)[1097]. Przypomnieć należy, że centaur był symbolem *legio III Parthica,* i był przedstawiany na monetach Rezainy. Jednak w tym przypadku inskrypcja wskazuje na inną jednostkę powołaną do życia przez Septymiusza Sewera- *legio I Parthica*[1098].

Jak zauważyć można poprzez prowadzony wywód, w Antiochii Pizydyjskiej wprowadzano wiele nowych typów związanych z symbolami militarnymi. Kolejne innowacje pojawiły się za czasów Gordiana III. Na rewersie ciężkiej monety (26 g.) ukazano cesarza z miseczką przy ołtarzu oraz trzy *signa* [1099]. Pierwszy znak legionowy wieńczy Wiktoria, a dwa kolejne wieńce, więc nie są to *signa* znane z wcześniejszych emisji. Inny innowacyjny typ wprowadza rekordową ilość znaków legionowych, bo aż sześć oraz postać kobiecą[1100]. Próżno szukać analogii wśród monet prowincjonalnych, więc wydaje się że pierwowzorem była *Concordia Militaris* znana z aureusów Septymiusza Sewera, gdzie alegoria przedstawiona jest w bardzo podobny sposób (również dzierży berło) i otoczona jest przez sześć znaków legionowych[1101]. Trudno natomiast jest wyjaśnić powiązanie tych dwóch emisji. A. Filges wskazuje jedynie na chęć podkreślenia militarnych korzeni kolonii[1102].

Również *vexillum* pojawia się po raz pierwszy na monetach Antiochii w czasach Gordiana III, otoczone przez parę znaków legionowych[1103]. Wszystkie symbole są wieńczone przez orły. Ponadto w czasach Gordiana powraca znany już motyw zestawienia znaków legionowych z rytuałem *aratrum* gdzie to właśnie cesarz prowadzi parę wołów[1104].

Z kolejnym tego typu połączeniem mamy do czynienia w Kremnie za czasów Filipa Araba. Trzy *signa* znane z powtarzających się wcześniej emisji (za Hadriana, Marka Aureliusza i Karakalli) zestawiono ze sceną fundacyjną również pojawiającą się wcześniej na monetach kremneńskich Marka Aureliusza oraz Septymiusza Sewera. Odpowiada to generalnym trendom łączenia różnych elementów w mennictwie kolonialnym trzeciego wieku. Dostrzec to można również na emisji pochodzącej z Damaszku, który właśnie za

---

[1096] RPC VII.2 2107 tymcz.
[1097] RPC VII.2 2070 tymcz.
1098 DĄBROWA 2004B: 402 ; STOLL 2009: 324
[1099] Krzyżanowska IV/17
[1100] Krzyżanowska VI/21
[1101] RIC 256
1102 FILGES 2015: 220
[1103] Krzyżanowska II/10
[1104] Krzyżanowska XIV/67

Filipa otrzymał status kolonii[1105]. Ukazano tam wilczyce karmiącą Remusa i Romulusa w standardowym układzie, a w tle widnieje sztandar legionowy z inskrypcją LEG V FER[1106]. Znane są dotąd dwa egzemplarze tej monety w nienajlepszym stanie zachowania, wobec czego wydaje się, że legenda nawiązuje raczej do *legio VI Ferrata*, którego stacjonowanie na terenie Syrii jest dobrze udokumentowane[1107]. Ponadto *genius legionae* tego oddziału to właśnie wilczyca z bliźniętami[1108]. Warte podkreślenia jest to, że również z Tyru pochodzi moneta[1109] z prawie identycznym rewersem, na którym również ukazana jest *lupa Romana* z *vexillum* podpisanym LEG VI FER[1110]. Może to oznaczać, że weterani tego legionu (bądź *vexillatio)* zostali umieszczeni w Damaszku oraz Tyrze za czasów Filipa Araba[1111].

Za tegoż władcy pojawia się po raz pierwszy w Heliopolis typ fundacyjny z dwoma sztandarami reprezentujące legiony VIII oraz V (Il. 11.13)[1112]. Sztandary trzymane przez dwie męskie postacie pojawiają się wraz z popiersiem Fortuny/ Tyche na innej emisji[1113]. Obie te postacie są flankowane przez dwa koźlęcia (Il. 11.16)[1114]. Z. Sawaya uważa, że jest to para kolonialnych geniuszy, którzy w oczywisty sposób są związani z dwoma legionami, których weterani zostali osadzeni w Heliopolis i Berytusie jeszcze za czasów Augusta[1115]. Już wcześniej za rządów Septymiusza Sewera te postacie się pojawiają[1116], jednak wówczas bez sztandarów i Tyche[1117]. Flankujące postacie trzymające *signa* znane z wyjątkowego egzemplarza wspomnianej monety z Patras (Il. 4.8)[1118] pozostają najbliższą analogią. Na kolejnej emisji pojawia się również głowa Tyche otoczona przez dwa *signa* [1119]. Warto zauważyć, że wszystkie te typy z Heliopolis pojawiły się wyłącznie za czasów Filipa Araba, a miasto wyemancypowało się od Berytusu ok. 50 lat wcześniej, więc można domniemywać, że są to emisje upamiętniające tamto wydarzenie.

W Antiochii Pizydyjskiej spośród licznych emisji zawierających *vexillum* oraz *signa* z lat 249-253 wyjątkowe są te w których sztandary noszą litery SR (Il.7.16) [1120]. Obie

---

1105 MILLAR 2006: 216
1106 RPC VIII 69783 tymcz.
1107 KEPPIE 1986: 413; JONES HALL 2004: 46;
1108 RISANEN 2014: 338; D'AMATO 2018: 27
1109 RPC VIII 26725 tymcz.
1110 HEYMANN 1963: 48
1111 POLLARD 2000: 63; DĄBROWA 2004C: 219-220; DĄBROWA 2005: 40
1112 RPC VIII 6466 tymcz.
1113 RPC VIII 6507 tymcz.
1114 SAWAYA 2009: 84 N 374
1115 SAWAYA 2009:277
1116 Sawaya 7
1117 SAWAYA 2009: 245
1118 RPC II 220
1119 RPC VIII 6570 tymcz.
1120 np. RPC IX 1283, 1286; NOLLÉ 1995: 352

te litery pojawiały się już wcześniej na monetach Antiochii (od czasów Septymiusza Sewerea), ale teraz po raz pierwszy zostały umieszczone na sztandarze. Wydaje się, że nie mają bezpośredniego związku z aspektem militarnym, a raczej z polityczno- społecznym, gdyż jak wspomniano w rozdziale poświęconym tytulaturze rzymskich kolonii (Rozdział 3.3) SR interpretowane jest jako *Senatus Romanus*[1121], bądź *socia Romanorum*[1122]. Natomiast za czasów Woluzjana ponownie pojawia się cesarz otoczony przez trzy *signa*[1123]. Władca umieszczony jest centralnie i dzierży berło oraz podtrzymuje znak po jego prawej stronie, natomiast z jego lewej strony umieszczone są dwa kolejne znaki. Co interesujące na różnych egzemplarza różnią się elementy wieńczące drzewce. I tak na monecie z Paryża[1124] na znakach po prawej stronie umieszczono wieniec oraz orła. Na monecie pochodzącej z aukcji[1125] na tych samych znakach umieszczono dwie gwiazdy, bądź błyskawice. Wobec tego wydaje się, że rytownicy mieli swobodne podejście do układu znaków legionowych.

W połowie III wieku sztandary pojawiają się na efemerycznych emisjach w Mallus[1126]. Dwie spośród ukazują na awersie kobiecą postać, podpisaną jako SACRA SINATVS(sic!)[1127]. Na rewersach natomiast przedstawiono siedzącą postać Tyche/ Fortuny na kamieniach flankowaną przez dwa sztandary, natomiast pod nią ukazane są rzeczne bóstwa płynące w przeciwnych kierunkach symbolizujące dwie odnogi Pyramosu (Il. 10.9)[1128]. Fortuna wraz z *vexillum* ukazywano już wcześniej na monetach z Parlais (Il. 9.3)[1129] oraz Aleksandrii Troadzkiej[1130]. Jednak personifikacje miast z tamtych ośrodków przedstawione są w pozycji stojącej dzierżąc sztandar. Z kolei siedząca Tyche była w III wieku popularnym motywem w mennictwie miast cylicyjskich. Jej wizerunek znany jest z Tarsu[1131], Augusty[1132], Anazarbus[1133], więc należy rozpatrywać to przedstawienie jako lokalną wariację, a użycie sztandarów miało być może wskazywać odmienny status Mallus w porównaniu z sąsiednimi ośrodkami.

1121 LEVICK 1967: 171-172; KRZYŻANOWSKA 1972: 39; FILGES 2015:
1122 NOLLÉ 1995: 359
1123 RPC IX 1297
1124 SNG France 1306
1125 CNG EA 149, 4.10.2006 221
1126 RPC IX 1434-1437
1127 RPC IX 1436-1437
1128 TEKIN 2000: 530
1129 RPC IV 7695 tymcz.
1130 np. RPC IV 10836 tymcz.
1131 RPC IX 1408
1132 RPC IX 1427
1133 RPC IX 1499

Fortuna/Tyche została przedstawiona w przypadku monet z Aelii Kapitoliny z czasów Trajana Decjusza wraz z orłem legionowym[1134]. Personifikacja miasta jest koronowana przez mała figurkę Wiktorii. W jednej dłoni trzyma długie berło, a w drugiej wspomniany symbol legionu. Na innej emisji[1135] znajduje się *aquila* wraz z *vexillum* opisanym jako L X F, wskazujące na *legio X Fretensis,* którego weteranów osiedlono w kolonii za czasów Hadriana[1136]. Wreszcie zestawiono również wilczyce z orłem legionowym[1137], jak już wcześniej wspomniano wilczyca pojawiła się na monetach Damaszku oraz Tyru, gdzie ukazano ją wraz z *vexillum.* Wówczas podkreślono, że nawiązuje to do legionu *VI Ferrata*, którego symbolem była właśnie *lupa Romana.* W przypadku Aelii Kapitoliny wydźwięk może być inny, gdyż sama wilczyca pojawiała się w mennictwie tej kolonii już od czasów Antoninusa Piusa[1138]. Wobec tego *lupa Romana* wskazuje przede wszystkim na kontakt kolonii z Rzymem, a zdaniem M. Rissanena miała przypominać mieszkańcom Judei o konsekwencjach nieposłuszeństwa[1139].

Synkretyzm kulturowy w czystej postaci zauważyć można z kolei w Neapolis, którego mennica tylko raz zdecydowała się na emisję monet zawierających symbole militarne. Na monecie Treboniana Galla[1140] zestawiono trzy elementy o zupełnie różnym pochodzeniu. Po lewej stronie ukazano Neptuna w charakterystycznej pozie z trójzębem i delfinem opierającego się o skałę. W górnej części monety zamieszczono górę Gerizim będącą swoistym znakiem menniczym reprodukowanym na wszystkich kolonialnych monetach samaryjskiego Neapolis (Il. 14.7)[1141]. Wreszcie po prawej stronie widnieje *aquila* wraz z dzikiem, który z kolei był symbolem legionu z Aelii Kapitoliny- *legio X Fretensis*[1142].Być może część legionu X (bądź i/lub III) (*vexillatio*) zostało umieszczone w Neapolis[1143]. Z kolei ciekawą hipotezę wysnuła J. Evans, wskazując na to że zestawienie Neptuna wraz z *vexillum* świadczy o dominacji *Imperium Romanum* zarówno na morzu jak i na lądzie czyli *suprematio terramarique*[1144]. Co istotne to zarówno Neptun jak i sztandar z dzikiem stanowią symbole tego legionu i pojawia ją się na monetach Neapolis tylko na

1134 m.in. RPC IX 2178,2179, 2184
1135 RPC IX 2190
1136 DĄBROWA 1993: 20-21
1137 RPC IX 2192
1138 RPC IV 3612 tymcz.
1139 RISSANEN 2014: 339
1140 RPC IX 2169
1141 EVANS 2014: 172
1142 HARL 1984: 68
1143 KINDLER 1980: 56-58; BURRELL 2004: 262
1144 EVANS 2014: 181-182

tej jednej omawianej emisji[1145]. Wobec czego wiadomość płynąca z tejże monety dla mieszkańców, symbolicznie wskazując na obecność legionu, lub szerzej armii rzymskiej u podnóży świętej góry Gerizim zapewniała bezpieczeństwo mieszkańcom Neapolis.

Za czasów Waleriana symbole militarne pojawiają się jedynie w czterech koloniach, lecz co interesujące są to cztery różne przedstawienia. W Antiochii Pizydyjskiej przedstawiono 2 *signa* wraz z *vexillum* wieńczonym orłem legionowym[1146]. W Aleksandrii Troadzkiej ukazano Apollo Smintheusa wraz z geniuszem kolonii oraz *vexillum*[1147]. W Ikonium dwa *signa* towarzyszące scenie fundacyjnej w czasach Gordiana, zastąpioną parą sztandarów[1148]. W Heliopolis zestawiono popiersia Merkurego oraz Fortuny[1149]. O identyfikacji postaci po lewej świadczy kaduceusz, a o prawej *signum.* Za Galiena trzy z czterech wspomnianych ośrodków ponownie wypuściło emisje zawierające symbole militarne (Antiochia, Aleksandria Troas oraz Heliopolis). Z kolei Parium które wypuściło liczne emisje w typie fundacyjnym, dopiero za Galiena zestawiło je z *vexillum*. Przedstawienie z Parium jest o tyle niezwykłe, że zaprzęg wyposażony jest w cztery, a nie zwyczajowe dwa woły, co zdaniem A. Filgesa świadczy o tendencji do multiplikowania atrybutów w kolonialnym mennictwie trzeciego wieku[1150].

Ostatnie dwie emisje w mennictwie kolonialnym zawierające symbole militarne pochodzą z Kremny oraz Antiochii Pizydyjskiej. W tej ostatniej pod panowaniem Klaudiusza II ukazano po raz kolejny *vexillum* zwieńczone przez orła otoczone przez dwa *signa* składające się z trzech medalionów[1151]. Wydaje się, że ostatnie emisje z pizydyjskiej mennicy zostały po części ponownie wybite na wcześniejszych monetach[1152]. Na kończącej te rozważania emisji z Kremny przedstawiono Augusta jako kapłana dokonującego rytuały *aratrum* za pomocą pary wołów, w tle ukazano trzy *signa* oraz *vexillum[1153]*. Czyli to samo przedstawienie znane z emisji czasów Filipa Araba[1154]. Jest w tym zaklęty jakiś duch historii, że akurat jedna z ostatnich monet mennictwa kolonialnego zawiera wizerunek ojca wielu rzymskich kolonii zestawionego wraz typowymi dla mennictwa motywami *aratrum* oraz znaków legionowych.

1145 HOSTEIN, MAIRAT 2015: 384
1146 Krzyżanowska VIII/45
1147 FILGES 2015: 86
1148 SNG Von Aulock 349
1149 Sawaya 63
1150 FILGES 2015: 246; 249
1151 Krzyżanowska V/27
1152 MILNE 1947: 102
1153 SNG Von Aulock 1697
1154 RPC VIII 20908 tymcz.

Najważniejsza informacja jaką możemy pozyskać dzięki monetom zawierającym symbole militarne to poświadczenie obecności oddziału (*vexillatio*), bądź weteranów konkretnego legionu w danej kolonii. Osadnicy w Emericie pochodzili z V oraz X legionu, w Acci z I i II. Cezaraugusta została zasiedlona przez byłych żołnierzy IV, VI i X legionu. Patras zamieszkali reprezentanci X i XII. Przedstawiciele kohort pretoriańskich trafili do Filippi (Il. 5.8)[1155]. W Ptolemais obsadzono weteranów pochodzących z aż czterech różnych legionów. Do Berytusu oraz Heliopolis wysłano legionistów z *legio V Macedonica* i *VII Augusta.* Monety poświadczają również obecność żołnierzy z *III Gallica w* Sydonie oraz Tyrze. W tym ostatnim oraz w Damaszku prawdopodobnie umieszczono również oddziały z *legio VI Ferrata.* Z kolei przedstawiciele *legio III Parthica* trafili do Rezainy oraz być może Sydonu. Monety z Viminacium potwierdzają obecność legionów IIII i VII w Mezji. Natomiast o stacjonowaniu *legio X Fretensis* świadczą niezliczone zabytki epigraficzne i archeologiczne, tym niemniej jednak również monety poświadczają jego obecność w Aelii Kapitolinie. Poza tym również przedstawienie wraz ze znakami geniuszy legionowych takich jak *Sagittarius* (Rezaina, Singara), dzik (Aelia Kapitolina, Neapolis, Cezarea Nadmorska (Il. 14.4)), wilczyca z bliźniętami (Damaszek, Tyr) wskazuje na związek kolonii z konkretnym legionem. Wciąż jednak gros badaczy, jak już wspominano nie raz na łamach tej pracy (Rozdział 4.2), pozostających zwolennikami jedynie tytularnej kolonizacji w trzecim wieku. Natomiast znaki legionowe na monetach łączy jedynie z obecnością części legionu w okolicy. Zasadne pozostaje pytanie sformułowane przez E. Dąbrowę[1156]. Skoro monety zawierające *vexillum* wraz z numerem i nazwą legionu bito by w miejscu operacyjnym danego legionu, to dlaczego pojawiają się wyłącznie w koloniach? W myśl zasady ekonomii myślenia (tj. popularnej Brzytwy Ockhama) należy stwierdzić, że *vexilla, aquilae* i *signa* pojawiają się wyłącznie w koloniach z powodu obecności osiedlonych weteranów w tychże ośrodkach.

Za pomocą zaprezentowanego materiału zauważyć można znaczące zróżnicowanie wykorzystanych symboli militarnych w mennictwie kolonialnym. Niemniej jednak uchwytne są pewne trendy. Początkowo (I w. przed Chr.-I w. po Chr.) *vexilla, signa,* czy *aquilae* przedstawiane były w sposób transparentny. Orły legionowe były ukazywane z szeroko rozpostartymi skrzydłami imitującymi lot ptaka. One wraz z *signami* wzorowane były za pewne na denarach legionowych Marka Antoniusza. Prostokątne sztandary

---

1155 RPC I 1651

1156 DĄBROWA 2004B: 400

umieszczona były na nieozdobionych drzewcach. Dobrym przykładem jest semis z Illici[1157] gdzie właśnie takie nieozdobione *vexillum* oraz *aquila* flankowane są przez dwa *signa.* Sposób przedstawiania tych ostatnich właściwie się nie zmienił aż do końca mennictwa kolonialnego. Jednak wraz z czasem i dodawaniem kolejnych elementów i zdobień rozróżnienie *signum* od orła legionowego staje się problematyczne. Za przykład weźmy wspomniane emisje Hadriana z Kremny[1158], na których ukazano trzy znaki legionowe. Prawy jest wieńczony jest przez otwartą dłoń, środkowy przez orła, a lewy przez wieniec. Twórcy RPC określili ten zestaw jako dwa *signa* i *aquilae.* Podczas gdy A. Filges określa je jako trzy *signa*[1159]. Z kolei w innym miejscu twórcy RPC bardzo podobny zestaw z Olbasy (Il. 9.2)[1160] i Komamy (Il. 9.1)[1161] określają jako trzy militarne sztandary. Począwszy od cystoforów Tytusa wprowadzono również *vexillum* wieńczone orłem[1162]. Takie zestawienie wykorzystano na monetach Antiochii w III wieku[1163]. Zatem zauważyć należy brak konsekwencji u badaczy oraz swobodne podejście do tematu przez starożytnych grawerów.

Ponadto zauważalna jest tendencja mennic do powtarzania emisji z wybranymi motywami militarnymi. Najbardziej konsekwentny jest Berytus, który powtarzał typ z dwoma orłami legionowymi od czasów Augusta aż po panowanie Gordiana III (Il. 11.7)[1164]. Dwie skierowane ku sobie *aquilae* właściwie się nie zmieniają ikonograficznie przez prawie 250 lat, a co więcej w sposób identyczny trafiają na monety Heliopolis, po tym jak ta miejscowość otrzymała tytuł kolonii (Il. 11.8)[1165]. Podobnie w Kremnie gdzie bito monety, na których umieszczano wspomniane trzy *signa (*bądź 2 *signa+aquila)* od czasów Hadriana do Aureliana. Ten sam zestaw pojawiał się na monetach Komamy od czasów Antonina Piusa po Decjusza. Zdecydowanie bardziej otwarte podejście do wykorzystania znaków legionowych miała Antiochia Pizydyjska. Pojawiały się tam dwie *aquilae + 2 signa* za Augusta (Il. 7.2)[1166], następnie orzeł wraz z dwoma *signami*[1167]*,* sztandar z umieszczony w scenie fundacyjnej[1168]. Za Karakali rytuał *aratrum* opatrzono dwoma

---

1157 RPC I 190
1158 RPC III 2806
1159 FILGES 2015: 81
1160 RPC IV.3 7679 tymcz.
1161 RPC IV. 3 7323
1162 RPC II 861
1163 FILGES 2015: 270-272
1164 RPC VII.2 6551 tymcz.
1165 SAWAYA 2009: 198, 224, 245
1166 RPC I 3530
1167 RPC I 3532
1168 RPC II 1604

znakami[1169]. Następnie za Heliogabala pojawia się *aquila* + 2 *signa*[1170]. Za Gordiana III wprowadzono monety na których zaprezentowano trzy [1171], a nawet sześć znaków legionowych (Il. 7.13) [1172], prezentowano również sztandar flankowany przez znaki legionowe (Il. 7.12)[1173], który powtarzał się aż do czasów Klaudiusza II[1174]. Dowolność w doborze motywów militarnych była w Antiochii Pizydyjskiej absolutnie wyjątkowa.

Generalnie, z wyjątkiem Antiochii, w miastach które produkowały monety z wizerunkami znaków militarnych były przywiązane do ustalonych wcześniej schematów, co nie znaczy że nie wprowadzano nowych modeli. Niepowtarzalna jest scena pochodząca z monet Aleksandrii Troadzkiej za Maksymina Traka, w której zilustrowano przejazd cesarza przez most, na tle którego ukazano cztery *aquilae*[1175]. W Heliopolis z kolei umieszczono dwóch geniuszy dzierżących sztandary i flankujących popiersie Tyche[1176]. Personifikacja miasta również pojawiała się wraz ze sztandarami na kilku innych emisjach (Parlais (Il. 9.3)[1177] , Aleksandria Troadzka[1178], Mallus [1179], Aelia Kapitolina[1180]). W tych przypadkach symbole militarne w zestawieniu z Fortuną/Tyche mogły mieć za zadanie wskazać na militarne fundamenty kolonii, by odróżnić je od sąsiednich miast.

Bardzo istotnym typem ikonograficznym w kontekście badań nad tożsamością rzymskich kolonii jest przytaczany tu wielokrotnie motyw rytuału *aratrum* zestawiony z symbolami militarnymi (przeważnie pojawiają się *vexilla)*. Mimo, że oddzielnie wykorzystywano je sporadycznie w miastach nie posiadających statusu kolonii (częściej symbole militarne niż typ fundacyjny), to kompozycja wyznaczania *sulcus primigenius* w asyście sztandarów, wydaje się być zastrzeżoną wyłącznie dla rzymskich kolonii. Pojawia się ona na monetach dwunastu kolonii (Antiochia (Il. 7.11), Parium, Kremna, Ikonium, Ninica, Heliopolis, Ptolemais, Sydon, Tyr, Aelia Kapitolina, Tyana oraz Rezaina). Jednak pierwsze tego typu przedstawienie pochodzi z nieznanej kolonii w Azji Mniejszej z 26 roku przed Chr. (Il.16.9)[1181], na której obok sceny fundacyjnej ukazano orła z dwoma

1169 Krzyżanowska XXXII/54
1170 RPC VI 6568 tymcz.
1171 Krzyżanowska IV/17
1172 Krzyżanowska VI/21
1173 RPC VII. 2 3500 tymcz.
1174 Krzyżanowska IV/9
1175 RPC VI 4065 tymcz.
1176 Sawaya 2009:277
1177 RPC IV.3 7695 tymcz.
1178 np. RPC IV 10836 tymcz.
1179 RPC IX 1436-1437
1180 RPC IX 2178
1181 RPC I 5412

znakami. Myli się zatem A. Filges twierdzący, że pierwszym ośrodkiem, który doprowadził do wprowadzenia tego modelu była Antiochia Pizydyjska[1182]. F. Rebuffat uważa, że pierwsza emisja tego typu z Antiochii była związana ze stuleciem kolonii (76 r.)[1183]. Znaczenie kommemoratywne mogły mieć również monety tego typu z Parium oraz Kremny, gdzie z kolei miano upamiętnić w ten sposób trzy setne rocznice fundacji tych kolonii[1184]. Pozostałych przypadków nie można dopasować bezpośrednio do konkretnych okrągłych rocznic. Niewątpliwie jednak typ ten miał przypominać o militarnym oraz cywilnym charakterze genezy rzymskich kolonii [1185]. Motyw założyciela/kapłana z wołami oraz symboli militarnych umieszczany był zawsze na cięższych monetach aniżeli te jedynie przedstawiające symbole wojskowe[1186]. Zatem można zaryzykować konkluzję, że fuzja tych dwóch motywów oprócz bogatszego informacji semantycznej posiadała również większą wartość materialną.

Tymczasem C. Katsari oraz S. Mitchell sztandary legionowe, *aquilae* oraz *signa* zaliczyli grupy tzw. scen militarnych, w której umieścili również galerę, kwadrygę czy nawet przedstawienie Wiktorii. Zdumiewająca jest konkluzja, w której stwierdzają, że wszystkie te symbole i sceny, nawet jeśli legiony faktycznie stacjonowały w pobliżu kolonii, miały na celu oddać cześć potędze rzymskiej armii jako całości [1187]. Za pomocą zaprezentowanego materiału stwierdzić należy, że symbole wojskowe (*aquilae, vexilla, signa)* miały za zadanie propagować militarne korzenie kolonii. Świadczyły o zachowaniu prze kolejne pokolenia choćby powierzchownej, ale wciąż jednak rzymskiej tożsamości kulturowej. Co dopełniało połączenie z typem fundacyjnym, Fortuną, oraz przeważnie łacińską legendą. Z kolei pojedyncze zestawienie symboli militarnych z lokalnymi tematami (Góra Gerizim na monetach Neapolis, Geniusze z Heliopolis (Il. 11.16), świątynia w Carrhae (Il. 16.1)) wskazuje na wysoki poziom integracji kulturowej, przynajmniej na poziomie ikonograficznym. Naturalnie *aquilae, vexilla* oraz *signa* manifestowały wielkość rzymskiej armii, jednak zdaniem autora w przypadku monet kolonialnych było to dodatkowym aspektem.

1182 Filges 2015: 247
1183 Rebuffat 1997: 47
1184 Levick 1967: 36
1185 Dąbrowa 2004b: 399
1186 Rebuffat 1997: 416
1187 Katsari, Mitchell 2008: 230

4.3. Marsjasz

Trzecim typem charakterystycznym dla mennictwa kolonialnego jest tzw. Marsjasz z Forum[1188]. Trafił on na monety co najmniej 25 kolonii (Deultum, Korynt, Tesalonika, Apamea, Synopa, Parium, Antiochia Pizydyjska, Kremna, Parium, Parlais, Ninica, Ikonium, Aleksandria, Mallus, Berytus, Heliopolis, Sydon, Tyr, Laodicea Nadmorska, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Arca Cezarea, Neapolis, Bostra, Damaszek[1189]) a być może również jego wizerunek przedstawiono na monetach Rezainy, Edessy (Il. 16.3) oraz Carrhae

[1188] Marsjasz stał się obiektem kilku opracowań: PAOLI 1938 ; VEYNE 1961 ; SMALL 1982 *;* KLIMOWSKY 1989 ; BASSO, BUONAPANE2008

[1189] Wspomniano na wstępie, że z uwagi na wyjątkowych charakter wyłączono z rozważań monety (tessery?) Palmyry. Mimo to wydaje się faktycznie przedstawienie Marsjasza widnieje na jednej z emisji; SMALL 1982: 135 N.12

(Il.16.2). W porównaniu do typu fundacyjnego czy symboli militarnych, Marsjasz w mennictwie kolonialnym jeszcze rzadziej podlegał zmianom ikonograficznym. Ukazywany jest jako przygarbiona, brodata postać niosąca bukłak wina na plecach. Zwykle zauważalny jest również krótki ogon. Wolną rękę podnosi do góry, przypomina to w pewnym sensie *adlocutio*[1190]. Właściwie jest nagi, nie licząc obuwia sięgającego połowy łydki, które jest jego cechą charakterystyczną choć często trudną do dostrzeżenia. Zazwyczaj umieszczony jest na piedestale, co wskazuje że mamy do czynienia z posągiem, a nie bezpośrednią wizualizacją mitycznej postaci. Przygarbiony Sylen niosący bukłak wina i podnosząca jedną z rąk może przywieść na myśl osobę pijaną[1191]. Warto wobec tego zadać sobie pytanie w jaki sposób pijany Sylen stał się jednym z głównych symboli rzymskich kolonii.

Marsjasz pochodzący z Frygii, wg jednej z wersji miał być synem Dionizosa (Bachusa)[1192], w mitologii zapisał się jako wynalazca instrumentu muzycznego- aulosu[1193]. Zachwycony swoim odkryciem i muzyką jaka z niego płynie, zdecydował się wyzwać Apollona na pojedynek muzyczny. Stawką tego pojedynku miało być prawo do obejścia się z przegranym wedle swojej woli. Pierwsze starcie miało zakończyć się remisem, po czym Apollon zaproponował drugą rundę, w której mityczni artyści zagrają na odwróconych instrumentach. Bóg miał przewagę w tym względzie gdyż grał na symetrycznej lirze, zatem oszukany Marsjasz nie miał szans w tym starciu i ostatecznie przegrał. Sylena powieszono na sośnie i obdarto ze skóry. Po namyśle Apollo miał żałować tego czynu, więc później Marsjasz został rzecznym bożkiem[1194].

Mitologia, zatem nie rozwiązuje zagadki w jaki sposób Marsjasz stał się symbolem kolonii. W sztuce faktycznie, często był przywiązywany do drzewa z grymasem bólu na twarzy. Najbardziej znane takie przedstawienie pochodzi z *Palazzo dei Conservatori Romani*. Sylen pojawia się również w mennictwie rzymskim wraz instrumentem, który wynalazł, głównie w Apamei położonej w Frygii (nie rzymskiej kolonii- bityńskiej Apamei), gdzie jednocześnie pełni funkcję rzecznego bóstwa[1195]. Na monecie z czasów Hadriana Marsjasz przedstawiony jest wśród skał, w pozycji półleżącej, trzymając w ręce aulos, a pod nim przewrócona waza z której wylewa się woda[1196]. Zatem w niczym nie przypomina Marsjasza znanego z mennictwa kolonialnego. Źródeł tego, który nas

[1190] HOSKINS WALBANK 1989A: 81
[1191] KINDLER 1983: 65; KLIMOWSKY1898: 99
[1192] Serv. *Ad Aen* 3 20
[1193] Wg innej wersji Marsjasz znalazł instrument wyrzucony przez Atenę.
[1194] GRIMAL 1997: 221
[1195] KLIMOWSKY 1989: 89
[1196] RPC III 2586

interesuje w tym rozdziale szukać należy niebezpośrednio w mitologii, a raczej na Forum Romanum.

Rzeźba Marsjasza trafiła na główny plac Rzymu prawdopodobnie w pierwszej połowie II wieku przed Chr., być może sprowadzono ją ze wschodu, a konkretnie ze wspomnianej frygijskiej Apamei[1197]. Jednak dopiero w I w. statua znana odtąd jako Marsjasz z Forum Romanum została przedstawiona na emisji denarów L. Marcjusza Cenzorinusa[1198]. Na monecie z 82-81 roku przed Chr. przedstawiono przygarbionego Sylena z zarzuconym na plecy bukłakiem wina, który podtrzymuje lewą ręką, prawą zaś podnosi wysoko do gór. Poza charakterystycznymi butami oraz być może czapką frygijską jest nagi. Widoczny jest również krótki ogon. Zatem stwierdzić należy, że jest to przedstawienie nie tyle kanoniczne, co wyznaczające wspomniany w pierwszym akapicie kanon pochodzący od oryginalnego (acz niestety nie zachowanego) posągu Marsjasza z Forum Romanum. Wydaje się, że wizerunek Marsjasza został użyty na tej emisji w celach politycznej propagandy. L. Cenzorinus zaliczał się do popleczników Mariusza, reprezentując poglądy antyoligarchiczne, manifestujące się m.in. poprzez dążenie do nadania obywatelstwa italskim sprzymierzeńcom Rzymu[1199]. Mimo że bezpośredni związek między L. Cenzorinusem a Marsjaszem pozostaje nie do końca wyjaśniony (badacze zwykle wskazują związki *gens Marcia* oraz Marsjasza z wróżbami augurów[1200]), to przesłanie pochodzące z tej emisji wydaje się być niepodważalne i traktujące Marsjasza jako symbol wolności (*signum/ indicium libertatis)*[1201].

Do wyjaśnienia pozostaje wciąż sposób w jaki wynalazca aulosa stał się symbolem wolności. Również co do tego nie ma zgodności wśród badaczy. Główny zbieżny punkt to związek mitologiczny Marsjasza z Dionizosem (którego wg jednej z wersji miał być synem) i jego amalgamacji na pewnym etapie italskim *Libero Patre*[1202]. Ponadto umiejscowienie posągu Marsjasza na Forum Romanum, niedaleko urzędu pretora nie-Rzymian oraz podróżnych (*praetor peregrinus)* rozpatrującego m.in. sprawy sporne nie-Rzymian oraz mieszkańców kolonii rzymskich mogło symbolizować wolność i niezależność tychże[1203],

[1197] KLIMOWSKY 1989: 90
[1198] RRC 363
[1199] BASSO, BUONAPANE 2008: 146
[1200] SMALL 1982: 84-92; BASSO, BUONAPANE 2008: 146-147
[1201] Serwiusz w komentarzach do Appiana (App. 3 A 9), SMALL 1982: 77-83; KLIMOWSKY 1989: 93-94; BASSO, BUONAPANE 2008:146
[1202] KLIMOWSKY 1989: 93; HOSKINS WALBANK 1989A: 80; MILLAR 2002: 103; BASSO, BUONAPANE 2008: 145
[1203] KINDLER 1983: 65; KLIMOWSKY 1989: 94-95; HOSKINS WALBANK 1989A:80-81

bądź ostrzegać przed wdawaniem się w niepotrzebne sporu (vide konkurs z Apollem)[1204]. Poza tym skojarzenie fonetyczne Marsjasza z wojną domową (*bellum Marsicum*), w konsekwencji której przyznano obywatelstwo rzymskie całej wolnej ludności Italii zdaniem P. Basso również spowodować mogło nadanie Sylenowi nowego znaczenia na całym półwyspie, a w konsekwencji również w prowincjach[1205]. Ponadto sam gest podniesionej ręki mógłby wskazywać na chęć wyzwalania, bądź wieszczenia[1206]. Skoro jest tyle domysłów w jaki sposób Marsjasz stał się symbolem wolności, to skąd w ogóle pewność, że ostatecznie nim się stał. Bezpośredni dowód na to przeistoczenie pochodzi z IV wieku po Chr.. Serwiusz Gramatyk w komentarzu do Eneidy Wergiliusza zauważa, że na forach wolnych miastach umieszczano statuę Marsjasza na znak wolności[1207]. Niestety nie odkryto oryginalnej rzeźby z Forum Romanum, ale za to wizerunek Marsjasza znajduje się na jednym z paneli tzw. *Anaglypha Traiani,* na którym potwierdzone jest jego oryginalne umieszczenia na Forum Romanum[1208]. Ponadto rzeźba identyfikowana jako Marsjasz, bądź Pan pochodzi z hipodromu w Cezarei Nadmorskiej[1209]. Postać niestety pozbawiona jest ramion, ale najprawdopodobniej wspiera bukłak lewym ramieniem, a prawe unosi (wg innej interpretacji jest to Pan dźwigający tympanon). Za Marsjaszem ma przemawiać to, że jego wizerunek mógł pojawić się na monetach Cezarei (będącej kolonią) za Herenni Etruscylli[1210]. Bez wątpliwości można wobec tego przejść do analizy materiały numizmatycznego pochodzącego z rzymskich kolonii.

Do niedawno wydawało się, że Marsjasz w mennictwie kolonialnym pojawił się dopiero w II w. po Chr.[1211]. Natomiast w 2005 roku na jednej z aukcji pojawił się egzemplarz monety, na której rewersie przedstawiono postać przygarbioną lekko postać o charakterystycznych butach do połowy łydki, dźwigającą bukłak i uniesioną prawą dłonią (Il. 6.8)[1212]. Mimo, że owa postać jest wyjątkowo smukła to jednak najbliższa analogia do takiego wizerunku to naturalnie Marsjasz. Na awersie tejże monety przedstawiony jest cesarz Domicjan, a na rewersie oprócz satyra widnieje również legenda CIF ANN CXXXIIX. Pierwsze trzy litery to powtarzający się na monetach Synopy skrót *Colonia*

1204 KINDLER 1983: 65
1205 BASSO, BUONAPANE 2008: 147
1206 HOSKINS WALBANK 1989A:81; BUONAPANE 2008: 144
1207 Serv. *Ad Aen* 3 20
1208 SMALL 1982: 72-80; KLIMOWSKY 1989: 90-91, OSTROWSKI 1999: 336
1209 GERSHT 2018: 148-149
1210 MESHORER 1985: 21; 111 NO 30; L. Kadman orz Twórcy RPC IX milczą na temat tej monety.
1211 SMALL 1982: 82; BASSO, BUONAPANE 2018: 148
1212 RPC II 723A ; RIPPOLÉS, BURNETT ET AL. 2015: 203 (CGT Coll. (ex VCoins MNS ex CNG EA 126, 9 Nov. 2005, lot 165))

Iulia Felix[1213]. Z kolei pozostała część legendy to data, a skoro Synopę założono w 45(lub 47) roku przed Chr.[1214] to w tym przypadku mamy do czynienia z emisją roku 92/93 (90/91) po Chr.. Należy zatem stwierdzić, że jest to najstarsze przedstawienie Marsjasza w mennictwie kolonialnym. Domniemywać można, że wzorem dla niego była statua ustawiona najprawdopodobniej na forum w Synopie będąca kopią tej umieszczonej na Forum Romanum, a nie bezpośrednio z monet L. Cenzorinusa, które wybite zostały prawie 200 lat wcześniej. Ponadto ważne podkreślenia jest fakt, że nigdy później Synopa nie wybiła monet z przedstawieniem Marsjasza.

Za czasów Hadriana ten Sylen pojawił się na monetach Koryntu oraz Kremny. Pierwszy wspomniany ośrodek była absolutnie wyjątkową kolonią, która od początku swojego istnienia biła monety związane z lokalną tradycją[1215], próżno szukać wśród emisji ukazujących *sulcus primigenius* czy znaki legionowe. Wizerunek Marsjasza stanowi tu wyjątek. M. Hoskins Walbank łączy jego pojawienie się go za czasów Hadriana ze zwolnieniem z podatków ('ατελεια)[1216]. Jak już wspomniano rzeźba Marsjasza uważana była za symbol wolności miasta, a zwolnienie z obciążeń fiskalnych należy do przejawów takiej wolności. Zatem emisja wybita w latach 118-124 po Chr.[1217] wydaje się upamiętniać ten konkretny przywilej, tym bardziej że później wizerunek Marsjasza na monetach Koryntu więcej się nie pojawiał (Il. 3.10)[1218].

Inaczej sytuacja wygląda w Kremnie, która biła regularnie monety z wizerunkiem Marsjasza za Hadriana (Il. 8.16) [1219], Antonina Piusa [1220], Marka Aureliusza [1221], Septymiusza Sewera , Gety, Maksymina Traka[1222], Trajana Decjusza[1223], Aureliana[1224]. Warto zauważyć, że na późniejszych przedstawieniach Marsjasz ukazany jest frontalnie oraz zdecydowanie bardziej wyprostowany. Co więcej podpisany jest jako MARON, który w *dziejach Dionizosa* przedstawiony jest jako odrębna od Marsjasza postać ,należąca do orszaku Dionizjosa[1225]. Mimo to w ikonografii ukazywana jest w bardzo podobny sposób,

---

[1213] BARAT 2011:145
[1214] DOONAN 2004: 93 podaje datę 47 przed Chr.; GRANT 1946: 12; AMANDRY 1986: 74; BAIRAT 2011:145 podaje 45 r. przed Chr.
[1215] PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 65
[1216] HOSKINS WALBANK 1989A:82-87; HOSKINS WALBANK 2003: 342
[1217] RPC III 190
[1218] HOSKINS WALBANK 2003: 342
[1219] RPC III 2808
[1220] RPC IV.3 4031 tymcz
[1221] RPC IV.3 7797 tymcz
[1222] RPC VI 5931 tymcz.
[1223] RPC IX 977
[1224] SNG Von Aulock, *Pisidiens* 1736-1744
[1225] Nonnus, *Dionysiaca* 14. 99; 19. 303-327

bo również jako pijany Sylen z atrybutem w postaci bukłaku wina. Zdaniem W. Kubitschka Maron mógł stanowić lokalny ekwiwalent Marsjasza[1226]. A. Filges uważa, że połączono w tym przypadku rzeźbę symbolizującą Rzym czyli Marsjasza z Forum Romanum z lokalnym Maronem [1227]. Ponadto w innej pizydyjskiej kolonii- Olbasie odkryto inskrypcje poświęconą Maronowi (CIL III: 6888), której jednak związek z Marsjaszem z kolei J. Small odrzuca[1228]. Mimo to wydaje, się że byłaby to kolejna już amalgamacja Sylena, który od wynalazcy (znalazcy) aulosa ewoluował do symbolu *libertas,* by później przejąć również cechy lokalnego pijanego bożka. Być może fakt, że standardowo ukazanego Marsjasza w pewnym momencie zmienia frontalnie ukazany Maron było konsekwencją ustanowienia rzeźby tego drugiego na forum Kremny.

Za Antonina Piusa wizerunek Marsjasza pojawił się w kolejnej pizydyjskiej kolonii- Antiochii (Il. 7.8) [1229]. Ukazany jest w charakterystyczny sposób, więc przygarbiony z bukłakiem wina na plecach i uniesioną prawą ręką. Za Kommodusa pojawia się na serii monet w Aleksandrii Troadzkiej, gdzie umieszczono go na wysokim podium [1230] oraz w Ninicy[1231]. Ponadto z tej ostatniej pochodzi pseudoautonomiczna emisja, która łączy przedstawione na awersie Marsjasza (Il. 10.4) z wilczycą na rewersie (Il. 10.5)[1232], zatem manifestuje *Romanitas* w stopniu maksymalnym.

Szczyt popularności Marsjasza w mennictwie kolonialnym przypada na czasy Sewerów [1233]. Pierwszy przypadek okraszony podwójnym wizerunkiem Septymiusza Sewera oraz Julii Domny pochodzi z Laodicei Nadmorskiej [1234], która właśnie pod panowaniem tej pary otrzymała status kolonii[1235]. Marsjasz przedstawiony jest w sposób standardowy z wydatnym brzuchem oraz silnie zarysowanym, acz krótkim ogonem. Z kolei bardzo interesujący jest fakt, że monety z wizerunkiem Marsjasza pojawiły się z awersem poświęconym Julii Domnie z aż pięciu kolonii, oprócz wspomnianej Laodicei również Kremna, Tyr [1236], Apamea [1237] oraz Deultum [1238]. W tym ostatnim Marsjasz pojawił się po

[1226] KUBITSCHEK 1898: 199-200
[1227] FILGES 2015: 241
[1228] SMALL 1982: 138
[1229] RPC IV.3 7339 tymcz.
[1230] RPC IV.2 169-170 tymcz.
[1231] RPC IV. 3 10290 tymcz.
[1232] RPC IV.3 11762
[1233] BASSO, BUONAPANE 2018: 148
[1234] Mionnet V 771
[1235] MILLAR 2006: 192
[1236] BMC 369
[1237] BMC 31
[1238] Draganov 60

raz pierwszy w roku 212/213[1239], powracając później na monety trackiej kolonii aż po kres tamtejszego mennictwa pod panowaniem Filipa Araba[1240]. Rozbieżności w fizjonomii Marsjasza (na monecie Gordiana III zdaje się być wyjątkowo smukły (Il. 2.4)[1241]) oraz to, że nie został ukazany na podium nasunęły wątpliwości autorowi *The Coinage of Deultum* czy rzeźba Sylena faktycznie była umieszczona w tejże kolonii, i czy model umieszczony na monetach nie naśladował bezpośrednio Marsjasza z Forum Romanum[1242]. Natomiast w mennictwie III w. bardzo często te same motywy, rzeźby, czy budynki różnią się jakością wykonania, więc zdaniem autora niniejszej pracy na różnice w ukazaniu Marsjasza wpłynął raczej czynnik ludzki, czyli umiejętności rytownika, aniżeli to że kopiowano rzeźbę, której rzemieślnik wykonujący stempel mógł nigdy nie zobaczyć.

Bardzo ciekawe przedstawienie Marsjasza z czasów Julii Domny pochodzi Tyru. Zauważyć na nim możemy po raz pierwszy, że figurka Sylena jest jedynie dodatkiem do głównej sceny umieszczonej na monecie (Il. 12.12)[1243]. Na rewersie tej emisji ukazano postać Tyche/ Astarte koronowaną przez Wiktorię umieszczoną na kolumnie. Prawą dłoń trzyma na trofeum. Otoczna jest przez muszlę *murex,* będącą symbolem menniczym Tyru oraz wspomnianą figurkę Marsjasza na podium, sięgającą do kolan Astarte. Zasadnicza pozostaje kwestia jakie znaczenie pełni omawiany „bohater" w tej scenie. Akurat Tyr jest świetnym dowodem na to, że Marsjasz również symbolizował status kolonii. Wystarczy przypomnieć, że miasto to straciło ten status w pewnym momencie pod panowaniem Heliogabala[1244]. Jednak monety z motywem Tyche/ Astarte z trofeum oraz Wiktorią wciąż były bite z jedną znaczącą zmianą ikonograficzną. Marsjasz stracił miejsce u stóp Astarte na rzecz palmy daktylowej (Il. 12.13)[1245]. Następnie za Aleksandra gdy Tyr wrócił do łask, Marsjasz zastąpił ponownie palmę u boku Astarte[1246]. Zatem wraz ze stratą statusu kolonii, miasto straciło prawo do wykorzystywania wizerunku Marsjasza[1247].

Rzuca to również nowe światło na rywalizację fenickich miast, bo właśnie za Heliogabala Sydon otrzymał status kolonii[1248] i wybił z tej okazji kilka wyjątkowych emisji. Pierwszą wartą przytoczenia jest prawie identyczne przedstawienie Astarte koronowanej

---

[1239] Draganov 60
[1240] Draganov 751
[1241] RPC VII.2 48849 tymcz.
[1242] DRAGANOV 2007: 106
[1243] BMC 369
[1244] MILLAR 2006: 195-196; HIRT 2015: 196
[1245] BMC 396
[1246] BMC 419
[1247] KINDLER 1983: 66; KLIMOWSKY 1989: 99
[1248] MILLAR 2006: 213

przez figurkę Wiktorii. U stóp personifikacji miasta stoi ponownie Marsjasz[1249]. Jedyną różnicę stanowi zamiana trofeum na berło w formie krzyża po lewej stronie. Sydon wobec tego wykorzystał swoją uprzywilejowaną pozycje pod rządami Elagabala, by w pewien sposób upokorzyć lokalnego rywala[1250]. Na innej wersji cała ta scena jest wpisana w świątynię[1251]. Następnie Marsjasz pojawił się również na innej emisji z Sydonu, gdzie jego wizerunek „wrzucono" w sam środek naumachii. Figurka Sylena umieszczona jest na prawej galerze u stóp bóstwa wyposażonego w długie berło[1252]. Owe żeńskie bóstwo interpretowane jest jako Atena bądź co autorowi niniejszej pracy wydaje się bardziej prawdopodobne po zapoznaniu się z szczególnie egzemplarzami zebranymi w berlińskim *Münzkabinett*[1253], ukazano tu ponownie Astarte ze względu na jej podobieństwo do poprzedniej monety.

Na kolejnej emisji z Sydonu wizerunek Marsjasza umieszczono w bramie prowadzącej do sanktuarium Europy, gdzie małą statuę Sylena flankują dwie kobiece postacie, natomiast na szczycie bramy ukazano Europę porwaną przez Zeusa pod postacią byka (Il. 12.9)[1254]. Tak szerokie rozprzestrzenienie tej postaci w różnych kontekstach za pewne miało na celu wskazanie na świeżo uzyskany status miasta jako kolonii rzymskiej.

Również za czasów Elagabala w Berytusie pojawiła się bardzo ciekawa scena, której głównym elementem był posąg Sylena. Ukazano na niej tetrapylon prowadzący do forum, w prześwicie którego umieszczono Marsjasza na podium (Il. 11.3)[1255]. Na zwieńczeniu bramy ukazano postać na lwie/ panterze. Wydaje się, że to kolejny przykład ukazania nie tylko rzeczywiście istniejącego na forum w Berytusie posągu Marsjasza, ale również tetrapylonu, który istniał jeszcze w XI w.[1256]. Warto nadmienić, że z tego ośrodka pochodzą również pseudoautonomiczne emisje przedstawiające na awersie statuę Marsjasza z bukłakiem wina, a na rewersie dziób statku z inskrypcją BER wybite w III w. po Chr.[1257] Zresztą prawie identyczny jest wizerunek Marsjasza na pseudoautonomicznych monetach Heliopolis,[1258] które Z. Sawaya datuje na czas panowania Gety/ Karakalli[1259].

[1249] BMC 242
[1250] Hirt 2015: 197-199
[1251] Münzkabinett Berlin nr. Kat. 18242299
[1252] BMC CXII-CXIII
[1253] nr. Kat. 18242140, 18242142, 18242143
[1254] Rouvier 1550
[1255] Sawaya 98
[1256] Sawaya 2009: 265
[1257] Sawaya 46
[1258] Sawaya 16
[1259] Sawaya 2009: 233

Jak można zauważyć po powyższych opisach, to właśnie za czasów Heliogabala wizerunek Sylena z bukłakiem pojawiał się nader często, bo oprócz Tyru (nim stracił status kolonii), Sydonu i Berytusu, Marsjasz ukazał się również na monetach Aleksandrii Troas[1260], Laodicei Nadmorskiej[1261], Cezarei libańskiej[1262] oraz Ptolemais[1263]. Generalnie w większości tych przypadków Marsjasz jest ukazany w uniwersalnym stylu. Wyjątek wśród tych monet stanowi emisja z Laodicei, na które skierowany w lewo Marsjasz jest zestawiony z wizerunkiem siedzącej na kamieniach Astarte[1264]. Zauważyć zatem należy, że w czasach Heliogabala postać Marsjasza zaczęto ukazywać wraz z Tyche/Astarte, rzeczywiście istniejącą architekturą, a nawet w scenach batalistycznych (Naumachia z Sydonu (Il. 12.7)[1265]).

Wizerunek Marsjasza trafił również na kommemoratywne medaliony wybite za Aleksandra Sewera w Mallus[1266]. Scena zadziwia bogactwem postaci oraz symboliki. Cesarz przedstawiony z parą wołów (wariacja typu fundacyjnego) przekazuje figurkę Marsjasza Tyche. Jednocześnie jest koronowany przez Amfilochusa, czyli mitycznego założyciela Mallus. Zatem cesarz symbolicznie nadaje status kolonii Mallus, co jednocześnie docenia lokalny heros Amfilochus wieńcząc skroń cesarza[1267]. Marsjasz towarzyszy również scenie, w której mityczny założyciel zakłada wieniec tym razem na głowie Tyche.[1268]

Za panowania cesarza Aleksandra Marsjasz pojawia się również na monetach: Aleksandrii Troadzkiej [1269], Ninicy [1270], Deultum [1271], Bostry [1272], Sydonu [1273] oraz Tyru[1274]. Na uwagę zasługują szczególnie emisje z Ninicy, na których Marsjasz jest budowy daleko bardziej atletycznej i ukazany jest frontalnie co przyciąga bardziej na myśl wizerunek Marona/Marsjasza z Kremny, aniżeli standardowy schemat.

[1260] RPC VI 3966 tymcz
[1261] BMC 110
[1262] Rouvier 736
[1263] Kadman 163
[1264] BMC 110
[1265] Rouvier 1542
[1266] RPC VI 7157 tymcz.
[1267] JELLONEK 2018B: 33-44
[1268] RPC VI 7159 tymcz.; Rozdział 6.1
[1269] RPC VI 4024 tymcz
[1270] RPC VI 6914-6915 tymcz
[1271] Draganov 75
[1272] Spijkerman 49
[1273] Münzkabinett Berlin nr. Kat. 18242270
[1274] BMC 419

Po śmierci ostatniego z Sewerów pojawiały się pojedyncze emisje w pięciu nowych ośrodkach: Damaszek[1275] oraz Neapolis (Il. 14.5)[1276] za Filipa Araba, Tesalonika[1277] za Trajana Decjusza, Parium [1278] za Waleriana oraz Ikonium [1279] za Galiena. Do najciekawszych przedstawień z tego okresu należą ewidentnie monety z Damaszku. Marsjasz pojawia się tam w kilku kontekstach: z cyprysem[1280] , popiersiem Tyche[1281] oraz sam[1282] . Ponadto umieszczony został w najciekawszej, bo wielofiguralnej scenie[1283], gdzie ukazano siedzącą postać Tyche na kamieniach, trzymającą róg obfitości. Po lewej stronie przedstawiono w standardowy sposób Marsjasza. Na dolnym planie natomiast cztery kolejne Tychai, które również znalazły się na monetach m.in. Filipa Araba[1284] ze znaną już sceną Astarte z trofeum i Marsjaszem z Tyru. Inne interesujące przedstawienie z Damaszku pochodzi z monety Otacylli Sewery[1285], na którym rewersie przedstawiono rzeczne bóstwo w grocie, a na drugim planie świątynie o czterech kolumnach wewnątrz której ukazano Marsjasza[1286].

W Neapolis za Filipa Araba wybito różnorodne emisje celebrujące tysiąclecie Rzymu oraz nowe tytuły otrzymane przez miasto tj. neokorat, status kolonii oraz *ius Italicum*[1287]. Jedna z nich zawierała właśnie Marsjasza zestawionego z symbolem miasta czyli górą Gerizim wspieraną przez orła (Il. 14.5)[1288]. Na innej Sylen otoczony jest dwoma stojącymi Tychai[1289].

Wspomniano już, o zestawieniu koronowanej Tyche/ Astarte z Marsjaszem na monetach rywalizujących miast Sydonu i Tyru. Za czasów Filipa podobne przedstawienie pojawia się na monetach Ptolemais (Il. 13.16)[1290]. Tutaj Tyche ukazana jest wraz ze sterem i rogiem obfitości, a w polu widoczny jest kaduceusz oraz wiązka piorunów.

1275 RPC VIII 26615,26675, 26801, 26818, 26824, 26825, 26851 tymcz.
1276 RPC VIII 2359, 2368, 2386, 2275, 2395, 2447, tymcz.
1277 RPC IX 146
1278 Mionnet sup. V 782; FILGES 2015: 64
1279 SNG Von Aulock, *Lykaoniens* 479; FILGES 2015: 77
1280 RPC VIII 26615 tymcz.
1281 RPC VIII 26825 tymcz.
1282 RPC VIII 26851 tymcz.
1283 RPC VIII 26818 tymcz.
1284 RPC VIII 27530 tymcz.
1285 RPC VIII 15976 tymcz.
1286 BASSO, BUONAPANE 2018: 149
1287 SANDBERG 2019: 147
1288 RPC VI 2359 tymcz.
1289 RPC VI 2451 tymcz.
1290 RPC VIII 26665 tymcz.

W obliczu zagrożenia gockiego za Trajana Decjusza Tesalonika otrzymała również status kolonii, metropolii oraz czwarty neokorat[1291]. Te zaszczyty uświetnione zostały bogatymi emisjami monet. Po raz kolejny figurkę Marsjasza zestawiono z Tyche[1292]. Jednak tym razem personifikacja miasta oprócz Sylena dzierży również figurkę Janusa. Marsjasz umieszczony został również nam monecie poświęconej bóstwu o dwóch licach (Il. 5.15)[1293].

Również w Bostrze za Trajana Decjusza zestawiono małą figurkę Marsjasza z Tyche[1294]. A. Kindler zauważa, że różnica wzrostu między Marsjaszem, a personifikacją Bostry może wskazywać na rzeczywistą wielkość statuy Sylena, która była niewielkich rozmiarów[1295].

Wreszcie za Waleriana w Parium[1296] oraz Galiena w Ikonium Ikonium[1297] pojawiły się dwa ostatnie przedstawienia Marsjasza w koloniach, które dotąd Sylena nie umieszczały na swoich monetach, mimo długiej tradycji bicia monet kolonialnych. Oba przykłady ukazują Marsjasza w standardowym układzie, czyli pochylonego z bukłakiem wina i uniesioną ręką.

Przechodząc do przykładów wątpliwych, wydaje się, że postać Marsjasza ukazano również wraz z Tyche na emisjach monet z Carrhae za Gordiana III (Il. 16.2)[1298], gdzie męska postać na postumencie trzyma bukłak wina/ lub wody. Wątpliwości rodzą się z powodu tego, że na żadnym z zachowanych egzemplarzy postać nie podnosi ręki, co dopuszcza też identyfikację z wodnikiem (*aquarius)* jako prawdopodobną[1299]. Tym bardziej, że podobne niezidentyfikowane figury pojawiają się na monetach dwóch innych mezopotamskich kolonii w Rezainie oraz Edessie (Il. 16.3) [1300].

Zatem stwierdzić możemy, że motyw „Marsjasza z Forum" rozprzestrzenił się wśród kolonii już II wieku po Chr, a apogeum popularności ten typ „przeżywał" w czasach Elagabala i Aleksandra Sewera, kiedy po siedem różnych kolonii wypuściło takie emisje. W większości przypadków stanowił główny temat rewersów. Natomiast szczególnie w mennicach Lewantu (Berytus, Tyr, Sydon, Laodicea Nadmorska, Ptolemais, Damaszek,

---

[1291] BURRELL 2004: 199-200
[1292] RPC IX 146
[1293] RPC IX 141
[1294] RPC IX 2217, 2219
[1295] KINDLER 1983:67
[1296] Mionnet sup. V 782
[1297] SNG Von Aulock, *Lykaoniens* 479
[1298] BMC 54-57
[1299] BMC *Arabia: XCIII-XCIV*
[1300] CASTELIN 1946: 63-64

Bostra, Neapolis), Tesaloniki oraz Mallus figurka Marsjasza była czasem ukazywana jako dodatkowy symbol przy bardziej rozbudowanych scenach. Najczęściej statua Sylena grała rolę atrybutu Tyche (Bostra, Tesalonika, Damaszek (Il. 15.6), Sydon, Tyr). Z kolei na medalionach z Mallus personifikacja miasta, figurkę Marsjasza otrzymywała z rąk cesarza. We wszystkich tych przypadkach „Marsjasz z Forum" wskazuje na status kolonii dzierżony przez dane miasto. W Berytusie oraz Tyrze ukazano Marsjasza wewnątrz bramy, co pokazuje że kopie „Marsjasza z Forum" rzeczywiście ustawiano na lokalnych „rynkach" co zresztą znajduje potwierdzenie u Serwiusza[1301].

Mimo że Marsjasz podobnie jak dwa pozostałe motywy kolonialne pojawiał się głównie w koloniach to znane są również wyjątki. Przy czym nie należy odwoływać się w tym miejscu ponownie do Apamei z Frygii, gdzie Marsjasz ukazany jest grając na aulosie[1302] lub siedząc na skałach[1303], a do schematu „Marsjasza z Forum". Ten pojawił się kilkukrotnie na monetach trackiej Coeli (po raz pierwszy za Antonina Piusa[1304]). Mimo, że Coela nie była nigdy rzymską kolonią, to jednak dzierżyła status municypium od czasów Hadriana[1305]. Dlatego też starano się wcześniej zinterpretować pomnik Marsjasza jako symbol *ius italicum*[1306]. Co jednak nie wydaje się być prawdą, gdyż nawet nie wszystkie kolonie wykorzystujące typ Marsjasza ten przywilej posiadały[1307]. Niemniej jednak z całą pewnością pozostawał symbolem wolności (*signum Libertatis)*[1308].

Podsumowując, kopia raczej niewielkich rozmiarów statuy „Marsjasza z Forum" niewątpliwie była umieszczana na forach rzymskich kolonii od II w. po Chr. (choć pierwsza znana emisja z Synopy pochodzi z lat 90 I w.). Dowody numizmatyczne wskazują przede wszystkim na obszary Azji Mniejszej oraz Lewantu. Z kolei materiał epigraficzny potwierdza występowanie Marsjasza również na forach Afryki (np. Thamagudi)[1309], brakuje jednak dowodów na obecność Sylena w zachodniej i północnej części imperium[1310]. Poza tym wśród samych wschodnich kolonii zauważyć można dwie grupy geograficzne. Do pierwszej należą mennice Azji Mniejszej, gdzie zwykle Marsjasz stanowi główny temat rewersu. Do drugiej mennice Lewantu (być może również Mezopotamii), gdzie Sylen

[1301] Servius, *Ad Aen* 3.20
[1302] RPC I 3126
[1303] RPC VI 5692 tymcz.
[1304] RPC IV.2 9608 tymcz.
[1305] Boatwright 2000:40
[1306] Paoli 1938: 96-130; Klimowsky 1989: 98-99
[1307] Kindler 1983: 66
[1308] Katsari, Mitchell 2008: 231; Basso, Buonapane 2018: 151-152
[1309] Reid 1913: 285-286
[1310] Small 1982: 82-83

często towarzyszy Tyche. Monety zawierające przedstawienie Marsjasza wskazywały przede wszystkim na status kolonii oraz prawdopodobną wolność fiskalną. Co do tej ostatniej szczególnie emisja z Koryntu jest tu znacząca. Zaś o statusie kolonii świadczy dobitnie mennictwo Tyru, kiedy ten stracił status kolonii i przestał wykorzystywać figurę Marsjasza. Znamienne jest również samo pochodzenie Sylena, który jak podkreślano wywodził się z Frygii, by po wiekach stać się symbolem *Romanitas,* łącząc podobnie jak kolonie wschodnie i rzymskie tradycje.

5. Motywy Rzymskie

Obok trzech typów kolonialnych, które niewątpliwie są pochodzenia rzymskiego, pojawiały się również inne, których występowanie nie ograniczało się przede wszystkim do kolonii. Dlatego stanowią oddzielną kategorię. Wśród nich najczęściej pojawiała się *Lupa Romana* (20/67*),*[1311] która wskazywała na związki kolonii z Rzymem, na podobiznę którego zostały powołane do życia. Zatem narodziny stolicy były również mitem założycielskim jej „córek" wysłanych do odległych regionów imperium. Podobnie sytuacja ma się z mniej popularnym motywem uciekającego z płonącej Troi Eneasza (7/67)[1312]. On również mimo, że pojawiał się w innych miastach to również świadczył o lojalności względem jego potomków, czyli cesarzy rzymskich. Oba te tematy z uwagi na przesłanie jakie chciano za ich pośrednictwem przekazać odbiorcom tj. mieszkańcom kolonii związane z tożsamością kulturową zostaną omówione w dwóch kolejnych rozdziałach.

Motywy pochodzenia rzymskiego dominują przede wszystkim na zachodzie. Oprócz wspomnianych wcześniej typu fundacyjnego oraz symboli militarnych pojawiają się również inne typy związane z rzymską kulturą. W Acci (Il. 1.7), Patricii, Kartago Nova oraz Cezaraugúscie pojawia się zestawy akcesoriów kapłańskich w różnych konfiguracjach (*apex, simpulum, lituus, patera, aspergillum)* [1313]. Również popularny na Półwyspie Iberyjskim motyw byka (Kartago Nova, Lepida-Celsa, Tarraco, Cezaraugusta) może być również powiązany z aspektami religijnymi[1314]. Świadczy to o dominującym pierwiastku *Romanitas* w koloniach położonych na Półwyspie Iberyjskim[1315].

Spośród pozostałych motywów pochodzenia rzymskiego na pewno warto wspomnieć o wizerunkach członków panującej dynastii. W wielu przypadkach po prostu je kopiowano z imperialnych monet. Dobrym przykładem jest popularny wizerunek siedzącej na tronie Liwii z czasów Tyberiusza, który uwieczniono na emisjach z ośmiu

[1311] Deultum, Korynt; Patras; Apamea; Synopa; Parium, Antiochia Pizydyjska, Lystra, Ikonium, Kremna, Germa, Aleksandria Troadzka, Ninica, Mallus, Laodicea,Tyr, Neapolis, Aelia Kapitolina, Damaszek,
[1312] Korynt, Patras, Buthrotum ?, Apamea, Parium, Berytus, Tyr,
[1313] RIPOLLES 2005: 91
[1314] HURTADO-MULLOR 2013: 130-132
[1315] RIPOLLES 2005:90

kolonii (Il. 2.13-14)[1316]. Ich wzorcem były imperialne denary[1317] oraz aureusy[1318] Szczególnie w czasach dynastii julijsko-klaudyjskiej chętnie prezentowano całą gamę jej członków. Znamienne jest to, że obok tych promowanych w mennictwie imperialnym (Gajusz i Lucjusz Cezarowie, Germanik, Agrypina Starsza, siostry i bracia Kaliguli itp.) pojawiają się również przedstawiciele panującego rodu, których wizerunki znane są z rzeźb, gemm, bądź wyłącznie z monet prowincjonalnych. Do nich należy portret Agrypy Postumusa z Koryntu[1319] oraz Apamei[1320], Brytanika z Synopy[1321], czy Klaudii Oktawii również z Synopy[1322], tudzież trójka dzieci Klaudiusza czyli wspomniani Brytanik, Klaudia Oktawia, ale również Klaudia Antonia, których umieszczono razem na emisji z Patras (Il. 4.2)[1323]. Zatem prezentacja członków dynastii wykraczała poza ramy wykorzystywane w mennictwie imperialnym. Kolonie za pomocą wizerunków reprezentantów panującego rodu przybliżały ich swoim mieszkańcom, więc odbiorcom monet oraz manifestowały lojalność względem władcy i jego rodziny wyprzedzając nawet imperialne mennictwo.

Rzym uzyskał swoją potęgę dzięki zwycięstwom militarnym, dlatego tak dużo miejsca w ikonografii imperialnej poświęcono boskiej personifikacji zwycięstwa, czyli Wiktorii[1324]. Stała się ona bardzo popularna za panowania Augusta kiedy to przedstawiano ją w kilku wersjach[1325]. Wśród nich najpopularniejszym motywem w mennictwie kolonialnym jest Wiktoria niosąca wieniec i gałązkę palmową (17/67) (Filippi- Il. 5.7)[1326]. Pojawia się na monetach już od czasów Augusta[1327], a jej obecność na monetach jest odnotowywana przez cały okres jego funkcjonowania aż do schyłku za Galiena, kiedy to pojawia się jeszcze w Filippi (Il. 6.14)[1328] oraz w Tyrze[1329]. Pierwowzorem dla nich mogła być Wiktoria na globie ukazana na denarach Oktawiana, dzierżąca właśnie gałązkę palmową oraz wieniec[1330], która z kolei mogła być wzorowana na złotej rzeźbie Wiktorii

---

1316 Emerita- RPC I 39, Cezaraugusta-RPC I 341, Kartagina RPC I 755 (Il. 2.13), Pia Paterna- RPC I 769 (Il. 2.14), Knossos- RPC I 986, Korynt- RPC I 1149-1150, Dium- RPC I 1506, Synopa- RPC I 2126.
1317 RIC^2 26;28,30
1318 RIC^2 25,27, 29
1319 RPC I 1141
1320 RPC I 2011
1321 RPC I 2135
1322 RPC I 2139
1323 RPC I 1255
1324 MANDERS 2012:78-79
1325 BELLINGER, BERLINCOURT 1962: 52-53
1326 Viminacium, Deultum,Knossos, Korynt, Dyme, Buthrotum, Filippi, Tesalonika, Apamea, Antiochia Pizydyjska, Kremna, Berytus, Heliopolis, Tyr, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Aelia Kapitolina,
1327 Dyme- RPC I 1287
1328 AMANDRY 2015: 504
1329 BMC 484
1330 RIC^2 254

zabranej przez Rzymian z Tarentu, ustawionej następnie przy kurii Julijskiej[1331]. Wizerunki Wiktorii na monetach kolonialnych mogły świętować konkretne zwycięstwa, m.in. wspomniana emisja z Dyme przedstawiająca Wiktorię na prorze jest pochodną denara Oktawiana[1332], więc również mogła nawiązywać do zwycięstwa aktyjskiego. Monety kolonialne, podobnie zresztą jak imperialne niekoniecznie musiały być reminiscencją konkretnego zwycięstwa, a raczej manifestować militarną potęgę Imperium.[1333]

5.1 Lupa Romana

Mit o wilczycy karmiącej bliźnięta stanowi główny mit fundacyjny Rzymu. Wedle najpopularniejszej wersji bliźnięta miały być dziećmi Marsa oraz Rei. Tę ostatnia, jej wuj Amuliusz- król miasta Alba Longa, miał uwięzić a jej dzieci nakazać wyrzucić do Tybru. Romulus i Remus mieli zostać umieszczeni w koszu, który jednak utknął gdzieś przy brzegu pod drzewem figowym (*ficus ruminalis)*. Tam wilczyca, która jest zwierzęciem przynależnym Marsowi miała znaleźć i wykarmić bliźnięta, zanim odkrył je pasterz Faustulus i powierzył je na wychowanie własnej żonie.[1334]

W ten sposób wilczyca z bliźniętami stała się symbolem Rzymu, którym pozostaje od prawie trzech tysiącleci. Obok źródeł pisanych mit ten przedstawiano bardzo często w ikonografii, o czym świadczą zachowane mozaiki, płaskorzeźby, gemmy oraz monety. Wilczyca pozostaje po dziś dzień symbolem Rzymu, o czym świadczy herb klubu piłkarskiego AS Romy, na którym widnieje *Lupa Capitolina.*

Warto zatem w tym miejscu pochylić się nad tą jedą z najbardziej znanych brązowych rzeźb, kojarzonych ze starożytności. Jej losy wszakże pozostają tajemnicze. O rzeźbie wilczycy oraz bliźniąt w Rzymie wspomina Tytus Liwiusz, zaznaczając że wystawiono taką w okolicy *ficus ruminalis* za sprawą edylów Gnejusza i Kwintusa Ogulniuszy[1335]. Z kolei Cyceron przywołuje burze w trakcie której piorun miał uderzyć w pozłacaną rzeźbę przedstawiającą wilczycę karmiącą Romulusa na Kapitolu[1336]. Stąd wydawało się właśnie, że brązowa *Lupa Capitolina* to wspomniana starożytna rzeźba

[1331] BELLINGER, BERLINCOURT 1962:53-54; ZANKER 1999: 86
[1332] RIC^2 264
[1333] MANDERS 2012: 79
[1334] Liv. 1.4; Ov. *Fast.* 2.381-425
[1335] Liv. 10.23
[1336] Cic. *Catil.* 3.8

stanowiąca inspirację dla niezliczonych naśladownictw. Niestety ta romantyczna wizja zdaje się nie prawdziwa, a sama słynna rzeźba stanowi najprawdopodobniej również kopię. Obrazoburczą pracę *La Lupa Capitolina: un bronzo medievale* w 2007 opublikowała M. Carruba, w której udowadnia, że mamy do czynienia ze średniowiecznym naśladownictwem, a nie z rzeźbą pochodzącą z czasów etruskich[1337]. W konsekwencji powstała praca *La Lupa Capitolina; Nuove Perspettive di studio*, w której eksperci z wielu dziedzin nauki sprzeczali się co do średniowiecznego bądź etruskiego pochodzenia rzeźby[1338]. Wreszcie kolejna zbiorowa praca *Die Römische Wölfin/ The Lupa Romana*[1339] wsparła teorię o średniowiecznym pochodzeniu rzeźby, padło tam domniemanie jakoby powstała na zamówienie jednego ze szlacheckich rodów Toskanii[1340]. Ponadto starano się ustalić losy oryginalnej wilczycy kończące się na hipodromie w Konstantynopolu[1341]. Tak czy inaczej motyw wilczycy z parą bliźniąt stał się ikoną już w starożytności.

Lupa Romana pojawiła się po razie pierwszy w mennictwie rzymskim już w pierwszej połowie III w. przed Chr. Na didrachmie ukazano dwie ekwilibrystycznie wygięte postacie bliźniąt, nad którymi czuwa, przyglądając im się wilczyca[1342]. Pojawiała się później również na monetach brązowych[1343], a następnie na denarach w 137 r. przed Chr. [1344]. Układ bliźniąt jest lekko uproszczony, natomiast w tle ukazano drzewo (*ficus ruminalis)* oraz pasterza. Rewersowi towarzyszy legenda FOSTVLVS SEX POM oraz w odcinku ROMA. Zdaniem A. Kluczek *Fostulus* nie odwołuje się do przydomku Sekstusa Pompejusza, odpowiedzialnego za tę emisję, a do Faustulusa (przedstawionego na monecie jako pasterza), który znalazł bliźnięta, a następnie je wychował[1345]. Podobny układ pojawił się później w czasach Augusta na reliefie w Ołtarzu Pokoju (*Ara Pacis Augustae)*[1346]. Wówczas jeszcze wizerunek wilczycy nie przebił się do mennictwa imperialnego. Wszak pojawia się już wtedy w mennictwie prowincjonalnym. W municypium Italica[1347] ukazano wilczycę karmiąca bliźnięta, natomiast samą wilczycę w Illerdzie[1348], oraz co szczególnie

---

[1337] CARRUBA 2007
[1338] BARTOLONI 2008
[1339] ALFÖLDI, FORMIGLI, FRIED 2011
[1340] FRIED 2011: 139-161
[1341] ALFÖLDI 2011: 77-104
[1342] RRC 20/1
[1343] RRC 183/1; 39/3
[1344] RRC 235/1a
[1345] KLUCZEK 2019: 92-93
[1346] ZANKER 1999: 208
[1347] RPC I 62
[1348] RPC I 259-260

interesujące z punktu widzenia niniejszej pracy, w Apamei (Il. 6.2)[1349]. Motyw ten pojawia się później na kommemoratywnych monetach poświęconych założycielowi kolonii- Juliuszowi Cezarowi [1350], oraz na regularnych emisjach Antonina Piusa [1351], M. Aureliusza[1352], Karakalli[1353], Gety[1354], Heliogabala [1355] oraz Maksymina[1356]. Poprzez tę najwcześniejszą emisją z czasów Augusta oraz te poświęcone boskiemu Cezarowi nawiązywano do założenia miasta, jego oczywistych związków z Rzymem oraz rodowodu kolonistów wywodzących się z Italii[1357]. Powtarzanie tego motywu było wyjątkowe w przypadku Apamei, która chętnie przyjmowała nowe tematy ikonograficzne w swoim mennictwie. Bityńska kolonia zatem mocno podkreślała swoje powiązania z Rzymem.

Lupa Romana w mennictwie imperialnym pojawiła się dopiero pod panowaniem Wespazjana [1358]. Jednak wśród pozostałych kolonii pojawił się dopiero w czasach Antoninów. Po raz pierwszy w Synopie pod panowaniem Hadriana[1359] , która jest zapewne pochodną emisji imperialnych[1360]. Podobnie emisje wybite za Antonina Piusa [1361], mogły pobudzić mennice w Koryncie[1362], Antiochii Pizydyjskiej (Il. 7.6)[1363], Lystrze (Il. 8.2)[1364] i Aelii Kapitolinie[1365]. Za Marka Aureliusza przedstawiono na asach wilczycę karmiącą bliźnięta w grocie[1366], motyw użyty wcześniej za Antonina[1367] . Mimo, że na monetach kolonialnych nie wybrano akurat tej kompozycji to jednak za rządów Marka Aureliusza oraz jego syna kolejne ośrodki zdecydowały się na motyw wilczycy: Patras[1368], Parium[1369], Aleksandria[1370], Germa[1371] , Ninica (Il. 10.3)[1372]. Następnie mimo, że przez następne 50 lat,

---

1349 RPC I 2009
1350 RPC II 619B; RPC IV.1 4178 tymcz.
1351 RPC IV.1 4721 tymcz.
1352 RPC IV.1 4727
1353 Waddington 80
1354 Waddinton 87
1355 RPC VI 10916 tymcz.
1356 RPC VI 3006 tymcz.
1357 FILGES 2015: 69
1358 RIC 962
1359 RPC III 1228
1360 np. RIC 192, 193
1361 RIC 95, 603, 648, 734
1362 RPC IV.1 9473 tymcz.
1363 RPC IV.3 3971 tymcz.
1364 RPC IV.3, 7265 tymcz.
1365 RPC IV.3 3612 tymcz.
1366 RIC 1247
1367 RIC 95
1368 RPC IV. 1 4616 tymcz.
1369 RPC IV.2 737 tymcz.
1370 np. RPC IV.2 166 tymcz.
1371 RPC IV.2 7272 tymcz.
1372 RPC IV.3 9554 tymcz.

aż do czasów Filipa Araba nie używano motywu *Lupa Romana* w mennictwie imperialnym[1373], to jednak wciąż pojawiał się na monetach kolonii. Wśród nowych ośrodków, które zdecydowały się ukazać wilczycę z bliźniętami dołączyły Deultum (Il. 2.6)[1374] i Laodicea[1375] za Karakalli, Mallus za Aleksandra Sewera[1376], Ikonium za Gordiana III (Il. 8.11)[1377]. W związku z powrotem tego tematu na monety imperialne za Filipa[1378], również dwie założone przezeń kolonie, czyli Neapolis[1379], Damaszek (Il. 15.5)[1380] a ponadto także Tyr (Il. 13.6)[1381] umieściły wilczycę karmiącą Romulusa i Remusa na swoich monetach. Wreszcie ostatnią kolonią która dołączyła do grona prezentujących na swoich monetach ten motyw została Kremna za Trajana Decjusza[1382]. Dodać należy, że generalnie kolonie powtarzały ten typ ikonograficzny w mennictwie. Właściwie spośród mennic bijących monety w miarę regularnie, to jedynie Korynt poprzestał na jedynej emisji z czasów Antonina Piusa.[1383] Poza tym należy stwierdzić, że motyw wilczycy w mennictwie kolonialnym był szczególnie popularny w II oraz III w. po Chr.[1384]. Natomiast w odróżnieniu od typu fundacyjnego, Marsjasza czy symboli militarnych nie był zarezerwowany dla mennic kolonialnych, ale również wcale często był używany przez inne miasta chcące podkreślić swoje związki z Rzymem.[1385]

Wzór ikonograficzny właściwie nie ulegał zmianom i podążał za wzorcami wyznaczonymi w mennictwie imperialnym.[1386] Zazwyczaj stanowi główny motyw rewersu.[1387] Rzadko zdarzało się by umieszczono dodatkowe elementy. Najczęstszym było naturalnie drzewo stanowiące element tła, które pojawia się w Antiochii[1388], Ninicy[1389],

---

1373 KLUCZEK 2019: 89
1374 Draganov 62; RPC VII.2 48469 tymcz.
1375 Meyer 138
1376 SNG Levante 1289
1377 RPC VII.2 2376, 68308 tymcz.
1378 np. RIC 15
1379 RPC VIII 2337 tymcz.
1380 RPC VIII 69783 tymcz.
1381 RPC VIII 26725 tymcz.
1382 RPC IX 971; 974
1383 RPC IV.1 9473 tymcz.
1384 DĄBROWA 2004A: 481
1385 Aleksandria- RPC IV.4 14280 tymcz; Filipopolis- RPC IV.1 7475; Nicopolis nad Istrum- RPC IV.1 4721 tymcz.; Nicomedia- RPC IV.1 6112 tymcz.; Filadelfia- RPC IX 721B; Efez- RPC IX 663; Kyzikos- RPC IV.2 9164 tymcz. Ilium- RPC IV.2 90 tymcz.; Ankyra RPC IV.3 10469 tymcz.; Hierapolis- RPC VI 5452 tymcz.; Anazarbus- RPC VI 7287 tymcz.;
1386 RISSANEN 2014: 337-338
1387 Wątpliwa wilczyca pojawia się na monecie z Neapolis RPC IX 2171 gdzie zestawiona miałaby zostać z dwoma klatkami, Tyche oraz Górą Gerizim: BELAYCHE 2009: 172; ROZDZIAŁ 6.2
1388 RPC VI 6579 tymcz.
1389 RPC VI 6909 tymcz.

Ikonium[1390], Parium [1391]. W tym ostatnim przypadku ukazano nawet ptaka, który może być interpretowany jako dzięcioł[1392], który wedle Owidiusza również brał udział w odżywianiu Remusa i Romulusa[1393].

Na monetach z Neapolis *Lupa Romana* została zestawiona z symbolem miasta, a więc górą Gerizim[1394]. Wzgórze przedstawiono w górnym pasie kompozycji, tworząc niejako tło dla rzymskiego mitu. Zdaniem L. Sandberg była to jedna z emisji Neapolis mających upamiętnić tysiąclecie Rzymu oraz nowy status miasta (*colonia* oraz *neokorate).*[1395]

Nie stanowi tajemnicy fakt, że ponowne wykorzystanie motywu wilczycy karmiącej przyszłych założycieli Rzymu było ściśle związane z celebrowaniem millenium Rzymu[1396]. Zatem po części również w drugiej kolonii założonej przez Filipa, czyli w Damaszku taka emisja również mogła upamiętnić to wydarzenie. Jednak w jej przypadku obok wilczycy oraz bliźniąt pojawia się jeszcze *vexillum* podpisane LEG VI FER (Il. 15.5)[1397]. Prawie identyczne przedstawienie pochodzi z tego czasu z Tyru (Il. 13.16)[1398]. Przy okazji omawiania znaków legionowych wspomniano, że symbolem *legio VI Ferrata* była właśnie wilczyca[1399]. Zatem *lupa Romana* pełniła tu kilka funkcji. Nawiązywała do obchodów tysiąclecia Rzymu, przywoływała związek kolonii ze stolicą, na której obraz zostały założone (parafrazując frazę Gelliusza),[1400] oraz podkreślając rodowód kolonistów wywodzących się z *VI Ferrata*, którzy zdaniem E. Dąbrowy rzeczywiście osiedli w Tyrze i Damaszku.[1401]

W Aelii Kapitolinie w sposób jednoznaczny podkreślano odmienność od lokalnej kultury. Powoływano się wyłącznie na rzymskie mity fundacyjne wśród których kluczową rolę grała wilczyca, to też często przedstawiano ją w lokalnym mennictwie.[1402] Wilczyca

---

1390 SNG Cop. 6
1391 SNG Von Aulock 1331
1392 FILGES 2015: 236
1393 Ov. *Fast. 3.20-43*
1394 RPC VIII 2337 tymcz.
1395 SANDBERG 2019: 146-147
1396 KLUCZEK 2019:231
1397 np. RPC VIII 69874 tymcz.
1398 RPC VIII 26725 tymcz.
1399 RISSANEN 2014: 338; D'AMATO 2018: 27
1400(…)*cuius istae coloniae quasi effigies parvae simulacraque esse quaedam videntur(...)*Gellius, *NA* 16.13.9
1401 POLLARD 2000: 63; DĄBROWA 2004C: 219-220; DĄBROWA 2005: 40
1402 BELAYCHE 2009:179-174

ukazywana była jako główny temat, ale również w zestawieniu z parą Dioskurów,[1403] lub w czasach późniejszych wraz z legionowym orłem[1404]. Zatem *Lupa Romana* nie miała jedynie wskazywać na rzymskie pochodzenie miasta, ale również przypominać autochtonom potęgę rzymskiego oręża oraz konsekwencje nieposłuszeństwa[1405].

W niektórych przypadkach w nowo założonych koloniach lokalne motywy ustępowały tym rzymskim. Zauważył to K. Ehling w przypadku Mallus, gdzie Atena Magarsis znika z jednego z nominałów (20 mm) na którym pojawia się w jej miejsce *Lupa Romana.*[1406]

Mimo, że motyw wilczycy nie był jedynie zarezerwowany dla mennictwa kolonialnego, to jednak warto zauważyć że była wśród nich naprawdę popularna, gdyż prawie połowa pochodzi właśnie z kolonii (20 z 44). Wobec tego E. Dąbrowa wysnuł hipotezę wedle, której w celu uniknięcia inflacji znaczenia motywu wilczycy, tylko miasta o wysokim prestiżu (centra kultu imperialnego, itp.) mogły otrzymać przywilej bicia monet z takim wizerunkiem[1407]. Autorowi niniejszej pracy taka koncepcja wydaje się być chybiona, ponieważ po pierwsze świadczyło by to o głębokiej ingerencji aparatu państwowego w lokalne mennictwo, a po drugie jeśli faktycznie produkcja monet z wizerunkiem wilczycy karmiącej bliźnięta byłaby aż takim przywilejem, wówczas miasta z chęcią by tę prerogatywę wykorzystywały, a tymczasem dla przykładu Korynt, czy Tyr wypuściły jedynie jedną emisję z wilczycą, swoja uwagę skupiając na lokalnych motywach. Wydaje się raczej że wilczyca pełniła przede wszystkim funkcję ogniwa łączącego kolonie z Rzymem. Wykorzystywano ją również w roli mitu założycielskiego (obok *sulcus primigenius* oraz motywów lokalnych), od którego wywodzono rodowód kolonistów oraz ich potomków. Ponadto autor niniejszej pracy dopuszcza możliwość, jakoby wizerunki wilczycy z bliźniętami ilustrowały rzeczywiste kopie rzeźb umieszczonych w centrach miast. Analogicznie do monety z wizerunkiem Marsjasza, które przedstawiały statuy Sylena umieszczone na kolonialnych forach, o których wspomina Serwiusz Gramatyk w komentarzu do Eneidy[1408].

[1403] RPC IV.3 3612 tymcz ; DĄBROWA 2004C: 215
[1404] RPC IX 2198; KLUCZEK 2019: 383
[1405] DĄBROWA RISSANEN 2014: 339; KLUCZEK 2019: 383;
[1406] EHLING 2004: 126-130
[1407] DĄBROWA 2004A: 483; RISSANEN 2014: 340; KLUCZEK 2019: 386
[1408] Serv. *Ad Aen* 3 20

5.2 Eneasz, Anchizes i Askaniusz

Najstarszych początków rzymskiego pierwiastka można doszukiwano się w Eneaszu i jego ucieczce z Troi. Ów heros wedle tradycji miał być synem Wenus oraz Anchizesa. W momencie kiedy losy Troi były przesądzone, postanowił uciec wraz ojcem oraz synem Askaniuszem[1409]. Uchodźcy po wielu perypetiach udali się do Lacjum i tam zamieszkali[1410]. Askaniusz, zwany również Julusem, później założył tam miasto – Alba Longa, które rządzone było przez wieki przez jego potomków[1411]. Wśród nich był m.in. król Amuliusz oraz Rea Sylwia, czyli wspomniana matka Remusa i Romulusa, w ten sposób połączączono obie legendy. Mit o Eneaszu najrozleglej poznajemy dzięki Eneidzie Wergiliusza, która zamówiona na życzenie Augusta przekształciła mit rodu Juliuszów w propagandę państwową[1412].

Wcześniej mit ten wykorzystywał Juliusz Cezar w swojej propagandzie. To co odróżniało go od innych rodów wywodzących się od Eneasza to silna więź z Wenus[1413]. Dlatego na jednej z emisji[1414] wizerunek Wenus na awersie zestawiono z przedstawianiem Eneasza niosącego Anchizesa oraz Palladium na rewersie[1415]. Następnie adoptowany syn Cezara, Oktawian, także wykorzystywał ten mit na szeroką skalę. Rzeźba Eneasza stała w eksedrze Forum Augusta, a panel przedstawiający Eneasza składającego ofiarę Penatom umieszczony został w Ołtarzu Pokoju[1416]. Natomiast motyw przodka Rzymian pojawia się w mennictwie Oktawiana jedyni raz w 42 r. przed Chr.[1417], czyli w początkowej fazie kariery przyszłego princepsa. Poza tym generalnie uważa się, że jego wizerunek wykorzystano wyłącznie w mennictwie prowincjonalnym w Segeście[1418] oraz Ilium[1419].

W tym miejscu można płynnie przejść do mennictwa kolonialnego, ponieważ kolejne domniemane przedstawienie może pochodzić z Butryntu, gdzie na jednej z emisji z czasów Augusta ukazano postać męską w czapce frygijskiej dzierżącą palladium, którą S. Moorhead identyfikuje jako Eneasza (Il. 4.13)[1420]. Zauważyć jednak należy, że byłaby to

[1409] Liv. 1.1.1; Verg. *Aen.* 2. 705-729
[1410] Liv. 1.1.5-10; Verg. *Aen* 8.1-36
[1411] Liv. 1.3.2-11
[1412] ZANKER 1999: 196-198
[1413] ERSKINE 2001: 22
[1414] RRC 458/1
[1415] KLUCZEK 2019: 181-182; ZANKER 1999: 204-205
[1416] ZANKER 1999: 204-207;
[1417] RRC 494/3a
[1418] RPC I 652
[1419] RPC I 2306; KLUCZEK 2019: 183-184
[1420] RPC I 1380; R. Abdy oraz I. Hansen powołują się na artykuł w przygotowaniu S. Moorheada pt. *A Coin Struck at Butrint representing Aeneas?,* który zdaje się nigdy nie został opublikowany; HANSEN 2007: 47; ABDY 2012: 92

niekanoniczna i bezprecedensowa wizja Trojanina, ukazanego w czapce frygijskiej. Dlatego wizualizacja innego trojańskiego księcia jest również prawdopodobna. Wskazać należy Helenosa, ponieważ miasto w Epirze miało być faktycznie założone przez uciekinierów z Troi, lecz pod wodzą Helenosa, tymczasem Eneasz miał je rzekomo tylko odwiedzić[1421].

Oprócz domniemanej prezentacji z czasów Augusta z Butryntu, Eneasz pojawia się na monetach Koryntu, Patras, Apamei, Parium, Berytusu i Tyru. Warto zaznaczyć, że przedstawiano go w nich dopiero od czasów Hadriana (Apamea). Oprócz Apamei i Koryntu, gdzie motyw ów był popularnym w pozostałych ośrodkach ograniczono się do pojedynczych emisji.

Pierwszą pewną emisją kolonialną na której ukazano Eneasza niosącego Anchizesa i prowadzącego Askaniusza pochodzi z Apamei z czasów Hadriana (Il. 6.4)[1422]. Eneasz przywdziewa pancerz, podczas gdy Askaniusz ma założoną frygijską czapkę. Takie przedstawienie następnie ukazywało się w miarę regularnie w niezmienionej wersji aż do czasów Galiena[1423]. W nieodległym Parium przedstawiono Eneasza z Askaniuszem i Anchizesem dopiero w schyłkowym okresie mennictwa prowincjonalnego również za Galiena[1424]. Pojawienie się mitu o uciekinierze z Troi nie jest przypadkowe jeśli spojrzymy na korelację położenia geograficznego z ośrodkami wykorzystującymi ten motyw w mennictwie[1425]. Obok dwóch wspomnianych kolonii, dodać należy również municypium w Coeli, Ilium, Skepsis, Antandrus oraz Dardanum czyli miasta położone w regionie mitycznej Troi[1426]. W kontekście rzymskich kolonii wykorzystanie mitu Eneasza mogło nieść dodatkową treść dla potomków kolonistów, wszak to oni byli odbiorcami wiadomości zakodowanych na monetach. Uciekinierzy z Troi osiedlili się w Italii, by po wiekach „odbić" Troadę i wysłać osadników do Apamei, Parium czy Coeli by zamieszkali na terenach praprzodków[1427].

Za pewne inny był kontekst umieszczenia motywu Eneasza w pozostałych koloniach. Chronologiczną korelację zauważyć można w Patras oraz Koryncie, gdzie temat

---

[1421] Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.51 ; Virg. *Aen.* 3.290-365.
[1422] RPC III 1032
[1423] FILGES 2015: 67-68
[1424] Voegtli 25n
[1425] KLUCZEK 2019: 364
[1426] KLUCZEK 2019: 364-365
[1427] FILGES 20015: 134

ten pojawia się dwukrotnie.[1428] Najpierw za M. Aureliusza (Il.3. 14)[1429], a potem za Kommodusa (Il. 4.9)[1430].

Następnie w Berytusie (Il. 11.6)[1431] oraz Tyrze[1432] zestandaryzowany motyw Eneasza pojawia się za panowania Heliogabala. Za czasów tego cesarza w obu ośrodkach zauważalna jest „eksplozja" nowych tematów ikonograficznych na monetach[1433]. W Berytusie przedstawiono wówczas również m.in. Posejdona z eponimiczną nimfą Beroe (Il. 11.5)[1434] , lokalnego boga zdrowia- Eszmuna[1435], bramę z Marsjaszem[1436], czy Posejdon na galerze[1437]. Z kolei w Tyrze mimo, że miasto straciło wówczas na jakiś czas status kolonii do programu ikonograficznego dołączyły: Dydona[1438], Pigmalion[1439] oraz Kadmos[1440] ukazani w różnych kontekstach[1441]. Zatem pojawienie się w Fenicji motywu Eneasza należy uznać za część składową szeroko zakrojonej ofensywy ikonograficznej w ramach, której miejscowa władze prezentowały mieszkańcom najznamienitszych herosów, bóstwa oraz osiągnięcia lokalnej kultury. Przypominali przy tym, że jako rzymscy obywatele w przypadku Tyru, bądź potomkowie kolonistów sprzed dwóch stuleci w kontekście Berytusu, do panteonu lokalnych bóstw i herosów, należy również Eneasz od którego wywodzą swój ród. W przypadku Tyru splecione losy Eneasza i Dydony stanowiły dodatkowy aspekt[1442].

Zatem wykorzystanie mitu o Eneaszu uciekającym z Troi wraz ojcem i synem należy do sporadycznie wykorzystywanych tematów w mennictwie kolonialnym. Jednak należy zauważyć, że w perspektywie całego mennictwa prowincjonalnego podobnie jak *Lupa Romana* pojawia się relatywnie często (14 mennic- 6 kolonii, 1 municypium, 7 pozostałych)[1443]. Zatem niewątpliwie związek z wykorzystaniem tych motywów ma manifestacja rzymskiej tożsamości. Poza tym Apamea oraz Parium mogły się promować jako ośrodki regionu, z którego wywodził się ród Eneasza, a do którego jego potomkowie powrócili. Korynt i Patras włączyły ten motyw do całego repertuaru tematów

---

[1428] PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 41
[1429] Korynt-RPC IV.1 5152, 5225 tymcz.; Patras- RPC IV.1 4623 tymcz.
[1430] Korynt- RPC IV.1 9502 tymcz.; Patras- RPC IV.1 9879 tymcz.
[1431] Sawaya 102
[1432] Rouvier 2383
[1433] SAWAYA 2009: 253-257
[1434] Sawaya 97
[1435] Sawaya 103
[1436] Sawaya 100
[1437] Sawaya 106
[1438] np. Rouvier 2377
[1439] Rouvier 2388
[1440] np. Rouvier 2372
[1441] BIJOVSKY, GITLER 2002: 318; HIRT 2015: 193-194
[1442] KLUCZEK 2019: 368
[1443] KLUCZEK 2019: 364-366, TABELA 21

ikonograficznych za panowania Marka Aureliusza oraz jego syna. Podobnie uczyniły później Berytus i Tyr u szczytu swojej produkcji monetarnej za Heliogabala.

6. Motywy Lokalne

Obok tematów ikonograficznych pochodzenia rzymskiego, czy ściśle powiązanego z tożsamością kolonialną w mennictwie pojawiały się również motywy o charakterze lokalnym. Wprowadzenie ich jako wizerunków ukazanych na rewersach miało zróżnicowane podłoże zależne od kontekstu. Wszakże Korynt czy Butrynt od początku swojego mennictwa postawiły na tematykę lokalną, podczas gdy Berytus aż do czasów Trajana stawiał wyłącznie na motywy ściśle kolonialne. Obraz mennictwa zaczął się zmieniać w czasach Antoninów, gdy coraz chętniej powracano do przedrzymskich tradycji. Badacze wiążą ten fenomen z działalnością tzw. drugich sofistów oraz ruchu panhelleńskiego, których działalność stymulowała rozwój tzw. greckiego renesansu[1444]. C. Katsari oraz S. Mitchell przedstawili za pomocą wykresów podział motywów ikonograficznych na lokalne, państwowe oraz pozostałe. Z ich wyliczeń wynika zdecydowanie, że to w drugim wieku motywy lokalne przejmują prym w Grecji i Azji

[1444] HOWGEGO 2005: 10; KREMYDI-SICILIANOU 2005: 104; WILLIAMSON 2005: 25; KATSARI, MITCHELL 2008: 245 Druga Sofistyka- BOWERSOCK 1969; BOWIE 1970: 3-41; WALKER, CAMERON 1989, Ruch Panhelleński: SPAWFORTH, WALKER 1985: 78-104; SPAWFORTH, WALKER1986: 88-105; JONES 1996;

Mniejszej[1445]. Jednak podział zastosowany przez badaczy wydaje się być arbitralny oraz subiektywny. Autor niniejszej pracy ma wątpliwości co do tego podziału, gdyż czy figura Marsjasza umieszczana na forach kolonialnych nie zyskiwała lokalnych właściwości? Jak potraktować np. Marsjasza-Marona z Kremny[1446], który mógł pełnić podwójną rolę, za równo manifestować status kolonii jak i lokalną tradycję[1447]. Innym przykładem będącym motywem zarówno państwowym oraz lokalnym jest powtarzająca się scena z Filippi, w której August jest koronowany przez Juliusza Cezara (Il. 5.6)[1448]. Rzeźba mieszcząca się prawdopodobnie w honorowym miejscu w Filippi, wystawiona na pamiątką po zwycięskiej bitwie, odgrywała wobec tego również rolę, o czym w kolejnym rozdziale (6.1), mitu założycielskiego. W konsekwencji manifestuje również lokalną tożsamość. Zresztą również wilczyca z Romulusem i Remusem, mimo że podobnie jak Marsjasz inspirowane wzorcami pochodzącymi z Rzymu, to ich kopie równie dobrze mogły być eksponowane na lokalnych forach, więc posiadły pierwiastek lokalny. Dlatego autor niniejszej pracy uważa, że arbitralny podział na motywy państwowe oraz miejscowe zawiera wiele pułapek, zatem wnioski z nich płynące mogą mijać się z rzeczywistością. Wobec czego „ motywy lokalne" przedstawione w tym rozdziale rozumiane są jako tematy pochodzenia miejscowego, dla odróżnienia ich od tych inspirowanych rzymskimi pierwowzorami.

Do motywów lokalnych zaliczyć należy personifikacje, tudzież bóstwa opiekuńcze miast nazywane w zależności od regionu jako Fortuna, Tyche, bądź Astarte. W antycznym opisie aleksandryjskiego Tychaionu, nieznany autor podkreśla, że do Tyche zanoszono modły we wszystkich ludzkich sprawach, więc jej wizerunki umieszczano w wielu miastach[1449]. Rzecz jasna motyw personifikacji miasta pojawiał się powszechnie na monetach starożytnych miast. Ich wizerunki w toku niniejszej pracy pojawiają się wcale często, co świadczy o tym, że wykorzystywano je również często w mennictwie kolonialnym. Mimo, że przedstawiano Fortunę/Tyche/Astarte w bardzo zestandaryzowany sposób, to jednak traktować je należy jako manifestacje lokalnej tożsamości. Do wyjątkowego przedstawienia należą dwie Fortuny reprezentujące kolonie w Antiochii Pizydyjskiej oraz Ikonium (Il.7.15).[1450] Fortuna symbolizująca Antiochię dzierży *vexillum* podczas gdy druga trzyma róg obfitości. Towarzyszy im legenda ANTI COL ET ICO COL

1445 KATSARI, MITCHELL 2008:244-245
1446 np. RPC IX 977
1447 FILGES 2015: 241; KUBITSCHEK 1898: 199-200
1448 np.RPC I 1650
1449 MCKENZIE, REYES 2013: 37-40; WEBSTER 2018: 240-241
1450 RPC VIII 3490 tymcz.

S R CONCORDIA. Emisja należy do grupy tzw. *homonoia coins (*w przypadku kolonii określenie *concordia coins* wydaje się być bardziej odpowiednie*),* czyli monet ogłaszających współpracę dwóch ośrodków. W przypadku Ikonium oraz Antiochii jednym z czynników wspólnych jest występujący na tamtejszych monetach skrót SR, który jak wspomniano mógł nawiązywać do *socio Romanorum,* bądź co bardziej prawdopodobne do lokalnych senatów złożonych z obywateli rzymskich.[1451] Jest to jedyny przykład tego typu monet w przypadku rzymskich kolonii.

Jak już wspomniano w rozdziale poświęconym znakom militarnym, Tychai często przedstawiano wraz ze sztandarami, które odróżniały je od bóstw opiekuńczych miast, które statusu kolonii nie otrzymały. Takie przedstawienia pochodzą z Kremny (Il. 8.15)[1452], Parlais (Il. 9.3)[1453], Aleksandrii Troas (Il. 9.10)[1454], Mallus (Il. 10.9)[1455], Heliopolis[1456] oraz Aelii Kapitoliny (Il. 14.14)[1457].

Zauważyć można ponadto również regionalne różnice pomiędzy sposobami ukazania bóstw
opiekuńczych rzymskich kolonii. W samej Fenicji O. Webster w swojej pracy doktorskiej wyznaczyła trzy typy pochodzące od głównych ośrodków: Antiochii, Cezarei Nadmorskiej oraz Berytusu[1458]. Tyche pozostawała głównym motywem mennictwa kolonialnego Antiochii nad Orontesem, gdzie jest przedstawiana na skałach wraz z personifikacją właśnie Orontesu (Il. 10.12)[1459]. Jest to ilustracja rzeźby stworzonej przez Eutychidesa ok 300 roku przed Chr.[1460], która na emisji pochodzącej z czasów Sewera Aleksandra wzbogacono o postać cesarza oraz kolejną Tyche[1461]. Bóstwo opiekuńcze ukazane na skałach wraz z rzecznym bóstwem ukazano również na wspomnianej emisji z Mallus (Il. 10.9), a ponadto z Lystry (Il. 8.3)[1462], Ptolemais (Il. 13.14)[1463], Singary[1464], Nisibis[1465],

1451 KRZYŻANOWSKA 1972: 39; FILGES 2015: 166
1452 RPC III 2807
1453 RPC IV.3 7695 tymcz.
1454 RPC IV.2 11778 tymcz.
1455 RPC IX 1436
1456 RPC VIII 6483 tymcz.
1457 RPC IX 2179
1458 WEBSTER 2018: 246-300
1459 BMC 461
1460 BUTCHER 1988: 65; OSTROWSKI 1991: 24-25, 31; TEKIN 2001: 521
1461 BMC 484-489; BUTCHER 1988: 65; BUTCHER 2005: 148
1462 RPC IV.3 7268
1463 RPC III 3911
1464 Np. RPC VII.2 2118 tymcz.
1465 Np. RPC VII.2 2834 tymcz.

Damaszku[1466], Petry (Il. 15.2)[1467], Rezainy[1468] oraz innych miast niebędących koloniami a położonych we wschodniej części państwa rzymskiego. Wydaje się, że dla wszystkich tych emisji pierwowzorem była wspomniana rzeźba Eutychidesa.

Własną wersję Tyche wprowadziła natomiast Cezarea Nadmorska, która ukazywała stojącą frontalnie postać opierającą stopę na prorze i trzymająca włócznie oraz popiersie cesarza[1469]. Czasem przedstawiana była wewnątrz świątyni (Il. 14.2)[1470] lub wraz z Ceres i Bachusem tworząc tzw. Cezariańską Triadę (Il. 14.3)[1471]. Ta sama wersja wraz z orłem legionowym pochodzi z Aelii Kapitoliny która nieustannie podkreślała *romanitas* oraz związki z militarną przeszłością osadzonych kolonistów (Il. 14.14)[1472].

Jeszcze inną wersję Tyche- Astarte wprowadzono w Berytusie za czasów Trajana (Il. 11.1)[1473]. Bogini miasta została przedstawiona również frontalnie dzierżąc długie berło oraz będąc koronowaną przez stojącą po prawej stronie figurkę Wiktorii. Cała scena została wpisana w świątynię. Motyw ten stanowił ewenement na terenie Fenicji w czasach Trajana i związany mógł być z konsekracją wspomnianej świątyni[1474]. Tyche-Astarte w tym schemacie następnie była często reprodukowana aż do czasów Galiena[1475]. Na łamach tej pracy właśnie ten motyw pojawia się często w kontekście rywalizacji Sydonu[1476] z Tyrem(Il. 12.12-13)[1477]. Własną wersję z kolei wprowadziło Heliopolis, które przedstawiało Astarte/Tyche/Fortunę wraz z sterem i rogiem obfitości otoczoną przez męskie postacie wznoszące pochodnie (Il. 11.15)[1478]. Wykorzystanie własnej wersji bóstwa opiekuńczego stanowiło jeden z przejawów niepodległości względem Berytusu, spod wpływów którego Heliopolis się wyzwoliło.

Niewątpliwie istotne dla tożsamości kulturowej lokalnych społeczeństw są ich początki. Czy to legendarne czy to historyczne, to pamięć o nich jest zazwyczaj przekazywane przez wiele pokoleń. Jednym z mediów, które brały udział w tej transmisji danych były lokalne monety. Przedstawiano za równo legendarnych eponimów (Parios,

---

1466 Np. RPC IX 1960
1467 Spijkerman 55
1468 Np. RPC IX 1574
1469 RPC III 3960
1470 RPC III 3954
1471 Np. RPC VIII 2164 tymcz.
1472 RPC IX 2178-2179
1473 RPC III 3840
1474 Sawaya 2009: 227
1475 Sawaya 122
1476 BMC 243
1477 BMC 369, Rouvier 2350
1478 RPC VIII 6476 tymcz.

Myrlos, Beroe), czy historycznych założycieli (Aleksander Wielki, August), czy nawet lokalnych herosów zakładających inne miasta (Kadmos, Dydona). Do wyjątkowych przypadków należy emisja z Mallus na której fundator kolonii- cesarz jest zestawiony na jednej scenie wraz z mitycznym założyciele – Amfilochusem. Ponadto warto przypomnieć, że również omówiony już rytuał *aratrum* należy do grupy mitów założycielskich (rozdział 4.1).

Doskonałym przykładem integracji kultury rzymskiej z lokalną jest rozwój mennictwa w Ikonium, które zamieszkane było przez dwa społeczeństwa, czyli przez autochtonów i potomków rzymskich osadników[1479]. W I oraz II w. kolonia biła monety opatrzone legendami COL IVL AVG ICONI[1480], podczas gdy autochtoniczna społeczność swoje emisje opatrywała legendą ΚΛΑΥΔƐΙΚΟΝΙƐWN[1481]. Ponadto obie społeczności wykorzystywały innych motywów ikonograficznych. Potomkowie kolonistów przedstawiali na swych monetach typy kolonialne czyli rytuał *aratrum*[1482] oraz *signa*[1483], czy też rzymską Minerwę[1484]. Podczas gdy autochtoni prezentowali Perseusza[1485], czy też Meduzę[1486]. Pierwszym przejawem integracji jest pojedyncza pseudoautonomiczna emisja przedstawiająca Perseusza wraz z legendą COL ICONI (Il. 8.6)[1487]. Dopiero za panowania Gordiana III dochodzi do pełnego przejęcie lokalnych motywów przez mennictwo kolonialne. Wówczas pojawia się również partnerka Perseusza- Andromeda (Il. 8.7)[1488] oraz Fortuna, która dzierży broń Perseusza czyli harpe (ἅρπη) (Il. 8.9)[1489], ale również motywy kolonialne jak Marsjasz (Il. 8.10) [1490] czy typ fundacyjny (Il. 8.12)[1491] oraz *Lupa Romana* (Il. 8.13)[1492].

Lokalny charakter reprezentują również wizerunki budowli, mimo że sama koncepcja pochodzi z Rzymu. Budynki te stanowiły miejscowe symbole. *Architectura Numismatica* pojawia się na monetach kolonialnych od samego początku, a jej największa

1479 MITCHELL 1979: 411-418
1480 Np.RPC II 1609
1481 Np. RPC II 1608b
1482 RPC II 1609
1483 RPC II 1610
1484 RPC II 1611
1485 RPC III 2825
1486 RPC II 1608B
1487 RPC IV.3 4842 tymcz.
1488 RPC VII.2 2208 tymcz.
1489 RPC VII.2 6226 tymcz.
1490 RPC VII.2 6589 tymcz.
1491 RPC VII.2 68317 tymcz.
1492 RPC VII.2 68308 tymcz.

popularność przypada na czasy Sewerów. Obok najczęstszej grupy jakimi są świątynie (najczęściej w formie tetrastylosu) pojawiają się również bramy, łuki, mosty, porty a nawet latarnie morskie[1493].

Wizerunki lokalnych bóstw także umieszczano na kolonialnych monetach. Rzeźby kultowe przedstawiano często w kontekście świątyń, lecz pojawiały się również niezależnie (Apollo Smintheus w Aleksandrii)[1494]. Lokalni herosi, o których niestety często milczą przekazy wykorzystywani byli w charakterze motywów rewersów monet kolonialnych. Niestety często interpretacja przez brak źródeł jest utrudniona. Nie ma przekonywującej interpretacji kim jest naga postać z mieczem pochodząca z monet Kommodusa z Patras, która jest ustawiona na wysokim cokole (Il. 4.11)[1495]. Ponadto ukazywano też powszechnie znane sceny mitologiczne, które mogły być powiązane w jakiś sposób z okolicą (m.in. porwanie Persefony w Sebaste; Ambrozja w Damaszku). Wreszcie pod koniec II, a szczególnie w III w. po Chr. popularne zrobiły się motywy związane z igrzyskami i festiwalami rozgrywanymi lokalnie.

6.1 Lokalne Mity Fundacyjne

[1493] PRICE, TRELL 1977; ELKINS 2015
[1494] KRZYŻANOWSKA 1968: 290-291
[1495] RPC IV.1 11695 tymcz.

Tak jak każde polskie dziecko powinno znać mit o Warsie i Sawie, a bardziej lokalnie dzieci w Tczewie znają mit o Dersławie i Jasnej tak i w starożytności każde miasto winno posiadać swój mit założycielski. Jak już zademonstrowano w rozdziałach 4.1. oraz 5.1. ”Wieczne Miasto” swoich początków doszukiwało się w postaci Romulusa. Natomiast rodowód swój wywodziło jeszcze od uciekiniera z Troi – Eneasza (rozdział 5.2.). Swoich założycieli miały także inne miasta, które zresztą często czerpały od nich swą nazwę. Ci mityczni herosi trafiali również na rewersy lokalnych monet m.in. Kyzikos w Kyzikos[1496] czy Gortys w Gortynie[1497]. Również kolonie prezentowały na swoich monetach mity założycielskie, bądź fundatorów. Jak już wspomniano w poprzednich rozdziałach kolonie czerpały swoje mity fundacyjne z Rzymu, ale również korzystały z lokalnej, przedrzymskiej tradycji. Pamięć o mitycznych początkach i założycielach rozprzestrzeniła się w II w. po Chr. w efekcie działalności wspominanych tzw. drugich sofistów[1498]. Tendencja do obierania jako założycieli legendarnych herosów jest na tyle powszechna, że uważa się że mity fundacyjne stanowiły jeden z kluczowych elementów pamięci zbiorowej w starożytności[1499].

Zarówno Eneasz, *Lupa Romana* jak i Romulus wyznaczający *sulcus primigenius* zostali przedstawieni w poświęconych im rozdziałach. W tym miejscu należy podkreślić po raz wtóry ich związek z koloniami. Z uwagi na powszechność występowania, najważniejszym motywem był rytuał *aratrum,* który wykorzystywano w 34 spośród 67 kolonii. W 19 przypadkach ukazano wilczycę karmiącą Romulusa i Remusa[1500]. Natomiast Eneasz pojawił się w zaledwie sześciu ośrodkach[1501]. Typ fundacyjny miał podwójne znaczenie gdyż jednocześnie przypominał o „narodzinach” kolonii, a także pośrednio wskazywał na Rzym, z którego rodowód swój kolonie wywodziły. Wykorzystanie Eneasza z jednej strony manifestowało związki z cesarstwem oraz z władcą, a z drugiej można było podkreślić swoje własne mityczne koneksje z tym herosem.[1502] *Lupa Romana,* która bardzo często znajdowała się na monetach prowincjonalnych w II oraz III w. świadczyła o lojalności względem państwa.[1503] W przypadku kolonii propagowano również *Romanitas,* co zresztą w przypadku dwóch poprzednich motywów również naturalnie miało miejsce.

1496 RPC II 886
1497 RPC III 55
1498 Slavazzi 2007: 123-136
1499 Ng 2018: 246-254
1500 Deultum, Butrynt, Patras, Korynt, Apamea, Synopa, Parium, Antiochia Pizydyjska, Lystra, Ikonium, Kremna, Germa, Aleksandria, Ninica, Mallus, Laodicea, Neapolis, Damaszek,
1501 Korynt, Patras, Apamea, Parium, Tyr oraz Berytus
1502 Kluczek 2019: 365-368
1503 Rissanen 2014: 338-339

Kolonie zatem wykorzystywały motywy głęboko zakorzenione w rzymskiej tradycji, którymi odpowiadały na otaczającą je lokalną tradycję. Jednak właściwie od samego początku w przypadku niektórych kolonii podkreślano również lokalny charakter. W tej materii prym od początku wiódł Korynt, który właściwie pomijając rzymskie motywy[1504], od początku koncentrował się na bogatej lokalnej mitologii.[1505]

Z kolei świetnym przykładem promowania własnej mitologii od początku swojej egzystencji jest kolonia w Butryncie. Miasto położone w Epirze miało zostać założone przez Helenosa, kolejnego uciekiniera z Troi.[1506] Heros wraz z Trojanami miał założyć miasto na wybrzeżu, lecz byk przeznaczony na ofiarę, uciekł, przepłynął zatokę i usadowił się na półwyspie, na którym ostatecznie założono osadę. Kilkaset lat później gdy w 44 roku przed Chr. dokonano ponownej fundacji, już jako rzymskiej kolonii miast otrzymało również prawo do bicia monet[1507]. Pierwsza emisja ukazuje stojącego ofiarnego byka na rewersie[1508]. Z kolei w czasach Klaudiusza ukazano nawet płynącego byka (Il. 4. 15)[1509]. Wedle Wirgiliusza w nawiązaniu do mitu trojańskiego, Eneasz miał również odwiedzić Butrynt,[1510] którego jak już wspomniano wedle niektórych badaczy zobrazowano na jednej z emisji (Il. 4.13) [1511]. Niewykluczone jednak zdaniem autora, że ta postać mogła reprezentować równie dobrze założyciela Butryntu czyli Helenosa. Niewątpliwie władze kolonii promowały swoje miasto, wykorzystując trendy panujące w imperialnej propagandzie wizualnej czasów dynastii Julijsko-Klaudyjskiej[1512].

Swego rodzaju mit fundacyjny pojawia się również w mennictwie macedońskiego Filippi i staje się tam dominującym motywem przez ok. 200 lat. Motyw pojawił się w czasach pierwszego princepsa. Na awersie przedstawiono portret Augusta wraz ze wszystkimi tytułami kolonii: COL AVG IVL PHIL (Il. 5.6)[1513]. Dodano również IVSSV AVG co stanowi oczywistą odpowiedź do wcześniejszego A(ntoni) I(usssu), potwierdzające ponowną fundację kolonii[1514]. Niemniej jednak w temacie fundacyjnym znacznie ciekawszy jest rewers umieszczony na tej monecie. Przedstawiono na niej trzy

---

1504 Pojawiły się znacznie dopiero w II w.: Eneasz- - RPC IV.1 5152 (Il.3.14); 5225, 9502 tymcz.; Marsjasz- RPC III 190; *Lupa Romana*- RPC IV.1 9473 tymcz.,
1505 Lokalne motywy z Koryntu: Bellerofon z Pegazem RPC I 1116; Chimera RPC I 1119;
1506 Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1.51
1507 Hansen 2007: 47
1508 RPC I 1378
1509 RPC I 1399
1510 Virg. *Aen.* 3.290-365.
1511 RPC I 1380; Hansen 2007: 47 ; Abdy 2012: 91-92
1512 Hansen 2007: 56
1513 RPC I 1650
1514 Gaebler 1929: 261

bazy. Na środkowej ukazano dwie sylwetki. Postać odziana w kirys po prawej stronie podnosi rękę w prawo. Stojąca po prawej druga postać odziana w togę podnosi rękę nad sąsiednią postacią w geście koronacji. Obie figury identyfikuje legenda, AVG DIVI F czyli August jest koronowany przez DIVO IVL czyli boskiego Juliusza. Znaczenie takiego przedstawienia na monetach w Filippi wydaje się oczywiste. Cezar, w geście dziękczynnym, koronuje swojego adoptowanego syna jako zwycięzcę bitwy, która wydarzyła się wiele lat wcześniej w okolicy, a w której to wojska Cezarian rozbiły jego morderców[1515]. Oczywiście przedstawienie to należy traktować w charakterze mitu, ponieważ jak już wspomniano Oktawian faktycznie walczył pod Filippi jednak jego oddziały walkę przegrywały i sam miał zbiec na bagna, gdy Marek Antoniusz osiągał zwycięstwo[1516]. Jak wiadomo ostatecznie to spadkobierca Cezara zdobył pełnię władzy, więc nie mógł sobie pozwolić na to aby jego rywal był uważany za zwycięzcę bitwy pod Filippi, dlatego stworzono legendę, wedle której to pojawienie się boskiego Juliusza doprowadziło do porażki republikanów[1517]. Przedstawienie Juliusza Cezara w luźno zarzuconej todze było popularnym motywem wykorzystywanym w sztuce imperialnej za czasów Augusta w celu podkreślenia boskiego statusu[1518]. Natomiast August ukazany jest podobnie jak w przypadku słynnej rzeźby z Prima Porta, jako wódz w trakcie wygłaszania przemówienia (*adlocutio*), co symbolizuje jego uniesiono dłoń. Co istotne, to postacie przedstawione są na postumentach, co sugeruje że są to po prostu rzeźby, które prawdopodobnie rzeczywiście stały w jakimś honorowym miejscu w Filippi. Wspomniano już, że ukazywanie realnych świątyń, bram, rzeźb czy innych monumentów było charakterystyczne dla rzymskiego mennictwa[1519]. Niemniej jednak należy pamiętać, że czasem pojawiały się również przedstawienia nieukończonych obiektów. Dobrym przykładem jest świątynia boskiego Juliusza, która pojawiła się na monetach na siedem lat, przed jej faktyczną konsekracją.[1520] Dlatego ze względu na brak źródeł innych niż numizmatyczne nie jesteśmy w stanie jednoznacznie określić czy owa grupa statuaryczna rzeczywiście istniała. Jednakże fakt, że monety z takim przedstawieniem bito przez dwieście lat, wydaje się potwierdzać tę hipotezę.

[1515] Suet., *Div. Aug.* 91*;* App., *B.* Civ 4.105-138; Plut., *Vit. Brut.* 38; *Res Gestae* 2.; KOORTOBOJIAN 2013:137-138
[1516] SYME 2009:207-208; Plut. Vit. Brut 4
[1517] Val. Max. 1.8.8
[1518] KOORTOBOJIAN 2013: 78-93
[1519] HOWGEGO 2005: 4
[1520] ZANKER 1991:34

Istotne w przypadku tego typu jest to czym koronowany jest August. Nieznane są autorowi egzemplarze monet czy to Augusta, czy to kolejnych cesarzy, na których jednoznacznie da się określić, nie typ, ale również czy to w istocie jest wieniec. Niemniej jednak należy przytoczyć kilka możliwości. Najbardziej oczywistym jest *corona laurea* czyli wieniec laurowy, którym to honorowano zwycięzców podczas ich triumfów[1521]. Kolejną możliwością jest *corona civica,* czyli wieniec dębowy, który otrzymywał Rzymianin za uratowanie życia innego obywatela[1522.] Jak wiadomo, August otrzymał od senatu tarczę wraz z wieńcem dębowym *Ob Cives Servatos,* czyli właśnie za uratowanie rzymskich obywateli[1523]. Bardzo ciekawą możliwością jest tzw. gwiazda Juliuszów czyli s*idus Iulium,* która stała się jednym z symboli boskości Juliusza Cezara. Po zamordowaniu dyktatora, w trakcie igrzysk wydanych na jego cześć przez jego adoptowanego syna, przez siedem dni na niebie błyszczała kometa, tudzież gwiazda[1524]. Oktawian, jako wyśmienity polityk, wykorzystał ten fenomen do rozpoczęcia kariery politycznej, uznając że gwiazda symbolizuje wstąpienie Cezara w niebiosa[1525]. Uznanie przez senat boskości dyktatora (*Divus Iulius*), jednoznacznie oznaczała, że Oktawian stał się synem boskiego Juliusza (*Divi Iulii fillius*). Boski Cezar od tego momentu przedstawiany był w sztuce z gwiazdą (*sidus Iulium*) ponad głową[1526]. Również po swojej śmierci ubóstwiony August będzie przedstawiany z gwiazdą (m.in. na aureusie wybitym za Tyberiusza [1527]). Wracając do Juliusza, znane jest przedstawienie monetarne[1528], na którym August koronuje go właśnie za pomocą gwiazdy[1529]. Na denarze Lentulusa z 12 roku przed Chr. August ubrany w togę, dzierży tarczę (*Ob Cives Servatos*), a drugą ręką koronuje Juliusza gwiazdą. Cezar w wojskowym rynsztunku trzyma włócznie oraz figurkę Wiktorii. Sytuacja jest więc odwrócona w stosunku do przedstawienia z monet bitych w Filippi. Można by wysnuć bardzo daleko idącą hipotezę, że Cezar przekazuje Augustowi jako swojemu następcy boski atrybut w postaci gwiazdy, jednak brak choćby jednego egzemplarza z wyraźnie rysującym się atrybutem każe nam skierować się ku innej możliwości. Zanim do niej przejdziemy warto, przytoczyć najbliższą analogię (geograficznie oraz wizualnie) z podobną sceną. Na

---

[1521]Suet. *Aug.* 58
[1522]Plin. *HN.*, XVI, 5
[1523]*Mon. Anc. 3*
[1524]Suet. *Iul.* 88; Plut. *Vit. Caes*. 69.
[1525]Plin. *HN II* 93
[1526]Cass. Dio XLV 7
[1527] RIC 24
[1528] RIC 415
[1529]WHITTAKER 1996: 91.

monecie wybitej w sąsiadującym za pośrednictwem *Via Egnatia,* Amfipolis [1530] przedstawiono Augusta, który jest ukoronowany za pomocą wieńca przez Geniusza. Obie postaci również stoją na bazie w identycznych pozach jak na monetach z Filippi. Niestety postać z prawej wydaje się mieć brodę, a więc nie może być identyfikowana z Juliuszem Cezarem, a raczej z lokalnym Geniuszem. Przytoczono ten przykład by pokazać kontrast między wyraźnie ukazanym wieńcem na monetach z Amfipolis i jedynie hipotetycznym na monetach z Filippi. Dlatego też, nie można wykluczyć, że atrybutu, którym Juliusz koronuje Augusta po prostu nie ma. W tym wypadku, można by gest Cezara uznać również za akt *adlocutio,* a właśnie z bystrych przemów do żołnierzy dyktator był znany. Niestety mimo że motyw ten był powtarzany aż do czasów Kommodusa nie można określić czym głowa Augusta była wieńczona w przypadku monet (a być może i monumentu) z Filippi.

Jak zaznaczono motyw Cezara koronującego Augusta był powtarzany przez ok 200 lat, więc zanim przejdziemy do innych monet to należy wskazać jak ów typ wyglądał za kolejnych władców. Drugim cesarzem za którego rządów wyprodukowano ten typ był Klaudiusz (Il. 5.9)[1531]. Jedynie legenda uległa zmianie. Baza pod postaciami otrzymała inskrypcję DIVVS AVG, a w otoku umieszczono tytulaturę kolonii czyli COL AVG IVL PHILIP. Rewers pozostał ten sam w czasach Nerona[1532]. Na monetach Wespazjana[1533] inskrypcja z bazy znika (bądź jest nieczytelna), by pojawić się z powrotem za czasów Domicjana[1534]. Na monetach Trajana[1535] postać Juliusza Cezara jest bardziej detalicznie wykonana i wydaje się być bardziej heroicznie przedstawiona, czyli zamiast typowej togi ma jedynie przerzucony płaszcz przez ramie oraz biodra. Ponadto na zachowanych egzemplarzach widać, że ręka Cezara nic nie dzierży, więc ów domniemany wieniec może być już na skroniach Augusta. Na monetach Hadriana[1536] poboczne bazy ustawione są wyżej w stosunku do środkowej. Zachowany egzemplarze monet Antonina Piusa[1537] oraz Marka Aureliusza[1538] (są słabo czytelne, do tego stopnia że widnieją na stronie projektu *Roman Provincial Coin*s wraz z opisem (tymczasowym) jakoby to postać kobieca koronowała Augusta. Wreszcie na monetach Kommodusa (Il. 5.11)[1539] wydaje się zupełnie

[1530] RPC I 1628
[1531] RPC I 1653, 1654
[1532] RPC I 1655
[1533] RPC II 342, 343, 344
[1534] RPC II 345
[1535] RPC III 661-663
[1536] RPC III 664-666
[1537] RPC IV.1 9401 tymcz.
[1538] RPC IV.1 9119 tymcz.
[1539] RPC IV.1 4259 tymcz.

czytelne, że obydwie postacie wykonują gest *adlocutio*, gdyż ani dłoń Cezara nie dzierży żadnego atrybutu, ani na skroniach Augusta nie spoczywa żaden wieniec. W tym przypadku również legenda ulega zmianie, ponieważ baza podpisana jest z błędem DIVS(sic!) AVG. Pomyłka w zapisie sugeruje powolną degradacje umiejętności rytowników, lecz czy może świadczyć o pogarszającej się znajomości łaciny wśród mieszkańców kolonii, jak to miało miejsce w innych koloniach na wschodzie? Otóż wydaje się, że Filippi podobnie jak inne kolonie położone wzdłuż *Via Egnatia* były wyjątkowo mocno zromanizowane,[1540] więc raczej można tutaj się spodziewać generalnego trendu pogarszania się jakości rytowniczego rzemiosła (oprócz błędu, również popiersie cesarza oraz postacie są wykonane w sposób surowy).

Decydująca bitwa pomiędzy zabójcami Cezara, a jego mścicielami stała się mitem założycielskim kolonii w Filippi, którą najprawdopodobniej uhonorowano pomnikiem Augusta i Juliusza Cezara, a co za tym idzie również kolejnymi emisjami monetarnymi. W innych ośrodkach o silnym charakterze rzymskim, gdzie ważnym motywem pozostawała scena fundacyjna (m.in. Deultum, Berytus, Cezarea Nadmorska), podkreślano te symboliczne „narodziny kolonii" z braku innych historycznych wydarzeń. Natomiast kolonia w Filippi posiadała wyjątkowy argument w postaci decydującej bitwy, która odegrała się w okolicy. Wykorzystując ją wskazano na własny udział w epizodzie narodzin imperium, manifestując jednocześnie lokalny patriotyzm oraz *Romanitas.*

Podobnie jak w przypadku wspomnianego Kyzikos czy Gortyny, również w Parium mamy do czynienia z eponimicznym herosem uwiecznionym na monetach. Parios został ukazany na kilku emisjach. Przedstawiono go w walce z dzikiem (Il. 6.13)[1541] oraz prawdopodobnie jako jeźdźca [1542] za panowania Marka Aureliusza. Na emisji z czasów Kommodusa (Il. 6.14)[1543] ukazano rozbudowany ołtarz Pariosa wieńczony kwadrygą. Ołtarz ten miał być jednocześnie grobowcem eponima Parium, który był zresztą bóstwem chtonicznym, wywodzącym się z wężowego plemienia zamieszkującego ten region-*Ophiogeneis*[1544]. Legendarny fundator pojawił się później w czasach Galiena na emisji pseudoautonomicznych monet, gdzie jego głowę ukazano na awersie wraz z legendą PARIO CON-DIT (Il. 6.15)[1545] i zestawiono z rewersem prezentującym wilczycę z

[1540] RIZAKIS 1995: 384-386; MACMULLEN 2000: 13
[1541] RPC IV.2 11256 tymcz.
[1542] RPC IV.2 3019 tymcz
[1543] RPC IV.2 11263 tymcz.
[1544] PRICE, TRELL 1977: 118; WEISS, *LIMC 7: 198-199*
[1545] SNG Von Aulock 1331

bliźniętami. *Conditor*- czyli założyciel pojawiał się wcześniej na monetach imperialnych pod różną postacią. Romulus opatrzony legendą ROMVLO CONDITORI za Hadriana[1546], czy też wspomniany już Herkules- HERC ROM COND za Kommodusa[1547]. Legenda odnosząca się do założyciela pojawia się również w wersji greckiej (ΑΡΧΗΓƐΤΗC) w kontekście Apolla w frygijskim Hierapolis.[1548] W przypadku Parum zatem na jednej monecie przedstawiono rzymski mit fundacyjny oraz założyciela- herosa, czyli manifestację państwowego jak i lokalnego patriotyzmu.

Na emisjach z Apamei pojawia się męska postać na dziobie statku (Il. 6.3)[1549], która jest czasem identyfikowana jako założyciel Apamei- Myrlos z Kolofonu[1550]. Nim Apamea stała się rzymską kolonią w I w. przed Chr., wg jednej z wersji przekazanej przez Stefanosa z Bizancjum, pierwotnie miała zostać założona przez osadników z Kolofonu i nazwana Myrleją[1551]. Zdaniem B. Woytka Apamea była jednym z ośrodków o dwóch społecznościach- autochtonicznej i rzymskiej, podobnie jak m.in. Ninica czy Ikonium,[1552] więc akceptacja mitycznego założyciela przez kolonialną elitę, a następnie umieszczenie go na własnych monetach wydaje się być przejawem integracji, z którą mamy do czynienia w mennictwie kolonialnym w II i III w. po Chr.

O ile w przypadku Parium jak i Apamei mityczni założyciele pojawiają się w mennictwie sporadycznie, to w przypadku Mallus legendarny fundator pojawia się nad wyraz często za równo przed jak i po przekształceniu miasta w kolonię. Amfilochus ((Ἀμφίλοχος), syn Alkmeona i Manto, oprócz Mallus miał założyć również Argos w Etolii[1553]. Heros miał być niezdecydowany, w którym mieście chce się osiedlić, więc podróżował między oboma, aż wreszcie zdecydował się powrócić do Mallus, gdzie władzy nie chciał mu oddać, współzałożyciel - wróżbita Mopsos. Herosi starli się i obaj w walce zginęli. W miejscu bitwy – Megarsie nad Pyramosem miał wznosić się grobowiec bohaterów, który wznosił się tam jeszcze w czasach Strabona[1554]. Natomiast w Mallus, Amfilochusowi wzniesiono ołtarz, który odwiedzić miał Aleksander Wielki[1555]. Nie dziwi zatem, że mityczny fundator znajdował się zarówno na lokalnych monetach

---

1546 RIC 370
1547 RIC 247
1548 RPC IV.2 2061 tymcz. ; PRICE 2004: 118
1549 RPC III 1031; RPC IV.2 4720 tymcz.
1550 WOYTEK 2011: 121-132
1551 Steph. Byz. *Eth. 17;* Plin. *HN* 5.143
1552 WOYTEK 2011: 131-132
1553 Apd. *Bibl*. 3.7.7;
1554 Strabo 14. 5. 16
1555 Strabo 14. 5. 17

prowincjonalnych[1556] , oraz nawet później, po wyniesieniu miasta do statusu kolonii za Aleksandra Sewera w 229/230 r.[1557].

W czasach przedkolonialnych Amfilochus przedstawiany był z gałązką oraz dzikiem[1558]. Natomiast po otrzymania statusu kolonii przez Mallus, mityczny fundator stał się składnikiem bardziej złożonych scen figuralnych. Na jednej z emisji dedykowanych Julii Mamei, zestawiono go wraz z Tyche, którą koronuje wieńcem[1559]. W późniejszych czasach postać Amfilochusa umieszczano również wraz z Ateną Magarsis[1560], a w czasach Waleriana również z wężem oplecionym wokół trójnogu[1561].

Natomiast najbardziej spektakularna scena z punktów widzenia mitów założycielskich oraz generalnie tożsamości rzymskich kolonii ma miejsce na medalionie o średnicy 42 mm i wadze prawie 30 g. (Il. 10.7)[1562]. Na rewersie przedstawiono w centralnym miejscu cesarza, wysuwającego w dłoni figurkę Marsjasza w kierunku Tyche. Za jego plecami umieszczono postać Amfilochusa, który składa na skroniach cesarza wieniec. Drugą dłonią władca trzyma lejce od zaprzęgu pary wołów. W odcinku natomiast umieszczono atrybut Amfilochusa czyli dzika. Wydźwięk tej sceny jest symboliczny. Jak udowodniono w rozdziale 5.3 Marsjasz jest ikonograficzną metaforą statusu kolonii. Tyche natomiast jest bóstwem opiekuńczym danego miasta. Zatem cesarz podający Tyche figurkę Marsjasza, nadaje Mallus tytuł kolonii. Z kolei para wołów nawiązuje rzecz jasna to sceny fundacyjnej (rozdział 4.1), która była postrzegana jako narodziny kolonii, zatem czyni z cesarza również fundatora. Trzecia postać, legendarny założyciel- Amfilochus doceniając cesarski przywilej, koronuje władcę wieńcem, wskazując na niego jako nowego fundatora Mallus. Scena ta powtarza się później jeszcze na monetach Trajan Decjusza (Il. 10.10) oraz Waleriana[1563].

Z kolei na monetach Aleksandrii Troas pojawia się postać Aleksandra Wielkiego w dwóch kompozycjach. W jednej król ukazany jest jako jeździec wykonujący gest pozdrowienia ku kultowej rzeźbie Apolla Smintheusa umieszczonej na postumencie (Il. 9.7)[1564]. W drugiej opcji (il. 9.8)[1565], stojący Aleksander dzierży berło oraz paterę,

[1556] np. za Hadriana –RPC III 3325
[1557] ZIEGLER 1992: 181-183
[1558] RPC III 3325; IV.3 4982, 11738,6897, tymcz.
[1559] RPC VI 7160 tymcz.
[1560] RPC IX 1438.
[1561] BMC 13
[1562] RPC VI 7157 tymcz.
[1563] RPC IX 1432-1433
[1564] m.in. RPC IV.2 154, tymcz.; RPC VI 4033 tymcz.; RPC IX 406
[1565] m.in. RPC IV.2 22 tymcz.; RPC VI 3989 tymcz.; RPC IX 445

dokonując poświęcenia nad ołtarzem przed rzeźbą Apolla Smintheusa, którą wykonać miał sam Skopas[1566]. Ponad nimi leci orzeł trzymający w szponach bukranion. Związana z tą sceną jest historia przekazana przez Menandra z Laodicei, w której dowiadujemy się jakoby Aleksander w trakcie podboju Azji miał zawitać do sanktuarium Apolla, w efekcie której miał założyć tam miasto- Aleksandrię[1567]. Jednakże jak trafnie zauważa K. Dahmen Aleksandria tak naprawdę pierwotnie została założona przez Lizymacha 30 lat po śmierci Aleksandra, nie przeszkodziło to jednak miastu dodać szczyptę mitologicznej fantazji w kreowaniu własnej historii[1568].

Jednak najbardziej jaskrawym przykładem autopromocji za pomocą lokalnych mitów są dwa rywalizujące ze sobą miasta – Tyr oraz Sydon. Oba biły monety nim stały się koloniami, lecz dopiero od tego momentu rozpoczęły na szeroką skalę program ikonograficzny propagujący własne mitologie[1569]. Znamienne w tym przypadku jest to, że nie podkreślano jedynie własnych mitów fundacyjnych, ale również swój legendarny wkład w kreowanie świata. Warto jednak zauważyć, że pierwsze emisje po otrzymaniu statusu kolonii w przypadku Tyru jako mit założycielski przedstawiały typowy kolonialny typ fundacyjny[1570]. Oczywiście pojawiają się już wówczas miejscowe motywy[1571] , ale dopiero za czasów Heliogabala pojawiają się lokalne mity fundacyjne. W ikonografii monet Tyru często powtarza się motyw tzw. skał ambrozyjnych (ΑΜΒΡΟϹΙϹ ΠΕΤΡΕ) bądź jako główny motyw[1572] bądź jako dodatkowy element[1573], pełniąc role znaku menniczego[1574]. Te legendarne skały nawiązują do założenia Tyru, które przedstawione jest w dwóch wersjach. Pierwszą relacjonuje Filon z Byblos, a więc rodowity Fenicjanin, który w zachowanych fragmentach *Historii fenickiej (*przekazanych za sprawą Euzebiusza z Cezarei[1575]) opowiada historię o braciach, Hypsouraniosie i Ousoosie. Ten pierwszy miał założyć Tyr, drugi natomiast miał zbudować łódź i jako pierwszy pożeglować, by następnie po powrocie postawić na wybrzeżu dwa betyle, które stały się centrum kultowym nowo założonego miasta- Tyru[1576]. Druga przedstawiona jest przez Nonnosa z Panopolis w jego

[1566] Strab. 13. 604; KRZYŻANOWSKA 1968: 290-291
[1567] Men. Rhet. 2.444.2–17
[1568] DAHMEN 2006: 26-27
[1569] Wcześniej motywy obu miast były daleko bardziej monotematyczne. Spośród lokalnych motywów w Sydonie zwykle przedstawiano Europę na byku, a w Tyrze siedzącą na skałach Tyche.
[1570] za Septymiusza Sewera – BMC 367; za Karakalli – BMC 377
[1571] np. Astarte- BMC 369
[1572] np. za Heliogabala- Rouvier 2391
[1573] np. za Waleriana- BMC 468
[1574] BIJOVSKY 2005: 829
[1575] Euseb. *Praep. Evang.*1.10. 6-14
[1576] ATRIDGE, ODEN 1981: 43

Dziejach Dionizosa. [1577] Herkules- Melkart (patron Tyru) tłumaczy w niej przepowiednie, którą przekazał przyszłym założycielom Tyru, wedle której mieli spostrzec dwie dryfujące skały. Na szczycie jednej z nich rósł gorejący krzew oliwny, na którym z kolei miał zasiadać orzeł, miska oraz wąż. Ludzie mieli złapać orła i poświęcić go, a gdy to uczynili skały osiadły przy brzegu i na nich zbudowano miasto- Tyr. Dlatego też w mennictwie kolonialnym tzw. skały ambrozyjne przedstawione są wraz z wyrastającym z nich krzewem oliwnym. Wg. G. Bijovsky wśród monet zawierających ten motyw wyróżnić należy dwa typy. Pierwszy, bardziej popularny prezentuje legendarne skały o nieregularnych, bardziej krępych kształtach, które mają być tymi na których założono Tyr (Il. 12.15)[1578]. Natomiast drugi typ (Il. 13.1)[1579], używany za czasów Gordiana III charakteryzuje się bardziej smukłym i regularnym kształtem, i przedstawiać ma dwa betyle ze świątyni Herkulesa-Melkarta z Tyru wzmiankowane już przez Herodota.[1580] Wydaje się to jak najbardziej realne przypominając historie Ousoosa relacjonowaną przez Filona z Byblos. Natomiast Herkules- Melkart ukazany jest na wyjątkowym egzemplarzu monety Julii Domny, gdzie oprócz standardowych atrybutów takich jak maczuga oraz lwi skalp, dzierży również skały ambrozyjne o kształcie steli (Il. 12.10)[1581]. Herkules- Melkart pełni w tym przypadku rolę założyciela Tyru[1582].

Jak na razie jedynie zaznaczono, Tyr nie poprzestał na promowaniu własnego mitu założycielskiego, ale również manifestował swój udział w kosmogonii antycznego świata. Wywód należy wyprowadzić od Europy, od której porwania przez Zeusa zaczęła się ”eksportowa” historia Tyru oraz Sydonu. Motyw ten pojawia się po raz pierwszy dopiero na monetach Treboniana Gala[1583], gdzie stojąca w centrum Europa kieruje swój wzrok w stronę skał ambrozyjnych. Za jej plecami natomiast zbliża się Zeus pod postacią byka. Dodano legendę :IЄPIA AMBPOCIΩN ΠЄTPΩN, czyli kapłanka ambrozyjnych kamieni. Na późniejszych emisjach Waleriana [1584] zmieniono podpis, jednoznacznie identyfikując tę postać jako Europę- ЄVPΩΠЄ. W konsekwencji porwania Europy, jej ojciec król Tyru- Agenor wysłał swoich synów, wśród nich Kadmosa by uratowali siostrę. Motyw Kadmosa wsiadającego na statek, lecz spoglądającego do tyłu, pojawia się również

[1577] Nonn. *Dionys*. 40. 427-537
[1578] np. Rouvier 2391
[1579] Rouvier 2437; RPC VII.2 70015
[1580] Hdt. 2. 44; BIJOVSKY 2005: 829-832;
[1581] Aukcja: Classical Numismatic Group, Inc.,:76, lot 1128
[1582] HIRT 2015: 202-203
[1583] RPC IX 1996
[1584] BMC 468

na monetach Tyru od czasów Heliogabala[1585]. Kadmos ukazany podobnie jak wspomniany wcześniej Myrlos, ten jednak zobrazowany jest w momencie dobijania do brzegu w celu założenia osady, podczas gdy fenicki książę w momencie wyruszenia w wyprawę, być może stąd jego tęskne skierowanie spojrzenia w tył. Kadmos udał się do Delf, gdzie Pytia odradziła mu dalsze poszukiwania Europy i przepowiedziała mu założenie miasta. W tym celu Fenicjanin miał podążać za krową i tam gdzie legnie on założy miasto. Faktycznie tę scenę ukazano na kolejnej emisji z czasów Filipa (Il. 13.8)[1586] . Obok postaci Kadmosa, umieszczono siedzącą krowę, na którą widnieją brama miejska Teb. Za czasów Treboniana by uniknąć wątpliwości do tego typu dodano inskrypcję: ΘΗΒƐ (Il. 13.10)[1587]. W ten sposób zamanifestowano kolejny mit fundacyjny, tym razem jednego z najważniejszych greckich miast, wskazując na jego rodowód pochodzący z fenickiego Tyru. Jednak nim ostatecznie miasto założono, Kadmos polecił towarzyszom nabrania wody z pobliskiego źródła Aresa, którego strzegł olbrzymi wąż, który ich pozabijał[1588]. Ostatecznie sam Kadmos stanął naprzeciwko węża i go pokonał, rzucając weń głazem, co zaprezentowano na kolejnej emisji z czasów m.in. Heliogabala[1589] oraz Gordiana III (Il. 13.2)[1590]. Kadmos oprócz założenia Teb zasłynął również tym, że nauczył Greków alfabetu, co zresztą poświadcza zarówno Herodot,[1591] jak i monety [1592] na których Fenicjanin (podpisany w odcinku jako rzecz jasna ΚΑΔΜΟϹ) wręcza grupie Greków (podpis: ƐΛΛΗ) tabliczkę z literami alfabetu (Il.13.4). Wreszcie przedstawiono również małżonkę Kadmosa, czyli Harmonię na jedynym znanym egzemplarzu z British Museum (Il. 13.5)[1593]. Fenicki książę podaje rękę córce Aresa i Afrodyty, przedstawieniu towarzyszy krowa oraz kolejny znak menniczy Tyru- muszla Murex. Ta ostatnia stała się symbolem Tyru nieprzypadkowo. To z jej wnętrza otrzymywano purpurę, czego odkrycie powiązano zresztą z kolejnym mitem w ramach, którego pies nimfy o imieniu Tyros odkrył ją przypadkowo na plaży.[1594] Zilustrowano to w odcinku jednej z emisji, która zostanie omówiona w dalszej części pracy[1595].

1585 BMC 411
1586 RPC VIII 58995 tymcz.
1587 RPC IX 1986
1588 Nonn. *Dion* 4. 356-417; Ov. *Met.* 3. 50-94;.
1589 Rouvier 2372
1590 RPC VII.2 6532 tymcz.
1591 Hdt. 5. 58-59
1592 np. Rouvier 2446
1593 BMC 434; RPC VIII 6540 tymcz.
1594 Bonnet 1988: 74-77
1595 Rouvier 2391

Teby nie były jedynym miastem, które swój rodowód mogły upatrywać w Fenicji. Również Kartagina została założona przez księżniczkę Tyru- Dydonę. Jej ojciec w swym testamencie chciał by ta współrządziła z bratem Pigmalionem, który jednak zamordował jej męża, więc księżniczka z Tyru uciekła zabierające ze sobą skarby pozostawione przez męża. Żeglarze Pigmaliona ruszyli w pościg lecz Dydona nakazała wysypać do morza piasek, co goniący spostrzegli jako wyrzucenie pożądanego majątku. Księżniczka fenicka wraz z wioślarzami na galerze została zilustrowana na monetach Heliogabala (Il. 12.14) [1596]. Warto zauważyć, że na monecie wyraźnym gestem nakazuje jednemu z żeglarzy wysypać do morza wspomniany piasek. Ostatecznie Dydona osiadła w Afryce północnej, zakładając miasto Kartagina. Proces budowy murów miejskich ukazywano wcale często na monetach Tyru (od Heliogabala (Il. 12.16)[1597] po Galiena [1598]). Dydonę przedstawiono przed bramą miejską na której szczycie pracuje murarz. W tle ukazano charakterystyczną muszlę będącą znakiem menniczym Tyru.

W Sydonie Europa pełniła kluczową rolę i pojawiał się od dawna na monetach, o czym zresztą wspomniano w traktacie drugowiecznym *De Dea Syria*[1599]. Z kolei gdy miasto otrzymało status kolonii w czasach Heliogabala odpowiedziało bezpośrednio na propagandę Tyru wypuszczając liczne emisje [1600]. Mowa w tym przypadku o prawie trzydziestu typach ikonograficznych. Wśród nich pojawiają się również znana już Europa (Il. 12.4)[1601], Kadmos (Il. 12.3) [1602] i Dydona [1603], postacie które przez różnych antycznych autorów wiązane były z Tyrem, bądź również z Sydonem[1604]. Szczególnie ta pierwsza była kluczowa w mennictwie Sydonu już od czasów hellenistycznych[1605]. Korzystanie z tych samych motywów było pochodną nieustającej rywalizacji pomiędzy tymi miastami, o to które jest starsze[1606]. Sydon uważał się za macierz Tyru, co zresztą wspomniano w biblii nazywając sąsiada „córą Sydonu" [1607]. Z kolei Strabon przyznaje Tyrowi palmę

[1596] BMC 410
[1597] Rouvier 2406
[1598] Rouvier 2534
[1599] Lucian *Syr. D.* 4
[1600] BUTCHER 2005: 152
[1601] BMC 233
[1602] BMC 236
[1603] BMC 263
[1604] EDWARDS 1979: 46-47
[1605] HIRT 2015: 201
[1606] EISELEN 1907: 16-26
[1607] Izajasz 23. 12

pierwszeństwa w tym zatargu[1608]. Dlatego też gdy Tyr podpadł Heliogabalowi, a w jego miejsce kolonią i metropolią stał się Sydon upamiętniono to licznymi emisjami.

Kluczowym bóstwem Sydonu była patronka miasta, czyli Astarte, której wóz procesyjny pełnił rolę znaku menniczego w Sydonie, niemniej jednak wykorzystywano go również jako główny motyw rewersu (Il.12.8)[1609]. Fenicka wersja imienia jednego z królów Sydonu- Stratona brzmi „Abd Astart" czyli sługa Astarte[1610]. Straton założył tzw. Wieżę Stratona, będącą pramatką późniejszej Cezarei Nadmorskiej. Tego wydarzenia Sydon nie umieszczał na swych monetach, lecz w przypadku Cezarei Nadmorskiej ukazywano tam często wspomnianą postać patronki miasta- Astarte (Tyche)[1611]. Nie musiało to naturalnie bezpośrednio nawiązywać do początków osadnictwa, lecz jest kolejny wkład Sydonu w urbanizacyjny rozwój regionu.

Za równo Sydon jak i Tyr po otrzymaniu statusu kolonii wypuściły liczne i zróżnicowane emisje. Nie ograniczyły się do własnych mitów fundacyjnych, ale podkreśliły swój wkład w rozwój ludzkości i zamorskie fundacje których dokonały (Teby, Kartagina). Ponadto za pośrednictwem Kadmosa oraz Europy, których potomstwo również odcisnęło piętno w greckiej mitologii, przyczyniły się do powstania kolejnych krain i miast[1612]. W szerokiej gamie motywów ikonograficznych nie zabrakło również miejsca dla kapłana wyznaczającego za pomocą wołów *sulcus primigenius*. Zatem oba fenickie miasta manifestowały swoją własną historię oraz jej wpływ na całą kulturę basenu Morza Śródziemnego, podkreślając jednocześnie nowo zdobyty status rzymskiej kolonii.

Również Berytus uważany był za jedno z najstarszych fenickich miast.[1613] Swoją nazwę zawdzięcza nimfie- Beroe.[1614] Berytus w swoim mennictwie I i II w. manifestował *romanitas (*motywy *sulcus primigenius* oraz *aquilae)* dodają w czasach Trajana motywy Posejdona oraz świątyni Astarte. Natomiast w czasach Heliogabala pojawiło się kilka nowych motywów o lokalnym charakterze, a wśród nich pochwycenie Beroe przez Posejdona (Il. 11.5)[1615]. Nimfa stała się obiektem rywalizacji pomiędzy bogiem morza a Dionizosem, którą ostatecznie zwyciężył ten pierwszy[1616]. Na wspomnianej monecie Beroe została uchwycona, klęcząc i przechylając amforę. Ukazany obok Posejdon dzierży

[1608] Strab. 16.2.22
[1609] Rouvier 1494
[1610] PATRICH 2011: 8-9
[1611] KADMAN 1957: 50-53
[1612] HIRT 2015: 200
[1613] Nonn. *Dionys*. 41. 51
[1614] Nonn. *Dionys* 41.263
[1615] Sawaya 97, 99
[1616] Nonn. *Dionys* 42.1

trójząb, również klęczy na jednym kolanie i łapie nimfę za ramię. Ta kompozycja pochodzi najpewniej z grupy statuarycznej umieszczonej jako akroterion[1617]. Przekonują o tym również monety na których detal ten został uwidoczniony na szczycie świątyni Astarte (Il. 11.4)[1618].

Kolonie chętnie korzystały z „gotowych" rzymskich mitów, gdyż jak już nie raz wspomniano, pełniły rolę kopii Rzymu przeniesionych na odległe obszary. Dlatego też *sulcus primigenius*, *Lupa Romana,* czy uciekający z Troi Eneasz były tak popularne wśród nich. Natomiast drugo- i trzecio-wieczne tendencje do krzewienia lokalnej kultury widoczne są również wśród kolonii[1619]. Widać to szczególnie na propagowaniu lokalnych sanktuariów (Rozdział 6.2), ale również w przywoływaniu legendarnych założycieli, bądź oryginalnych mitów fundacyjnych. Są to świetne ilustracje legend opisanych przez starożytnych autorów. Truizmem, jest stwierdzenie, że mity odbiegają od historii, lecz warto przypomnieć przykład Troadzkiej Aleksandrii, która wywodziła swój rodowód od Aleksandra, mimo że założona została jedynie na jego cześć przez Lizymacha kilkadziesiąt lat po jego śmierci. Również w przypadku Filippi, gdzie pojawienie się ducha Juliusza Cezara na polu bitwy z 42 roku przed Chr. również pozostaje legendą.

W tym gronie wyjątkowe miejsce zajmują Sydon i Tyr, które nie tylko promowały własne mity założycielskie, ale z dumą manifestowały wpływ na rozwój śródziemnomorskiego świata. Jednak należy zauważyć, że w pozostały wypadkach emisje te były raczej sporadyczne (Myrlos w Apamei, Parios w Parium, Beroe w Berytusie). Jak pokazał przykład z Mallus, pierwotne mity nie stały w opozycji do rzymskich fundacji, a wręcz przeciwnie, wspierały je, tak jak uczynił to Amfilochus koronując cesarza prowadzącego rytuał *aratrum.*

[1617] Sawaya 2009: 266
[1618] Sawaya 92,94,95
[1619] HEUCHERT 2005:51

6.2 Architektura

Jak wspomniano w rozdziale poświęconym procesowi kształtowania się mennictwa kolonialnego (Rozdział 3.1), architektura w mennictwie prowincjonalnym wywodzi się z tradycji rzymskiej[1620]. A. Burnett stwierdził nawet, że obecność struktur architektonicznych jest dobrym sposobem by prześledzić przemiany w tożsamości kulturowej[1621]. Relatywnie często ukazywana była na monetach rzymskich kolonii[1622]. Wśród nich wyróżnić można kilka grup. Najczęściej przedstawiano świątynie (31/67),[1623] które pełniły rolę wizytówek miast. Pojawiały się również bramy miejskie (Emerita), łuki (Berytus, Parium,) porty

[1620] ELKINS 2015: 1
[1621] BURNETT 2011: 24-25
[1622] HEUCHERT 2005: 50
[1623] Emerita, Illici, Deultum, Korynt, Buthrotum, Dium, Synopa, Antiochia Pizydyjska,Kremna, Komama, Olbasa, Germa, Aleksandria, Mallus, Ninica, Berytus, Heliopolis, Sydon, Tyr, Arca Caesarea, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Sebaste, Aelia Kapitolina, Damaszek, Bostra, Petra, Nisibis, Emesa, Carrhae, Rezaina.

(Korynt, Patras), mosty (Butrynt, Aleksandria Troas), czy nawet latarnie (Laodicea, Korynt). Należy jednak zauważyć, że celem ukazania budowli na monetach nie było odwzorowanie rzeczywistych modeli. O czym świadczy niekonsekwencja w ilości kolumn w przypadku kilku świątyń, tudzież ekspozycja rzeźby kultowej. Ponadto niektóre budowle przedstawione na monetach w ogóle mogły nie istnieć. Dobrym przykładem jest denar z 36 roku przed Chr. na którym uwieczniono świątynię boskiego Cezara mimo, że ta została zbudowana kilka lat później[1624]. Zatem *Architectura Numismatica* nie może stanowić bezpośredniego wzoru przy rekonstrukcji starożytnych budowli. Należy ją raczej rozpatrywać w kategorii kulturowego fenomenu. Odbiorcami monet z wizerunkami lokalnych byli zazwyczaj okoliczni mieszkańcy i to do nich kierowany był przekaz[1625]. W wielu przypadkach naśladowano imperialne monety dostosowując ich wizerunki do lokalnych potrzeb (np. port w Ostii- port w Koryncie, Patras). Zatem monety z przedstawieniami architektonicznymi są kolejnym świadectwem lokalnego patriotyzmu, zauważalnego już w I w. w niektórych przypadkach (Butrynt, Korynt), bardziej aktywnego w czasach Antoninów (Parium, Aleksandria Troadzka), aż wreszcie w pełni rozwiniętego pod rządami Sewerów (m.in. Tyr, Sydon, Emesa). Następnie obserwowalny jest powolne zanikanie budynków na monetach, spowodowane zagrożeniem zewnętrznym i zastępowaniem ich przez wizerunki nagród dla zwycięzców igrzysk oraz festiwali[1626].

Bramy miejskie i łuki

Wizytówką miasta które por raz pierwszy nawiedzał podróżny była zazwyczaj miejska brama (jeśli naturalnie przybył doń pieszo, jeśli natomiast wybrał transport morski to natrafiał wpierw na port, któremu zadedykowano kolejny podrozdział). Zatem to od tej znaczącej konstrukcji rozpocząć należy wędrówkę w badaniach architektury ukazanej na monetach. Okazuje się, że jedno z pierwszych przedstawień architektonicznych w mennictwie kolonialnym prezentuje właśnie bramę i pochodzi z Emerity (Il. 1.3)[1627]. Warto na wstępie zauważyć, że jest właściwie kopią denarów bitych zresztą przez tę samą mennicę[1628]. Ukazano frontalnie mury miejskie wieńczone dwoma monumentalnymi baszami oraz dwuprzelotową bramę. Nad murami widnieje inskrypcja- AVGVSTA

[1624] ZANKER 1999: 43-44
[1625] ELKINS 2015: 146
[1626] BURNETT 1999: 159
[1627] RPC I 10, 21
[1628] RIC^2 9-10

EMERITA. Na drugim planie ukazano schematycznie pozostałe mury miejskie z perspektywy ptasiej. Model ten przypomina raczej warowny obóz aniżeli miasto. W rzeczy samej, kolonia w Emericie została założona przez weteranów dwóch legionów (*V Alaudae* i *X Gemina)* w konsekwencji wojen z plemionami Kantabrów i Asturów[1629]. Monety imperialne jak i pierwsze emisje kolonialne, produkowane w tym nowym mieście, miały upamiętnić zwycięską wojnę kantabryjską, co więcej zdaniem J. Edmontona prezentacja nowej osady dopasowuje się do wizualnego programu przedstawienia wojny wypracowanego w czasach wojny Oktawiana z M. Antoniuszem[1630]. Przedstawiano wówczas wpierw motywy militarne, następnie te związane ze zwycięstwem, by następnie przejść do tematyki cywilnej[1631]. Zatem przedstawienie murów miejskich, ale również typu fundacyjnego (Il.1.1)[1632] miało manifestować nowy porządek oraz pokój, który zapanował po zwycięskiej wojnie. Ponadto ukazanie potężnie umocnionego miasta mogło wskazywać na świetną organizację i siłę weteranów, którzy wszakże byli właśnie głównymi użytkownikami lokalnych monet[1633]. Warto zauważyć w tym miejscu, że bramy miejskie były szczególnie chętnie wykorzystywane na monetach przede wszystkim w Tracji[1634], natomiast w przypadku pozostałych prowincji to ukazywane są nader rzadko i dopiero od przełomu II/III w.[1635].

Kolejny przykład miasta, które ukazane jest za pomocą dwóch monumentalnych bram oraz murów pochodzi z Fillippi z samego schyłku mennictwa kolonialnego, więc z czasów Galiena (Il. 6.13)[1636]. Schemat przedstawienia jest podobny jak w przypadku monet z Emerity. Również wieże ukazane są od frontu natomiast mury okalające miasto z perspektywy ptasiej. Na pierwszym planie pomiędzy basztami ukazano Romę/Atenę dzierżącą paterę oraz berło, a u jej stóp tarczę. Emisja ta należy do całej serii kommemoratywnych typów poświęconych najbardziej zasłużonym cesarzom (Augustowi, Trajanowi ,Markowi Aureliuszowi), które na rewersach promują również m.in. lokalne bóstwa (*Heroi Aulonites, Liber Pater)* oraz *adventus Augusti*, który wspiera hipotezę jakoby to domniemane przybycie Galiena było powodem wybicia tej serii[1637]. W każdym razie podobnie jak w przypadku Emerity, miasto zostało jedynie przedstawione

[1629] Dio 53. 26.
[1630] EDMONDSON 2014: 32
[1631] TRILLMICH 1990: 300-302; ZANKER 1999:61-65, 85-106
[1632] RPC I 11
[1633] ELKINS 2015: 160
[1634] Anchialus – RPC IV.1 4530; Bizya – RPC VIII 48653 tymcz.; Augusta Traiana- RPC IV.1 3897 tymcz.
[1635] ELKINS 2015: 160-161
[1636] AMANDRY R6
[1637] AMANDRY 1998: 30

schematycznie z podkreśleniem dwóch masywnych baszt oraz bojowo nastawionej Romy/ Ateny. Zatem wiadomość przekazana do mieszkańców miała ich uspokoić i zapewnić o bezpieczeństwu w niepewnych czasach lat 60 III w. kiedy to przypomnijmy Goci złupili m.in. Aleksandrię Troas, z której wywieźli m.in. stemple mennicze[1638].

W pozostałych przypadkach mamy do czynienia nie z warownymi murami i bramami, a z ozdobnymi propylejami. W Koryncie pojawia się moneta przedstawiająca za Domicjana jednoprzelotowy łuk wieńczony kwadrygą (Il.3.5) [1639] . Zwykł być intepretowany jako łuk na drodze Lechajońskiej[1640]. Jednak zdaniem N. Elkinsa brama ta reprezentuje łuk triumfalny z Rzymu celebrujący zwycięstwo Domicjana nad Chattami[1641].

Natomiast wyjątkowy łuk ukazano w Parium, gdzie na szczycie trójprzelotowej konstrukcji umieszczono rydwan ciągnięty przez cztery słonie (Il. 6.12, 16)[1642]. M. Price i B. Trell uważają, że zobrazowano tam dwa budynki. Na dolnym planie trójprzelotowy łuk, a na górnym szczyt ołtarzu Pariosa[1643]. Z kolei S. Fähndrich uważa to przedstawienie za jednolitą budowlę prowadzącą do portu, na szczycie której ukazano Posejdona wraz z zaprzęgiem delfinów, lub trytonów[1644]. Ostatnio pojawiło się kilka nowych egzemplarzy na aukcjach, które jednoznacznie ukazują kwadrygę złożoną ze słoni,[1645] to jednak nie odrzuca hipotezy o łuku wieńczonym rydwanem, zamiast dwóch nienaturalnie przedstawionych budowlach. Ponadto jak zaprezentowano w podrozdziale poświęconym świątyniom oraz miejscom kultowym, ołtarz został ukazany na jednej z emisji wraz z zaprzęgiem koni na szczycie (Il. 6.14) [1646], a innym razem z samotną postacią, najpewniej Pariosa[1647]. Zatem detale się nie zgadzają, a ponadto z perspektywy odbiorcy ołtarz Pariosa musiałby być gigantycznych rozmiarów, lub być umieszczonym na wzgórzu by być widocznym zza trójprzelotowego łuku. Wobec tego znacznie bezpieczniejsza wydaje się koncepcja, że ukazano po prostu monumentalny trójprzelotowy łuk wieńczony kwadrygą, który podobnie jak ołtarz Pariosa stanowił jeden z symboli kolonii, dlatego był umieszczany na monetach pod koniec II i w III w.

1638 BURSCHE, MYZGIN 2017: 232-258
1639 RPC II 107
1640 PRICE TRELL 1977: 85; EDWARDS 1994: 266-295; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 62
1641 ELKINS 2015: 149
1642 Kommodus- RPC IV.2 2373 tymcz.; Emilian- RPC IX 379; Galien- SNG France 1533
1643 PRICE TRELL 1977:117
1644 FÄHNDRICH 2005: 54
1645 Aukcja: Gorny & Mosch 240 (10/10/2016), 338,
1646 RPC IV.2 11263 tymcz.
1647 BMC 123

W Berytusie za Heliogabala ukazano tetrastylową bramę z łukowym nadprożem wewnątrz której umieszczono figurkę Marsjasza(Il. 11.3)[1648]. Na szczycie umieszczono postać dosiadającą lwa. Monumentalne propyleje prowadzące do sanktuarium Jupitera Heliopolitańskiego przedstawiono w Heliopolis na monetach Filipa Araba (Il. 11.12)[1649].

Porty

Jeśli podróżnicy decydowali się na podróż morską to nim postawili stopę na suchym lądzie to dopływając podziwiać mogli porty i latarnie miasta do którego zmierzali. Tematyka marynistyczna stała się szczególnie popularna w mennictwie pod koniec II i na początku III w.[1650]. W Patras port został zobrazowany dwukrotnie, za Kommodusa (Il. 4.10)[1651] oraz za Gety[1652]. Na dolnym planie pierwszej emisji przedstawiono nagą, męską postać flankowaną przez dwa statki. Natomiast na górnym widać zabudowę portu oraz świątynię o sześciu kolumnach. Z kolei na monetach Gety na pierwszym planie ukazano samotny statek, w tle którego widać świątynię ukazaną od boku, a przed nią postać. Za pewne ukazano tutaj tę samą świątynię, lecz inną rzeźbę niż na monetach Kommodusa[1653]. Zresztą wcześniejsza postać to najpewniej Portus, czyli geniusz portu ukazany już wcześniej na monetach Nerona opatrzony zresztą legendą PORTVS FRVGIFERA[1654]. Z drugiej strony z czasów tego właśnie cesarza pochodzą imperialne sesterce[1655] prezentujące inny słynny port w Ostii, na których stojąca postać intepretowana jest jako Neptun. Z kolei figura zaprezentowana w czasach Gety, zdaniem H. Papageorgiadou- Bani należy identyfikować jako samego cesarza, bądź Posejdona[1656]. Niezależnie kogo reprezentowała ta postać, to mogła również pełnić funkcję latarni[1657], tak jak wspomniany Neptun w Ostii. [1658] Z kolei świątynia widoczna na obu emisjach może być tożsama z tą wzmiankowaną przez Pauzaniasza[1659].

[1648] Sawaya 98,100
[1649] Sawaya 44,51; RPC VIII 6492 tymcz.
[1650] STARR 1979: 278-284
[1651] RPC IV.1 5235 tymcz.
[1652] PRICE, TRELL 1977: 41, N.61
[1653] PAPAGEORGIADOU- BANI 2014: 108
[1654] RPC I 1263; PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 66
[1655] RIC^2 178
[1656] PAPAGEORGIADOU- BANI 2014: 108
[1657] PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 58
[1658] CARLTON 1986: 17-18; CUYLER 2014: 126-127
[1659] Paus. 7.21.7

W położonym sto kilometrów na wschód Koryncie również pojawiają się porty: Kenchreai i Lechajon. Oczywiście Korynt przez swoje położenie był jednym z najbardziej strategicznych miejsc na szlaku handlowym wschód- zachód, porównać go można do dzisiejszego Singapuru i cieśniny Malakki. Naturalnie więc, gdy obsadzono go nowymi kolonistami z rozkazu Cezara, miasto bardzo szybko stało się jednym z najważniejszych portów[1660]. Początkowo oba porty były przedstawiane na monetach jedynie jako inskrypcje: CENCHREAE oraz LECHAVM [1661], lub jako nimfy (Il. 3.7)[1662]. Dopiero w czasach Antonina Piusa zdecydowano się na bardziej realistyczne podejście. Port w Kenchreai[1663] został przedstawiony z lotu ptaka, jako półokrągła keja osłonięta kolumnadą oraz dwoma budynkami na bokach [1664]. W centralnym miejscu umieszczono posąg Posejdona dzierżącego trójząb oraz delfina, a przed nim trzy statki. Takie przedstawienie Posejdona znane było z wcześniejszej emisji (Il. 3.9)[1665]. Natomiast na innym przykładzie na środku stoi Izyda dzierżąca żagiel (Il. 3.12)[1666]. Obie rzeźby są poświadczone przez Pauzaniasza, który umieszcza brązową statuę boga morza na jednym końcu mola, podczas gdy sanktuaria Izydy oraz Asklepiosa na przeciwnym końcu[1667]. Sam układ portu pokrywa się z odkryciami archeologicznymi[1668].

Warto w tym momencie wspomnieć o personifikacji Przesmyku Korynckiego (gr. Ισθμός της Κορίνθου) , czyli Istmosa, który zazwyczaj prezentowany był wraz z dwoma sterami reprezentującymi oba porty. Takie przedstawieni ukazano m.in. na monetach Domicjana (Il. 3.8)[1669]. Ponadto to od jego imienia, a właściwie od samego przesmyku, który jak wspomniano po grecku właśnie brzmi Ισθμός organizowano słynne Igrzyska Istmijskie, również symbolicznie ukazywano na monetach (Il.3.3)[1670].

Z kolei na emisji wybitej pod panowaniem Kommodusa[1671] pojawia się latarnia oraz statek z wiosłami oraz wypełnionym żaglu. M. Price oraz B. Trell intepretują to przedstawienie jako wizję portu w Lechaionie[1672].

[1660] ENGELS 1990: 12; 16-17
[1661] RPC I 1200
[1662] RPC II 168-169; RPC III 197; HOSKINS-WALBANK 2003: 338
[1663] RPC IV.1 5098 tymcz.
[1664] ELKINS 2015: 158
[1665] RPC III 185
[1666] RPC IV.1 5097
[1667] Paus. 2.2.3
[1668] PAPAGEORGIADOU- BANI 2004:57
[1669] RPC II 177A
[1670] Neron- RPC I 1202; Domicjan- RPC II 108, 111, 128; Hadrian- RPC III 118, 128, 223; Antoninus Pius- RPC IV.1 4648 tymcz.; M. Aureliusz RPC IV.1 7921 tymcz; Kommodus – RPC IV.1 10628 tymcz.
[1671] RPC IV.1 5219, 7603 tymcz.
[1672] PRICE, TRELL 1977: 85

Latarnia w bardzo podobnym stylu pojawia się również na monetach Laodicei Nadmorskiej (Il. 13. 11)[1673]. Na pierwszym planie przedstawiono statek płynący na pełnych żaglach. Wyróżnić można również dziesięciu wioślarzy oraz kapitana statku. Latarnia pojawiała się w mennictwie Loadicei jeszcze w czasach przedkolonialnych[1674]. Natomiast to za czasów Sewera Laodicea otrzymała status kolonii oraz inwestycje, które podniosły miasto z ruiny jaką się stała za sprawą Pesceniusza Nigra[1675]. Jedną z tych inwestycji mogła być właśnie latarnia[1676].

Niewątpliwie zarówno Patras, Korynt jak i Laodicea Nadmorska poprzez prezentację swoich portów, czy latarni chciały promować je jako swoje wizytówki, lecz bardziej istotne wydaje się podkreślenie roli portów w życiu całej społeczności. Wszak to w dużej mierze dzięki handlowi, które się w nich toczył miasta te zawdzięczały swój dobrobyt [1677]. Ponadto monety mogły upamiętniać inwestycje takie jak wspomniana odbudowa Laodicei, lub renowacja portu za w Koryncie Kommodusa[1678].

Mosty

W antycznej ikonografii oprócz bram czy portów wykorzystywano również mosty. W przypadku Butryntu na monetach czasów Augusta oraz Nerona[1679] przedstawiono most składający się z trzech przęseł. W pierwotnej wersji (Il. 4.14) [1680] filary są znacznie bardzie smukłe w porównaniu z późniejszymi z czasów Nerona. Dodatkowo na moście zamontowano coś co przypomina ogrodzenie, lecz zdaniem R. Abdiego mamy do czynienia z instalacją hydrauliczną. Uważa on również, że w przypadku bardzo nieczytelnego egzemplarza (Il. 4.16)[1681] ukazano Artemidę przejeżdżającą przez most na rydwanie[1682]. Niestety na podstawie jednego przykładu nie da się ostatecznie rozstrzygnąć czy taka scena faktycznie ma miejsce czy nie jest nadinterpretacją. Niemniej jednak most łączący półwysep z lądem, którego pozostałości zostały przez archeologów odkryte[1683], pozostawał wizytówką Butryntu.

1673 Meyer 95-98
1674 RPC II 2035C; IV.3 8612 tymcz.
1675 Herodian 3.3.5; MEYER 1991: 58-59; MILLAR 2006: 192
1676 MEYER 1991: 86 n. 17
1677 STARR 1979: 281-283; PAPAGEORGIADOU- BANI 2004:57
1678 PAPAGEORGIADOU- BANI 2014: 100
1679 RPC I 1381; 1388; 1400;1402;1405;1407; 1409
1680 RPC I 1381
1681 RPC I 1399A
1682 ABDY 2012:92
1683 CEKA 2002: 64-65; ABDY 2012: 91-92

Most pojawia się również w Aleksandrii Troas w czasach Maksymina Traka o czym już wspomniano w kontekście symboli militarnych (il. 9.15) (Rozdział 4.2)[1684]. Ukazano tam scenę w której cesarz dzierżący *vexillum* w bidze zaprzężonej w parę wołów przekracza most. W tle widoczne są cztery *aquilae,* a kolejna jest pod jedynym widocznym przęsłem mostu. Nie możemy w tym przypadku mówić o wizycie cesarza (*adventus Auugusti),* który nigdy nie odwiedził Azji Mniejszej, natomiast źródła milczą na temat inwestycji, bądź renowacji mostu z cesarskiej kiesy[1685]. Ów motyw pojawia się na pojedynczej emisji znanej z kilku egzemplarzy i nigdy nie został powtórzony za panowania kolejnych cesarzy, nie wykluczone zatem, że scena jest zupełnym wymysłem rytownika, a widoczny most jest jego elementem.

Świątynie

Świątynie oraz kaplice stanowią największą grupę spośród budowli ukazanych na monetach kolonialnych (35/67).[1686] Najczęstszym typem jest tetrastylos (22)[1687], rzadziej pojawia się distylos (14) [1688] oraz heksastylos (13)[1689]. Poza tym pojawiają się pojawiają się również świątynie innych typów[1690]. Mimo, że monety często są jedynymi obrazami tego jak mogły wyglądać konkretne świątynie, to jednak nie należy przywiązywać do ich modelu na monetach zbyt wielkiej wagi. W ramach tego podrozdziału zostaną przedstawione przykłady w których liczba kolumn poszczególnych świątyń się wahała[1691]. Z kolei jak już wzmiankowano w przypadku świątyni Cezara niektóre świątynie mogły być w pełni fantazmatami rytowników[1692].

Rozważania należy rozpocząć od zachodnich mennic gdzie pojawienie się świątyń związana jest z *romanizacją*. Po raz pierwszy ukazano je za panowania Augusta się w

[1684] RPC VI 4065 tymcz.
[1685] FILGES 2015: 122
[1686] Emerita, Tarraco, Carthago Nova, Illici, Cezaraugusta; Deultum, Korynt, Buthrotum, Dium, Ninica, Kremna, Komama, Olbasa; Germa; Aleksandria Troas; Antiochia Pizydyjska, Synopa, Mallus, Berytus, Heliopolis, Sydon, Tyr, Arca Caesarea, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Sebaste, Aelia Kapitolina, Bostra, Petra, Damaszek, Neapolis; Emesa, Nisibis, Carrhae, Rezaina
[1687] Emerita, Carthago Nova, Illici, Cezaraugusta, Deultum, Korynt, Aleksandria Troas; Ninica, Antiochia Pizydyjska Berytus, Heliopolis, Sydon, Tyr, Arca Caesarea, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Sebaste, Aelia Kapitolina, Bostra, Damaszek Emesa, Nisibis, Carrhae,
[1688] Deultum, Korynt; Buthrotum, Dium, Olbasa, Kremna, Germa, Komama, Synopa, Tyr, Arca Caesarea, Ptolemais; Petra; Rezaina
[1689] Cezaraugusta, Deultum, Aleksandria Troas, Antiochia Pizydyjska, Berytus, Sydon, Tyr, Ptolemais, Cezarea Nadmorska, Aelia Kaitolina, Emesa;
[1690] M.in. Dekastylos- Heliopolis; oktastylos- Tarraco, okrągła świątynia Melikertesa- Korynt;
[1691] BURNETT 1999: 146-147
[1692] FISHWICK 1984: 263-270

Kartago Nova(Il. 1.8)[1693] oraz w Ilici (Il. 1.10)[1694]. W drugim przypadku moneta przedstawia świątynię poświęconą Junonie o czym świadczy inskrypcja na architrawie- IVNONI. Z kolei emisje z Kartago Nova podobnie jak te późniejsze Tyberiusza z Emerity (Il. 1.4)[1695] Cezaraugusty (Il. 1.15)[1696] oraz Tarraco (Il. 1.11)[1697] przedstawiają świątynie kultu cesarskiego. Na monetach z Luzytanii oraz Tarraco widnieje inskrypcja AETERNITATI(S) AVGVSTAE podczas gdy w Kartago Nova pojawia się podpis AVGVSTO, a w Cezarauguście PIETATI AVGVSTAE. Świątynia przedstawiona na emisjach z Tarraco to oktostylos o smukłych korynckich kolumnach. We frontonie natomiast przedstawiono medalion bądź wieniec. Z kolei na awersie ukazano siedzącą postać boskiego Augusta wraz z inskrypcją DEO AVGVSTO[1698]. Tacyt przekazuje nam informację, że koloniści z Tarraco otrzymali od Tyberiusza zgodę na budowę świątyni Augusta czym dali przykład dla wszystkich prowincji[1699]. Jednak nie do końca wiadomo czy oznaczało to impuls do działania dla mieszkańców Hiszpanii *Tarraconensis* czy całego imperium[1700]. Wydaje się, że monety pochodzące z Cezaraugusty oraz Emerity są numizmatycznym dowodem na rozprzestrzenienie się kultu imperialnego na Półwyspie Iberyjskim. Jeśli nie ma obiekcji co do istnienia świątyni w Tarraco,[1701] to z powodu problemów identyfikacji świątyni w Emericie D. Fishwick wysnuł hipotezę, jakoby moneta z przedstawieniem tetrastylosu Augusta w Emericie była albo po prostu naśladownictwem emisji z Tarraco, bądź ukazuje świątynię jeszcze nie wybudowaną[1702]. Jednak to właśnie pozostałe świątynie z Półwyspu Iberyjskiego ukazane na monetach są bardziej zbliżone do modelu z Emerity, gdyż mają bardziej przysadziste i co ważne cztery kolumny (Illici, Cezaraugusta). Wydaje się zatem, że przedstawiają one wizualizacje budynków, które na tym etapie mogły być dopiero planowane, lub w trakcie konstrukcji. Niestety mennictwo prowincjonalne na Półwyspie Iberyjskim zanikło za panowania dwóch kolejnych cesarzy- Kaliguli oraz Klaudiusza, więc dalsze studia nad świątyniami z tego regionu na podstawie monet są niemożliwe.

1693 RPC I 174-177
1694 RPC I 192-193
1695 RPC I 29; 47-48
1696 RPC I 362
1697 RPC I 219, 222, 224, 226
1698 RPC I 222, 224
1699 Tac. *Ann.* 1.78.1.
1700 BEARD, NORTH, PRICE 1998A: 354; SAJKOWSKI 2001: 204-205; FISHWICK 2004: 5
1701 FISHWICK 1996: 176-182
1702 FISHWICK 2004: 43

Z Butryntu znany jest pojedynczy egzemplarz zawierający tajemniczy distylos zawierający dysk[1703]. Zdaniem R. Abdiego stanowi on odległą kopię wcześniejszego denara M. Antoniusza[1704] na którym przedstawiono dysk z ukazaną frontalnie głową Sola w charakterystycznej koronie promienistej (*corona radiata)*[1705].

Na wschodzie wprowadzenie wizerunków świątyń do mennictwa jest również mocno związane z kultem cesarskim[1706]. Pierwszą budowlą sakralną ukazaną w mennictwie Koryntu za czasów Tyberiusza jest właśnie heksastylos poświęcony dynastii Julijsko- Klaudyjskiej (Il. 3.1)[1707], na którym widnieje inskrypcja w odcinku- GENT IVLI[1708]. Warto podkreślić w tym miejscu, że koncepcja promocji całej dynastii była obecna w mennictwie Koryntu przez cały okres jej rządów. Pojawiają się na lokalnych monetach wizerunki za równo najbardziej znaczących jej członków m.in. Gajusz i Lucjusz[1709], ale również innych których rzadko przedstawiano na monetach (Agrypa Postumus[1710], Brytanik[1711]). Zatem kult cesarskiego domu pełnił istotną rolę w mennictwie Koryntu, co być może poświadcza również ukazanie świątyni Afrodyty na Akrokoryncie za Klaudiusza (Il. 3.2)[1712], czyli przybytku bogini od której ród Juliuszów się wywodził[1713]. W ten sposób można było przywołać założyciela kolonii, czyli Juliusza Cezara i powiązać go z lokalną tradycją, jednak z perspektywy odbiorcy medium jakim była moneta, wydaje się, że pierwotne skojarzenie wiązało się z rodzimym elementem krajobrazu Akrokoryntem, a dopiero ewentualnie wtórnym jego powiązanie z propagandą imperialną. Kolejny przykład kultu imperialnego pochodzi z czasów Nerona, kiedy to pojawia się tetrastylos wewnątrz którego ukazano postać cesarza[1714]. Kolejna taka świątynia pojawia się za krótkich rządów Galby[1715]. Na jednym z awersów ukazano głowę Romy z inskrypcją ROMAE ET IMPERIO, podczas gdy na rewersie przedstawiono wspomnianą budowle, lecz nie standardowo od frontu a od narożnika, także widać zarówno przód oraz bok świątyni umieszczonej na podium. H. Papageorgiadou-Bani identyfikuje to

---

1703 RPC I 1383
1704 RRC 496/1
1705 ABDY 2012: 92-93
1706 BURNETT 1999: 157-158
1707 RPC I 1153-1161
1708 AMANDRY 1988: 59-62; HOSKINS- WALBANK 1996: 201-213; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 53; ELKINS 2015: 153
1709 RPC I 1136
1710 RPC I 1141
1711 RPC I 1182
1712 RPC I 1180
1713 HOSKINS- WALBANK 1996: 207
1714 RPC I 1208
1715 RPC I 1219-1221

przedstawienie ze wspomnianą przez Pauzaniasza świątynię Oktawii, siostry Augusta, jednak oprócz wspomnianego podium nie ma na to żadnych dowodów[1716]. Niemniej jednak zauważyć zatem należy, że wszystkie świątynie ukazane w czasach panowania dynastii Julijsko-klaudyjskiej oraz Galby związane były z kultem imperialnym, który w Koryncie był nad wyraz gorliwy, co potwierdzają również odkryte rzeźby członków panującego domu oraz inskrypcje[1717].

Gdy później Wespazjan zdobył władzę Korynt stracił prawo do bicia monety, które odzyskał za Domicjana [1718], stał się jedyną kolonią na przełomie I i II w. bijącą monety z wizerunkami świątyń. Pojawił się wówczas distylos z przedstawieniem siedzącego Hermesa z baranem[1719] wzmiankowanego przez Pauzaniasza przy drodze lechajońskiej[1720]. Powraca heksastylos, który być może ponownym przedstawieniem świątyni kultu cesarskiego[1721]. Ukazano również ponownie widok na Akrokorynt [1722]. Poza tym pojawiły się dwie inne świątynie: tetrastylos z trzema[1723] oraz tetrastylos z dwoma figurami [1724]. M. Hoskins- Walbank interpretuje tę pierwszą jako *Capitolium*[1725], z powodu trzech postaci umieszczonych w interkolumniach. Jednak na znanych dwóch egzemplarzach żadna z figur nie jest w pełni widoczna. Podczas gdy dwie poboczne wydają się być smukłe, to środkowa postać, której widoczne są dolne partie, zdaje się być ukazana frontalnie w pozycji siedzącej co identyfikuje ją jako Jupitera. Dodatkowo we frontonie również zauważyć można zarysy postaci. Świątynia Jupitera Kapitolińskiego znana jest zarówno z denarów [1726] jak i cystoforów [1727] Domicjana, więc moneta z Koryntu może być ich naśladownictwem. Jednak zdaniem M. Hoskins-Walbank monet korynckich świątynia ukazana w tym przypadku obrazuje lokalną świątynię, a nie tę w Rzymie, gdyż postać we frontonie przedstawiona została w pozycji stojącej co stanowi kontrast do rzymskich denarów i cystoforów[1728], co zdaniem autora niniejszej pracy z powodu słabego stanu zachowania obu znanych egzemplarzy budzi wątpliwości. Sprzeczną hipotezę wysnuł N.

[1716] Paus. 2.3.1.; PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 54
[1717] HOSKINS- WALBANK 1996: 201-213
[1718] HOSKINS- WALBANK 2003: 338
[1719] RPC II 194A
[1720] Paus. 2.3.4
[1721] RPC II 199
[1722] RPC II 151
[1723] RPC II 194
[1724] RPC II 144
[1725] HOSKINS- WALBANK 1989B: 384; HOSKINS- WALBANK 2003:339
[1726] RIC 815
[1727] RIC 222
[1728] HOSKINS-WALBANK 1989B: 385

Elkins, który stwierdził, że bardziej prawdopodobne jest przedstawienie tam świątyni z Rzymu[1729]. Niemniej jednak badacze są zgodni co do tego, że *Capitolium* w Koryncie istniało, a M. Hoskins-Walbank identyfikuje je jako tzw. świątynię E[1730]. Natomiast zdaniem piszącego te słowa wspomniana emisja mogła być zarówno reminiscencją świątyni z Rzymu, jak i jednocześnie nawiązywać do lokalnego *Capitolium*, podobnie jak rytuał *sulcus primigenius* nawiązywał bezpośrednio do fundacji kolonii, a pośrednio do Rzymu. Tudzież jak wizerunki *Lupa Romana,* które były reminiscencją rzeźby rzymskiej, a jednocześnie prowincjonalnych wersji znanych z mozaik czy rzeźb[1731].

Za Trajana pojawiają się świątynia Astarte w Berytusie [1732] oraz Cezarei Nadmorskiej[1733]. Jak wspomniano oba ośrodki zaprezentowały własne kompozycje bóstwa opiekuńczego[1734]. W pierwszym przypadku ukazana świątynia jest zestandaryzowanym tetrastylosem z medalionem umieszczonym we frontonie, a po środku umieszczono stojącą postać Astarte trzymającą berło i koronowaną przez wizerunek skrzydlatej Wiktorii. Jest to niewątpliwie inauguracyjne przedstawienie świątyni w mennictwie Berytusu i jedno z pierwszych w Fenicji[1735]. Podobnie jak w przypadku świątyni Astarte z Cezarei, która w przeciwieństwie do tej poprzedniej jest ukazana nie w standardowym greko-rzymskim stylu, a bardziej lokalnym o korpulentnych kolumnach z palmowymi kapitelami oraz łukowatym tympanonie[1736]. Statua Astarte dzierży biust oraz berło. Co ciekawe to właśnie tę świątynie postanowili ukazać na swoich monetach koloniści z Cezarei. Pomijano za to w tym okresie świątynię Cezara, [1737] którą ukazywano na wcześniejszych przedkolonialnych emisjach[1738]. Natomiast tetrastylos z Astarte o łukowatym nadprożu charakterystycznym dla architektury syryjskiej, [1739] pojawiał się również za czasów Antonina Piusa [1740], Karakalli [1741], Makryna[1742], Heliogabala[1743] Trajana Decjusza[1744]. Również w przypadku Berytusu świątynia stała się motywem często powtarzanym (za

[1729] Elkins 2015:
[1730] Hoskins-Walbank 1989b: 384-385; 393-394
[1731] Risanen 2014: 342-346
[1732] RPC III 3845
[1733] RPC III 3954
[1734] Webster 2018: 249-252
[1735] Sawaya 2009: 227
[1736] Kadman 1957 :52
[1737] Jos.*Bel.Iud.* 1.21.7
[1738] RPC I 4983-4
[1739] Price Trell 1977: 164
[1740] RPC IV.3 1041 tymcz.
[1741] Kadman 66-67
[1742] Kadman 74
[1743] Kadman 80
[1744] RPC IX 2092

Hadriana[1745], Antonina Piusa[1746], Kommodusa[1747], Karakalli[1748], Makryna[1749], Heliogabala[1750] i Gordiana[1751]). W przypadkach obu świątyń z czasem pojawiały się pewne wariacje. W interkolumniach świątyni cezarejskiej pojawiają się postacie od czasów Antonina Piusa, a w świątyni w Berytusie dodatkowe figury umieszczano się od czasów Makryna. Ponadto w przypadku tego ostatniego pojawia się również figurka Marsjasza, pod świątynią przedstawiono postacie z trójzębami na delfinach, jako centralny akroterion służą rzeźby Posejdona z Beroe (Il. 11.4)[1752], a jako boczne- Wiktorie niosące wieńce.[1753] Natomiast za Gordiana III wizerunek świątyni uproszczono zamieniając całą statuę Astarte, na jedynie jej popiersie flankowane przez orła legionowego i wieńczącą Wiktorię[1754]. Śledząc te zmiany możemy ponownie potwierdzić, że wizerunek świątyń umieszczony na monetach, nie był ich rzeczywistym odwzorowaniem a jedynie wizualizacją koncepcji.

Kilka kolonii przez cały swój produkcji monetarnej zdecydował się jedynie na prezentacje skromnych distylosów. Obok wspomnianego Butryntu miało to miejsce również w Synopie gdzie wpierw za Wespazjana ukazano kapliczkę o łukowym nadprożu z Apollem[1755], a potem od czasów Antonina Piusa po Galiena przedstawiano w ten sposób Nemezis, co było reprodukcją powszechnego typu w Azji Mniejszej[1756]. Z kolei na monetach w Olbasie w czasach Antonina Piusa przedstawiono distylos Artemidy w Perge[1757], a za Maksyminaświątynię Afrodyty koronowanej przez parę Erosów[1758]. W Germie przedstawiono świątynię kultu cesarskiego, gdzie obok Kommodusa widnieją dwa *signa.*[1759] Z kolei w Dium, które niechętnie wprowadzało nowe motywy do repertuaru swoich tematów ikonograficznych za Sewera pojawił się distylos Asklepiosa[1760], który ukazywał się systematycznie aż do końca lokalnego mennictwa za Galiena[1761]. Związane to było z pewnością z obecnością kultu boga zdrowia w Dium oraz jego popularnością w

---

1745 RPC III 3853
1746 RPC IV.3 6756-6757 tymcz.
1747 RPC IV.3 6768-6769 tymcz.
1748 Sawaya 83,86
1749 Sawaya 90, 92, 94
1750 Sawaya 95
1751 Sawaya 117
1752 Sawaya 92,94,95
1753 SAWAYA 2009: 268
1754 Sawaya 117
1755 RPC II 714
1756 RPC IV.1 10478 tymcz.; FILGES 2015: 190
1757 RPC IV.3 7684 tymcz.
1758 RPC VI 5963-5964 tymcz.
1759 REBUFFAT 1997: 188-190; FILGES 2015: 95
1760 Kremydi 12
1761 Kremydi 54

mennictwie Sewerów, spowodowanym 500-leciem jego kultu w Rzymie, a także ich licznym łaźniom które powstały za panowania Sewerów[1762]. Natomiast za Karakalii w Komamie pojawia się distylos z rzeźbą kultową interpretowaną jako Juno Pronuba.[1763]

Do bardzo interesującej sytuacji z punktu widzenia rozważania nad rzeczywistością a wizerunkiem przedstawionym w mennictwie, doszło w Aleksandrii Troadzkiej. Otóż świątynia Apolla Smintheusa czasem jest przedstawiana z trzema, czterema a nawet sześcioma kolumnami[1764]. Świątynia pojawiła się po raz pierwszy za Kommodusa i ukazano ją z perspektywy narożnej. Raz zobrazowana jest z trzema kolumnami (il. 9.11)[1765], a raz z czterema(il. 9.12) [1766]. Spowodowane to jest nienaturalną perspektywą, z którą nie poradził sobie rytownik, więc za pewne docelowo chciano zaprezentować świątynię jako tetrastylos. W centralnej części ustawiono rzeźbę kultową Apolla Smintheusa z łukiem i kołczanem. W ten sam sposób świątynia ta jest ukazywana do czasów Treboniana (il. 9.13)[1767]. Wówczas pojawia się jej druga wersja, gdzie ukazana jest od frontu i zawiera sześć kolumn (il. 9.14)[1768]. Zatem widać dwie koncepcje ukazania przybytku Apolla, tradycyjne które pozostaje najczęstszym w mennictwie rzymskim, czyli frontalne oraz z perspektywy narożnej, gdzie widać zarówno bok jak i przód świątyni. Tę drugą opcję wspomniano przy okazji świątyni z Koryntu ukazanej na monetach Galby[1769]. Niemniej jednak kluczową w obu przypadkach pozostaje rzeźba kultowa Apolla Smintheusa, która definiuje świątynię, niezależnie od tego jak została przedstawiona[1770]. Naturalnie na podstawie tych emisji nie możemy ostatecznie wywnioskować czy owa świątynia była tetrastylosem czy heksastylosem. Jest to przestroga dla archaicznego już podejścia do badań numizmatycznych, w których za pomocą wizerunku rekonstruowano wygląd budowli[1771]. Wszak zachowane pozostałości oraz badania archeologiczne jednoznacznie wskazują na to, że Smintheum było jońskim oktastylosem pseudodipterosem[1772]. Dlaczego zatem ukazano zaledwie kilka spośród ośmiu kolumn?

[1762] GRANT 1977: 119; KREMYDI-SICILIANOU 1996: 281; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 70
[1763] FILGES 2015: 172
[1764] BURNETT 1988: 145
[1765] RPC IV.2 3172
[1766] RPC IV.2 9699
[1767] RPC IX 439
[1768] RPC IX 465, 490, 513, 517
[1769] RPC I 1218-1222
[1770] FILGES 2015: 143
[1771] ELKINS 2015: 2
[1772] PULLAN 1887: 40-43; NALIMOVA 2019: 79-83

Nim przejdziemy do odpowiedzi należy przypomnieć, że zmienna liczba kolumn to również fenomen pojawiający się w Fenicji. W Ptolemais, gdzie świątynia z przedstawieniem Astarte zobrazowana jest za panowania Karakalli oraz Heliogabala, raz jako tetrastylos[1773], a czasem jako heksastylos[1774]. Podobnie w Tyrze gdzie świątynia Astarte zazwyczaj złożona jest z sześciu kolumn[1775] , jednak w czasach Waleriana ukazana została również z czterema[1776]. W konkurującym Sydonie również liczba kolumn się zmieniała za Heliogabala[1777].

Podobny problem pojawia się w kontekście świątyni kultu imperialnego znajdującej się w Tyrze[1778]. Heskastylos widziany z perspektywy narożnej pełnił rolę świątyni dla całego fenickiego *koinon* o czym dowiadujemy się z legendy: COENV PHOENICES.[1779] Budowla ta ukazywana była już w II w. gdy ukazywano ją od frontu wraz z inskrypcją KOINOY ΦINIKHO, jednak wówczas zawierała osiem kolumn[1780].

Kolejny przykład pochodzi z Deultum, gdzie świątynia Apolla czasem jest ukazana jako koryncki heksastylos[1781], a innym razem jako joński tetrastylos (Il. 2.7) [1782]. Poza tym eksponowano w nich cztery różniące się między sobą rzeźby kultowe Apolla. Nie oznacza to jednak, że w Deultum stały co najmniej cztery świątynie tego boga, a raczej jedna przedstawiana na kilka sposobów[1783].

Dlaczego zatem liczba kolumn zmieniała się dynamicznie? Generalnie przede wszystkim podkreślano ukrytą w adytonie rzeźbę kultową, poprzez rozszerzanie centralnego interkolumnium[1784]. W przypadku Smintheum po prostu je usunięto, dwie w widoku frontalnym oraz cztery, bądź pięć w widoku od narożnika. Ponadto pojawiają się inne rozbieżności w sposobie przedstawiania świątyni. Warto również dodać, że w niektórych przypadkach rytownicy przecież nie musieli być zaznajomieni z budowlami, które mieli wykonać, a jedynie kopiowali wcześniejsze stemple[1785]. Jest to szczególnie silny argument zwłaszcza jeśli poprzemy hipotezę o mobilnych „warsztatach".[1786]

[1773] Rouvier 1023; 1035
[1774] Rouvier 1024, 1036
[1775] Heliogabal -Rouvier 2360, Gordian -Rouvier 2424, Trebonian- RPC IX 2010, Walerian- BMC 452
[1776] Rouvier 2492
[1777] heksastylos- Rouvier 1486; tetrastylos- Rouvier1491
[1778] Rouvier 2318, 233, 2337, 2343, 2384
[1779] BURRELL 2004: 243; HIRT 2015:143
[1780] Rouvier 2246
[1781] Draganov 595
[1782] Draganov 596-598; RPC VII.2 71355 tymcz.
[1783] DRAGANOV 2007: 142-143
[1784] BURNETT 1988: 147
[1785] BURNETT 1988:153; ELKINS 2015: 5
[1786] BURNETT 1988: 149

W Sydonie za Elagabala pojawiło się wyjątkowa kompozycja o dwóch planach (Il. 12.9) [1787]. Na dolnym planie przedstawiono dwie masywne kolumny udekorowane motywem roślinnym. Pomiędzy nimi dwie Nikai oraz figurkę Marsjasza. Na drugim planie przedstawiono Europę porwaną przez byka wewnątrz heksastylosu o półkolistym, syryjskim nadprożu. Pomiędzy kolumnami kolejne dwie postacie. Z uwagi na informacje pochodzące z *De Dea Syria* Price i Trell zidentyfikowali ten kompleks jako świątynię Europy-Astarte[1788].

Do jednej z najbardziej charakterystycznych budowli starożytności, a właściwie całego kompleksu należy sanktuarium Jupitera Heliopolitańskiego w Baalbek. Nie dziwi zatem, że monety eksponujące to założenie bite przez lokalną mennicę przyciągały od dawna uwagę badaczy[1789]. Monumentalny dekastylos w rzucie izometrycznym (Il. 11.10)[1790], bądź przedstawiony frontalnie (Il. 11.11)[1791] pojawia się po raz pierwszy na monetach, po tym jak Heliopolis wyemancypowało się od Berytusu decyzją Septymiusza Sewera[1792]. Obrazowi towarzyszy inskrypcja IOMH (*Iovi Optimo Maximo Heliopolitano)*[1793]. Z kolei emisje z czasów Filipa Araba przedstawiają propyleje prowadzące do sanktuarium[1794], świątynię Merkurego (Il. 11.14)[1795] oraz kolejną przynależną Astarte- Tyche[1796]. Za Waleriana pojawiają się dwie zestawione ze sobą świątynie[1797]. Te ostatnie wedle identyfikacji Martina Price'a i Blumy Trell należą do Jupitera (większa) oraz Wenus-Bachusa.[1798] Jednak ponownie liczba kolumn się nie zgadza. Ponadto jak trafnie zauważył K. Butcher świątynie te nie są do siebie w ten sposób skierowane, zatem według badacza z Warwick ostateczna interpretacja pozostaje kwestią otwartą[1799]. Poza tym K. Butcher rzuca nowe światło na perspektywę z jakiej zostały ukazane świątynie na monetach Septymiusza Sewera oraz Filipa Araba. Uważa on, że izometryczne ułożenie świątyni Jupitera, tak naprawdę przedstawia ją widzianą ze wzgórza Sheikh Abdallah. Z kolei świątynia Merkurego, położona na tym właśnie wzniesieniu, do

[1787] Rouvier 1550
[1788] PRICE, TRELL 1977: 156-157
[1789] WINNEFIELD 1914: 139-159; PRICE, TRELL 1977: 159-166
[1790] Sawaya 5
[1791] Sawaya 1
[1792] SAWAYA 2009: 230
[1793] SAWAYA 2009: 247
[1794] Sawaya 44,51
[1795] Sawaya 46
[1796] Sawaya 48
[1797] Sawaya 58
[1798] PRICE, TRELL 1977: 160
[1799] BUTCHER 2019: 109-110

której prowadzą monumentalne schody, jest ukazana z perspektywy świątyni Jupitera[1800]. Byłby to niesamowity zabieg świadczący o świadomym podejściu do realistycznego oddania krajobrazu i wzajemnych relacji między sanktuariami, które prawidłowo odczytać mogły jedynie osoby, które oba te dwa miejsca odwiedziły, więc lokalni mieszkańcy oraz pielgrzymi, którzy byli niewątpliwie użytkownikami lokalnego pieniądza.

Pozostając przy przedstawieniach świątyń na wzniesieniach warto przytoczyć sanktuarium na Górze Gerizim. Stało się swego rodzaju znakiem menniczym samaryjskiego Neapolis. gdyż wszystkie kolonialne monety je prezentują[1801]. Czasem ukazano je jako główny temat w kompozycji z orłem [1802], czasem jako jeden z elementów (wraz z Marsjaszem[1803]), bądź jako atrybut Tyche[1804]. Na szczycie góry uważanej za świętość przez Samarytan, za czasów Hadriana wzniesiono świątynię ku czci Zeusa, której pozostałości zbadano archeologicznie w latach 60 [1805]. Góra wraz z sanktuarium ilustrowana była w zestandaryzowany, powtarzalny sposób. U podnóża wzniesienia przedstawiano portyk, a niemal pionowo do świątyni pnie się wyeksponowana (podobnie jak w przypadku świątyni Merkurego w Heliopolis) droga procesyjna. Góra składa się z dwóch wierzchołku, na szczycie jednego z nich ukazano świątynie z rzutu od narożnika natomiast na drugim, węższym ołtarz.[1806] W zależności od potrzeby kompozycji kompleks ukazywano od lewej,[1807] bądź od prawej strony[1808], stosując lustrzane odbicie. Warto dodać, że za Treboniana Gala przedstawiono kilkuelementową kompozycję[1809]. W jej centralnym miejscu ukazano Tyche, flankowaną przez dwie klatki z ptakami, które stylizowane są na świątynie. Nad patronką miasta ukazano symbol miasta czyli Górę Gerizim. Na dolnym planie N. Belayche uważa, że umieszczono wilczycę karmiącą bliźnięta[1810], natomiast twórcy RPC IX uważają, że ukazano tam biegnącego lwa[1811]. Niemniej jednak gołębie umieszczone w klatkach mają być poświęcone najprawdopodobniej syryjskiej bogini *Dea*

[1800] BUTCHER 2019: 112-113
[1801] HARL 1984: 68
[1802] RPC VIII 2361 tymcz.
[1803] RPC IX 2172
[1804] RPC VIII 2360 tymcz.
[1805] BULL 1967: 387-393
[1806] PRICE TRELL 1977: 175; EVANS 2011:175-177
[1807] RPC VIII 2395 tymcz.
[1808] RPC VIII 2282 tymcz.
[1809] RPC IX 2171
[1810] BELAYCHE 2009: 172
[1811] HOSTEIN, MAIRAT 2015: 389

Syria[1812], zatem mamy do czynienia w tym przypadku z promocją lokalnego kultu, nad którym jak zwykle czuwa Góra Gerizim.

Warto podkreślić ewolucje przedstawienia od bardziej szczegółowego w czasach przed kolonialnych za Antonina Piusa[1813] po uproszczone połowie III w. W konsekwencji J. Evans zauważyła przemianę znaczenia Góry Gerizim od naturalistycznego przedstawienia dominującego nad miastem krajobrazu do ikony niosącej znaczne pokładu symbolizmu.[1814]

Niewątpliwie kultowy charakter miał również ołtarz Pariosa w Parium pojawiający się na lokalnych monetach od czasów Kommodusa[1815]. Budowlę tę wspomniano przy okazji tajemniczego łuku trójprzelotowego wieńczonego kwadrygą złożoną ze słoni, który być może prowadził do najbardziej charakterystycznego dla kolonii miejsca kultowego jakim był ów ołtarz. Zaprojektowany został przez Hermokreona, a wzniesiony z kamieni pochodzących ze świątyń Apolla Akteusa oraz Artemidy[1816]. Na wysokim podium otoczonym półokrągłą konstrukcją umieszczono, na emisji Kommodusa kwadrygę, natomiast na monetach Galiena nagą postać[1817]. Po obu stronach muru umieszczono dwie kolejne postacie. Mimo różnic z uwagi na wyjątkową konstrukcję wydaje się, że ukazano tę samą budowlę. M. Price i B. Trell uważają, że ołtarz mógł być zarówno Pariosowi jak i Apollinowi (stąd kwadryga), skoro to właśnie z materiałów poświęconych jego świątyni zbudowano ów monument[1818].

W Koryncie od czasów Domicjana (Il. 3.6)[1819] z kolei przedstawiano koniczną budowlę, którą dawniej interpretowaną jako fontannę wzorowaną na Meta Sudans w Rzymie,[1820] lecz jak wykazała M. Hoskins-Walbank owe przedstawienie ukazuje betyl Apolla[1821]. Zdaniem autora niniejszej pracy w błędzie jest D. Draganov, który uważa że bardzo podobny obiekt ukazany na monetach Deultum (Il. 2.9)[1822] przedstawia też fontannę w typie Meta Sudans[1823]. Wydaje się, że takżę w tym przypadku mamy do czynienia z obiektem kultowym. Natomiast z całą pewnością betyl w świątyni pojawia się z kolei w

[1812] BELAYCHE 2009: 172-173
[1813] RPC IV.3 6327 tymcz.
[1814] EVANS 2011: 180-181
[1815] RPC IV. 2 11263 tymcz.
[1816] Strab. 13.588
[1817] BMC 123
[1818] PRICE TRELL 1977: 118
[1819] RPC II 159-161
[1820] PRICE TRELL 1977: 82; ELKINS 2015:149
[1821] HOSKINS- WALBANK 2010: 163
[1822] RPC VII.2 48483 tymcz. ; RPC VIII 48369-48370 tymcz.
[1823] DRAGANOV 2007: 146-148

Carrhae za Septymiusza Sewera (Il. 16.1) [1824]. W Bostrze za Trajana Decjusza ukazano trzy betyle na platformie, które omówione zostaną przy okazji boga Nabatejczyków- Dusaresa (Il. 15.1)[1825]. Najbardziej znany betyl pochodził z Emesy i pojawiał się na jej monetach za rządów Karakalli[1826], Heliogabala (Il. 15.11)[1827] oraz Uraniusa Antoninusa (Il. 15.13)[1828]. Szczególnie warto zwrócić uwagę na cesarza potocznie nazywanego Heliogabalem, który pochodził właśnie z rodu wysokich kapłanów Heliogabala z Emesy, na którego cześć przyjął imię, a którego manifestacją był właśnie wspomniany betyl. Władca ten nakazał nawet przetransportować święty kamień do Rzymu gdzie wprowadzono jego kult[1829], co również zostało uwiecznione na imperialnych aureusach [1830] oraz denarach[1831], wraz z legendą odnoszącą się do boga SANCT DEO SOLI ELAGABAL. Z kolei procesja prowadząca do Rzymu pojawiła się na monetach kolonialnych w Aelii Kapitolinie[1832] oraz Laodicei Nadmorskiej (Il. 13.12)[1833]. Egzotyczny kult jednak nie utrzymał się w Rzymie długo i już za jego następcy Aleksandra został zwrócony Emesie, o czym zresztą świadczą monety lokalnego uzurpatora Uraniusa Antoninusa, który również był kapłanem tego boga (Il. 15.13). [1834] Kult bóstw w kamieniach zaklętych, świadczy o głębokich przedhistorycznych tradycjach, które kultywowano w czasach rzymskich.[1835]

Architectura Numismatica nigdy nie stanowiła dominującej kategorii ikonograficznej w mennictwie kolonialnym, lecz niezaprzeczalnie należała do jednej z najbardziej znaczących w kontekście lokalnej tożsamości. Przytłaczająca większość prezentowała miejscowe budowle, odgrywające rolę charakterystycznych elementów krajobrazu. Jak zademonstrował ostatnio K. Butcher budynki mogły być przedstawiane z perspektywy oddającej do pewnego stopnia rzeczywistość, dzięki czemu odbiorcy czyli głównie mieszkańcy kolonii oraz osoby przyjezdne doskonale je rozpoznawali. W tym kontekście zmieniająca ilość kolumn czy elementy dekoracji nie wprowadzały dysonansu poznawczego. Ponadto pomimo rozbieżności w celach do jakich poszczególne budowle czy kompleksy były wykorzystywane (religijne w przypadku świątyń i ołtarzy;

[1824] BMC 4
[1825] RPC IX 2209, 2211,2212
[1826] BMC 15
[1827] BMC 17
[1828] RPC IX 1926-1928
[1829] Cass. Dio. 80.11; Hdn. 5.5.3; 5.6.6-5.6.7 ; BEARD, NORTH, PRICE 1998A: 255-256; ICKS 2006: 169-178
[1830] RIC 61, 196
[1831] RIC 144, 195
[1832] BMC 85
[1833] Meshorer 149
[1834] RPC IX 1926; PRICE TRELL 1977: 170; MANDERS 2012:126
[1835] HOWGEGO 2005: 3

komunikacyjnych- bramy, mosty; ekonomiczne- porty) to w przypadku ich wizerunków na monetach manifestowały przede wszystkim *lokal patriotismus*.

6.3 Pozostałe Motywy Lokalne

Lokalne Mity i Kulty

Mity fundacyjne oraz *Architectura Numismatica* oraz lokalne bóstwa stanowią trzy główne tematy lokalne. Naturalnie trzecia grupa jest powiązana z dwoma poprzednimi. Wszakże jak wspomniano w przypadku Aleksandrii Troadzkiej, ukazywano rzeźbę kultową Apolla Smintheusa zarówno w kontekście założyciela- Aleksandra Wielkiego (Il. 9.7)[1836] oraz wkomponowaną w świątynie[1837]. Dlatego poniższy rozdział stanowi uzupełnienie dwóch poprzednich.

Jak już pokazano, pionierem w prezentacji motywów lokalnych był niewątpliwie Korynt. Obok licznych tamtejszych budowli wykorzystano również całą gamę lokalnych bóstw i herosów. Na jednej z pierwszych emisji zestawiono fundatora kolonii- Gajusza Juliusza Cezara na awersie z Bellerofonem dosiadającego lecącego Pegaza[1838]. Skrzydlaty koń to *leitmotiv* słynnych korynckich staterów. Kilka lat później wypuszczono kolejną

[1836] RPC IV.2 154 tymcz.
[1837] RPC IV.2 3172 tymcz.
[1838] RPC I 1116

emisję związaną z tym herosem na której przedstawiono Chimerę, czyli potwora którego Bellerofon zabił[1839]. Scena starcia herosa na Pegazie zadającego cios kreaturze pojawił się w latach 34-31 na kolejnej emisji[1840]. Zatem po ponad stuletniej przerwie w oficjalnej egzystencji, nowe władze kolonialnego już Koryntu zdecydowało się nawiązane do greckiej tradycji[1841]. Również pod rządami Marka Aureliusza zobrazowano ostateczne uderzenie jakie Chimera otrzymała z rąk Bellerofona (Il. 3.15)[1842]. Przez kolejne dwieście pięćdziesiąt lat kontynuowano promowanie własnej mitologii poprzez dodawanie kolejnych lokalnych herosów. Za Tyberiusza na pseudo-autonomicznych monetach pojawia się na jednej stronie Istmos dzierżący dwa stery a na drugiej Melikertes dosiadającego delfina[1843]. Kolejne emisje przedstawiają następne aspekty mitu o Melikertesie. Ów syn Ino został przedstawiony jako niemowlę wraz z nią oraz Istmosem za Domicjana (Il. 3.4)[1844]. Matka herosa miała wraz z nim popełnić samobójstwo topiąc się w morzu, lecz ciało chłopca miało zostać wyłowione przez delfina (ilustrację tego mitu ukazano na wspomnianej monecie), a następnie dostarczone na brzeg. Ciało Melikertesa pogrzebano przy brzegu, a następnie wprowadzono jego kult jako Palajmona na cześć którego ustanowiono Igrzyska Istmijskie. Miejsce jego kultu również ukazywano na monetach (Il. 3.16)[1845], gdzie wewnątrz okrągłej świątyni ukazano Melikertesa- Palajmona spoczywającego na delfinie. Świątynia została wzniesiona w ramach programu budowlanego za Hadriana ze środków Heroda Attykusa[1846]. Zdaniem M. Hoskins- Walbank kult Melikertesa- Palajmona był bardzo ograniczony do czasów rzymskich i dopiero w czasach kolonialnych zyskał większe znaczenie i rozpoznawalność dzięki świątyni i monetom[1847]. Poza tym motyw martwego herosa leżącego na delfinie znanego z późniejszych przedstawień[1848] (Il. 3.11), w odróżnieniu od wcześniejszych wyobrażeń gdzie po prostu dosiada morskiego ssaka, inspirowany był rzeczywistą rzeźbą kultową ze wspomnianej świątyni.

1839 RPC I 1119
1840 RPC I 1128
1841 PAWLAK 2013: 149
1842 RPC IV.1 7890 tymcz.
1843 RPC I 1168
1844 RPC II 101
1845 np. RPC IV.1 7892 tymcz.
1846 PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 54
1847 HOSKINS- WALBANK 2003: 346-347
1848 RPC III 240

Za Domicjana pojawia się również Triptolemos walczący z olbrzymim wężem[1849], a za czasów Hadriana ukazano go w słynnym zaprzęgu ciągniętym przez smoki[1850]. Heros ten który wedle mitu miał otrzymać rydwan by przemierzać świat zasiewając wszędzie zboże, związany zatem jest z Demeter, której z kolei próżno szukać na monetach, co by czyniło Triptolemosa jedyną poszlaką jej kultu[1851].

W tej pracy mało miejsca poświęcono kolonii w Knossos, która wszakże biła monety jedynie za czasów dynastii Julijsko-klaudyjskiej. Wśród wykorzystywanych tematów ikonograficznych do najczęstszych należeli członkowie panującego domu (Liwia, Agrypina St., Germanik, Messalina itd.). Jednak pojawia się raz motyw o niepodważalnym lokalnym charakterze czyli labirynt (Il. 2.16)[1852]. Dodatkowo raz został zobrazowany na awersie wraz z portretem Marka Agrypy[1853]. Warto jednak zaznaczyć, że w trzech przypadkach umieszczono go na najmniejszych pseudo-autonomicznych monetach (2-3 g.) gdzie na awersie widniał pług a na rewersie właśnie labirynt. Większy nominał zwykł być w całości poświęcony panującej dynastii[1854]. Zatem mieszkańcy Knossos mogli jedynie w minimalnym zakresie promować lokalną mitologię.

Jak już można zauważyć, lokalne motywy zaczęły się nieśmiało przebijać do kolonialnego mennictwa już za czasów cesarzy julijsko-klaudyjskich. Kolejny przykład pojawia się w Dium, gdzie za Klaudiusza wypuszczono pseudo- autonomiczną emisję z Dianą Bafyrą- DEANA BAPHYRI(Il. 5.1)[1855]. Przydomek tejże bogini łowów pochodzi od lokalnej rzeki[1856]. Z kolei w Patras popularnym tematem była również Diana, o przydomku Lafria czyli łowczyni, której rzeźbę kultową regularnie ukazywano na rewersach od czasów Nerona (Il. 4.5)[1857] po Karakallę[1858]. Aby uniknąć problemów z identyfikacją, bogini towarzyszy legenda DEANA LAPHR. O sanktuarium Artemidy Lafrii wspomina Pauzaniasz zauważając, że posąg Diany przeniesiony został na rozkaz Augusta z Kalydonu do Patras[1859]. Zatem przywoływanie tejże bogini mogło nieść również sentyment do założyciela kolonii.

[1849] RPC II 200-202
[1850] RPC III 227,257
[1851] Hoskins- Walbank 2003: 347 n.51
[1852] RPC I 977, 985, 998, 1009
[1853] RPC I 976
[1854] Grant 1946: 262-263
[1855] RPC I 1507B
[1856] Kremydi-Sicilianou 2005: 104
[1857] RPC I 1277
[1858] SNG Cop. 202; Papageorgiadou-Bani 2004: 66
[1859] Paus. 7.18.8-11

Generalnie kolonie macedońskie w odróżnieniu od innych regionów wykorzystywały konsekwentnie wybrane motywy ikonograficzne. Wspomniano już przypadek Filippi gdzie postać Cezara koronującego Augusta powtarzał się przez prawie 200 lat. Z kolei w Kassandrei portret Zeusa Ammona pojawia się od samej fundacji kolonii (Il. 5.2)[1860] aż po Makryna[1861], pozostając głównym tematem. Z rzadka jedynie oddając pola innym motywom takim jak Nysa (Il.5.3)[1862] czy Posejdon[1863]. W Pelli natomiast powtarzano model Pana z *syrinx* od Trajana[1864] po Filipa Araba (Il.5.5)[1865], a motyw uzupełniający stanowi Tyche na tronie (Il. 5.4)[1866].

W Antiochii Pizydyjskiej głównym bóstwem przedstawianym na monetach był Men[1867]. Po raz pierwszy ukazano go w czasach Antonina Piusa, kiedy to jak już wspomniano, wiele lokalnych herosów i bóstw trafiło na kolonialne monety (Il. 7.7)[1868]. Z czasów Gordiana III pochodzą natomiast monety przedstawiające przybytek Mena (Il. 7.14)[1869]. Budowlę zaprezentowano jako koryncki heksastylos zawierający rzeźbę kultową orientalnego bóstwa.

Dobrym przykładem lokalnego kultu jest Dusares, czyli główny bóg Nabatejczyków, którego portret pojawia się za Filipa Araba[1870]. Zauważyć należy, że przedstawiono go w manierze greko- rzymskiej w odróżnieniu do emisji z czasów przedkolonialnych, gdy za Kommodusa ukazano go w stylu nabatejskiego króla[1871]. Ponadto wspomniano o trzech betylach przedstawionych na monetach Trajana Decjusza (Il. 15.1)[1872]. Warto w tym miejscu kwestię tą rozwinąć, otóż monety te przedstawiają betyle umieszczone na platformie. Na środkowym, największym kamieniu umieszczono kilka pięter płaskich kamieni, bądź płyt. Dwa poboczne kamienie są zwieńczone po jednej takiej płycie. Jest to bama, czyli święte wzgórze, czyli miejsce kultowe plemion semickich, a w tym przypadku poświęcone nabatejskiemu bóstwu- Dusaresowi[1873]. Przedstawiono je

[1860] RPC I 1511
[1861] SNG Evelpidis, 1213
[1862] RPC VIII 67882 tymcz.
[1863] RPC VIII 68582 tymcz.
[1864] RPC III 606
[1865] RPC VIII 68150, 68751 tymcz.; PAPAGEORGIADOU-BANI 2004: 70-71
[1866] RPC VIII 68747 tymcz.
[1867] KRZYŻANOWSKA 1973-97-102
[1868] RPC IV.3 7329;
[1869] RPC VII.2 3213, 3501, 6330 tymcz
[1870] RPC VIII 2150 tymcz.
[1871] KINDLER 1983: 60
[1872] RPC IX 2209, 2211,2212
[1873] KINDLER 1983: 59

zresztą wcześniej za czasów Aleksandra Sewera jako tło dla rytuału *aratrum* (Il. 14.15)[1874]. W ten sposób zintegrowano nabatejskiego boga z rzymską kulturą.

Ciekawym przypadkiem jest tajemnicza postać ukazana na monetach Damaszku za Filipa Araba [1875] oraz Treboniana Gala (Il. 15.9) [1876] . G. Bijovsky zaproponowała interpretację kobiecej postaci z wyłaniającej się z pędów niezidentyfikowanej wówczas rośliny jako Dafne przeistaczającej się w drzewo laurowe[1877]. Jednak powiązania tejże nimfy z Damaszkiem są nieznane, m.in. dlatego K. Butcher zaproponował inną identyfikacje- Ambrozję[1878]. Propozycja ta wydaje się właściwsza z uwagi na to, że owa roślina jest raczej winoroślą aniżeli drzewem laurowym. Winne grono pojawia się również na innych monetach Damaszku[1879]. Ponadto wspominany wielokrotnie Nonnos umieszcza starcie Dionizosa z Likurgiem właśnie w Syrii. Przypomnieć należy, że to właśnie Ambrozja przekształciła się w winorośl, oplotła i następnie udusiła Likurga[1880]. Scenę tę być może przedstawiono na kolejnej monecie (Il. 15.7) [1881] gdzie do ulegająca metamorfozie nimfy zbliża się męska postać reprezentująca być może właśnie Likurga. Przypomnieć należy, że monety te były emitowane z myślą przede wszystkim o lokalnych odbiorcach to też mity związane z regionem były chętnie wykorzystywane.

Wśród licznych emisji wprowadzonych do mennictwa Tyru za rządów Heliogabala pojawia się również Pigmalion[1882]. Naga postać w diademie przykryta jedynie płaszczem trzyma włócznie oraz lejce przytroczone do czterech galopujących jeleni. Warto dodać, że identyfikacja jest możliwa dzięki fenickiej inskrypcji, która pojawia się na monetach Gordiana III <<PGMLYON>> (Il. 13.3).[1883] Zdaniem G. Bijovsky nie chodzi jednak o króla Tyru, brata Dydony, który był postacią raczej negatywną, ani bardziej znanego herosa o tym imieniu, który zakochał się w rzeźbie, lecz o Adonisa, który w Fenicji występował również pod imieniem Pigmalion[1884]. Mógł to być kolejny manifestacja kolonizacji Tyru (obok Kartaginy i Teb), wszak Pigmalion pochodził z królewskiego rodu, który osiadł na Cyprze. Fenickie napisy pojawiają się na wcześniejszych monetach przedkolonialnych i

---

1874 Spijkerman 51; KINDLER 1983: 64
1875 RPC VIII 26786 tymcz
1876 RPC IX 1949-1950
1877 BIJOVSKY 2003: 53-58
1878 BTUCHER 2010: 85-91
1879 np. RPC VIII 26804 tymcz.
1880 Nonn. *Dion.* 21.11.24-32
1881 RPC VIII26800 tymcz.
1882 Rouvier 2388
1883 RPC VII.2 6553 tymcz.; GITLER, BIJOVSKY 2002:317
1884 BIJOVSKY 2000: 323-324

kontynuowane były po przekształceniu miasta w rzymską kolonię co świadczy o kultywowaniu fenickich tradycji.[1885]

Pozostając przy fenickim mieście, należy wskazać że Tyr znany był w świecie śródziemnomorskim z produkcji dwóch artykułów: z purpury i szkła. Mityczną historię odkrycia purpury zilustrowano na lokalnych monetach, podobnie jak alegorię produkcji szkła, która zostanie przedstawiona w podrozdziale dotyczącym personifikacji rzek. W przypadku barwnika wspomniano przy okazji skał ambrozyjnych o muszli Murex. To właśnie z wydzieliny małży zamieszkujących te muszle (*Bolinus brandaris*) pozyskuje się barwnik określany mianem purpury tyryjskiej (dibromoindygo)[1886]. Proces otrzymywania pigmentu został przedstawiony przez Pliniusza Starszego[1887]. Wedle mitu purpurę miał odkryć pies fenickiej nimfy- Tyros. Wrócił pewnego razu do niej z zabarwionym pyskiem po tym jak zjadł jednego ze ślimaków. Wówczas nimfa eponimiczna Tyru zażądała od swojego kochanka Melkarta sukni o tej barwie.[1888] Scenę w której pies odkrywa barwnik ukazano m.in. w odcinku emisji czasów Julii Maesy (Il. 12.15)[1889]. Natomiast sama muszla była obecna na wszystkich monetach kolonialnego Tyru pełniąc rolę znaku menniczego.[1890]

Z ostatniej fazy mennictwa prowincjonalnego pochodzą monety republiki Filippi[1891]. Jak już zaznaczono są to monety wybite za Galiena poświęcone zasłużonym cesarzom (Augustowi, Trajanowi oraz M. Aureliuszowi). Na rewersach natomiast pojawiają się lokalne motywy nie wykorzystywane wcześniej w mennictwie Filippi. Przy okazji architektury wspomniano o zobrazowaniu murów miejskich[1892], natomiast w tym miejscu należy zwrócić uwagę na uwiecznienie na monetach lokalnych kultów. Generalnie w Filippi współwystępowało ze sobą wiele kultów zarówno obcego jak i rodzimego pochodzenia[1893]. Jednym z przykładów jest Liber Pater Regianus, któremu poświęcono liczne inskrypcje w Filippi[1894], a oprócz tego jego wizerunek wraz z tyrsem i kantarosem oraz legendą LIBERO PATRI RECIANO umieszczono na lokalnej emisji monetarnej.[1895] Nawet Oktawian przebywając w Tracji oddał cześć temu bóstwu łączącemu italskie

[1885] GITLER, BIJOVSKY 2002: 320
[1886] BAKER 1974:11-17; COOKSEY 2001: 736-738; VERAPOULIDOU 2012: 103-106
[1887] Plin. *HN*. 9.60-65
[1888] Poll. 1.45; BONNET 1988: 74-77
[1889] Rouvier 2391, 2411
[1890] BIJOVSKY 2005: 829
[1891] nazwane tak przez M. Amandriego od skrótu RPCP widniejącym na części z nich- AMANADRY 1998: 23-31, AMANDRY 2015: 495-507
[1892] Amandry R6
[1893] KOUKOULI- CHRYSANTAKI 2009: 24
[1894] PILHOFER 2000: N. 094, 164, 332, 338-342, 408, 500, 501, 524, 525; AMANDRY 2015: 503
[1895] Amandry R4

korzenie z miejscowymi tradycjami[1896]. Wspomnieć należy również sanktuarium Aulonitesa, położone w Kipii na zboczu góry Pangajon należącej do kolonii w Filippi[1897]. Aulonites był jednym z najbardziej popularnych rodzimych bóstw w Tracji, którego liczne przedstawienia pochodzą z terytorium Republiki Filippi[1898]. Heros ten zazwyczaj obrazowany był jako galopujący jeźdźca i właśnie taki wizerunek widnieje na monetach Galiena (Il. 5.12)[1899]. Dodatkowo towarzyszy mu legenda HEROI AVLONITE. Jeździec ukazany w ten sposób był popularnym motywem na wcześniejszych monetach królów macedońskich[1900] oraz późniejszego macedońskiego *koinon* (KOINON ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ)[1901]. W przypadku Filippi znamienne jest że wizerunki obu bóstw przedstawiono na monetach Filippi dopiero w końcowym okresie mennictwa prowincjonalnego.

Personifikacje Rzek

Obok monumentalnych rzeźb, świątyń, portów czy gór kolejnym elementem krajobrazu ukazywanym na monetach były rzeki. Podobnie jak inne składniki natury przedstawiane w sztuce rzymskiej one również ulegały antropomorfizacji[1902]. Tematem personifikacji rzek w sztuce greckiej i rzymskiej zajmował się krakowski badacz- Janusz Ostrowski[1903]. Przedstawiano je na kilka sposobów, zazwyczaj jako półleżących mężczyzn, płynące postacie, lub czasem jako portret[1904]. Rzadko byli głównymi motywami rewersów na monetach, raczej umieszczano ich w odcinku. W mennictwie kolonialnym pojawiają się w dziesięciu ośrodkach[1905].

[1896] Suet. *Aug* 94.5; PILHOFER 1995: 101-102
[1897] RIZAKIS 2006: 123-130; AMANDRY 2015: 503; RIZAKIS 2017: 181; BRÉLAZ 2018: 175
[1898] RIZAKIS 2017: 191-194; ILLIADIS 2019: 119-126
[1899] Amandry R1
[1900] AMNG 42
[1901] PICARD 1991: 223; NP. AMNG 449
[1902] OSTROWSKI 1991: 26
[1903] OSTROWSKI 1990: 309-316; OSTROWSKI 1991
[1904] OSTROWSKI 1991: 27-31
[1905] Carthago Nova, Deultum, Antiochia, Ikonium Kremna, Mallus, Ptolemais, Tyr, Damaszek, Emesa,Rezaina,

Interesujące przedstawienie pochodzi z Kartago Nova[1906], gdzie na awersie monety z czasów Augusta przedstawiono głowę męską wypluwająca pokaźny strumień wody. Taki model należy do najrzadszych[1907].

Kolejne przedstawienia pochodzą dopiero z czasów Antonina Piusa. W Ikonium ukazano boga rzecznego w najbardziej charakterystycznych sposób czyli jako półleżącą postać trzymającą trzcinę oraz opierającą się o naczynie, z którego wypływa woda[1908]. Z kolei w Antiochii Pizydyjskiej ukazywano również od Antonina Piusa rzeczne bóstwo-Anthiosa (Il. 7.5)[1909]. Wykorzystywano ten sam model, jedynie z tą różnicą, że postać trzyma róg obfitości. Od czasów Aleksandra Sewera pojawia się również identyfikacyjna inskrypcja ANTHIOS (Il. 7.10)[1910], bądź ANTHIVS[1911]. W Damaszku w podobny sposób przedstawiano Chrysorasa (Il. 15.4)[1912]. Mimo, że generalnie używano w kolonii w Damaszku łaciny do zapisu legend, to inskrypcja identyfikująca tę postać zapisano w grece - XPYCOPA. Te przedstawienia wzorowane są na modelu znanym z monumentalnych rzeźb reprezentujących Nil i Tyber pochodzących z *Iseum Campense*[1913]. Manifestują zatem lokalny charakter, wykorzystując do tego powszechne schematy. Znamienne jest to, że oba ukazano jako główne tematy rewersów co jest raczej rzadkie w mennictwie prowincjonalnym, gdyż jak wspomniano częściej stanowią uzupełnienie innych motywów[1914].

Również w Deultum wykorzystywano znany schemat półleżącego mężczyzny trzymającego trzcinę[1915], bądź róg obfitości,[1916] od czasów Makryna[1917] po Filipa Araba[1918]. Pozostałości Deultum leżą nad rzeką Sredetską (Oiskus) przy jej ujściu do jeziora Mandreńskiego, które łączyło miasto z Morzem Czarnym[1919]. Zdaniem D. Draganova lokalizacja Deultum została w alegoryczny sposób przedstawiona na jednej z

---

[1906] RPC I 160
[1907] OSTROWSKI 1991: 27
[1908]RPC IV.3 7755 tymcz.; H. Von Aulock oraz A. Filges identyfikują tę monetę z Kremną (Von Aulock, *Pisidiens II* 1069; FILGES 2015: 158); w 2018 r. pojawiła się na aukcji nowy egzemplarz z legendą COL ICO, co świadczy o Ikonium jako mennicy. (CGT = Leu Numismatik Web Auction 3 (25/02/2018), 621)
[1909] RPC IV.3 10161 tymcz.
[1910] RPC VI 6584 tymcz
[1911] RPC VI 6585 tymcz.
[1912] RPC VIII 15990, 26784 tymcz.
[1913] OSTROWSKI 1991: 41-42
[1914] KRZYŻANOWSKA 1973: 108-109
[1915] np. Draganov 125
[1916] np. Draganov 824a
[1917] Draganov 125
[1918] Draganov 1883
[1919] DRAGANOV 2007:149

monet Gordiana III (Il. 2.5)[1920]. Zobrazowano na niej dwie półleżące postacie czyli personifikację rzeki Oiskusa (Sredetska reka) oraz Talassę, czyli boginię morza. Woda wylewająca się z dzbana trafia do większego owalnego naczynia, które może symbolizować jezioro Mandreńskie.[1921]

Na monetach Mallus Pyramus przedstawiany był czasem wedle modelu znanego z Antiochii Pizydyjskiej i Damaszku, gdzie półleżąca postać trzyma róg obfitości, spoglądając jednocześnie na siedzącego Herkulesa (Il. 13.15)[1922] bądź na świątynię Tyche[1923].Warto dodać, że tradycja przedstawiania personifikacji rzeki w Mallus jest znacznie starsza, bo Pyramus pojawił się na monetach Mallus już w V w. przed Chr. wedle używanego wówczas modelu, czyli jako byk z ludzką twarzą[1924]. Od czasów Augusta dwie płynące postacie oznaczające dwie odnogi rzeki przedstawiano u stóp siedzącej na kamieniach Tyche[1925]. Gdy Mallus stało się kolonią, motyw ten powtórzono za Filipa[1926] i Trajana Decjusza[1927]. W podobnym stylu ukazywano czasem również Chrysorasa w Damaszku[1928], Orontesa w Emesie[1929] oraz Belusa w Ptolemais od czasów Trajana[1930] do Filipa[1931]. Motyw ten pojawia się najczęściej w Syrii, inspirację czerpiąc zapewne od wspomnianej rzeźby wykonanej przez Eutychidesa ok 300 r. przed Chr., która prezentowała Tyche w Antiochii, u stóp której przedstawiono płynącego mężczyznę- personifikację rzeki- Orontesa[1932].

W podobny sposób ukazywano w Rezainie postać Chaborasa przedstawianego wraz z Tyche siedzącą na skałach (Il. 16.4)[1933], bądź przepływającego w sąsiedztwie świątyni[1934], bądź nawet w odcinku podczas gdy na głównym planie dokonuje się rytuał *aratrum* (Il. 16.5)[1935].

Wspomniano już o personifikacji rzeki Belus na monetach Ptolemais. Pliniusz Starszy wspomina, że owa rzeka (obecnie Na'aman), przepływa przez bagna (*Cendebia)* u

---

[1920] Draganov 1252; RPC VI.2 48308 tymcz.
[1921] DRAGANOV 2007: 149-150
[1922] RPC VIII 6547 tymcz.
[1923] RPC VIII 58871 tymcz.
[1924] TEKIN 2001: 522
[1925] RPC I 4015
[1926] RPC VIII 2193 tymcz
[1927] RPC IX 1434-1437
[1928] RPC IX 1960
[1929] BMC 14
[1930] RPC III 3911
[1931] RPC VIII 67003-67004 tymcz.
[1932] BUTCHER 1988: 65; OSTROWSKI 1991: 24-25, 31; TEKIN 2001: 521;
[1933]RPC IX 1564; 1574-1575; CASTELIN 1946: 40
[1934] RPC IX 1556-1563
[1935] RPC IX 1576

stóp gór Karmel by wlać swe wody do zatoki niedaleko kolonii założonej przez Klaudiusza- Ptolemais[1936]. Ponownie Pliniusz Starszy oraz Tacyt wspominają, że z jego brzegów oraz ujścia wydobywano piasek do wytwarzania szkła[1937]. Cały region Fenicji znany był z jego produkcji, a badania archeologiczne oraz chemiczne potwierdzają, że wytwarzano je z piasku pochodzącego z rzeki Belus[1938]. Wspomniano o tym nie bez przyczyny, ponieważ alegorię produkcji szkła przedstawiono na serii monet Filipa (Il. 13.7)[1939] i Treboniana Gala w Tyrze[1940]. Ukazano na nich męską personifikację, wspomnianych przez Pliniusza bagien (*palude Cendebia),* którą rozpoznać można po trzcinie trzymanej w ręce, wsypującą piasek do naczynia, podczas gdy rzeczny bóg Belus płynie u jego stóp wskazując na naczynie. Scena ta pokazuje w uproszczeniu proces produkcji szkła w którym piasek wydobywany z brzegów rzeki, mokradeł mieszano z wodą pochodząca z rzeki Belus. Zatem Tyr obok prezentacji wkładu w losy świata za pomocą licznych herosów, zdecydował się również pragmatycznie wskazać na towar eksportowy, z którego był znany w całym basenie Morza Śródziemnego.

Po raz kolejny ostatnie emisje pochodzą z Kremny[1941], gdzie przedstawiono Fortunę-Nemezis trzymającą berło oraz popiersie Aureliana. Prawą stopę ma umieszczoną na wyłaniającej się postaci intepretowanej jako personifikacja rzeki Kestros[1942].

Zauważyć zatem można, że rzeki miały znaczenie przynajmniej dla niektórych kolonii, więc umieszczano je czasem nawet jako główne motywy rewersów (Antiochia, Damaszek, Ikonium, Deultum). Ukazane postacie nie stanowiły jedynie personifikacji rzek, ale również pełniły rolę bóstw, którym podobnie jak Tychai, oddawano cześć[1943]. Do ich przedstawienia wykorzystywano popularne schematy, takie jak półleżący mężczyzna z trzciną i/lub rogiem obfitości wzorowane na rzymskich pierwowzorach, czy też zestawienie płynącej postaci u stóp siedzącej na kamieniach Tyche, której pierwowzór mogła stanowić rzeźba Eutychidesa. Wobec czego można stwierdzić, że za pomocą imperialnych wzorców promowano lokalne rzeczne bóstwa.

[1936] Plin. *HN*. 5. 17
[1937] Plin. *HN*. 36, 65; Tac. *Hist.* 5.7.2
[1938] HENDERSON 2013: 62;203-204 247
[1939] RPC VIII 27532, 6503 tymcz.
[1940] RPC IX 1985
[1941] SNG Von Aulock 1647
[1942] OSTROWSKI 1991: 27 N. 6
[1943] OSTROWSKI 1991: 9

Agonistyczne Nagrody

Pod koniec II. wieku w mennictwie prowincjonalnym pojawił się nowy typ ikonograficzny, który bardzo szybko się rozprzestrzenił[1944]. Były to agonistyczne nagrody, które otrzymywali zwycięzcy igrzysk i festiwali. Były to kosze z nagrodami często umieszczane na stołach i w ten sposób uwieczniane. Czasem dodatkowo ukazywano również wieńce laurowe, amfory czy inne naczynia. W przypadku mennictwa kolonialnego taki typ pochodzi z dziewięciu ośrodków[1945].

Jednak zanim podjęta zostanie problematyka tego motywu, warto zaznaczyć że pionierem w promocji własnych igrzysk w mennictwie był Korynt. Kiedy miasto zostało zniszczone przez Rzymian w 146 roku przed Chr. słynne panhelleńskie – Igrzyska Istmijskie organizację tych zawodów otrzymał Sykion[1946]. Po fundacji kolonii przez Cezara również w pewnym momencie igrzyska wróciły do Koryntu[1947]. Dowodem na prędki powrót zawodów do macierzy ma być zdaniem E. Gebhard „wieniec sosnowy" ukazany na monetach duowirów Gn. Pubiliusza i M. Antoniusza Orestesa z 40 r. przed Chr.[1948]. Później od czasów Nerona napis ISTHMIA otoczony wieńcem pojawia się kilkukrotnie (Il. 3.3)[1949]. Niewątpliwie związane z igrzyskami są również monety z przedstawieniem stołu, na którym umieszczono Melikertesa- Palaimona na delfinie (Il. 3.13)[1950], gdyż jak już wspomniano to na jego cześć organizowano to cykliczne wydarzenie.

Jak już wspomniano igrzyska na większą skalę zaczęto upamiętniać od lat 80 II w. po Chr. Następnie w czasach Sewerów motywy nagród zaczęły zastępować świątynie na monetach[1951]. Zdaniem S. Mitchella była to również konsekwencja odejścia administracji państwowej od inwestycji w budowle publiczne na rzecz tańszych i bardziej efektownych w krótkiej perspektywie igrzysk[1952]. Od czasów Sewerów rosła również presja fiskalna, której następnie przyszedł w sukurs kryzys ekonomiczny połowy III w. oraz najazdy Persów i Gotów. W zaistniałej sytuacji łatwiejszą od inwestycji w lokalną architekturę

[1944] HARL 1986: 63; KLOSE 2005: 128
[1945] Tessalonika, Kremna, Mallus, Heliopolis, Sydon, Tyr, Bostra, Damaszek, Emesa.
[1946] AMANDRY 1988: 10-11; GEBHARD 1993: 78; KAJAVA 2002: 168; PAPAGEORGIADOU- BANI 2004: 24 N.28
[1947] GEBHARD 1993: 78-94; KAJAVA 2002:169-173
[1948] RPC I 1123; GEBHARD 1993: 81-83
[1949] Neron- RPC I 1202; Domicjan- RPC II 108, 111, 128; Hadrian- RPC III 118, 128, 223; Antoninus Pius- RPC IV.1 4648 tymcz.; M. Aureliusz RPC IV.1 7921 tymcz; Kommodus – RPC IV.1 10628 tymcz.
[1950] RPC IV.1 5103 tymcz.
[1951] MITCHELL 1983: 211; BURNETT 1999: 158-159
[1952] MITCHELL 1990: 191

sposobem manifestowania patriotyzmu, a przy okazji zyskania prestiżu była organizacja igrzysk.

Tyr jako pierwsza kolonia po Koryncie rozpoczął promocję igrzysk na monetach za Karakalli[1953] i kontynuował je za kolejnych cesarzy (m.in. za Filipa (Il. 13.9)[1954]) . Dwie nagrody w formie urn są umieszczone na stole. Przedstawieniu towarzyszy legenda ACTIA ERACLIA świadcząca o tym że igrzyska odbywały się ku czci Heraklesa[1955]. W odpowiedzi gdy Tyr popadł w niełaskę za Heliogabala, jego rywal- Sydon otrzymał przywilej organizowania własnych igrzysk[1956]. W konsekwencji wybito serię monet upamiętniających zawody przedstawiające dwie nagrody na stole (Il. 12.6)[1957]. Na monecie widnieje legenda: IER OECV PERI ISE, którą zwyczajowo rozwija się jako *Iera Oecumenica Periodica Iselastica.* Jest to transliteracja z języka greckiego, oznaczająca święte (*iera)*, cykliczne (*periodica)* dostępne dla wszystkich (*oecumenica*) igrzyska, w których zwycięzca dostaje prawo od cesarza do quazi-triumfalnego wjazdu do swojego rodzimego miasta (*iselastica)*[1958]. Igrzyska potwierdza również zachowany papirus z 267 roku[1959].

Za Heliogabala igrzyska odbyły się również w jego rodzinnej Emesie. Ukazano tam nagrodę w formie urny otoczoną przez dwie palmy i legendę HAIA ΠΥΘΙΑ (Il. 15.12)[1960], świadczącą o nawiązaniu do klasycznych igrzysk pytyjskich. Miasta mogły inspirować do otrzymania przywileju nazywania ich zawodów mianem olimpijskich, bądź pytyjskich[1961].

Za Filipa Araba monety z wizerunkami nagród pojawiają się również w Damaszku i Bostrze. W tym pierwszym przypadku ukazano nagrodę w formie korony, z której wystają gałązki cyprysu i palmy, której towarzyszy legenda ΑΓΙΑ ΙΕΡΑ CΕΒΑCΜΙΑ (Il. 15.8)[1962]. Natomiast w Bostrze ukazano wieniec wraz z inskrypcją AKTIA ΔΟΥCAPIA (Il. 14.16)[1963]. Ten ostatni nawiązuje do festiwalu ku czci głównego nabatejskiego boga czyli Dusaresa[1964].

[1953] Rouvier 2324
[1954] RPC VIII 6508 tymcz.
[1955] SAWAYA 2009: 243
[1956] GRAF 2015:97
[1957] Rouvier 1514
[1958] KLOSE 2005: 126-127
[1959] MILLAR 2006: 213
[1960] BMC 21
[1961] KLOSE 2005: 126
[1962] RPC VIII 26782 tymcz
[1963] RPC VIII 2072 tymcz.
[1964] KINDLER 1983: 60; BOWERSOCK 1983: 121-122

W późniejszych czasach nagrody widnieją na monetach Mallus za Trajana Decjusza, ku czci mitycznego założyciela Amfilochusa (Il. 10.11)[1965]. W Heliopolis za Waleriana pojawiają się trzy nagrody powyżej dwóch świątyni (Il. 12.1)[1966], tudzież jedna z podpisem: CERT SACRV CAPET OECVME ISEL HEL[1967]. Skrót ten należy rozwinąć jako *Certamen Sacrum Capitolinum Oecumenicum Iselasticum Heliopolitanum.* Za Galiena pojawia się rewers z trzema nagrodami[1968]. Zdaniem Z. Saway igrzyska te zorganizowano by uczcić zwycięstwa Waleriana oraz Galiena nad Germanami i Persami[1969].

Tesalonika świętowała uzyskanie kolejnego *neokoratu* również poprzez igrzyska czego pochodną są kolejne emisje monet. Nim stała się kolonią za Trajana Decjusza, to już takie monety się pojawiały[1970]. Czwarty *neokorat*, który otrzymała wraz ze statusem kolonii za wspomnianego cesarza również uczciła wypuszczeniem monet m.in. zawierających właśnie cztery nagrody w kształcie urn (Il. 5.16)[1971].

Wydaje się, że jednym z ostatnich miast które w ogóle otrzymały przywilej organizowania igrzysk była Kremna[1972]. Za panowania Aureliana pojawia się motyw nagrody w postaci urny na stole[1973], korony[1974] oraz postać kobieca wraz z dwoma podłużnymi urnami[1975]. Korona posiada podpis IEPOC, postać kobieca DONATIO natomiast urna na stole DON SACR CERT. Nie ma zatem wątpliwości, że święte igrzyska ufundował cesarz Aurelian[1976].

Zatem miasta organizujące festiwale i igrzyska przy każdej sposobności wskazywały na ten fakt emitując serię monet. Jednak nie należy zapominać, że dotyczy to wyłącznie znaczących międzyregionalnych zawodów, podczas gdy lokalne, takie jak organizowane w Olbasie, które dotyczyło tylko jej mieszkańców na monetach tejże się nie znalazły[1977].

[1965] RPC IX 1440
[1966] Sawaya 58
[1967] Sawaya 67
[1968] Sawaya 72
[1969] SAWAYA 2009: 276
[1970] np. SNG Cop 435
[1971] RPC IX 142-143; BURRELL 2004: 200
[1972] MITCHELL 1995: 225; KLOSE 1997: 54
[1973] SNG von Aulock 8610
[1974] SNG Von Aulock 1700
[1975] SNG von Aulock 1586
[1976] KLOSE 2005: 132; FILGES 2015: 284
[1977] GRAF 2015: 97-98

7. Konkluzje

W odpowiedzi na założenie S. Kremydi- Sicilianou wykorzystane we wstępie: *Coins can also contribute to our understanding of whether and to what extent colonists retained their own cultural identity or were assimilated into their new cultural environment* [1978], obraz mennictwa kolonialnego rysuje się jako wyjątkowo heterogeniczne zjawisko. Z jednej strony motywy pochodzenie rzymskiego manifestujące *Romanitas* kolonistów i ich potomków, a z drugiej cała rzesza motywów lokalnych o korzeniach znacznie starszych aniżeli same kolonie. Podkreślano wielokrotnie to, że kolonie stworzono na obraz Rzymu (*effigies parvae simulacraque (Romae,))*[1979] a jednocześnie w dziesięciu z nich nawet nie używano łaciny na monetach w III w. Zatem warto przypomnieć jak do tego doszło, że rzymscy osadnicy oraz potomni przyjęli lokalną świadomość. Przede wszystkim zakładane kolonie, niezależnie czy *ex nihilo* czy w istniejących już ośrodkach miejskich przyciągały ludność miejscową, tworząc w ten sposób heterogeniczne społeczeństwo[1980]. Ponadto antyczne miasto by się rozwijać wymagało stałego dopływu ludności z zewnątrz[1981], a rzadko zdarzało się by do kolonii wysyłano kolejne fale osadników. Zatem mimowolnie następne pokolenia Rzymian ulegały integracji z lokalnymi społecznościami (min. poprzez mariaże[1982]). Ponadto przypomnieć należy przykłady dwóch społeczności w Ikonium i Ninicy, które rozdzielało raczej prawo niż fizyczne granice[1983]. Bito tam początkowo oddzielne serie monet dla obu grup, lecz w pewnym momencie przestawiono się na zintegrowane mennictwo kolonialne. Czy zatem brak dopływu rzymskich osadników w późniejszym okresie doprowadziły do porzucenia rzymskich wartości i zupełne zasymilowanie z lokalnymi tradycjami menniczymi? Warto po krótce podsumować proces ewolucji mennictwa kolonialnego i panujące trendy.

Początkowo, czyli w okresie schyłkowym Republiki (47-27 przed Chr.) powołane wówczas do życia kolonie raczej manifestowały swój rzymski charakter, eksponując typ

[1978] Kremydi- Sicilianou 2005: 96
[1979] Gell.*NA* 16. 13. 9
[1980] Rizakis 1996: 259-260
[1981] Engels 1990: 74-76
[1982] Apamea- Blanco-Perez 2015b: 144-146
[1983] Mitchell 1979:417

fundacyjny, symbole legionowe, oraz atrybuty związane z rzymską religią (*simpulum*, *fasces* itp.). Jednak wielokrotnie podkreślano na łamach tej pracy, już w tym okresie Korynt oraz Butrynt podjęły własną drogę wybierając lokalne motywy. Następnie przemiany jakie zaszły za panowania Augusta dotyczyły również rzymskich kolonii. Dokonywano ponownej fundacji kolonii już istniejących (m.in. Dium, Filippi) oraz zakładano nowe (m.in. Antiochia Pizydyjska, Emerita, Berytus). Awers monet powoli był przejmowany przez wizerunek i tytulaturę cesarza natomiast rewers prezentował często rytuał *aratrum (*11/30 kolonii bijących monety w tym okresie) oraz symbole militarne (8/30) opatrzone łacińską legendą zawierającą rozbudowaną tytulaturę kolonialną. Z pojedynczymi wyjątkami w postaci wspomnianych Koryntu i Butryntu tematy ikonograficzne wskazywały na wskroś rzymski charakter. Podjęta za Augusta tematyka wśród kolonii była następnie kontynuowana przez cały I wiek po Chr.. Nieliczne nowe kolonie zakładane przez jego następców jak Ptolemais czy Cezarea Nadmorska również wpasowały się do systemu kolonialnego prezentując na swoich monetach kapłana, wyznaczającego granice przyszłego miasta.

Na łamach niniejszej dysertacji udowodniono, ze ikonograficzna sytuacja zaczęła się zmieniać w II w. kiedy to zaczęto śmielej wprowadzać motywy lokalne. Już za Trajana w Berytusie pojawia się świątynia Astarte, a w Apamei mityczny założyciel miasta- Myrlos. Diana Lucifera przedstawiona zostaje po raz pierwszy za Antonina Piusa w Apamei (Il. 6.5) [1984], a następnie za Marka Aureliusza w Lystrze i Parium. Wówczas również *Architectura Numismatica* (13/24) staje się bardziej powszechnym tematem. Wprowadzenie na monety lokalnych kultów jest za pewne związane renesansem greckiej kultury spowodowanym działalnością tzw. drugich sofistów oraz integracją potomków rzymskich osadników z autochtonami. Mimo to łacina w II w. wciąż dzierży status jedynego języka legend monet kolonialnych. Podobnie typ fundacyjny (11/24) , *signa, aquilae* i *vexilla (*11/24) niezmiennie pozostają w częstym użyciu. Dodatkowo wraz z nowymi motywami o lokalnym charakterze wprowadzono również wizerunki Marsjasza (4/24), Eneasza uciekającego z Troi (3) oraz wilczyca karmiąca bliźnięta (11/24).

W okresie panowania Sewerów również największa liczba kolonii (39) biła monety jednocześnie. Wówczas to powołano do życia kilka nowych kolonii w Lewancie (m.in. Tyr, Sydon, Laodicea, czy Emesa). Część z nich pozostała przy języku greckim, co stanowiło novum w mennictwie kolonialnym. Pojawiały się wówczas nowe lokalne typy

[1984] RPC IV.1 4732 tymcz.

ikonograficzne. Autor zwracał kilkukrotnie uwagę na szczególną kreatywność w czasach Heliogabala charakterystyczną dla mennic fenickich: Berytus, Heliopolis, Ptolemais, Tyr i Sydon. Pochodzenie oraz zainteresowania tego cesarza były zapewne katalizatorem innowacji w tej dziedzinie. Budowle natomiast są znane z 26 z 39 kolonii, co stanowi ich maksymalny zasięg. Poza tym wciąż popularnością cieszyły się motywy kolonialne *aratrum (*17/39) oraz symbole militarne (17/39), które często zestawiano ze sobą w tym okresie(7/17). Popularność wówczas zyskał również Marsjasz, którego wizerunek pojawił się 14 koloniach.

W ostatnim etapie mennictwa kolonialnego pojawiło się kilka nowych kolonii (Neapolis, Filippopolis, Damaszek oraz Tesalonika). W tym okresie relatywnie popularne stają się nagrody agonistyczne (7/36). Typ fundacyjny z kolei traci na popularności (11/36), natomiast *vexilla, aquilae* oraz *signa* pojawiają się częściej (19/36), co jest spowodowane generalnie powszechnością symboli militarnych w czasach cesarzy-żołnierzy. W tym okresie zauważalny jest spadek jakości artystycznej stempli oraz zapisu legend, w których pojawiają się błędy, coraz częściej litery łacińskie zastępowane są greckimi. Świadczy to o degeneracji umiejętności oraz wykształcenia rytowników tego okresu.

Różnice wynikają również z położenia geograficznego. Jak nie raz wskazywano, mennice zachodnie (Półwysep Iberyjski, Galia, Afryka, Kreta) były pod silnym rzymskim wpływem i zakończyły działalność jeszcze w I połowie I w. po Chr. Kolonie w Macedonii natomiast były bardzo monotematyczne w doborze tematów ikonograficznych. Korynt od początku z uwagi na swoją multikulturowość oraz tradycje wybrał indywidualną drogę prezentując lokalne bóstwa, mity oraz budowle. Kolonie Azji Mniejszej powoływały się za równo na swoje rzymskie jak i lokalne korzenie. Aelia Kapitolina stojąca w opozycji do żydowskich tradycji promowała jednoznacznie *Romanitas.* Podczas gdy pozostałe kolonie Lewantu dwubiegunowo manifestowały przedrzymskie dziedzictwo jak i nową przynależność do rodziny rzymskich kolonii. Mimo to wszystko istniało kilka wspólnych mianowników, które definiują mennictwo kolonialne jako odrębną gałąź mennictwa prowincjonalno rzymskiego, które autor niniejszej pracy zdefiniował. Przede wszystkim odwołania to statusu kolonii były najpowszechniejszym elementem legendy powtarzanym przez cały okres mennictwa. Ponadto pozostałe tytuły, które otrzymywały kolonie z dumą były prezentowane na rewersach. W zdecydowanej większości językiem zapisu była łacina. Wreszcie trzy uniwersalne motywy ikonograficzne takie jak rytuał *aratrum,* symbole militarne oraz „Marsjasz z Forum" pojawiały się w koloniach niezależnie od okresu i położenia geograficznego.

Istotnym aspektem tożsamości kulturowej jest język. Ponownie znamienne jest to, że kolonie rzymskie preferowały język łaciński w swoim mennictwie. W przeciwieństwie do inskrypcji prywatnych, bądź nawet państwowych które z czasem zmieniły język z łaciny na grekę, to w przypadku monet kolonialnych język łaciński w większości przypadków przetrwał aż do końca mennictwa. Natomiast pojawiały się monety dwujęzyczne od III w. po Chr. Czasem, szczególnie w Lewancie za pomocą greki podpisywano lokalne przedstawienia. Wspomnieć wystarczy boga rzecznego w Damaszku- XPYCOPA[1985], igrzyska ku czci Dusaresa AKTIA ΔOYCAPIA w Bostrze[1986], czy nawet fenicki zapis imienia <<PGMLYON>>[1987]. Zauważalny jest zatem tzw. *code switching*[1988], czyli płynne przejście z jednego do drugiego języka. Ponadto pojawia się również podmienianie liter greckich w łacińskich słowach czego najlepszym przykładem jest zapis COL ΔAMAS METRO pojawiający się wciąż na monetach Damaszku. Tylko nieliczne ośrodki (10[1989]), które stały się koloniami nie zdecydowały się wprowadzić łaciny do swojego mennictwa. W ich przypadku trzeba podkreślić, że są to kolonie założone dopiero w III w. które nawet jeśli zostały obsadzone kolonistami, to pochodzącymi ze wschodu cesarstwa zatem swoją powierzchowną *romanitas* manifestowały jedynie poprzez ikonografię.

Jednym z głównych pytań towarzyszących tej pracy jest to czy mennictwo kolonii z rzeczywiście osadzonymi weteranami oraz tzw. tytularnych różni się w znaczący sposób. Idąc nawet dalej należy zapytać czy kolonie, które uważane są za „wyspy *Romanitas”*[1990] na wschodzie charakteryzowały się innym doborem typów ikonograficznych oraz języka od miast, które rzekomo otrzymały tytuł *colonia* jako przywilej[1991]. Skoro te ostatnie nie otrzymały realnych kolonistów, to nie powinny umieszczać na swoich monetach ani rytuału fundacyjnego, ani symboli militarnych. Jednak oba te typy pojawiały się wcale często w koloniach założonych w III w. Co do pierwszego, to możliwe jest jedynie symboliczne przeprowadzenie rytuału *aratrum,* wszak nawet w koloniach co do których nie ma wątpliwości, że umieszczono tam weteranów, wyznaczenie granic miasta mogło być symboliczne, gdyż wielu z nich nie zakładano na surowym korzeniu. Natomiast symbole

[1985] RPC VIII 15990 tymcz.
[1986] RPC VIII 2072 tymcz.
[1987] Rouvier 2388; Gitler, Bijovsky 2002:317
[1988] Howgego 2005: 13; Calomino 2014: 200
[1989] Carrhae, Edessa, Nisibis, Rhaesaena, Singara, Tesalonika, Tyana, Antiochia nad Orontesem, Emesa, Filipopolis
[1990] Filippi- MacMullen 2000: 13; Antiochia Pizydyjska, Kremna- Levick 1967: 143-144; 148; Berytus, Cezarea Nadmorska, Heliopolis- Millar 2006: 221
[1991] Watkins 1983: 321; Millar 2006:165; Andrade 2013: 319-321

militarne (*vexilla, signa, aquilae)* świadczą niewątpliwie o obecności legionów (w formie *vexillatio),* bądź weteranów w danej kolonii[1992].

Jeśli zatem porównać monety Berytusu, uważanego za przykład zromanizowanego miasta na wschodzie gdzie ostatnia łacińska inskrypcja pochodzi z 344 r.[1993], z Sydonem który jak inne wschodnie miasta miał jedynie otrzymać status kolonii za Sewerów[1994], to różnice je dzielące winny być spore. Biorąc pod uwagę liczne emisje, które wypuściły te miasta za Heliogabala (pod którym Sydon został kolonią) to zauważyć można, że promowano w obu przypadkach lokalne tematy[1995], lecz również pojawiają się motywy kolonialne i rzymskie[1996]. Zatem stwierdzić z całą odpowiedzialnością należy, że zarówno kolonii założona przeszło dwa wieki wcześniej jak i świeżo ufundowana w Sydonie wykorzystywały w podobnym stopniu zarówno motywy lokalne jak i kolonialne.

Rzymskie wzorce wymieszały się z lokalną kulturą co dobitnie zostało przedstawione na wspominanych na łamach tej pracy wielokrotnie medalionach z Mallus[1997] gdzie rzymski cesarz prowadząc parę wołów przekazuje figurkę Marsjasza personifikacji miasta- Tyche. W geście uznania dla rzymskich zasług mityczny założyciel miasta- Amfilochus koronuje nowego fundatora- cesarza wieńcem. Drugim świetnym przykładem jest typ fundacyjny z Bostry, gdzie w tle ukazano święte miejsce kultu Dusaresa[1998].

Rzymska kultura od czasów Augusta nie stała w opozycji do greckiej[1999]. Późniejsi cesarze pokroju Hadriana czy Heliogabala przyczyniali się do rozpowszechniania wschodnich wzorców. W konsekwencji obok integracji pomiędzy potomkami kolonistów a autochtonami dochodziło równolegle do integracji kulturowej, której finałowym akordem był synkretyzm kulturowy. Najlepszymi przykładami obrazującymi to zjawisko jest rozwój mennictwa Ikonium, gdzie doszło do integracji tradycji rzymskiej oraz autochtonicznej oraz wspomniane emisje z Mallus i z Bostry.

1992 Rezaina- POLLARD 2000: 273-274; Neapol- KINDLER 1980: 56-58; BURRELL 2004: 262; Damaszek, Tyr- DĄBROWA 2004C: 219-220; DĄBROWA 2005: 40;
1993 MILLAR 2006:172
1994 KATSARI, MITCHELL 2009: 242
1995 Sydon- m.in. Europa, Dydona, Kadmos, świątynia Astarte, wóz Astarte, Naumachia, 12 znaków zodiaku;
Berytus- m.in. Eszmun, świątynia Astarte, Posejdon z Beroe.
1996 Symbole militarne oraz Marsjasz w obu miastach; typ fundacyjny w Sydonie; Eneasz w Berytusie
1997 np.RPC VI 7157 tymcz.
1998 Spijkerman 51
1999 KATSARI, MITCHELL 2009:246

Wszystkie przedstawione tu typy ikonograficzne oraz legendy były przeznaczone dla konkretnego odbiorcy, czyli głównie mieszkańców kolonii. Tak jak potrafiono określić nominał danej monet tak również za pewne wizerunek na niej przedstawiony. Dlatego z dumą prezentowano lokalne mity, bóstwa, igrzyska, krajobrazy czy monumentalne budowle, jako przejaw lokalnego patriotyzmu. Równolegle odwoływano się do narodzin kolonii oraz legionów, z których pochodzili założyciele kolonii. Również Marsjasz spełniał istotną funkcję będąc symbolem kolonii umieszczanym zazwyczaj w lokalnym kontekście. Zatem parafrazując słowa G. Woolfa,[2000] monety kolonii pozostały rzymskie, stając się jednocześnie lokalnymi.

[2000] Becoming Roman, Staying Greek. WOOLF 1994

Tabele:

Tabela 1: Przybliżone daty fundacji kolonii bijących monety kolonialne.

Lp.	Kolonia:	Data założenia:	Założyciel:
1	Emerita	Ok. 25 r. przed Chr.	August
2	Romula	?	?
3	Patricia	?	August
4	Acci	Lata 40 przed Chr.	Juliusz Cezar
5	Karthago Nova	48-29 przed Chr.	?
6	Illici	2 poł I w. przed Chr.	?
7	Tarraco	45-2 przed Chr.	August?
8	Celsa	44-36 przed Chr.	M. Aemilianus Lepidus
9	Cezaraugusta	25-14 przed Chr.	August
10	Cabellio	?	?
11	Nemausus	45-44 przed Chr.	Tyberius Neron
12	Vienne	Ok. 50 przed Chr.	?
13	Viminacium	239 r.	Gordian III
14	Deultum	71 r.	Wespazjan
15	Cirta Nova	Przełom er	August
16	Karthago	44 przed Chr.	Juliusz Cezar
17	Pia Paterna	Lata 40 przed Chr.	Juliusz Cezar?
18	Zilil	33-25 przed Chr.	August
19	Knossos	Po 27 r. przed Chr.	August
20	Korynt	44 przed Chr.	Juliusz Cezar
21	Patras	14 przed Chr.	August
22	Dyme	44 przed Chr.	Juliusz Cezar
23	Butrynt	44 przed Chr.	L. Plotius Plancus
24	Dium	43-42 przed Chr.	Q. Hortalus Hortencjusz
25	Kassandrea	43-42 przed Chr.	Q. Hortalus Hortencjusz
26	Pella	40-30 przed Chr.	M. Antoniusz? Oktawian
27	Filippi	Po 42 przed Chr.	M. Antoniusz
28	Tesalonika	249-251 po Chr.	Trajan Decjusz
29	Apamea	42-40 przed Chr.	M. Antoniusz

30	Synopa	47-45 przed Chr.	Juliusz Cezar
31	Lampsakos	44 przed Chr.	Juliusz Cezar
32	Parium	44 przed Chr.	Juliusz Cezar
33	Antiochia Pizydyjska	25-19 przed Chr.	August
34	Lystra	25 przed Chr.	August
35	Ikonium	I w po Chr. ?	August?
36	Kremna	25/24 r. przed Chr.	August
37	Komama	25 r. przed Chr.	August
38	Olbasa	25-6 przed Chr.	August
39	Parlais	25-6 przed Chr.	August
40	Germe	25-20 r. przed Chr.	August
41	Aleksandria Troas	41-30 przed Chr.	M. Antoniusz
42	Ninica	98-114 ?	August? Trajan?
43	Mallus	229/230 r.	Aleksander Sewer
44	Antiochia nad Orontesem	218 r. ?	Heliogabal
45	Berytus	14 przed Chr.	August
46	Heliopolis	194-211	Septymiusz Sewer
47	Sydon	218-222	Heliogabal
48	Tyr	198	Septymiusz Sewer
49	Laodicaea Nadmorska	198	Septymiusz Sewer
50	Arka Cezarea	218-222	Heliogabal
51	Ptolemais	50/51	Klaudiusz
52	Cezarea Nadmorska	69-79	Wespazjan
53	Neapolis	244-249	Filip Arab
54	Sebaste	194-211	Septymiusz Sewer
55	Aelia Capitolina	135	Hadrian
56	Bostra	222-235	Aleksander Sewer
57	Petra	218-222	Heliogabal
58	Damaszek	245-249	Filip Arab
59	Filipopolis	245-249	Filip Arab
60	Emesa	211-215	Karakalla

61	Singara	194-211	Septymiusz Sewer
62	Nisibis	211-217	Karakalla
63	Carrhae	194-211	Septymiusz Sewer
64	Edessa	211-217	Karakalla
65	Rezaina	194-211	Septymiusz Sewer
66	Tyana	211-217	Karakalla

Tabela 2: Typ fundacyjny na monetach kolonialnych

	nazwa	Przed Augustem	August	Tyberiusz-Galba (14-69)	Fla (69-96)	Nerwa-Trajan (96-117)	Hadrian (117-138)	Antoninus (138-161)	M.Aur-Komm (161-193)	Sept Sewer (193-211)	Karakalla-Makryn (211-218)	Heliogabal (218-222)	Aleksander (222-235)	Maksymin-GordianIII (235-244)	Filip (244-249)	Decjusz-Gall (249-253)	Walerian (253-260)	Galien(260-267)	Klaudiusz II- Aurerlian (268-275)
1	Emerita		◙																
2	Romula																		
3	Patricia																		
4	Acci																		
5	Kartago Nova																		
6	Ilici																		
7	Tarraco																		
8	Lepida-Celsa	◙																	
9	Ceasaraugusta		◙	◙															
10	Cabellio																		
11	Nemausus																		
12	Vienne																		
13	Wiminacjum													-	-	-	-		
14	Deultum										◙	◙	◙	◙	◙				
15	Cirta Nova																		
16	Kartago																		
17	Pia Paterna		□																
18	Zilil		◙																
19	Knossos		□	□															
20	Korynt																		
21	Patras		◙	◙	◙		◙		◙	◙									
22	Dyme	□																	
23	Butrynt																		
24	Dium	□	□				□												
25	Kassandrea	◙?																	
26	Pella		◙? □																
27	Filippi	◙□	◙?	◙?															
28	Tesalonika																		
29	Apamea	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
30	Synopa	□		◙	◙														
31	Lampsakos	◙																	
32	Parium		◙		◙	◙	◙	◙	◙	◙	◙							◙	
33	Antiochia Pizydyjska		◙		◙						◙			◙				◙	

◙- typ fundacyjny; □- pług

	nazwa	Przed Augustem	August	Tyberiusz-Galba (14-69)	Fla (69-96)	Nerwa-Trajan (96-117)	Hadrian (117-138)	Antoninus (138-161)	M.Aur-Komm (161-193)	Sept Sewer (193-211)	Karakalla-Makryn (211-218)	Heliogabal (218-222)	Aleksander (222-235)	Maksymin-GordianIII (235-244)	Filip (244-249)	Decjusz-Gal (249-253)	Walerian (253-260)	Galien(260-267)	Klaudiusz II- Aurerlian (268-275)
34	Lystra		◙					◙	?										
35	Ikonium				◙									◙			◙		
36	Kremna						◙		◙	◙					◙		◙		◙
37	Komama							◙	◙				◙						
38	Olbasa									◙?									
39	Parlais								-	-	-	-							
40	Germa								-			-							
41	Aleksandria Troadzka							◙	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
42	Ninica					◙		◙	◙	◙	-		◙	◙					
43	Mallus												◙			◙			
44	Antiochia nad Orontesem																		
45	Berytus		◙	◙	◙	◙	◙	◙			◙								
46	Heliopolis														◙				
47	Sydon											◙							
48	Tyr									◙	-	◙	-	-	-	-	-	-	
49	Laodicaea Nadmorska									-	-	-			-	-			
50	Arka Cezarea											◙	◙						
51	Ptolemais			◙		-	◙												
52	Cezarea Nadmorska				◙	◙	◙	◙	◙	◙	◙	◙	◙						
53	Neapolis														◙				
54	Sebaste										◙								
55	Aelia Capitolina						◙	-	◙	?	?	◙	-			◙			
56	Bostra												◙						
57	Petra											◙							
58	Damaszek														-	-	-	-	
59	Filipopolis														-				
60	Emesa																		
61	Singara																		
62	Nisibis														-				
63	Carrhae									-	-		-	-					
64	Edessa										-	-	-	-					
65	Rezaina										-	-	-			◙			
66	Tyana										◙	-							
67	Princeps Felix		◙																

◙- typ fundacyjny; □- pług

Tabela 3: Motyw symboli militarnych na monetach kolonialnych

	nazwa	Przed Augustem	August	Tyberiusz-Galba (14-69)	Flawiusz (69-96)	Nerwa-Trajan (96-117)	Hadrian (117-138)	Antoninus (138-161)	M.Aurerliusz -Kommodus (161-193)	Septyiusz Sewer (193-211)	Karakalla- Makryn (211-218)	Heliogabal (218-222)	Aleksander (222-235)	Maksymin- Gordian III (235-244)	Filip Arab (244-249)	Decjusz-Gal (249-253)	Walerian (253-260)	Galien(260-267)	Klaudiusz II- Aurerlian (268-275)
1	Emerita		●	●															
2	Romula		-	-															
3	Patricia		●	-															
4	Acci		●	●															
5	Kartago Nova	●	●	-															
6	Ilici	-	●	●															
7	Tarraco	-	-	-															
8	Lepida-Celsa	-	-	-															
9	Ceasaraugusta		●	●															
10	Cabellio	-	-	-															
11	Nemausus	-	-																
12	Vienne	-																	
13	Wiminacjum													●	●	●	-		
14	Deultum					-					-	-	●	●	-				
15	Cirta Nova	-	-	-															
16	Kartago	-	-	-															
17	Pia Paterna	-	-	-															
18	Zilil		-																
19	Knossos	-	-	-															
20	Korynt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-								
21	Patras	-	-	●	●		●		●	●	●								
22	Dyme	-	-	-															
23	Butrynt	-	-	-															
24	Dium	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-			-	-
25	Kassandrea	-	-	●	-	-	-	-		-	-	-			-				
26	Pella	-	-	-		-	-		-		-	-	-	-	-				
27	Filippi	-	-	●	-	-	-		-		-							-	
28	Tesalonika															-	-	-	
29	Apamea	●	-	-	-	-	-	-	-	-	●	-	-	-	-	-	-	-	
30	Synopa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
31	Lampsakos	-																	
32	Parium	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		●	
33	Antiochia Pizydyjska		●	●	●			-	-	-	●	●	-	●	●	●	●	●	●

●*- aquillae, vexilla, signa*

	nazwa	Przed Augustem	August	Tyberiusz-Galba (14-69)	Flawiusz (69-96)	Nerwa-Trajan (96-117)	Hadrian (117-138)	Antoninus (138-161)	M.Aurerliusz -Kommodus (161-193)	Septyiusz Sewer (193-211)	Karakalla- Makryn (211-218)	Heliogabal (218-222)	Aleksander (222-235)	Maksymin- Gordian III (235-244)	Filip Arab (244-249)	Decjusz-Gal (249-253)	Walerian (253-260)	Galien(260-267)	Klaudiusz II- Aurerlian (268-275)
34	Lystra		-		-			-	-										
35	Ikonium				●			-						●			●	-	
36	Kremna						●	●	●	●	●		-	-	●	●	-	-	●
37	Komama							●	-	●	●		●	●	●	●			
38	Olbasa							●	-	-	-	-	-			-			
39	Parlais								●	●	●	-							
40	Germa								●			-							
41	Aleksandria Troadzka							-	●	-	●	-	●	●	-	-	●	●	
42	Ninica					●		●	●	●	-		●	●					
43	Mallus												-	-	-	●	-	-	
44	Antiochia nad Orontesem											-	-		-	-	-		
45	Berytus		●	●	-	●	●	●	-	●	●	●		●			-	-	
46	Heliopolis									●●	●●	●			●		●	●	
47	Sydon											●	-						
48	Tyr									●	●	●	-	-	●	●	-	-	
49	Laodicaea Nadmorska									-	-	-			-	-			
50	Arka Cezarea											-	-						
51	Ptolemais			●		-	●		-	-	-	-	-		-		-	-	
52	Cezarea Nadmorska				-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	●			
53	Neapolis														-	●			
54	Sebaste									-	-	-							
55	Aelia Capitolina						●	-	●	-	-	●	-			●			
56	Bostra												-		-	-			
57	Petra											-							
58	Damaszek														-	●	●	●	
59	Filipopolis														-				
60	Emesa										-	-				-			
61	Singara												-	●					
62	Nisibis										-		-	●	-				
63	Carrhae									●	-		-	-					
64	Edessa										-	-	-	-		-			
65	Rezaina										●	●	●			●			
66	Tyana										●	-							
67	Princeps Felix		-																

●- *aquillae, vexilla, signa*

Tabela 4: Motyw Marsjasza na monetach kolonialnych

	nazwa	August- Witeliusz (1-69)	Flawiusze (69-96)	Nerwa-Trajan (96-117)	Hadrian (117-138)	Antoninus (138-161)	M.Aurelisz -Kommodus (161-193)	Sept Sewer (193-211)	Karakalla- Makryn (211-218)	Heliogabal (218-222)	Aleksander (222-235)	Maksymin- Gordian III (235-244)	Filip (244-249)	Decjusz- Gal (249-253)	Walerian (253-260)	Galien(260-267)	Klaudiusz II- Aurelian (268-275)
1	Emerita	-															
2	Romula	-															
3	Patricia	-															
4	Acci	-															
5	Kartago Nova	-															
6	Ilici	-															
7	Tarraco	-															
8	Lepida-Celsa	-															
9	Ceasaraugusta	-															
10	Cabellio	-															
11	Nemausus																
12	Vienne																
13	Wiminacjum																
14	Deultum								Ⓜ	-	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ				
15	Cirta Nova	-															
16	Kartago	-															
17	Pia Paterna	-															
18	Zilil																
19	Knossos	-															
20	Korynt	-	-		Ⓜ												
21	Patras	-															
22	Dyme	-															
23	Butrynt	-															
24	Dium	-															
25	Kassandrea	-															
26	Pella	-															
27	Filippi	-															
28	Tesalonika													Ⓜ			
29	Apamea	-	-	-	-	-	-	-	Ⓜ	-	-	-	-	-	-	-	
30	Synopa	-	Ⓜ														
31	Lampsakos																
32	Parium		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ⓜ	Ⓜ	
33	Antiochia Pizydyjska	-	-			Ⓜ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ⓜ-Marsjasz; Ⓜ○-Marsjasz jako element sceny figuralnej

	nazwa	August- Witeliusz (1-69)	Flawiusze (69-96)	Nerwa-Trajan (96-117)	Hadrian (117-138)	Antoninus (138-161)	M.Aureliusz- Kommodus (161-193)	Septymiusz Sewer (193-211)	Karakalla- Makryn (211-218)	Heliogabal (218-222)	Aleksander (222-235)	Maksymin- Gordian III (235-244)	Filip (244-249)	Decjusz- Gal (249-253)	Walerian (253-260)	Galien(260-267)	Klaudiusz II- Aurelian (268-275)
34	Lystra					-											
35	Ikonium															Ⓜ	
36	Kremna				Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ		-	Ⓜ	-	Ⓜ	-	-	Ⓜ
37	Komama					-	-	-	-		-	-	-	-			
38	Olbasa					-	-	-	-	-	-			-			
39	Parlais						-	-	Ⓜ	-							
40	Germa						-			-							
41	Aleksandria Troadzka					-	Ⓜ	-	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	-	Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ	
42	Ninica			-		-	Ⓜ	-	-		Ⓜ	Ⓜ					
43	Mallus										Ⓜ○	Ⓜ	-	Ⓜ○	-	-	
44	Antiochia nad Orontesem																
45	Berytus				Ⓜ*					Ⓜ○		Ⓜ*					
46	Heliopolis							-	Ⓜ	-							
47	Sydon									Ⓜ	Ⓜ○						
48	Tyr								Ⓜ○	Ⓜ○	Ⓜ○	Ⓜ○	Ⓜ○	Ⓜ○	Ⓜ○		
49	Laodicaea Nadmorska							Ⓜ	Ⓜ	Ⓜ○				Ⓜ			
50	Cezarea nad Libanem									Ⓜ							
51	Ptolemais									Ⓜ			Ⓜ○			Ⓜ	
52	Cezarea Nadmorska													Ⓜ			
53	Neapolis												Ⓜ○	Ⓜ○			
54	Sebaste																
55	Aelia Capitolina																
56	Bostra										Ⓜ			Ⓜ○			
57	Petra																
58	Damaszek												Ⓜ○				
59	Filipopolis																
60	Emesa																
61	Singara																
62	Nisibis																
63	Carrhae											Ⓜ?					
64	Edessa									Ⓜ?							
65	Rezaina									Ⓜ?							
66	Tyana																
67	Princeps Felix																

Ⓜ-Marsjasz; Ⓜ○-Marsjasz jako element sceny figuralnej

Aneks: Motywy Ikonograficzne w Koloniach

1. Emerita- *Colonia Augusta Emerita*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	CAE; AVGVSTA EMERITA	Scena fundacyjna; *aquilla +2 signa;* brama obozu
Tyberiusz	COL AVGVSTA EMERITA	*aquilla +2 signa;* brama obozu; tetrastylos; ołtarz; Liwia na tronie; popiersie Liwii

2. Romula- *Colonia Romula*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Tyberiusz	AVG COL ROM; COL ROM	Głowa Liwii na globie; gł. Druzusa i Germanika; tarcza z wieńcem

3. Patricia- *Colonia Patricia*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	COLONIA PATRICIA	*Ethnikon* w wieńcu; *aquilla +2 signa; apex + simpulum; patera + aspergillum+lituus+* dzban*;*

4. Acci- *Colonia Iulia Gemella Acci*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	C I G AC ; CIG ACCI	*aquilla +2 signa; apex + simpulum;*
Tyberiusz	C I G A; CIG ACCI	*Ethnikon* w wieńcu; gł. Druzusa i Germanika;*; apex +lituus+ simpulum; aquilla +2 signa*
Kaligula	COL IVL GEM ACCI; CIG ACCI	*apex +lituus+ simpulum; aquilla +2 signa*

5. Carthago Nova- *Colonia Urbs Iulia Nova C(K)arthago*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed August	C V I N	Gałąż palmowa; kobieca głowa; statua; *vexillum+ aquilla*; *; patera +lituus+* dzban; *aquilla +2 signa; galera*
August	V I N K	Tetraststylos*;* kwadryga+*vexillum; 2 signa; apex + simpulum+ securis+ aspergillum;* korona Izydy; trofeum; bóg rzeczny; okrągła tarcza; byk
Tyberiusz	C V I N C	Gł. Nerona i Druzusa Cezarów; gł. Kaliguli;
Kaligula	V I N C	Salus

6. Ilici- *Colonia Iulia Illici Augusta*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:

Przed August	-	Zaciśnięte dłonie; *simpulum;*
August	C C IL A	*aquilla+vexillum+ 2 signa;* tetrastylos IVNONI;
Tyberiusz	C C I I A	Ołtarz; postacie podające sobie dłonie+ ołtarz; *; aquilla +2 signa*

7. Tarraco- *Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	C V T	Gł. Gajusza i Lucjusza Cezarów; Gajusz i Lucjusz z tarczami; byk; gł. Tyberiusza; *ethnikon* we wieńcu
Tyberiusz	C V T T	Ołtarz z palmą; oktastylos; Divus Augustus + Wiktoria; *ethnikon* we wieńcu; gł. Druzusa i Germanika; gł Druzusa i Liwii; Divus Augustus Pater;

8. Lepida- Celsa- *Colonia Victrix Iulia Lepida Celsa*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed August	COL VIC IVL LEP	Scena fundacyjna; Wikoria; baran; pędzący byk; gł. Herkulesa; głowa Wenus; gł. Marsa; gł. Sola; dzik
August	COL VI CELSA; C V I CELSA	Dzik; byk;
Tyberiusz	C V I CEL; CELSA	byk

9. Caesaraugusta- *Colonia Caesaraugusta*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	CAESARAVGVSTA; C C A	Scena fundacyjna; *vexillum* na podium*; vexillum + signa; ethnikon* we wieńcu; gł. Tyberiusza;
Tyberiusz	C C A	Scena fundacyjna; *vexillum* na podium *;Ethnikon* w wieńcu; Liwia na tronie; Nero i Druzus Cezarowie; heksastylos; tetrastylos *; aquilla +2 signa ;vexillum +2 signa; ethnikon* we wieńcu; byk
Kaligula	C C A	*aquilla +2 signa ; ethnikon; ethnikon+* błyskawica; Scena fundacyjna;

10. Cabellio- *Colonia Cabellio*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed August	COL CABE	Apollo; róg obfitości
August	COL CABE	Tyche; róg obfitośći

11. Nemausus- *Colonia Nemausus*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:

Przed August	NEM COL	Postać z hełmem; Salus?; Urna między palmami
August	NEM COL	Agrippa + August; krokodyl;

12. Vienna-*Colonia Iulia Augusta Florentia Viennensis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed August	C I V	Prora + superstruktura; gł. Juliusza i Oktawiana

13. Viminacium- *Colonia Viminacium*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Gordian III	P M S COL VIM	Cesarz+ *vexillum*+ ołtarz; Mezja+ 2 *vexilla*+ byk+ lew; Mezja+ byk+ lew; Mezja + zając+ *vexillum,* Trebonian + Woluzjan;
Filip	P M S COL VIM	Cesarz?+ byk+ lew; Mezja+ byk+ lew; Wiktoria z wieńcem i palmą+ byk+ lew;
Trajan Decjusz	P M S COL VIM	Mezja+ 2 *vexilla*+ byk+ lew; Mezja+ byk+ lew;
Trebonian	P M S COL VIM	Mezja+ 2 *vexilla*+ byk+ lew ; Mezja+ byk+ lew; Trebonian + Woluzjan;
Walerian	P M S COL VIM	Mezja+ 2 *vexilla*+ byk+ lew ; Mezja+ byk+ lew;
Galien	P M S COL VIM	Mezja+ byk+ lew;

14. Deultum- *Colonia Flavia Pacis Deultum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Trajan	C F P D	Łeb wołu
Hadrian	-	-
Antoninus Pius	-	-
Marek Aureliusz	-	-
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	-	-
Septymiusz Sewer	-	-
Karakalla	C F P D; COL FL PAC DEVLT;	Apollo; Apollo+ ołtarz; Ceres; cesarz- jeździec; Concordia; Diana; geniusz + ołtarz; Jupiter; Jupiter, siedzący; *Lupa Romana;* Minerwa; Securitas; distylos+ Concordia; Tyche;
Geta	-	-
Makryn	C F P D; COL FL PAC DEVLT	Apollo; Bachus; bóg rzeczny; Concordia; cesarz+ ołtarz; cesarz- jeździec; cesarz+ Wiktoria; Diana; Eros na delfinie; Eskulap; Fortuna; geniusz; Herkules; Junona; Jupiter, siedzący; *Lupa Romana;* Marsjasz; Merkury;

		Minerwa; Nemezis; Perseusz+ Andromeda; Pluton; Salus; scena fundacyjna; Telesforos; tetrastylos + geniusz; Wenus Pudica; Wiktoria z trofeum;
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	C F P D; COL FL PAC DEVLT	Aequitas; Apollo; Apollo+ ołtarz; Bachus; Bonus Eventus; bóg rzeczny; Ceres; cesarz; Concordia; Diana; Eskulap; Fortuna; geniusz; heksastylos+ Apollo; Junona; Jupiter; Kybele, siedząca; lew; *Lupa Romana;* łeb wołu; Marsjasz; Merkury; Minerwa; Nemezis; orzeł; orzeł + 2 *vexilla;* Perseusz+ Andromeda; Salus; scena fundacyjna; tetrastylos + geniusz; Tanatos; tetrastylos+ Fortuna; tetrastylos+ Jupiter; 3 Gracje;
Maksymin	C F P D; COL FL PAC DEVLT	Aequitas; Apollo; Apollo+ ołtarz; bóg rzeczny; cesarz- jeździec; Concordia; delfin+ trójząb; Diana; Eros na delfinie; Eskulap; *ethnikon* we wieńcu; Fortuna; Herkules; Jupiter; Kybele; lew; *Lupa Romana;* łeb wołu; Merkury; Minerwa; Nemezis; orzeł; Perseusz+ Andromeda; Pluton; prora; Salus; Serapis; Telesforos; tetrastylos+ Concordia?; Wenus Pudica;
Gordian III	C F P D; COL FL PAC DEVLT	Aequitas; Apollo; Apollo+ ołtarz; Bachus; betyl; bóg rzeczny; bóg rzeczny+ Thalassa; Ceres; cesarz; cesarz- jeździec; Concordia; delfin; delfin+ trójząb; Diana; Eros na delfinie; Eskulap; *ethnikon* we wieńcu; Fortuna; galera; geniusz; Harpokrates; Herkules; Herkules na lwie; Herkules + byk kreteński; Junona; Jupiter; Kybele; *Lupa Romana;* łeb wołu; Marsjasz; Merkury; Minerwa; Nemezis; orzeł; orzeł + 2 *vexilla;* Perseusz+ Andromeda; prora; Salus; scena fundacyjna; Serapis; świątynia + Apollo; świątynia + Serapis; Telesforos; tetrastylos + Apollo; tetrastylos+ cesarz; tetrastylos + Eskulap; tetrastylos+ Fortuna; tetrastylos+ geniusz; Wenus; Wenus Pudica; Wiktoria z wieńcem i palmą; wilczyca; 2 *vexilla;* 3 Gracje;
Filip	C F P D; COL FL PAC DEVLT	Apollo; Bachus; betyl; bóg rzeczny; Ceres; cesarz; Concordia; Diana; delfin; Eskulap; Fortuna; geniusz; Jupiter; Kybele; Marsjasz; Merkury; Minerwa; Nemezis; *Lupa Romana;* łeb wołu; Perseusz+ Andromeda; orzeł; prora; Salus; scena fundacyjna; Serapis; Sol; Tanatos; Triada Kapitolińska; 3 Gracje;

15. Cirta Nova- *Colonia Iulia Cirta Nova Sicca*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:

August	C I C	gł. Juliusza Cezara; gł. Tyberiusza

16. Kartagina-*Colonia Iulia Concordia Karthago*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	C I C	*Sella curulis; simpulum;* patera;
Tyberiusz	C I C	Siedząca Liwia z paterą i berłem; trzy kłosy

17. Pia Paterna- *Colonia Iulia Pia Paterna*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	COLONIAE IVLIAE PI PAT; C I P; C I PAT	Ceres; Merkury; gł. Juliusza Cezara;
Tyberiusz	C P I	Siedząca Liwia; Merkury;

18. Zilil- *Colonia Iulia Constantia Zilil*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	CONS	Ceres; scena fundacyjna

19. Knossos- *Colonia Iulia Nobilis Cnossus*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	C I N CN; C I N C; C N I CNOS	Labirynt; Roma; jeleń; pług
Tyberiusz	C I C	Siedząca Liwia; *ethnikon* we wieńcu
Kaligula	C I C N	Gł. Germanika; Gł. Agrypiny St.; labirynt; pług
Klaudiusz	-	Gł. Messaliny; gł. Augusta; Wiktoria z wieńcem i palmą;
Neron	C C	Gł. Nerona i Oktawii; gł. Klaudiusza; pług; labirynt;

20. Korynt- *Colonia Laus Iulia Corinthiensis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed Augustem	LAVS IVLI CORINT; CORINTHVM; CORINT	Bellerofon z Pegazem; Posejdon na skałach; gł. Zeusa; Wiktoria z palmą; Chimera; Atena Pallas; delfin+ trójząb; Dionizos; gł. Posejdona; gł. Afrodyty; Pegaz+ Chimera; ster;
August	COR; CORINT; CORINTHI	Gł. Cezara; gł. Gajusza+ Lucjusza; gł. Tyberiusza; gł. M. Agrypy; gł. Agrypy Postumusa; gł. Druzusa Mł., gł Germanika; Pegaz; *praefericulum;* pochodnia; delfin; trójząb;
Tyberiusz	COR	Gł. Liwii/ Salus; gł. Liwii/ Pietas; gł. Kaliguli+ T. Gemellusa; Pegaz; Siedząca Liwia z berłem i paterą; Istmos; Melikertes na delfinie;
Kaligula	COR	Gł. Germanika; Gł. Agrypiny St.; gł. Druzusa i Nerona Cezarów; Pegaz; ster+ glob; 2 rogi obfitości;

Klaudiusz	COR	Neron+ Brytanik; gł. Agrypiny Mł.; Posejdon z trójzębem i delfinem; Heksastylos na Akrokoryncie; Pegaz; Melikertes na delfinie
Neron	COR	gł. Agrypiny Mł ; Geniusz kolonii; Posejdon w bidze; Helios w kwadrydze; gł. Afrodyty; Afrodyta w bidze; Neron w pozie *adlocutio;* galera; Bellerofon+ Pegaz; Neron koronowany przez Tyche; Tetrastylos+ Neron; ISTHMIA w wieńcu
Galba	COR	Gł. Posejdona; gł. Romy; Wiktoria z wieńcem i palmą; tetrastylos; Istmos; zaciśnięte dłonie trzymające mak;
Domicjan	COL IVL AVG COR; COL IVL FLAV AVG COR; COL IVL FLAV AVG CORINT	Ino+ Melikertes+ Istmos; Geniusz+ Melikertes; Cesarz w kwadrydze; *ethnikon we* wieńcu; Wiktora wieńcząca trofeum; galopujący jeździec; tetrastylos na Akrokoryncie; tetrastylos; dwa porty (Lechaeum + Cenchreae) jako nimfy; propyleja wieńczona kwadrygą; betyl; Atena z Wiktorią; Zeus z orłem I błyskawicą; .; Posejdon z trójzębem i delfinem; Posejdon w bidze; Afrodyta; Herkules; Triptolemos; Bellerofon+ Pegaz; Chimera; Pegaz; Istmos; Perseusz z głową Gorgony; gł. Heraklesa; Helios w kwadrydze; atleta z pochodnią; biegnący atleta; dwóch atletów; atleta z dyskiem; 2 pięściarzy; 2 zapaśników;
Trajan	COL IVL LAV COR	Siedzący Posejdon z trójzębem I delfinem; gł. Posejdona
Hadrian	COL L IVL COR	Hermes+ baran; Tyche; okrągła świątynia Melikertesa; Posejdon z delfinem i trójzębem; Atena Chalinitis; propyleja wieńczona kwadrygą; distylos na podium; cesarz- jeździec koronowany przez Wiktorię; stół z amforą; Pegaz; siedząca Kybele; heros walczący z wężem owiniętym wokół Ofeltesa; galera; Bellerofon+ Pegaz; gł. Posejdona; Asklepios; młody Dionizos; Izyda; Melikertes na delifnie; Ino + Melikertes; Chimera; Wiktoria z wieńcem i palmą; Satyr; gł. Heliosa; róg obfitości + glob; Marsjasz; ISTHMIA w wieńcu
Antoninus Pius	C L I COR; CO L I COR	Port Cenchreae +2 świątynie+ posąg Posejdona; lew; gł. Ateny; Pallas; Asklepios; Afrodyta w tetrastylosie na Akrokoryncie; Hermes; Helios w kwadrydze; Artemida; Posejdon z delfinem i trójzębem; młody Dionizos; Kronos; Herakles; Tyche; *Lupa Romana,* Melikertes na delfinie; Ino; Bellerofon+ Pegaz+ Chimera; Pegaz; Chimera; palma; ISTHMIA w wieńcu
Marek Aureliusz	C L I COR	Geniusz; kwadryga; okrągła świątynia Melikertesa; ołtarz Melikertesa + Istmos;

		Afrodyta w tetrastylosie na Akrokoryncie; Zeus na tronie; Afrodyta; Hermes; Artemida; Asklepios; Posejdon z delfinem i trójzębem; Hermes Atena; Ares; Istmos; Tyche; Bellerofon+ Pegaz+ Chimera; Pegaz; Chimera; Melikertes na delifinie; Wiktoria z wieńcem i palmą; lew; kaplica z siędzącą postacią; fontanna Peirene; Eneasz + Askaniusz+ Anchizes; ISTHMIA w wieńcu
Lucjusz Werus	C L I COR	okrągła świątynia Melikertesa ; Hefajstos; Peirene+ Pegaz+ świątynia na Akrokoryncie; Hygieia + Asklepios; Asklepios; Dionizos; Ino; Zeus w kwadrydze; Atena; Bellerofon na Pegazie; ; Bellerofon na Pegazie + Chimera; Chimera; Artemida; lew; Atena; Zeus; Hermes; Roma; Afrodyta w tetrastylosie na Akrokoryncie; kultowa statua Afrodyty z Akrokoryntu; Melikertes na delfinie; Tyche; Afrodyta; Izyda Faria; Kronos; Wiktoria z wieńcem i palmą; Wiktoria koronująca trofeum; Wiktoria w bidze; Helios w kwadrydze; Lucjusz Werus- jeździec koronowany przez Wiktorię; Lucjusz Werus- jeździec tratujący Parta; budynek z centralną kolumną; zagroda z palmą; stół z figurką Melikertesa na delfinie; ISTHMIA w wieńcu
Kommodus	C L I COR	Tyche; latarnia; Afrodyta w tetrastylosie na Akrokoryncie; statua Afrodyty z Akrokoryntu; Melikertes na delfinie; Afrodyta+ Herkules; Posejdon+ Afrodyta+ Herkules; Posejdon; Atena; Serapis; Hermes; Artemida+ statua Afrodyty z Akrokoryntu; Artemida+ Tyche; Atena+ Posejdon; Afrodyta; Istmos; Roma; gł. Tyche; Wiktoria z wieńcem i palmą; Wiktoria koronująca trofeum; fontanna Peirene; Pegaz; Chimera; cesarz- jeździec; atleta; stół z wieńcem; propyleja z kwadrygą; Eneasz + Askaniusz+ Anchizes; ISTHMIA w wieńcu
Septymiusz Sewer	C L I COR	okrągła świątynia Melikertesa ; Afrodyta w tetrastylosie na Akrokoryncie; Wiktoria w bidze; Roma/ Pallas na tronie; zagroda z palmą; lew; fontanna Peirene; Melikertes na delfinie; Ino+ Melikertes; Bellerofon + Pegaz+ fontanna Peirene; Bellerofon na Pegazie+ Chimera; Pegaz; Helios w kwadrydze; Atena; Artemida; Posejdon; Istmos; Herkules; Hermes; Hygieia; statua Afrodyty z Akrokoryntu; Wiktoria z wieńcem i palmą; ISTHMIA w wieńcu; Postacie podające sobie dłonie;

Karakalla	C L I COR	Bonus Eventus; galopujący cesarz; świątynia na Akrokoryncie; okrągła świątynia Melikertesa; fontanna Peirene; Atena Nikeforos; Hermes; Artemida; Posejdon; Istmos; Herkules; Hygieia; Helios; Roma; Tyche; Peirene; Ino+ Melikertes; Askleopios+ Hygieia; Izyda Faria; Melikertes na delfinie; Bellerofon + Pegaz; Pegaz; Wiktoria na globie; Wiktoria pisząca na tarczy;
Geta	C L I COR	Lew; tetrastylos na podium; okrągła świątynia Melikertesa; Afrodyta; Posejdon; Wiktoria z wieńcem i palmą

21. Patras- *Colonia Augusta Achaica Patrensis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL AVG ACH PAT; C A A P	Gł. Artemidy; łuk + kołczan; łuk+kołczan+strzała; trójnóg; łeb dzika; cysta+ czapka frygijska; lira; maczuga; cysta+ winne grono+ *thyrsus*;
August	C A A P	Scena fundacyjna
Tyberiusz	COL A A PATRENS	Scena fundacyjna
Kaligula	-	-
Klaudiusz	COL A A P; COL A A PATR	*Aquilla+2 vexilla;* 2 rogi obfitości+ 3 dzieci Klaudiusza
Neron	COL A A PATR; COL NER PAT; C P	*Aquilla+2 vexilla*; Geniusz; galera; Portus; Apollo; Diana Lafria; pies+ łuk+ kołczan; trójnóg; Herkules; Jowisz
Galba	COL A A PATR	*Aquilla+2 vexilla*;
Domicjan	COL A A PATR; COL A A PATRENS; COL PATRAE	*Aquilla+2 vexilla;* Scena fundacyjna; 2 postacie trzymające *vexilla+ aquilla;* Roma; fontanna; Diana Lafria; Neptun; gł. Indulgentii; kwadryga z cesarzem;
Trajan	-	-
Hadrian	COL A A PATRENS	*Aquilla+2 vexilla* ; Hera; Roma; gł. Tyche; Atena Pallas; mężczyzna z wazą; stojący mężczyzna
Antoninus Pius	CO A A P	Tyche
Marek Aureliusz	COL AA PATRENS: COL AA PATR; COL PAT AA	*Aquilla+2 vexilla* ; Eneasz+ Askaniusz+Anchizes; scena fundacyjna; *Lupa Romana;* geniusz*;* Diana Lafria; Jowisz; Herkules; Asklepios; biga z dwoma jeleniami;
Lucjusz Werus	COL A A PATR	Geniusz; Diana Lafria
Kommodus	COL A A PATR; COL AA PTAR; COL A AVG PA	*Aquilla+2 vexilla; Lupa Romana;* geniusz*;* Roma; Eneasz+ Askaniusz+Anchizes; Diana Lafria; Jowisz; Tyche; gł. Tyche; Asklepios; Merkury; Neptun; Apollo; Mars; Atena

		Panachaia; port; 2 postacie w kwadrydze; postać na kolumnie;
Septymiusz Sewer	COL A A PATR	*Aquilla+2 vexilla;* gł. Tyche; Dionizos; Diana Lafria+ geniusz+ Wiktoria; Kapłanka w wozie z dwoma wołami;
Karakalla	COL A A PATR	*Lupa Romana;* Diana Lafria; Hermes;
Geta	COL A A PATR	*Aquilla+2 vexilla:* Atena; port

22. Dyme- *Colonia Iulia Dumaeorum; Colonia Iulia Antonia Dumaeorum; Colonia Iulia Augusta Dumaeorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed Augustem	C I D; C I A DVM	Pług; gł. Pallas/Ateny; *fasces+ sella curulis; ethnikon* we wieńcu;
August	C I A DVM	Prora; Wiktoria z wieńcem i palmą na prorze
Tyberiusz	C I A D	Gł. Tyberiusza;

23. Butrynt- *Colonia Iulia Buthrotum; Colonia Augusta Buthrotum; Colonia Campestris Iulia Buthrotum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed Augustem	C I BVT;	Byk; maczuga+ laska Eskulapa; 2 ryby; delfin;
August	C A BVT	Byk; most; distylos z dyskiem; delfin; Eneasz, łeb byka; gł. Concordii; laska Eskulapa; trójząb; trójnóg; *lituus; ethnikon* we wieńcu;
Tyberiusz	-	-
Kaligula	-	-
Klaudiusz	C C I B	Mężczyzna siedzący na skałach z rogiem obfitości i kotwicą; postać kobieca z rogiem obfitości i paterą; płynący byk; Artemida; palma; *ethnikon* we wieńcu;
Neron		Atakujący byk; Płynący byk; most; Asklepios; palma; Wiktoria z wieńcem i palmą; 2 ryby

24. Dium- *Colonia Iulia Augusta Diensis;*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL IVL AVG DIEN; COL IVL DIENSIS	Dzban+2 *strigiles; 2 strigiles;* dzban;
Przed August	COL DIENSIS	Diana Baphyras; pług;
August	C I A D	Atena; pług
Tyberiusz	COLONIA IVLIA DIENSIS	Siedząca Liwia
Kaligula	-	-
Klaudiusz	COL AVG DIENSIS	Atena; Diana Baphyras;
Neron	COL IVL DIENSIS	Atena
Galba	-	-

Domicjan	COL IVL AVG DIENSIS	Atena
Trajan	COL IVL AVG DIENSIS	Atena
Hadrian	COL IVL AVG DIENSIS	Atena; Zeus
Antoninus Pius	COL IVL AVG DIENSIS	Atena; Zeus
Marek Aureliusz	COL IVLI AVG DIENSIS; COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus
Septymiusz Sewer	COL IVL DIENSIS; COL IVLI DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus; distylos+ Asklepios
Karakalla	COL IVL DIENSIS; COLO IVLI DIENSIS; COL IV AV DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus; distylos+ Asklepios
Geta	COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus; distylos+ Asklepios
Makryn	COLO IVLI DIENSIS	Atena; Zeus
Heliogabal	COLO IVLI DIENSIS	Atena; Zeus;; distylos+ Asklepios
Aleksander Sewer	COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus;; distylos+ Asklepios
Maksymin	COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus; distylos+ Asklepios
Gordian III	COL IVL DIENSIS	Asklepios; Atena; Zeus; distylos+ Asklepios
Filip	COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus; distylos+ Asklepios
Galien	COL IVL DIENSIS	Atena; Zeus; Atena+Zeus; distylos+ Asklepios

25. Kassandrea- *Colonia Iulia Augusta Casandrensis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	CASSANDRE	*Ethnikon* we wieńcu; koń; *vexillum + 2 signa;*
Przed August	-	Scena fundacyjna?; trójnóg?; gł. Ammona; 2 kłosy
August	-	-
Tyberiusz	-	-
Kaligula	-	-
Klaudiusz	COL IVL AVG CASSANDR	Gł. Ammona
Neron	COL IVL AVG CASSANDREN	Gł. Ammona
Galba	-	-
Wespazjan	COL IVL AVG CASSANDRENS	Gł. Ammona

Domicjan	COL IVL AVG CASSANDRENS	Gł. Ammona
Trajan	COL IVL AVG CASSANDRENS	Gł. Ammona
Hadrian	-	-
Antoninus Pius	COL IVL AVG CASSANDRENS	Gł. Ammona
Marek Aureliusz	CASSANDRENSIVM	Gł. Ammona
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	COL CA; COL IVL CAS	Gł. Ammona; Posejdon z delfinem i trójzębem; Nimfa- Nysa z małym Dionizosem
Septymiusz Sewer	COL IVLI AVG CAS	Gł. Ammona
Karakalla	COL IVL AVG CAS: COL IVLIA AVG CAS	Gł. Ammona; Posejdon z delfinem i trójzębem; Dionizos
Geta	COL IVL AVG CASS	Gł. Ammona
Makryn	COL IVL AVG CSSAN; COL IVLIA AVG CASSAN	Gł. Ammona; Tyche
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	-	-
Maksymin	-	-
Gordian III	COLΩNЄIA CASSANDR	Gł. Ammona; distylos+ Ammon; Posejdon z delfinem i trójzębem; Nimfa – Nysa z małym Dionizosem;
Filip	COL IVL AVG CASSANDRENS	Posejdon z delfinem i trójzębem; Nimfa - Nysa z małym Dionizosem

26. Pella- *Colonia Pellensis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	COLONIAE PELLENSIS; COLONIA PELLA	Spes; pług; *Sella curulis;* Scena fundacyjna?
Tyberiusz	-	-
Kaligula	-	-
Klaudiusz	-	-
Neron	-	-
Galba	-	-
Wespazjan	-	-
Domicjan	-	-
Trajan	-	-
Hadrian	COL IVL AVG PELL	Pan+ syrinx
Antoninus Pius	-	-

Marek Aureliusz	COL IVL AVG PELL	Pan+ syrinx
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	COL IVL AVG PELL	*Ethnikon* we wieńcu
Septymiusz Sewer	-	-
Karakalla	COL IVL AVG PELL ;COL IVL AVS PELLA	Pan+ syrinx
Geta	COL IVL AVG PELL	Pan+ syrinx
Makryn	COL IVL AVG PELLA	Pan+ syrinx
Heliogabal	COL IVL AVG PELLA; COL IVL AVS PELLA	Pan+ syrinx; Tyche na tronie
Aleksander Sewer	COL IVL AVG PELLA	Pan+ syrinx; Tyche na tronie
Maksymin	COL IVL AVG PELLA	Pan+ syrinx; Tyche na tronie
Gordian III	COL IVL AVG PELLA; COL IVL AVG PILLA; COL IVL AVS PGLLA	Pan+ syrinx; Tyche na tronie
Filip	COL IVL AVG PELLA	Pan+ syrinx; Tyche na tronie

27. Filippi- *Colonia Iulia Augusta Philippensis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL PHIL; COHOR PRAE PHIL	2 *modii*; 3 *vexilla*; Victoria Augustii
Przed Augustem	A I C V P	Scena fundacyjna; Postać z tabliczką; pług; urna
August	COL AVG IVL PHIL	August koronowany przez Juliusza
Klaudiusz	COL AVG IVL PHIL	August koronowany przez Juliusza
Neron	COL AVG IVL PHIL	August koronowany przez Juliusza
Wespazjan	COL AVG IVL PHILIPP	August koronowany przez Juliusza
Domicjan	COL AVG IVL PHILIPP	August koronowany przez Juliusza
Trajan	COL AVG IVL PHILIP	August koronowany przez Juliusza

Hadrian	COL/O/N AVG IVL PHILIP	August koronowany przez Juliusza
Antoninus	COL IVL AVG PHIL	August koronowany przez Juliusza
M. Aureliusz	COL AVG IVL PHILIP	August koronowany przez Juliusza
Kommodus	COL IVL AVG PHILIP	August koronowany przez Juliusza
Galien	COL PHILIP; R P C P	cesarz-jeździec; Concordia; Fortuna; Heroi Aulonites; Liber Pater; Tyche; Roma w bramie; Wiktoria z wieńcem i palmą;

28. Tesalonika- *Colonia Thessalonica*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Trajan Decjusz	ΘƐCCΑΛΟΝΙΚƐѠΝ ΚΟΛ Δ ΝƐѠΚ	Janus+ Marsjasz; postać kobieca+ 4 nagrody; Tyche, siedząca; 2 nagrody na stole+ 2 nagrody; 4 nagrody; 4 świątynie;
Walerian	ΘΕCCΑΛΟΝΙΚΗ ΜΗΤ ΚΟ Β ΝΕ	*Ethnikon* we wieńcu; Tyche; Wiktoria z wieńcem i palmą; 2 nagrody na stole;
Galien	ΘΕCCΑΛΟΝΙΚΗ ΜΗΤΡΟ ΚΟΛ	Atleta+ 2 nagrody; Tyche; trójnóg+ 5 jabłek; 2 nagrody na stole; 2 zapaśników;

29. Apamea- *Colonia Iulia Concordia Apamea*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed Augustem	C I C A	Gł. Hermesa; kaduceusz; *3 signa;* róg obfitości; Wiktoria z wieńcem i palmą;
August	C I C	*Lupa Romana;* gł. Agrypy Postumus; gł. M. Agrypy; gł. Cezara; gł. Gajusza i Lucjusza
Tyberiusz	-	-
Kaligula	C I C	Siostry Kaliguli; gł. Agrypiny; gł. Germanika; gł. Nerona i Druzusa Cezarów; siedząca Agrypina; Tyche;
Klaudiusz	-	-
Neron	C I C	Wiktoria z tarczą;
Galba	-	-
Wespazjan	COL IVL CONC AVG APAM	*Lupa Romana;* Concordia; Tyche; gł. Cezara;
Domicjan	-	-
Trajan	C I C A	Pax; Tyche; Myrlos na prorze
Hadrian	COL IVLIAE CO APAM; COL IVLIAE CONCORD ARMENAE; COL IVL CONC APAM	Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes; Atena; Tyche;
Antoninus Pius	C I C A; C I C APAM;	*Lupa Romana;* Diana Lucifera; Apollo Klarios; jeździec (M. Aureliusz?); Myrlos; róg obfitości;

Marek Aureliusz	C I C A	Hygieia+ Asklepios; Diana Lucifera; galera; ryba; Neptun z delfinem i trójzębem;
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	C I C A: COL C I C A; C I C APAM	Zeus; cesarz+ geniusz; Diana Lucifera; galera; Wenus na delfinie; ryba; prora; Wiktoria z wieńcem i palmą;
Septymiusz Sewer	C I C A; COL IVL CONC AVG APAM	Diana Lucifera; Wenus; Wenus na delfinie; Marsjasz; Fortuna +2 ołtarze; ryba; galera
Karakalla	COL IVL CONC AVG APAM; COL IVL CONC APAM AVG	*Lupa Romana*; Diana Lucifera; Diana Lucifera w bidze; Jowisz; Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes; Karakalla+Geta; Septymiusz+ Karakalla+ Geta; *vexillum+2 signa; 2 aquilae +2 signa;* pochodani+ cysta;
Geta	C I C A; COL IVL CONC AVG APAM	*Lupa Romana* ;Asklepios; Dionizos; Wenus; Wenus na delfinie; geniusz; galera
Makryn	COL IVL CONC AVG APAM	Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes
Heliogabal	C I C A: COL IVL CONC AVG APAM	*Lupa Romana;* Diana Lucifera;
Aleksander Sewer	COL IVL CONC AVG APAME	galera; Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes
Maksymin	COL IVL CONC APA AVG; COL IVL CONC AVG APAM	*Lupa Romana* ;Diana Lucifera; Tyche; Dionizos
Gordian III	COL IVL CONC AVG APAM	Galera; Atena
Filip	COL IVL CONC APAM AVG	Tyche; galera;
Trajan Decjusz	C I C A AP; COL IVL AVG APAM;	Dionizos; galera
Trebonian	COL IVL CONC AVG APAM	Dionizos; galera
Walerian	COL IVL CONC AVG APAM	galera; Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes; Tyche; Dionizos;
Galien	COL IVL CONC AVG APA; C I CONC APAM AVG; COL IVL CONC AVG APAM	Scena fundacyjna; Diana Lucifera; Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes; Tyche; Dionizos; geniusz; Cesarz+ Wiktoria; Serapis + ołtarz; Wenus na delfinie

30. Synopa- *Colonia Iulia Felix Sinope; Colonia Romana Iulia Felix Sinope*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	C I F	Gł. Diogenesa; *ethnikon we wieńcu;*
Przed Augustem	C F I; COLON FEL SIN;	Półksiężyc + pług; gł Ceres; przybory ofiarne; uściśnięte dłonie+ róg obfitości;

August	C I F	Pług; łeb byka; róg obfitości+ glob; gł. Cezara; gł. Lucjusza i Gajusza; gwiazda; waza; gł. Tyche?;
Tyberiusz	C I F	Mężczyzna+ołtarz; siedząca Liwia; *ethnikon* we wieńcu;
Kaligula	C I F	Scena fundacyjna (2 kolonistów); Gł. Agrypiny St.;
Klaudiusz	C I F	Scena fundacyjna (2 kolonistów); Kaduceusz+2 rogi obfitości; Gł. Messaliny; gł. Agrypiny Mł.; gł. Nerona; gł. Brytanika; *ethnikon* we wieńcu
Neron	C I F	Scena fundacyjna (2 kolonistów); gł. Augusta; Neron w kwadrydze; gł. Oktawii; koziorożec+ gwiazda; Dioskurowie;
Galba	-	-
Wespazjan	C I F	Apollo w świątyni; Pax; Izyda; Nemezis; herma; Asklepios; Serapis; gł. archaicznego Dionizosa; Dioskurowie;
Domicjan	C I F	Scena fundacyjna; Marsjasz; postać kobieca;
Nerwa	C I F	Izyda; Roma; Dionizos siedzący;
Trajan	C I F	Nemezis; Pax; Hermes;
Hadrian	C I F	*Lupa Romana;* Postać kobieca; Roma/Atena; gł. Serapisa; gł. archaicznego Dionizosa; Apollo w świątyni;
Antoninus Pius	C I F	distylos Nemezis; Posejdon z delfinem i trójzębem; Concordia; Asklepios; gł. Serapisa; Serapis leżący; gł. archaicznego Dionizosa; herma; Pan;
Marek Aureliusz	C I F; C I F SINOPE; CIF CINOPE	distylos Nemezis; Gł. Serapisa i Izydy; gł. Serapisa; Tyche; kaduceusz; geniusz; herma; prora; jeniec
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	-	-
Septymiusz Sewer		distylos Nemezis; Dionizos; statua Dionizosa + Erosi; kaduceusz; Pluton; Wiktoria; Nemezis;
Karakalla	C I F SINOP	Wóz z wizerunkiem Ceres ; Gł. Serapisa; Serapis+ Tyche; Serapis leżący; Pluton; statua Dionizosa; Dionizos; gł. archaicznego Dionizosa; Kybele; Tyche; jeniec; 3 postacie na łuku trójprzelotowym
Geta	C I F SINOP; C I F SINOPE; C I F GINOPE	distylos Nemezis; *Lupa Romana;* Gł. Serapisa; Serapis; Serapis leżący; Pluton, kaduceusz; *o*rzeł; cesarz-jeździec tratujący wroga; ryba;
Makryn	C I F SINOP	Serapis; Pluton; Hermes;
Heliogabal	C I F S	distylos Nemezis; Tyche; herma;
Aleksander Sewer	C I F S;	distylos Nemezis ; Gł. Serapisa; Serapis; Serapis leżący; Tyche; nagi mężczyzna; ryba;

Maksymin	C R I F S	distylos Nemezis ; Gł. Serapisa; Serapis; Serapis leżący; Asklepios+ Hygieia; Nemezis; Tyche; ryba; gł. Tyche;
Gordian III	C R I F S; C I F S;	Distylos+ Nemezis; Gł. Serapisa; Posejdon z delfinem i trójzębem; Serapis; Serapis, leżący;
Filip	C R I F S	distylos Nemezis ; Gł. Serapisa; Serapis; Serapis leżący; Serapis na tronie; Dionizos; Posejdon z delfinem i trójzębem;
Trajan Decjusz	C R I F S	distylos Nemezis ; Gł. Serapisa
Trebonian	-	-
Walerian	C I F S	Dionizos; gł. archaicznego Dionizosa; gł. Serapisa; Serapis leżący; Atena;
Galien	C I F S	distylos Nemezis; Dionizos; Dionizos w świątyni; Gł. Serapisa; Serapis leżący; Serapis+ ołtarz; Serapis na tronie; Posejdon; Tyche; Cesarz; galera

31. Lampsakos- *Colonia Gemella Iulia Lampsacus*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed Augustem	C G I L	Scena fundacyjna; postać kobieca z rogiem obfitości; prora; gł. Janusa;

32. Parium – *Colonia Gemella Iulia Pariana; Colonia Gemella Iulia Hadriana Pariana*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Przed Augustem	C G P I; C I P	Scena fundacyjna*; praefericulum;* gł. Kobiety w *stephane;* pług;
August	C G P I	Scena fundacyjna; gł. M. Agrypy; koziorożec; koziorożec+ róg obfitości;
Tyberiusz	-	-
Kaligula	-	-
Klaudiusz	-	-
Neron	-	koziorożec+ róg obfitości;
Galba	-	koziorożec+ róg obfitości;
Wespazjan	-	koziorożec+ róg obfitości
Domicjan	-	Scena fundacyjna; koziorożec+ róg obfitości
Nerwa	C G I P	Scena fundacyjna;
Trajan	C G I P	Scena fundacyjna; koziorożec+ róg obfitości+ glob; Nerwa na tronie; gł. Plotyny i Marcjany;
Hadrian	C G I H P	Scena fundacyjna; koziorożec+ róg obfitości; gł. Hadriana i Sabiny; gł. Eliusza i Sabiny;
Antoninus Pius	C G I H P	Scena fundacyjna; Ceres; Kupidyn; Asklepios+ byk; herma; gł. Marka Aureliusza; gł. Antonina i M. Aureliusza; gł. M. Aureliusza i Faustyny Mł.;

Marek Aureliusz	C G I H P; C G I H PARI’ COLON IVL HAD PA	Scena fundacyjna; Ceres; Kupidyn; Atena na tronie; Ceres/ Hygieia+ Asklepios?; Ceres jako statua+ geniusz; Diana Lucifera; geniusz z Wiktorią; Parios + dzik; Parios- jeździec; Asklepios+ byk; koziorożec+ róg obfitości+ glob; postać kobieca z harpą i brodatą głową; gł. Faustyny Mł.; gł. M. Aureliusza i Faustyny Mł.; gł. Kryspiny;
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	C G I H P; C G I H PA; COLON IVL H PAR	Scena fundacyjna; Brama/ łuk trójprzelotowy; ołtarz Pariosa; Herakles; *Lupa Romana;* geniusz; Asklepios+ byk; Kupidyn; Koziorożec+ róg obfitości+ glob; Diana Lucifera;
Septymiusz Sewer		Scena fundacyjna; Diana Lucifera
Karakalla	C G I H P; C G I H PARI	Scena fundacyjna; *Lupa Romana;* Koziorożec+ róg obfitości+ glob; Diana Lucifera; geniusz;
Geta		Scena fundacyjna
Makryn	C G I H P; C G I H PA	*Lupa Romana;* Koziorożec+ róg obfitości+ glob; geniusz
Heliogabal	C G I H P	*Lupa Romana;* geniusz; Asklepios+ byk; Kupidyn; Koziorożec+ róg obfitości + glob; Diana Lucifera;
Aleksander Sewer	C G I H P; C G I A PAR; C G I H PAR; COL IC IVL PIA;	*Lupa Romana;* geniusz; Asklepios+ byk; Koziorożec+ róg obfitości+ glob; cesarz-jeźdźca; Diana Lucifera;
Maksymin	C G I H P; C G I H PA	Scena fundacyjna; Ceres/ Artemis Phosphoros;
Gordian III	C G I H PA; C G I H PAR	*Lupa Romana;* Asklepios+ byk; Koziorożec+ róg obfitości; Diana Lucifera;
Filip	C G I H P	Brama/ łuk trójprzelotowy; *Lupa Romana;* geniusz; Asklepios+ byk; Koziorożec+ róg obfitości + glob; Kupidyn; Wiktoria+ glob; geniusz; Diana Lucifera;
Trajan Decjusz		Scena fundacyjna
Emilian	C G I H P	Brama/ łuk trójprzelotowy; ; *Lupa Romana;* Koziorożec+ ster+ glob; ; Koziorożec+ róg obfitości + glob; genius; Asklepios+ byk;
Trebonian	-	-
Walerian	C G I H P; COL G IVL H PAR	*Lupa Romana;* Asklepios+ byk; Wiktoria+ glob; geniusz; Herakles; Koziorożec+ róg obfitości + glob
Galien	C G I H P: COL IVL HAD PAR	Gł. Pariosa; Scena fundacyjna; Kupidyn; Brama/ łuk trójprzelotowy; *Lupa Romana;* Asklepios+ byk; Wiktoria+ glob; geniusz; Herkules; Koziorożec+ róg obfitości + glob;

		Marsjasz; ; Eneasz+ Askaniusz+ Anchizes; Wóz ze słoniami; Cesarz- jeździec;

33. Antiochia- *Colonia Caesarea; Colonia Caesarea Antiochia*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	ANTIOCHI COL; ANTIOCHE COLONIAE	Byk; gł. Hermesa; gł. Herkulesa; gł. Mena; kaduceusz; kogut; ołtarz
August	C C; C C AN; COL CAES; CAESAREA COL	Scena fundacyjna; 2 *aquillae+2 signa;*
Tyberiusz	-	-
Kaligula	-	-
Klaudiusz	-	-
Neron	COL CAESAREAE	Orzeł+ 2 *signa*
Galba	-	-
Wespazjan	COL ANT	Orzeł+ 2 *signa;* Scena fundacyjna
Domicjan	-	-
Nerwa	-	-
Trajan	-	-
Hadrian	-	-
Antoninus Pius	COL CAES ATNIOCH: COLONI ANTIOCH;	Anthios- bóg rzeczny; Geniusz; Fortuna; kaduceusz + 2 rogi obfitości; *Lupa Romana;* Marsjasz; Men; orzeł;
Marek Aureliusz	COL ANTIOCH; COLONIAE ANTIO	gł. Mena; kaduceusz+ 2 rogi obfitości; Men; orzeł
Lucjusz Werus	COLONIAE CAES ANTIOCH	Cesarz- galopujący jeździec; Geniusz; *Lupa Romana;* Men; ; orzeł
Kommodus	COLONEIAE ANTIOCHAE; COLONIAE ANTIOCH	Men; Orzeł;
Septymiusz Sewer	COL AN; COL CAE ANTIOCH; COL CAES ANTIOCH	Fortuna; Geniusz; Gł. Mena; Men; kaduceusz + 2 rogi obfitości; Wiktoria z palmą; Wiktoria z trofeum
Karakalla	COL AN; COL ANT; COL ANTIOCH; COL C ANTIOCH;COL CAES ANTIOCH;	cesarz- jeździec; Fortuna; kaduceusz + 2 rogi obfitości; Karakalla+Geta; *Lupa Romana;* Men; orzeł; scena fundacyjna; Wiktoria z palmą; Wiktoria z trofeum
Geta	COL ANTIO; COL ANTIOCH; COL CAES ANTIOCH; CAES ANTIOCH COL	cesarz- jeździec; Fortuna; kaduceusz + 2 rogi obfitości; Karakalla+Geta; Men; Orzeł; Scena fundacyjna; Wiktoria z palmą; Wiktoria z trofeum
Makryn	-	-
Heliogabal	ANTIOCH COLONIA	*Aquila+2 signa;* orzeł*;* kaduceusz+ 2 rogi obfitości; *Lupa Romana*

Aleksander Sewer	ANTIOCH COL CAES; COLONIA ANTIOCH; ANTIOCH COLONI	Anthios- bóg rzeczny; Cesarz- galopujący jeździec; kaduceusz+ 2 rogi obfitości; *Lupa Romana*; Scena fundacyjna
Maksymin	-	-
Gordian III	COL CAES ANTIOCH; CAES ANTIOCH CL; COL C CES ANTIOC IEA; COLONIA ANTIOCHIA; ANTIOCHIA COLONIA CAESAR; ANTIOCHIA COLONIA CAESARIA;	Orzeł; Men; Apollo; Kybele; Sol w kwadrydze; heksastyl z Wiktorią; świątynia Mena; tetrastylos z Fortuną; 2 Wiktorie+ tarcza; Fortuna+ Anthios; Fortuna+ ołtarz; Fortuna+ *vexillum;* cesarz+ ołtarz; cesarz; cesarz- jeździec; cesarz w kwadrydze; cesarz+ Liberalitas; cesarz+ Wiktoria; cesarz+ 3 *signa;* Personifikacja+ 6 *signa;* siedząca bogini; kaduceusz+ 2 rogi obfitości; *Lupa Romana; vexillum+ 2 signa;* Wiktoria z palmą; Wiktoria z trofeum; Wiktoria z tarczą;
Filip	CAES ANTIOCH COL	Orzeł; kwadryga z cesarzem; cesarz+ *signa; vexillum+2 signa; 3 signa;* Fortuna Antiochii+ Fortuna Ikonium; gł. Mena; Men; Anthios- bóg rzeczny; Providentia; Pax; *lituus* +nóż +*simpulum+* dzban; kaduceusz+ 2 rogi obfitości
Trajan Decjusz	ANTIOCHI COL CA; ANTIOCH CE COLO	Gł. Mena; ; Anthios- bóg rzeczny; Felicitas; *vexillum+2 signa; lituus* +nóż +*simpulum+* dzban
Emilian	ANTIOCH LCO; ANTIOCHI OCLA;	*Vexillum+ 2 signa*
Trebonian	ANTIOCHI OCL; ANTIOCH LCO; ANTIOCHI OCL A ANTIOCHI COLO	Men; Anthios- bóg rzeczny; Roma; Roma na tronie; Spes; Pax; gł. Gallusa i Woluzjana+ 2 rogi obfitości; kwadryga z cesarzem; cesarz+ *signa; vexillum+2 signa;*
Walerian	ANTIOCHI OCLA; ANTIOCCH LCO; ANTIOCH OC; ANTIOCHOI CL	Anthios- bóg rzeczny; geniusz; jeździec; *Lupa Romana; vexillum+ 2 signa;*
Galien	ANTIOCH COL; ANTIOCHI CLA; ANTIOCHI COL; ANTIOCH CCL; ANTIOSH CO; ANTIOSH COL; ANTIOCHI COLONEIA	Anthios- bóg rzeczny; bogini; bogini+ 2 *signa;* geniusz; ; *Lupa Romana;* scena fundacyjna; *vexillum+2 signa;* 2 rogi obfitości;
Klaudiusz II	ANTIOCHI CL ;ANTIOCHI COLON	*Vexillum+2 signa*

34. Lystra- *Colonia Iulia Felix Gemella Lystra*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	COL IVL FEI GEM LVSTRA	Ceres siedząca; scena fundacyjna
Tyberiusz	-	-
Kaligula	-	-
Klaudiusz	-	-
Neron	-	-
Galba	-	-
Wespazjan		
Tytus	COL IVL LVS	Gł. Ateny;
Domicjan	-	-
Nerwa	-	-
Trajan	-	-
Hadrian	-	-
Antoninus Pius	COL LVSTRA	Atena; *Lupa Romana;* orzeł;
Marek Aureliusz	COL IVL FEL GEM LVSTRA	Diana Lucifera; maczuga; scena fundacyjna; Tyche;

35. Ikonium- *Colonia Iulia Augusta Iconiensium; Colonia Aelia Hadriana Iconiensium*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL ICONI	Gł. Herkulesa; Perseusz;
Wespazjan	COL IVL AVG ICONI; COLONE ICONIE	Atena; scena fundacyjna; *2 signa;*
Tytus	-	-
Domicjan	-	-
Nerwa	-	-
Trajan	-	-
Hadrian	-	-
Antoninus Pius	COL ICO	Atena; bóg rzeczny;
Marek Aureliusz	-	-
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	-	-
Septymiusz Sewer	-	-
Karakalla	-	-
Geta	-	-
Makryn	-	-
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	-	-

Maksymin	-	-
Gordian III	ICONIENIS COLO; COLO AEL ADR ICONIESI; COL AEL HAD ICONIES;	Bogini z wagą; cesarz- jeździec; Fortuna; Fortuna + bóg rzeczny; Herkules; Kybele; *Lupa Romana;* postać kobieca+ palma+ jeniec; Roma- siedząca; scena fundacyjna + *signa*; Wenus;
Filip	-	-
Trajan Decjusz	-	-
Trebonian	-	-
Walerian	ICONIENSIVM COL	Fortuna; *Lupa Romana;* Roma- siedząca; scena fundacyjna + 2 *vexilla;*
Galien	ICONIEN COL; ICONIEI COL; ICONIEN COLO; ICONIENSIVM	Atena; Cesarz w kwadrydze; Fortuna; Herkules; *Lupa Romana;* Marsjasz; Perseusz; Roma- siedząca; scena fundacyjna + 2 *vexilla;*

36. Kremna- *Colonia Iulia Augusta Felix Cremnensium*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne		
Hadrian	COL CRE; COL CREMNENS	Geniusz+ *vexillum;* Marsjasz; Scena fundacyjna; 3 *signa;*
Antoninus Pius	COL CREM;	Geniusz+ *vexillum;* Marsjasz ; Wenus;
Marek Aureliusz	CL IV AVG CRE; COL CRE	Apollo Propylaeus ; Geniusz; Herkules; Liber Pater; Marsjasz; Mida; Mida siedząca; scena fundacyjna; Wenus; 3 *signa;*
Lucjusz Werus	COL CREM; COL CREM AVG	Geniusz; orzeł; 3 *signa*
Kommodus	-	-
Septymiusz Sewer	CREM; COL CREM	Apollo Propylaeus; Diana; Fortuna+ bóg rzeczny; Geniusz; Jowisz; Karakalla+ Geta; Marsjasz; Mida; Leto; Sept. Sewer + Karakalla + Geta + orzeł; scena fundacyjna+ *vexillum;* świątynie Kybele;
Karakalla	COL CREM	Apollo Clarius; Apollo Propylaeus; Diana; Diana+ ołtarz; Fortuna+ bóg rzeczny; Geniusz; Karakalla+ Geta; Leto; Mida siedząca; 3 *signa;*
Geta	COL CR; COL CREM	Apollo Propylaeus ; Geniusz; Marsjasz; Merkury siedzący; Mida siedząca; Wiktoria z wieńcem i palmą;
Makryn	-	-
Heliogabal	COL CR;	Apollo Propylaeus; Geniusz
Aleksander Sewer	COL IVL AG F CREM	Asklepios+ Hygieia; Sylwan; Wenus;

Maksymin	COL IVL AVG F CREM; COL IVL AVG CREM	Apollo Propylaeus; Cesarz w kwadrydze; Maron; Minerwa; Wiktoria z palmą i wieńcem;
Gordian III	COL CREMNENSIVM; COL IVL AVG FELICIS CREMNENSIVM	Dionizos; Pluton; Roma siedząca ; 3 Gracje
Filip	COL CR; COL CRE	Apollo Propylaeus; Diana; Herkules; Nemezis; Mida; Scena fundacyjna+ 3 *signa;*
Trajan Decjusz	COL CR; COL IVL AVG CREM; COL CREMNENSIVM	Apollo Propylaeus ; Geniusz; Hostylian+ Decjusz+ Etruskus+ orzeł; *Lupa Romana;* Maron; Mars; Nemezis;; Sylwan;
Trebonian	COL CR	Apollo Propylaeus; Fortuna; Nemezis 3 *signa;*
Walerian	COL CRE	Apollo Propylaeus; Fortuna;
Galien		Apollo Propylaeus; Fortuna;
Aurelian	COL CREMNA: COL IL F CREMNE; COL IVLI AV CREMNE;	Apollo Propylaeus; Artemida Efezyjska; Asklepios+ Hygieia; Fortuna+ bóg rzeczny; Pluton; Leto+ bliźniaki; Maron; nagroda; scena fundacyjna+3 *signa+ vexillum;* Sylwan; świątynia; stół z nagrodami;

37. Komama- *Colonia Iulia Augusta Prima Fida Comamenorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Antoninus Pius	COL AOG COMAMA: COL AVG COMAMENORVM	Iuno Pronuba; scena fundacyjna; 3 *signa;*
Marek Aureliusz	COL AVG COMAMENORVM	Iuno Pronuba
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus		Scena fundacyjna
Septymiusz Sewer		Fortuna; Iuno Pronuba; Zeus siedzący; Nemezis; *3 signa*
Karakalla	COL AVG COMAMENOR	Bachus; Iuno Pronuba; Zeus siedzący; Nemezis; świątynia z dwoma boginiami; distylos z Iuno Pronubą; *3 signa;*
Geta		Iuno Pronuba
Makryn	-	-
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	COL COMANEN: COL IVL AVG I F COMAMENO	Iuno Pronuba; Scena fundacyjna; 3 *signa*
Maksymin	COL AVG COMAMECN	Iuno Pronuba ; Zeus siedzący; 3 *signa*
Gordian III	COL COMANEN	Iuno Pronuba
Filip	COL COMANEN	Fortuna; Iuno Pronuba ; 3 *signa*

Trajan Decjusz	COL COMANEN	Fortuna; Iuno Pronuba ; 3 *signa*

38. Olbasa- *Colonia Iulia Augusta Olbasenorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Antoninus Pius	COL AVG OLBASEN; COL OLBASENORVM	Dionizos; *Ethnikon* we wieńcu; gł. Ateny; gł. Augusta; gł. M. Aureliusza; Men- jeździec; distylos Artemidy w Perge; 3 *signa*
Marek Aureliusz	-	-
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	-	-
Septymiusz Sewer		Fortuna; Geniusz; scena fundacyjna
Karakalla		Merkury; distylos Afrodyty
Geta		mężczyzna
Makryn		-
Heliogabal	COL OLBASEN; COL IVL AVG OLBASENOR	Afrodyta; Asklepios + Hygieia; Men- jeździec; Pluton siedzący;
Aleksander Sewer	COL OLBASEN;	Dionizos; Herkules;
Maksymin	COL IVL AVGΓ OLBASENORVM; COL IVL AVGV OLBASHNH; COL OLBASHNH	Atena; Concordia; distylos Afrodyty
Gordian III	-	-
Filip	-	-
Trajan Decjusz	-	-
Trebonian	COL IVL AVG F OLBASENORVM	Dionizos; Men- jeździec;

39. Parlais- *Colonia Iulia Augusta Parlais; Colonia Iulia Augusta Hadriana Parlais*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Marek Aureliusz	IVL AVG COL PARLA; IVL AVG HA COL PARLA	Bachus; Fortuna+ *vexillum;* lew; Men;
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	COL PARLA	Lew; ryba;

Septymiusz Sewer	IVL AVG COL PARLA; IVL AVG COL PARLAIS	Asklepios + Hygieia; Bachus; Fortuna; Fortuna+ *vexillum;* Men;
Karakalla	IVL AVG COL PARLAIS	Bachus; Fortuna + *vexillum*; Marsjasz Men;
Geta	-	-
Makryn	-	-
Heliogabal		Personifikacja

40. Germa- *Colonia Augusta Felix Germenorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Kommodus	COL GERMEN; CO GERMENOROVM: COL AVG F GERMENO; COL AVG GERMENOR; COL AVG FEL GERMENORVM	Gł. Mena; Helios; Hygieia; Kybele; *Lupa Romana;* orzeł + 2 *vexilla;* distylos z cesarzem + 2 *vexilla;* Zeus;
Septymiusz Sewer	-	-
Karakalla	-	-
Geta	-	-
Makryn		Orzeł;
Heliogabal		Gł. Tyche;

41. Aleksandria- *Colonia Alexandria Augusta Troas*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	CO ALEX TR; COL AVG TROA; COL ALEX AVG;	Apollo; Apollo Smintheus; Apollo+ Kirnis+ Orodes; gł. Fortuny; gł. Fortuny+ *vexillum;* heksastylos Apolla Smintheusa; Herkules; koń; koń+ Orodes; Marsjasz; Orodes; orzeł + bukranion; Statua Apolla Smintheusa; Statua Apolla Smintheusa+ kapłan; tetrastylos Apolla Smintheusa;
Antoninus Pius	COL AVG TROA	Apollo Smintheus; Statua Apollo Smintheusa; trójnóg;
Marek Aureliusz	COL AVG TROAD	Apollo+ *omfalos*; Apollo Smintheus; Apollo Smintheus + skaczący byk; koń; lira; *Lupa Romana;* orzeł; Statua Apolla Smintheusa; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander; trójnóg;
Lucjusz Werus	-	-
Kommodus	COL AVG; COL AVG TROAD;	Apollo; Apollo+ *omfalos*; Apollo Smintheus; Apollo Smintheus+ kapłan; Apollo Smintheus + skaczący byk; geniusz; Herkules; Herkules pijany + Satyr + Pan; Janus; koń; lira; *Lupa Romana;* Marsjasz; Orodes?+ koń; orzeł; orzeł

		+ bukranion; scena fundacyjna; statua Apollo Smintheusa; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander- jeździec; tetrastylos Apolla Simntheusa; trójnóg; Tyche; Tyche siedząca;
Septymiusz Sewer	COL AVG TROA: COLA AVG TROAD	Apollo;Apollo Smintheus; koń + Orodes; *Lupa Romana*; trójnóg;
Karakalla	COL AVG TROA; COL AVG TROAD; COL ALEXAND AVG	Apollo Smintheus; Apollo Smintheus + skaczący byk; cesarz + ołtarz + Fortuna; geniusz; Herkules+ Antaues; Herkules pijany+ Pan+ Satyr; koń+ Orodes; *Lupa Romana;* Marsjasz; Orzeł+ bukranion; Statua Apolla Smintheusa; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander- jeździec; Statua Apolla Smintheusa + kapłan; tetrastylos Apolla Smintheusa
Geta	COL AVG TRO; COL AVG TROAD;	Apollo; Herkules; koń; trójnóg
Makryn	COL AVG TRO	Apollo Smintheus; trójnóg
Heliogabal	COL ALEX AVG; COL AVG TROAD LEX; COL AVG TROAD ALEX	Apollo; Herkules pijany + Satyr + Pan; koń; *Lupa Romana;* orzeł + bukranion; statua Apollo Smintheusa; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander- jeździec; trójnóg;
Aleksander Sewer	COL ALE A TRO ; COL AVG TRO; COL AVG TROA	Apollo; Herkules+ Antaeus; Herkules pijany + Satyr + Pan; koń; *Lupa Romana;* Marsjasz; orzeł + bukranion; statua Apolla Smintheusa + Aleksander Wielki; Statua Apolla Smintheusa; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander- jeździec; tetrastylos Apolla Smintheusa; trójnóg; Tyche;
Maksymin	COL TRO; COL A TRO; COL AV TRO; COL AVG TR	Koń; Marsjasz; Neptun; Orodes?+ koń; orzeł + bukranion; statua Apolla Smintheusa; tetrastylos Apolla Smintheusa; trójnóg; Wiktoria z tarczą; Wiktoria z tarczą + 2 tofea na łuku; wóz przejeżdżający most + *signa*+ *aquila;*
Gordian III	COL AVG TR; COL AVG TROAD;	Apollo Smintheus; trójnóg;
Filip	COL AVGO TROA;	Apollo; koń; *Lupa Romana;* orzeł+ bukranion;
Trajan Decjusz	COL AV TRO; COL AVGV TRO; COL AVG TROAD	Apolla Smintheus; koń; trójnóg;
Trebonian	COL AV TROA; COL AVG TRO	Apollo; Apollo+ Krinis+ Orodes; Apollo Smintheus; Apollo na gryfie; Fortuna; genius; heksastylos Apolla Smintheusa; Herkules; Herkules+ Antaeus; koń; koń+ Orodes; *Lupa Romana*; Marsjasz; Orodes; orzeł+ bukranion; trójnóg; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander; Statua Apolla Smintheusa + Aleksander- jeździec; Statua Apolla

		Smintheusa+ kapłan; Statua Apolla Smintheusa + Orodes; tetrastylos Apolla Smintheusa; 12 dekurionów;
Walerian	COL AV TRO; COL AVG TROA; COL AVG TROAD;	Apollo; Apollo Smintheus; geniusz; koń; koń+ Orodes; *Lupa Romana*; Marsjasz; orzeł+ bukranion; trójnóg;
Galien	COL A TRO; COL AVG TROA	Apollo Smintheus; geniusz; gł. Fortuny; gł. Fortuny + *vexillum*; koń; koń+ Orodes; *Lupa Romana*; Marsjasz; orzeł+ bukranion; trójnóg;

42. Ninica- *Colonia Iulia Augusta Felix Ninica Claudiopolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL NINICA	Gł. Ceres; Marsjasz; *Lupa Romana;* scena fundacyjna;
Trajan	COL IVL AVG FELI NINI CLAV ; COL IVL AVG FELI NINIC CLAV	Orzeł+ 2 *vexilla;* scena fundacyjna+ *vexillum;* Zeus, siedzący;
Hadrian	-	-
Antoninus Pius	COL IOV AVG FEL NIN CLA ; COL AVG FELI NINI CLAVDI; COL IVL AVG FELI NINIC CLAVDI	Geniusz; Orzeł+ 2 *vexilla*
Marek Aureliusz	CLAVDIO PO COL AV; NINICA COLONIA	*Ethnikon* we wieńcu; Geniusz; gł. Lucjusza Werusa; Orzeł+ 2 *vexilla;* scena fundacyjna; Zeus, siedzący;
Lucjusz Werus	NI CO; COL IVL AVGV	*Ethnikon* we wieńcu ; Gł. Tyche;
Kommodus	COL IO AVG FEL NINI C; COLONI AVG FEL NINICA CLAV	Atena; *Lupa Romana;* Tetrastylos; Zeus, siedzący;
Septymiusz Sewer		Gł. Julii Domny; scena fundacyjna+ *vexillum*
Karakalla	NINIC COL CLAVΔIOPOL	Gł. Plautilli; Tetrastylos; Wiktoria
Geta	COL NINICA CLAVDIOPOL	*Ethnikon* we wieńcu
Makryn	-	-
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	NICA; NINI CO CLAV; NINIC COL CLAVΔIOPOL	Atena; *Ethnikon* we wieńcu; Dionizos w zaprzęgu; Gł. Julii Mamei; *Lupa Romana;* scena fundacyjna+ *vexillum;* tetrastylos z cesarzem
Maksymin	NINICA; NINI CLΩΩΔ; NINIC	Atena; *Ethnikon* we wieńcu; gł. Maksimusa; gł. Tyche; ołtarz; *Lupa Romana;* Marsjasz;

	CLAVA; NINIC COL CLVΔ; NINIC CLAVΔIOP; COL NINC CLAVΔ; COL NINIC CLAVΔ; NIN COL CLAVΔIOPOL	scena fundacyjna+ *vexillum;* tetrastylos z cesarzem; 2 *vexilla;*

43. Mallus- *Colonia Felix Mallothon*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Aleksander Sewer	MALLO COLONIA FELIX	Amfilochus; Amfilochus+ Tyche; Cesarz + Tyche+ Amfliochus; gł. Julii Mamei; *Lupa Romana;* Marsjasz
Maksymin	-	-
Gordian III	ΚΟΛΩΝΙ ΜΑΛΛΩΤΩΝ	Marsjasz; Cesarz+ Tyche;
Filip	MAL COL; FEL MAL COL	gł. Otacylii Sewery; Tyche siedząca+ 2 bogów rzecznych;
Trajan Decjusz	MALLO COLONIA ; MALLO COLONIA; FELIX; COLONIA MALLOTON FELIX	Atena Magarsis+ Amfilochus; Cesarz + Tyche+ Amfliochus; nagroda; Tyche siedząca + 2 bogów rzecznych + 2 *vexilla*;
Trebonian	-	-
Walerian	MALLO COLONIA	Amfilochus+ trójnóg; ; Cesarz + Tyche+ Amfliochus; Tyche + Atena Magarsis+ Amfilochus
Galien		Świątynia Nemezis

44. Antiochia nad Orontesem- *Colonia Antiochia Metrpolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Heliogabal	ANTIOXEΩN MHT; ANTIOXEΩN M KOL	Tyche na skałach;
Aleksander Sewer	ANTIOXIΩN MH KO; ANTIOXEΩN MHTPO KOΛΩ; ANTIOXEΩN MHTPO KOΛΩN	Cesarz+ 2 Tychai; Tyche na skałach; Tyche w świątyni
Maksymin	-	-
Gordian III	-	-
Filip	ANTIOXEΩN MHTPO KOΛΩN	Apollo; Gł. Tyche;
Trajan Decjusz	ANTIOXEΩN MHTPO KOΛΩN	Apollo; Gł. Tyche; Tyche; Tyche w świątyni

Trebonian	ANTIOXEΩN MHTPO KOΛΩN	Apollo; Tyche w świątyni;
Walerian	ANTIOXEΩN MHTPO KOΛΩN	Tyche w świątyni

45. Berytus- *Colonia Iulia Augusta Felix Berytus*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	C B	Galera; Marsjasz; *lituus;* prora; Wiktoria z wieńcem i palmą;
August	COL IVL	Delfin+ trójząb*; Ethnikon* we wieńcu; *lituus*; orzeł; scena fundacyjna; *2 aquillae;*
Tyberiusz	COL IVL	scena fundacyjna; *2 aquillae*
Kaligula	-	-
Klaudiusz	COL IVL AVG	scena fundacyjna; *2 aquillae*
Neron	-	-
Galba	-	-
Wespazjan	COL IVL AVG	scena fundacyjna
Domicjan	-	-
Nerwa	-	-
Trajan	COL BER; COL IVL AVG FEL BER	Posejdon z delfinem i trójzębem; scena fundacyjna; statua Astarte; tetrastylos+ Astarte; *2 aquillae*
Hadrian	COL BER; COL IVL AVG FEL BER	Posejdon z delfinem i trójzębem; scena fundacyjna; tetrastylos+ Astarte; *2 aquillae*
Antoninus Pius	COL BER; COL IVL AVG FEL BER	Posejdon z delfinem i trójzębem; scena fundacyjna; tetrastylos+ Astarte; *2 aquillae*
Marek Aureliusz	COL BER	Gł. Lucjusza Werusa + orzeł; Posejdon z delfinem i trójzębem
Lucjusz Werus	COL BER	Gł. M. Aureliusza+ orzeł;
Kommodus	COL BER	Posejdon z delfinem i trójzębem; tetrastylos+ Astarte; *2 aquillae*
Septymiusz Sewer	COL BER	*Ethnikon;* Gł. Karakalli+ orzeł; Posejdon z delfinem i trójzębem; tetrastylos + Tyche; 2 *aquilae*
Karakalla	COL IVL AVG FEL BER; COL ANT BER	Baal Berytos- Posejdon+ hipokampy; *ethnikon;* Posejdon z delfinem i trójzębem; tetrastylos + Astarte; scena fundacyjna; 2 *aquilae*
Geta	COL BER	*2 aquilae*
Makryn	COL BER; COL IVL AVG FEL BER	heksastylos+ Posejdon; Posejdon z delfinem i trójzębem ; tetrastylos + Astarte; tetrastylos+ Astarte+ 2 Geniusze;
Heliogabal	COL BER; COL IVL AVG FEL BER	Astarte na galerze; brama z Marsjaszem; Eneasz+ Anchizes+ Askaniusz; Eszmun; heksastylos+ Posejdon; Posejdon na galerze; Posejdon+ Beroe; Posejdon z delfinem i trójzębem ; tetrastylos+ Astarte; tetrastylos+

		Astarte+ 2 Geniusze; tetrastylos + Posejdon; Wiktoria na galerze; Wiktoria + postać z kaduceuszem; *2 aquilae*
Aleksander Sewer	-	-
Maksymin	-	-
Gordian III	COL BER; COL IVL AVG FEL BER	Dionizos; Dionizos+ Satyr; Posejdon z delfinem i trójzębem ; *2 aquilae;* tetrastylos + Astarte;
Filip	-	-
Trajan Decjusz	-	-
Emilian	-	-
Trebonian	-	-
Walerian	COL IVL AVG FEL BER	Astarte+ Wiktoria; lew
Galien	COL IVL AVG FEL BER	Astarte+ Wiktoria; lew

46. Heliopolis- *Colonia Iulia Augusta Felix Heliopolitana*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL HEL	*Ethnikon* we wieńcu; Marsjasz;
Septymiusz Sewer	COL HEL	Astarte; gł. Asarte; gł. Karakalli i Gety; kaduceusz; dekastyl Jupitera; Wiktoria z wieńcem i palmą; 2 *aquilae;* 2 geniuszy
Karakalla	COL HEL	gł. Asarte; Merkury; dekastyl Jupitera; Wiktoria z wieńcem i palmą; 2 *aquilae;*
Geta	COL HEL	gł. Asarte; gł. Karakalli i Gety; dekastyl Jupitera; 2 *aquilae*
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	-	-
Maksymin	-	-
Gordian III	-	-
Filip	COL HEL; COL IVL FEL AVG	Astarte; gł. Astarte; gł Astarte+ 2 *vexilla;* gł. Filipa I i II; Merkury; propyleje sanktuarium Jupitera; tetrastylos Astarte; scena fundacyjna+ 2 *vexilla*; statua Astarte+ 2 *vexilla;* świątynia Merkurego; dekastylos Jupitera; *2 aquilae;*
Trajan Decjusz	-	-
Trebonian	-	-
Walerian	COL HEL; COL IVL FEL AVG	Atleta+ urna; gł Astarte+ gł. Merkurego; Gł. Astarte+ 2 postacie kobiece; nagroda na stole; nagroda + 2 Wiktorie; Nagroda+ 2 palmy; 2 atletów; 2 świątynie; *3* nagrody;

Galien	COL HEL; COL IVL FEL AVG; COL IVL AVG FEL HELOPOL	Atleta, nagrodzony; Atleta+ urna; gł Astarte+ 2 *signa;* gł. Astarte; gł. Astarte+ gł. Merkurego; kaducesz+ 2 rogi obfitośći; nagroda; dekastylos Jupitera; 2 atletów, siedzących; 3 nagrody; 3 nagrody na stole;

47. Sydon- *Colonia Aurelia Pia Metropolis Sidon*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Heliogabal	AV PI SID C MET; COL AVR PIA METRO SIDON; COL AVR PIA METPO SI	Amaltheia + Zeus, niemowlę?; Astarte + trofeum; Dionizos; Dionizos+ Apollo; Demeter; Dydona, siedzaca; Europa, siedząca+ byk; Europa na byku; gł. Zeusa/ Demosa; heksastylos+ Astarte+; Kadmos na dziobie; Kadmos+ lew; kwadryga; Marsjasz w bramie; Modius; naumachia; sanktuarium Europy; Tetrastylos+ Astarte; trójnóg+ nagroda; scena fundacyjna+ *vexillum;* statek Argonautów; wóz Astarte; Zeus, siedzący; 2 nagrody na stole; 2 postacie kobiece; postać siedząca; 2 żołnierzy; 3 *signa;* 12 znaków zodiaku + wóz Astarte
Aleksander Sewer	COL A AVR PIA METR SID; COL AVR PIA METR SIDON	Dionizos; *Ethnikon we wieńcu*; Eszmun?; Europa na byku; Gł. Zeusa; heksastylos+ Astarte; Hygieia?;Kadmos; Kadmos na dziobie; Kybele; statek Argonautów; trirema+ *vexillum?;* trójnóg+ nagroda; wóz Astarte; 2 nagrody na stole; 3 *signa*

48. Tyr- *Colonia Septimia Tyrus Metropolis;*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Septymiusz Sewer	COLONI SEPT TVRVS METROP; COLONI SP TVRVS METR	Astarte+ trofeum; Herkules- Melkart; orzeł+ *vexillum;* scena fundacyjna+ *vexillum;* wół + *vexillum;* 2 togate postacie;
Karakalla	SEP TVRVS METR COLONIA; SEP TVRVS METRO COLONIA;	Astarte+ trofeum; cesarz+ ołtarz; *ethnikon;* Harpokrates; Herkules; Izyda+ Horus, niemowlę; nagroda; scena fundacyjna + *vexillum;* 2 nagrody na stole; 2 postacie w kwadrydze;
Geta	SEP TVRVS METROP COLONIA	Astarte+ trofeum; orzeł+ *vexillum;* scena fundacyjna+ *vexillum*
Makryn	SEP TVR METROP COL; SEP TVRVS METR COLON	Astarte+ trofeum; Diadumenian w kwadrydze; galera; gł. Herkulesa; Herkules; palma+ maczuga+ muszla; scena fundacyjna + *vexillum;* heksastylos fenickiego *koinon*;
Heliogabal	SEPTIM TVRO COLO; SEP TVRVS	Artemida; Astarte+ trofeum; betyl; cesarz w kwadrydze; Dionizos; Dydona; Dydona na galerze; Dydona+ budowa Kartaginy; Eneasz,

	COLON; TVRIORVM	gł. Herkulesa; Harpokrates; heksastylos + Astarte; Herkules; Kadmos; Kadmos+ prora; Kadmos+ wąż; Marsjasz+ palma; nagroda; Pigmalion*;* Roma, siedząca; scena fundacyjna+ *vexillum;* heksastylos fenickiego *koinon*; Wiktoria z wieńcem i palmą; zaciśnięte dłonie; 2 kamienie ambrozyjne;
Aleksander Sewer	SEP TVRVS COLONI; COL MET TVRO; SEP TVRO METRO COL; TVRIORVM;	Astarte+ trofeum; betyl; Dydona+ budowa Kartaginy; Dydona na galerze; Herkules; Kadmos; kamienie ambrozyjne; kwadryga; Marsjasz+ palma; heksastylos fenickiego *koinon*; 2 nagrody na stole;
Maksymin	-	-
Gordian III	COL TVR METR; COL TVR METRO	Astarte+ trofeum; betyl+ wąż; Dydona na galerze; Dydona+ budowa Kartaginy; gł. Herkulesa-Melkarta; Harpokrates; heksastylos; heksastylos + Astarte; Herkules+ trofeum; Kadmos+ wąż; kamienie ambrozyjne; Pigmalion; stół z nagrodami;
Filip	COL TVR MET; COL TVR METR; TVRIORVM	Astarte+ trofeum; Dydona; Dydona+ budowa Kartaginy; distylos Herkulesa + Dydona; Harpokrates Herkules; Hermes; Kadmos+ alfabet+ 4 postacie; Kadmos+ Harmonia; Kadmos+ Teby; Kadmos+ prora; *;* personifikacja Cendewiańskich Mokradeł; 2 nagrody
Trajan Decjusz	-	-
Trebonian	COL TVRO MET; COL TVRO METRO;	Astarte+ trofeum; Astarte+ 4 Tychai; Astarte+ Roma; betyl+ wąż; Diomedes; distylos Herkulesa+ Dydona; Europa; Gallus+ Woluzjan+ ołtarz; gł. Astarte; heksastylos + Astarte; Herkules; Herkules+ Apollo; Hermes; heros+ postać kobieca; Kadmos + alfabet + 4 postacie; Kadmos+ Teby; kamienie ambrozyjne; kaplica Astarte ;orzeł+ *vexillum;* orzeł+ 2 *vexilla;* personifikacja Cendewiańskich Mokradeł; Pigmalion; wół + *vexillum*; 2 atletów+ 2 nagrody; 2 nagrody
Walerian	COL TVRO MET; COL TVRO MET RO	Astarte+ trofeum; Dydona+ galera; Dydona+ budowa Kartaginy; Europa; Herkules; Kadmos+ prora; Kadmos+ Teby; kamienie ambrozyjne; kaplica Astarte; Okeanos, leżący; orzeł+ *vexillum;* Pigmalion; postać kobieca; Roma, siedząca; heksastylos fenickiego *koinon*; tetrastylos+ Astarte; Wiktoria z wieńcem i palmą;

Galien	COL TVRO MET; COL TVRO METROP	Astarte+ trofeum; betyl; betyl na galerze; Diomedes; distylos Herkulesa+ Dydona; Dydona; Dydona+ budowa Kartaginy; Europa; Gł. Astarte; Herkules; Hermes; Kadmos; Kadmos+ Teby; kamienie ambrozyjne; Okeanos, leżący; personifikacja Cendewiańskich Mokradeł; Pigmalion; Roma, siedząca; trójnóg; Wiktoria z wieńcem i palmą; 2 nagrody na stole; 2 nagrody na trójnogu; 2postacie+ ołtarz

49. Laodicea Nadmorska- *Colonia Septimia Laodicea Severiana Metropolis; Colonia Septimia Laodicea Severiana Aurelia Metropolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Septymiusz Sewer	LAVS COLONI METROPOLI; SEPT LAVDIC COLON SEVER METROPOLI; SEP LAVDIC COLONEA METROP;	Marsjasz; galera+ latarnia; gł. Domny w kaplicy; Iupiter Capitolinus, siedzący; orzeł w kaplicy; Septymiusz Sewer w kwadrydze;
Karakalla	SEPT LAVDIC COLON METROPLI; COI SEP AVR LAOS MATR; COL SEP AVR LAOD MATR; COL SEP AVR LAO MATR	Artemis Brauronia; cesarz+ ołtarz gł. Tyche w kaplicy; *Lupa Romana;* Marsjasz; modius; orzeł w kaplicy; 2 centaury
Geta	COL LAVD METPO	*Ethnikon* we wieńcu
Makryn	COL LAVDICIAE MHTR	Marsjasz; ; *Lupa Romana;*
Heliogabal	COL LOAD METROPOLEOS; LAVDICEON;	gł. Tyche w kaplicy; Herakles+ Dionizos; kwadryga z betylem Heliogabala; Tyche, siedząca + Marsjasz;
Aleksander Sewer	-	-
Maksymin	-	-
Gordian III	-	-
Filip	COL LAOD METROPOLEOS	Artemida Brauronia; Tyche; orzeł w kaplicy;
Trajan Decjusz	-	-
Trebonian Gal	COL LAOD METROPOLEOS	Artemida Brauronia; Marsjasz; orzeł w kaplicy;

50. Arka Cezarea- *Colonia Caesarea Ituraeorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Heliogabal	COL CESARIA LIBANI	Astarte w kaplicy; gł. Astarte; Marsjasz; scena fundacyjna; tetrastylos+ Astarte;
Aleksander Sewer	COL CESA ITVR; COL CESAR	Distylos; scena fundacyjna; tetrastylos+ Astarte;

51. Ptolemais- *Colonia Claudia Germanica Stabilis Ptolemais*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Pseudo-autonomiczne	COL COS CLA; COL PTOL	Gł. Zeusa; Kaduceusz+ 2 rogi obfitości; maczuga we wieńcu; Wiktoria z wieńcem i palmą;
Neron	COL C C ST; COL CLA	Scena fundacyjna+ 4 *vexilla;*
Galba	-	-
Wespazjan	-	-
Domicjan	-	-
Nerwa	-	-
Trajan	COL PTOL	Tyche, siedząca;
Hadrian	COL PTOL	Scena fundacyjna + 4 *vexilla;* Tyche; Tyche, siedząca;
Antoninus Pius	-	-
Marek Aureliusz	COL PTOL	gł. Serapisa; Tyche, siedząca;
Lucjusz Werus	COL PTOL	Tyche;
Kommodus	COL PTOL	Błyskawica; gł. Serapisa; Tyche, siedząca;
Septymiusz Sewer	COL PTOL	Błyskawica; Dioskurowie; gł. Serapisa; Karakalla+ Geta; Tyche;
Karakalla	COL PTOL; COL PTOLEMAIC; COLONIA PTOLEMA	Błyskawica; gł. Serapisa; gł. Tyche; heksastylos+ Tyche; kaduceusz; tetrastylos+ Tyche;
Geta	COL PTOL	Scena fundacyjna + 4 *vexilla*;
Makryn	COL PTOL; COL PTOLEMA	Kaduceusz; Perseusz, Tyche, siedząca;
Heliogabal	COL PTOL; COLONIA PTOLEMA	Akropol; Błyskawica; Perseusz; distylos+ Artemida; heksastylos+ Tyche; nimfeum; scena fundacyjna+ *vexillum*; tetrastylos+ Tyche; tetrastylos+ Serapis;
Aleksander Sewer	COL PTOL: COLONIA PTOLEMAIS	Bóg rzeczny; cesarz; cesarz- jeździec; port; tetrastylos+ Tyche;
Maksymin	-	-
Gordian III	-	-
Filip	COL PTOL	Akropol; cesarz+ Concordia; Herkules, siedzący+ bóg rzeczny; Izyda+ Harpokrates;

		kaplica, przenośna+ bóstwo; Marsjasz; Pluton+ Persefona; Pluton+ Persefona w kwadrydze; scena fundacyjna; stopa+ kaduceusz; tetrastyl+ Tyche; tetrastylos+ Tyche+ bóg rzeczny; Tyche; Tyche, siedząca; Tyche + Marsjasz; Tyche+ Marsjasz+ cesarz+ postać+ ołtarz; Wenus pod łukiem; Wiktoria+ trofeum; 2 ołtarze+ drzewo; 2 postacie kobiece;
Trajan Decius	-	-
Walerian	COL PTOL; COLONIA PTOLEMAIDENS;	Artemida; distylos+ Artemida; distylos+ Tyche+ bóg rzeczny; distylos+ Zeus+ 12 znaków zodiaku; Izyda, siedząca; Nemezis, skrzydlata+ gryf; ołtarz+ 2 węże; Pluton+ Persefona; Pluton+ Persefona w kwadrydze; Tyche; 2 ołtarze+ drzewo; 2 postacie kobiece;
Galien	COL PTOL; COLONIA PTOLEMAIDENS;	distylos+ Artemida; gł. Serapisa; Marsjasz; Nemezis, skrzydlata+ gryf; ołtarz+ 2 węże; stopa+ kaduceusz; tetrastylos+ Artemida; Tyche; Wenus pod łukiem;

52. Cezarea Nadmorska- *Colonia Prima Flavia Augusta Caesarensis; Colonia Prima Flavia Augusta Felix Concordia Caesarensis; ; Colonia Prima Flavia Augusta Felix Concordia Caesarensis Metropolis Provinciae Syriae Palaestinae*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Domicjan	COL I FLA AVG CAES	Astarte; Scena fundacyjna;
Nerwa	-	-
Trajan	C I F AVG CAES; COL PRI FL AVG CAESARENSI	Lew; tetrastylos + Astarte/Tyche; Wiktoria z wieńcem i palmą;
Hadrian	C I F A C; COL I FL AVG CAESARENS;	Astarte; Apollo; Gł. Serapisa; lew ;scena fundacyjna;
Antoninus Pius	COL PRIM FL AVG CAESAREA; COL PRIMA FL AVG CAESAREA	Gł. Serapisa ; scena fundacyjna; tetrastylos + Astarte/ Tyche;
Marek Aureliusz	COL PRIMA FL AVG CAESAR	Apollo; cesarz/ geniusz; Gł. Serapisa; Wiktoria z wieńcem i palmą;
Lucjusz Werus	COL PRIMA FL AVGVS CAESAREA; COL PRIMA FL AVGVSTA CAESAREA	Gł. Serapisa; Orzeł; Wiktoria z wieńcem i palmą
Kommodus	COL PRIMA F AVG CAESA	Astarte; cesarz/ geniusz; Ceres; gł. Serapisa;
Septymiusz Sewer	COL PR FL AVG FC CAESARE	Gł. Serapisa; Scena fundacyjna+ Wiktoria; Tyche;

Karakalla	COL PR F A F C CAESAREA; COL I FL AVG F C CAESAREA	Gł. Serapisa; scena fundacyjna; orzeł+ wieniec; Tetrastylos+ Tyche;
Geta	-	-
Makryn	COL P FL AV FC CAES; COL PR FL AV FC CAESARE	Cesarz+ ołtarz; Gł. Serapisa; scena fundacyjna; orzeł+ wieniec; tetrastylos+ Tyche;
Heliogabal	C P L C CAESAREA; COL I F AV FC CAES	Cesarz- jeździec; gł. Serapisa; scena fundacyjna; orzeł+ wieniec; tetrastylos+ Tyche;
Aleksander Sewer	COL I F A F C CAES MET; COL I F AVG F C CAESA METROPO	Cesarz- jeździec; *ethnikon* we wieńcu; Gł. Serapisa; gł. Tyche; heksastylos + ołtarz; Neptun; orzeł+ wieniec; Roma, siedząca;
Maksymin	-	-
Gordian III	-	-
Filip	COL PR FL AVG F C CAES METR	Bachus na panterze; Ceres+ Bachus; Ceres+ Bachus+ Tyche; Ceres+ Bachus+ Tyche+ orzeł; Dioskurowie+ orzeł; Filip+ Roma, siedząca; gł. Serapisa+ orzeł; gł. Tyche+ orzeł; scena fundacyjna;
Trajan Decjusz	COL PR F AVG F C CAES METR P S P; COL P F AVG F C CAES METROP	Apollo+ trójnóg; Bachus; Ceres; cesarz-jeździec; cesarz+ Wiktoria; cysta; Decjusz+ Etruskus+ Etruscylla; dzik+ 2 *vexilla; ethnikon* we więńcu; galera + 2 *vexilla;* Gł. Tyche + orzeł; Jupiter, siedzacy; Kybele, siedzaca; Mars; Neptun; ołtarz; orzeł + 2 *vexilla;* Roma, siedząca; Salus; siedząca; Serapis; Sol; tetrastylos+ Astarte/Tyche; Tyche; Tyche+ 2 Tychai; Wiktoria z wieńcem i palmą; Wiktoria+ 2 *vexilla;* 2 orły+ *vexillum;*
Emilian	-	-
Trebonian	COL P F AVG F C CAES METR S PAL	Bachus; Bachus na panterze; Ceres; cesarz-jeździec; geniusz; gł. Tyche; Jupiter, siedzacy; Kybele; ołtarz; orzeł+ gł. Tyche; Serapis; Tyche; Roma, siedząca; Wiktoria z wieńcem i palmą; 2 orły+ *vexillum;*

53. Neapolis- *Colonia Iulia Sergia Neapolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Filip	COL IVL NEAPOL; COL SERG NEAPOL; COL NEAPOLI NEOCORO;	Abraham poświęcający Izaaka?; Abraham+Izaak+ 2 aniołów?; Asklepios; Asklepios+ Hygieia; Asklepios, siedzący+ Hygieia; Atena+ Herkules; cesarz+ ołtarz; cesarz- jeździec; Dekanos; *ethnikon* we wieńcu; FilipI + Filip II+ ołtarz; kwadryga+ Filip I+ Filip II+ Otacilia; Kybele, siedząca+ 2

		lwy*; Lupa Romana*+ góra Gerizim*;* Marsjasz; Marsjasz+ Wiktoria+ góra Gerizim; Marsjasz+ orzeł+ góra Gerizim; Orzeł+ góra Gerizim; orzeł+ gł. Serapisa; postać męska+ postać kobieca, siedząca+ włócznia; Roma; Roma+ ołtarz; scena fundacyjna; Serapis; Triptolemos + wąż; Tyche;; Zeus; Zeus+ Atena+ Hera; 2 Tychai + Marsjasz;
Trajan Decjusz	-	-
Trebonian Gal	COL NEAPOL; COL NEAPOLI	dzik z *signum*+ Posejdon+ góra Gerizim; Marsjasz+ orzeł+ góra Gerizim; Orzeł+ góra Gerizim; Serapis+ baran+ *aquila*+ góra Gerizim; Tyche+ 2 klatki z ptakami+ góra Gerizim;

54. Sebaste- *Colonia Lucia Septimia Sebaste*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Septymiusz Sewer	COL L SEP SEBASTE	Pluton+ Persefona+ kwadryga; tetrastylos + Jupiter, siedzący+ Minerwa+ Junona;
Karakalla	COL L SEP SEBASTE	Scena fundacyjna;
Geta	COL L SEP SEBASTE	Cesarz+ ołtarz;
Makryn	-	-
Heliogabal	COL L SEP SEBASTE	Pluton+ Persefona+ kwadryga; sfinga+ koło; tetrastylos + Jupiter, siedzący + Minerwa+ Junona

55. Aelia Capitolina- *Colonia Aelia Kapitolina; Colonia Aelia Capitolina; Colonia Aelia Capitolina Commodiana Pia Felix;*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Hadrian	C A K; COL AEL KAP; COL AEL CAP	*Aquila;* dzik; galera; gł. Sabiny; gł. Eliusza; gł. Antonina Piusa; maczuga; Scena fundacyjna; distylos+ Junona+ Minerwa+ Jupiter;
Antoninus Pius	COL AEL CAP; COL AELIA CAP;	Bachus; delfin; Dioskurowie; galera; gł. Faustyny; gł. Fortuny; gł. Marka Aureliusza; Gł. Serapisa; Heksastylos+ Fortuna; *Lupa Romana; Lupa Romana*+ Dioskurowie; orzeł; scena fundacyjna; tetrastylos+ Fortuna; tetrastylos+ Jupiter; Wiktoria z wieńcem i palmą; 3 Gracje;
Marek Aureliusz	COL AEL CAP; C A C; CO A C;	Concordia; Concordia, siedząca; gł. Faustyny Mł; gł. Kommodusa; Gł. Serapisa*;* Kommodus-jeździec; *Lupa Romana;* Roma, siedząca; Serapis, siedzący; tetrastylos+ Fortuna; trofeum; Wiktoria z wieńcem i palmą;

Lucjusz Werus	COL AEL CAP	Gł. Faustyny Mł; gł. Lucylli; *Lupa Romana*
Kommodus	COL AEL CAP; COL AEL KAP	Bachus; Concordia, siedząca; Fortuna; gł. Bachusa; gł. Serapisa; Kryspina+ Lucylla; Serapis; tetrastylos+ Fortuna;
Septymiusz Sewer	COL AEL CAP	Karakalla+ Geta; Nemezis; Tetrastylos+ Fortuna,
Karakalla	COL AEL COMM PIA FELIX	Tetrastylos+ Fortuna, orzeł
Geta	COLONI AELIA CAPI COM P FEL	Tetrastylos+ Fortuna, Dionizos,
Makryn	COL AEL C PF COMM	Tetrastylos+ Fortuna,
Heliogabal	COL AVR AEL CAP COMM; C C P F A, COL A;	Cesarz- jeździec; Dioskurowie, Fortuna, gł. Fortuny; gł. Serapisa; Kwadryga z betylem Heliogabala, *Lupa Romana,* scena fundacyjna, Tetrastylos+ Fortuna,
Aleksander Sewer	CO A CA CO PF	Cesarz- jeździec ; Fortuna;
Maksymin		
Gordian III		
Filip	-	-
Trajan Decjusz	COL AEL KAP COMM	*Aquila;* Concordia; siedząca; Decjusz+ Etruskus; dzik+ aquila; *ethnikon* we wieńcu; Fortuna; gł. Etruskusa+ Hostyliana; gł. Fortuny; Jupiter; *Lupa Romana*+ orzeł*;* Salus; scena fundacyjna; Serapis, siedzący;
Emilian		
Trebonian		

56. Bostra- *Colonia Bostrenorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Aleksander Sewer	COLONIA BOSTRA; COLONIA METROPOLIS BOSTRA	Gł. Tyche; gł. Zeusa Amona; Marsjasz; scena fundacyjna; tetrastylos+ Tyche;
Maksymin	-	-
Gordian III	-	-
Filip	COLONIA METROPOLIS BOSTRA	Agonistyczny wieniec; gł. Zeusa Ammona; gł. Dusaresa
Trajan Decjusz	COL METROPOL BOSTRON; CONCORDIA BOSTRENVM; COL METR BOSTRENORVM	Platforma + 3 betyle; Tyche; Zeus Ammon; Zeus Ammon + Tyche;

57. Petra- *Colonia Petra Antoniniana Hadriana Metropoleis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Heliogabal	COLONIA PETRA; COΛΩNIA PETΛA; COLONIA PETΛA	Distylos+ Tyche; scena fundacyjna;

58. Damaszek – *Colonia Damascenorum Metropolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Filip	COL DAMAS METRO; COL ΔAMA METRO; COL ΔAMAS METRO; COL DAMASCO METROPO	Baran; Bóg rzeczny (Chrysoras); Ambrozja + postać męska; Ambrozja; gł. Otacilli; gł. Tyche+ Marsjasz; Herkules; *Lupa Romana + vexillum;* Łania+ Telefos; Marsjasz; Marsjasz+ drzewo cyprysowe; nagroda; scena fundacyjna; scena fundacyjna+ *vexillum,* Tyche w kaplicy+ 2 Tychai trzymające klatki z ptakami; Tyche, siedząca w grocie+ świątynia; tetrastylos + Tyche; Tyche, siedząca; Tyche+ 4 Tychai; Tyche+ cesarz?; wieniec; 2 postacie+ ołtarz;
Trebonian Gal	COL ΔAMAS METRO	Attis; Ambrozja; Koń+ byk+ drzewo cyprysowe; łania+ Telefos; nagroda; Tyche, siedzące; Tyche w kaplicy; wieniec; 2 orły+ *vexillum,*
Walerian	COL ΔAMAS METRO	Asklepios+ Hygieia; wieniec; 2 orły + *vexillum;*
Galien	COL ΔAMAS METRO	Nagroda na stole; wieniec; 2 orły + *vexillum;*

59.Filipopolis- *Colonia Filippopolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Filip	ΦIΛIΠΠOΠOΛITΩN KOΛΩNIAC	Gł. Romy; Roma; Roma, siedząca;

60. Emesa- *MetroColonia Emesenorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Karakalla	ƐMICΩN KOΛΩN	Gł. Julii Domny; Orzeł+ betyl Heliogbala; Ołtarz Heliogabala; heskastylos+ betyl Heliogabala; Tyche, siedzaca +Orontes, bóg rzeczny
Makryn	□	-
Heliogabal	MHTPO K ƐMICΩN; MHTPOKOΛ ƐMICΩN	Gł. Heliosa; heskastylos+ betyl Heliogabala; Nagroda+ 2 palmy; Orzeł+ betyl Heliogbala;
Uranius Antoninus	ƐMICΩN KOΛΩN	Heksastylos+ betyl Heliogabala; tetrastylos na podium;

61. Singara- *Colonia Aurelia Septimia Singara*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Gordian III	ΑVΡ CΕΠ ΚΟΛ CΙΝΓΑΡΑ	Centaur+ vexillum; *Gł*. Tyche; Tyche, siedząca na skałach; *vexillum;*

62. Nisibis- *Colonia Aurelia Septimia Nesibis Metropolis; Colonia Iulia Aurelia Septimia Nesibis Metropolis*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Makryn	ΚΟΛ ΕCΙΒΙ	Gł. Tyche;
Heliogabal	-	-
Aleksander Sewer	CΕΠ ΚΟΛΩ ΝΕCΙΒΙ ΜΗΤ; CΕΠ ΚΟΛΩ ΝΕCΙΒΙ ΜΗΤΡ	Gł. Tyche;
Gordian III	CΕΠ ΚΟΛΩ ΝΕCΙΒΙ ΜΗΤ; CΕΠ ΚΟΛΩΝ ΝΕCΙΒΙ ΜΗΤΡΟ	*Ethnikon* we wieńcu; Gł. Tyche; Tyche, siedząca; *vexillum,*
Filip I	ΙΟΥ ΑVΡ CΕΠ ΚΟΛΩ ΝΕCΙΒΙ ΜΗΤ	Baran w wieńcu; Tetrastylos+ Tyche;

63. Carrhae- *Colonia Antoniniana Aurelia Karrais Metropolis Mesopotoamias;*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Septymiusz Sewer	ΚΑΡΡ ΚΟΛΩΝΙΑC ΜΗΚΑΡ; ΑVΡ ΚΑΡ ΚΟΛ Μ	Betyl; Dionizos, siedzący; gł. Julii Domny, Tetrastylos+ betyl+ 2 sztandary;
Karakalla	ΚΑΡ ΚΟ ΜΗΤΡΠΟΛ; COL MET ANTONINA AVR ALEX	Gł. Tyche; Półksiężyc+ gwiazda;
Makryn	-	-
Heliogabal	ΚΑΠ ΚΟΛ Μ	Półksiężyc+ gwiazda;
Aleksander Sewer	ΚΑ ΚΟΛ ΜΗ ΜΕCΟΠ	Tyche, siedząca+ ołtarz;
Gordian III	ΜΗΤΡ ΚΟΛ ΚΑΡΡΗΝΩΝ	Gł. Tyche + 2 gwazdy; Gł. Tyche + Marsjasz; Półksiężyc+ gwiazda; półksiężyc+ 2 gwiazdy;

64. Edessa- *Colonia Marcia Edessonorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Karakalla	ΜΑ ΑΝΤΩ ΕΔΕCCΑ	Gł. Tyche; Tyche, siedząca;
Makryn	ΜΑ Κ ΕΔΕCCΑ	Gł. Tyche;

Heliogabal	ΚΟΛΩ ΜΑΡ ΕΔΕCCA; M AV ANT ΕΔΕCCA	Gł. Tyche; Tyche, siedząca; Tyche, siedząca+ Marsjasz; 2 gł. Tychai;
Aleksander Sewer	ΜΗΤ ΚΟΛΩ ΕΔΕCCΝΩΝ	Tyche, siedząca;
Gordian III	ΜΗΤ ΚΟΛΩ ΕΔΕCCΝΩΝ	Gł. Tyche; gł. Tyche+ 2 gwiazdy; gł. Tyche+ Marsjasz; Tyche, siedząca; Tyche+ Marsjasz;
Filip	-	-
Trajan Decjusz	ΚΟΛ ΕΔΕCCA	Gł. Tyche

65. Rezaina- *Colonia Septimia Rezaina*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Karakalla	PHCAINHCIωN	Bóg rzeczny; Gł. Tyche; Sagittarius+ *vexillum; vexillum;*
Makryn	-	-
Heliogabal	PHCAINHCIωN	Sagittarius; Sagittarius+ 2 *vexilla; vexillum*
Aleksander Sewer	PHCAINHCIωN	Gł. Tyche; Orzeł+ *vexillum;* Sagittarius+ 2 *vexilla;* Tyche, siedząca;
Gordian III	-	-
Filip	-	-
Trajan Decjusz	CЄΠ PHCAINHCIωN; CЄΠ ΚΟΛ PHCAINHCIωN	Scena fundacyjna+ orzeł; distylos+ orzeł; Tyche, siedząca + orzeł; Tyche+ orzeł; *vexillum*+ orzeł; 2 Tychai + orzeł; 2 gł. Tychai;

66. Tyana- *Colonia Antonia Tyanorum*

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
Karakalla	ANT ΚΟΛΩΝΙ ΤΥΑΝΩΝ	Asklepios+ Hygieia; byk+ 2 *vexilla;* cesarz-jeździec; gł. Tyche; Herkules; scena fundacyjna; scena fundacyjna+ 2 *vexilla*; Tyche, siedząca;

67. Princeps Felix- *Colonia Iulia Princeps Felix (*niepewna kolonia w Cylicji)

Cesarz:	Tytulatura kolonii:	Motywy ikonograficzne:
August	COLONIA IVLIA PRINCEPS FELIX	Atena; scena fundacyjna

Wykaz skrótów:

AMNG= GAEBLER 1906 *Die Antiken Münzen Nord- Griechenlands. Bd. 3. Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Berlin

Amandry= AMANDRY, M., 1998 *Le monnayage de la Res Publica Coloniae Philippensium,* [w:] PETER, U., *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag,* Berlin s. 23-31

AMANDRY, M., 2015 *Le Monnayage de la Res Publica Coloniae Philippensium: Nouvelles Données,* [w:] VON ALFEN, P., BRANSBOURG, G., AMANDRY, M., *FIDES: Contributions to Numismatics in Honor of Richard B . Witschonke,* New York, s. 495-507

BMC= *A Cataloug‌ of Greek Coins in the Britsh Museum.* Londyn 1873-1927

Castelin = CASTELIN, K., 1946 *The coinage of Rhesaena in Mesopotamia* Nowy Jork

Draganov = DRAGANOV, D., 2007 *The Coinage of Deultum*, Sofia

Kadman = KADMAN, L., 1956 *The Coins of Aelia Capitolina*, Michigan.

Kremydi= KREMYDI-SICILIANOU, S., 1996 *Η Νομισματοκοπία της Ρωμαϊκής Αποικίας του Δίου, Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας* Ateny

Krzyżanowska = KRZYŻANOWSKA, A., 1970 *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Warszawa

LIMC- *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae,* Zurich, Monachium, Dusseldorf 1981-1999

Mionnet= MIONNET, T., 1805-1837 *Description de médailles antiques, grecques et romaines, avec leur degré de rarite et leur estimation*

Rouvier = ROUVIER, J., 1896-1903. *Numismatique des villes de la Phénicie (extraits de la Revue numismatique, du Journal asiatique, de la Revue des Études grecques, du Journal international d'archéologie numismatique)*

RIC = MATTINGLY, H., 1967-1994 *The Roman Imperial Coinage*

RPC I = AMANDRY, M., BURNETT, A., RIPOLLÉS P., 1992 *The Roman Provincial Coinage*, vol. I: *From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC -AD 69*), Londyn Paryż. [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC II = AMANDRY, M., BURNETT, A., CARRADICE, I., 1999 Roman Provincial Coinage, vol. II: *From Vespasian to Domitian (AD 69–96),* Londyn Paryż [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC III = AMANDRY, M., BURNETT, A., 2015. *Roman Provincial Coinage*, vol. III: *Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138*), Londyn Paryż [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC IV.1 = HEUCHERT, V., *Roman Provincial Coinage*, vol. IV.1 *The Antonines: Cyrenaica and Crete to Bithynia- Pontus.* Online z tymczasowymi numerami. [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC IV.2 = HEUCHERT, V., *Roman Provincial Coinage*, vol. IV.2 *The Antonines: Asia.* Online z tymczasowymi numerami. [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC IV.3 = HEUCHERT, V., *Roman Provincial Coinage*, vol. IV.3 *The Antonines: Lycia – Pamphylia to Arabia.* Online z tymczasowymi numerami. [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC IV.4 = HOWGEGO, C., *Roman Provincial Coinage*, vol. IV.4 *The Antonines: Egypt.* Online z tymczasowymi numerami. [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC VI = CALOMINO, D., BURNETT, A., *Roman Provincial Coinage*, vol. VI *Asia Minor and Egypt.* Online z tymczasowymi numerami. [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC VII.1= SPOERRI BUTCHER, M., 2006 *Roman Provincial Coinage*, vol.VII.1 *Gordian I- Gordian III (Asia)* Londyn- Paryż [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC VII.2= MAIRAT, J., SPOERRI BUTCHER, M., *Roman Provincial Coinage*, vol.VII.2 *Gordian I- Gordian III (All provinces except Asia,* Online z tymczasowymi numerami [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC VIII = MAIRAT, J., SPOERRI BUTCHER, M., *Roman Provincial Coinage*, vol.VIII *Philip* Online z tymczasowymi numerami [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RPC IX = HOLSTEIN, A., MAIRAT, J., 2016 *Roman Provincial Coinage* IX, Londyn- Paryż [https://rpc.ashmus.ox.ac.uk]

RRC = CRAWFORD, M., 1974 *Roman Republican Coinage,* Cambridge

Sawaya = SAWAYA, Z., 2009 *Histoire de Bérytos et Héliopolis d'après leurs monnaies (Ier siècle av. J.- C.– IIIe siècle apr. J.- C.)*. Bejrut

SNG Von Aulock = *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung Hans Von Aulock.* Berlin 1957-1967)

Spijkerman = SPIJKERMAN, A., 1978 *The coins of the Decapolis and Provincia Arabia*

Jerozolima

Bibliografia:

ABBOTT, F., 1915 "The Colonizing Policy of the Romans from 123-31 B.C." *The Classical Philology* 10.4, s. 365-380

ABDY, R., 2012 "Monuments, myth and small change in Buthrotum (Butrint) during the Early Empire"[W:] LOPEZ SANCHEZ, F., *The City and the Coin in the Ancient and Medieval Worlds*: BAR International Series , Londyn s. 91–101

AGALLOPOULOU, P., 2006 "Two Unpublished Coins from Patras and the Name of the Roman Colony", *Hesperia* 58, s. 445-446

ALFÖLDI, M., 2011 T*he Fate of the Lupa Romana: Its Possible Routeto Constantinople and Its End in 1204,* [w:] ALFÖLDI, M., FORMIGLI , E., FRIED, J.,(RED.) *Die Römische Wölfin / The Lupa Romana: Ein Antikes Monument Stuerzt Von Seinem Sockel / An Antique Monument Falls from Her Pedestal*, Stuttgart. S. 77-104

ALFÖLDI, M., FORMIGLI , E., FRIED, J., 2011 *Die Römische Wölfin / The Lupa Romana: Ein Antikes Monument Stuerzt Von Seinem Sockel / An Antique Monument Falls from Her Pedestal*, Stuttgart

AMANDRY, M., 1981 "Le monnayage de Dymé (Colonia Dumaeorum) en Achaïe. Corpus*", Revue Numismatique* 23, s. 45-67.

AMANDRY, M., 1986 Notes de Numismatique Africane II; Revue Numismatique 28 s. 72-82

AMANDRY, M., 1988"Le Monnayage des duovirs corinthiens", *Suppléments au Bulletin de Correspondance Hellénique*, vol. 15.

AMANDRY, M., 1998 *Le monnayage de la Res Publica Coloniae Philippensium,* [w:] PETER, U., *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag,* Berlin s. 23-31

AMANDRY, M., 2015 *Le Monnayage de la Res Publica Coloniae Philippensium: Nouvelles Données,* [w:] VON ALFEN, P., BRANSBOURG, G., AMANDRY, M., *FIDES: Contributions to Numismatics in Honor of Richard B . Witschonke,* New York, s. 495-507

AMANDRY, M., BURNETT, A., RIPOLLÉS P., 1992 *The Roman Provincial Coinage*, vol. I: *From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC -AD 69*), Londyn Paryż.

AMANDRY, M., BURNETT, A., CARRADICE, I., 1999 Roman Provincial Coinage, vol. II: *From Vespasian to Domitian (AD 69–96),* Londyn Paryż

AMANDRY, M., BURNETT, A., 2015. *Roman Provincial Coinage*, vol. III: *Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138*), Londyn Paryż

ANDRADE, N., 2013 *Syrian Identity in the Greco- Roman World,* Cambridge

AUGÉ, C., DUYRAT, F., 2002 *Les Monnayage Syriens. Quel apport pour l''histoire du Proche- Orient hellénistique et romain?* Bejrut

AWIANOWICZ, B., 2013 "Peculiarities and Errors in the Legends Attributed to Antioch Denarii of Pescennius Niger and of Septimius Severus", *Notae Numismaticae- Zapiski Numizmatyczne* 8, s. 125-135

AWIANOWICZ, B., 2017 "Peculiarities and Errors in the Legends of Aurei and Denarii Minted in Syria from Vespasian to AD 193", *The Journal of Greco-Roman Studies* 56.3, s. 79-97

BAKER, J., 1974 "Tyrian purple. Ancient dye, a modern problem". *Endeavour* 33, s. 11–17

BALDWIN-BOWSKY, M., 2011 *Colonia Iulia Nobilis Cnosus, the first 100 years: the evidence of Italian sigillata stamps,*[w:] SWEETMAN, R., 2011 *Roman Colonies in the First Century of their Foundation,* s. 117-134

BARAT, C., 2011 *La Colonia Iulia Felix Sinope, un exemple de fondation coloniale au nord de l'Anatolie,* [w:] BARRANDON, N., KIRBIHLER, F., *Les gouverneurs et les provinciaux sous la République romaine,* Rennes, s. 145-167
BARTOLONI, G., 2010 *La Lupa capitolina: Incontro-dibattito in occasione della pubblicazione del volume di Anna Maria Carruba, La Lupa Capitolina: un bronzo medievale. Supplementi e Monografie Della Rivista Archeologia Classica* 5.
BASSO, P., BUONAPANE, A., 2008 "Marsia nelle Cittá del Mondo Romano",*Mediterraneo Antico: Econemie Societa Culture*, XI, s.139-159
BEARD, M., NORTH, J., PRICE, S. 1998A *Religions of Rome*, Vol. 1: A History, Cambridge.
BEARD, M., NORTH, J., PRICE, S. 1998B *Religions of Rome*, Vol. 2: A Source Book, Cambridge.
BELAYCHE N.2009 *Foundation myths in Roman Palestine. Traditions and reworkings*. [w:] ROYMANS N., DERKS T.(red.) *The role of Power and Tradition: Ethnic Constructs in Antiquity, Amsterdam Archeological Studies* 13, Amsterdam, s. 167–188.
BELLINGER, A., BERLINCOURT, M., 1962 *Victory as a Coin Type, Numismatic Notes and Monographs* 149. New York.
BELOCH, K., 1880 *Der italische Bund unter Roms Hegemonie: Staatsrechtliche und Statistische Forschungen*
BELTRÁN, A., 1949 *Las monedas latinas de Cartagena,* Murcia
BELTRÁN, A., 1952 "Sobre las antiguas monedas latinas de Hispania y especialmente de Carthago-Nova. Refutación de algunas teorías sustentadas por Mr. Michael Grant en su obra From Imperius to Auctoritas", *Numisma: revista de Estudios Numismáticos 2, s. 9-40*
BELTRÁN, A., 1956 *"Las monedas antiguas de Zaragoza", Numisma: revista de Estudios Numismáticos 20, s., 9-40*
BELTRÁN, A., 1976 *Augusta Emerita, Actas del Bimilenario de Mérida,* Madryt
BELTRÁN, M., 1984 *Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa: Velilla de Ebro,* Zaragoza
BEN- DOR, S., 1948 "Petra Colonia", *Berytus* 9, s. 41-44
BIGLINO, F., 2018 "Early Roman Overseas Colonization", *The Ancient History Bulletin* 32.3-4, s. 72-94
BIJOVSKY, G., 2005 *The Ambrosial Rocks and the sacred precinct of Melqart in Tyre,* [w:] ASINS, C., ALONSO, C., MORÁN, P., (red.) *Actas de XIII Congreso Internacional de Numismatica*, Madryt, s. 829-834
BLANCO-PEREZ, A. 2015A "Colonia Iulia Concordia Apamea: Staying Roman, Becoming Greek"
Ianua Classicorum 3, s. 623-630
BLANCO-PEREZ A. 2015B *Apamea and the Integration of a Roman Colony in Western Asia Minor* [w:] ROSELAAR, S. (red.) *Processes of Cultural Change and Integration in the Roman World*, Leiden-Boston, s. 136-153
BOATWRIGHT, M., 2000 *Hadrian and the Cities of the Roman Empire,* Princeton
BOSCH, C., 1931 "Kleinasiatische Münzen der römischen Kaiserzeit", *Archäologischer Anzeige* 46, s. 422-455
BONINI, P., 2009 "Le Case di Patrasso e la "romanizazione" in Grecia", *Tripodes* 8, s. 121-162
BONNET, C. 1988 *Melqart, cultes et mythes de l'Heracles Tyrien en Mediterranee*. *Studia Phoenicia* VIII, Leuven
BOWDEN, W., 2011 "*Alien settlers consisting of Romans": Identity and Built Environment in the Julio-Claudian Foundations of Epirus in the Century after Actium,* [w:]

SWEETMAN, R., 2011 *Roman Colonies in the First Century of their Foundation,* s. 101-116
BOWERSOCK, G., 1969 *Greek Sophists in the Roman Empire* Oxford.
BOWIE, E., 1970 "Greeks and their past in the second sophistic", *Past and Present* 46. S. 3-41.
BRADLEY, G., 2006 *Colonization and identity in Republican Italy,*[w:] BRADLEY, G., WILSON, J., (red.) *Greek and Roman Colonization,* s. 161-187
BRÉLAZ, C. 2018 *First Century Philippi: Contextualizing Paul's Visit,* [w:] HARRISON, J., WELBORN, L., *The First Urban Churches 4: Roman Philippi,* Atlanta, s.153-189
BROUGHTON, T., 1935 "Some Non- Colonial Coloni of Augustus", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 66, s. 18-24
BRUNT, P. 1971. *Italian Manpower 225 BC – AD 14*, Oxford
BULL, J., 1967 "A Preliminary Excavation of a Hadrianic Temple at Tell-er-Ras on Mt. Gerizim," *American Journal of Archeology* 71, s. 387-393
BURNETT, A., 2002 *Syrian Coinage and Romanisation from Pompey to Domitian* [w:] AUGÉ, C., DUYRAT, F., 2002 *Les Monnayage Syriens. Quel apport pour l''histoire du Proche- Orient hellénistique et romain?* Bejrut, S. 115-122
BURNETT, A., MARTIN, K., 2018 *An Early Imperial Coinage from Alexandria Troas,* [w:] TEKIN, O., *Second International Congress on the History of Money and Numismatics in the Mediterranean World, 5-8 January 2017: Proceedings;* Antalya, s. 245-250
BURSCHE, A., MYZGIN, K. 2017. "Gold coins, Alexandria Troas and Goths" [w:] BLAND, R., CALOMINO, D., (red), *Studies in Ancient Coinage in Honour of Andrew Burnett.* Londyn s.232-258
BURRELL, B., 2004 *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emeprors,* Cincinnati
BUTCHER, K. 2003. *Roman Syria and the Near East*, Londyn
BUTCHER, K. 2003-2005. "Die sharing in Asia Minor : a phantom link", *Schweizer Münzblätter = Gazette numismatique suisse = Gazzetta numismatica svizzera* 53-55, s. 67-68
BUTCHER, K. 2005 *Information, Legitimation, or Self-Legitimation? Popular and Elite Designs on the Coin Types of Syria*, [w:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s. 143-156
BUTCHER, K. 2010 "Ambrosia in Damascus?", *The Numismatic Chronicle* 170., s. 85-91
BUTCHER, K. 2019 "Heliopolis: Coins, Temples, and Sight Lines", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 62 s. 106-115
CALOMINO, D., 2014 "Bilingual Coins of Severus Alexander in the Eastern Provinces", *American Journal of Numismatics* V.26. s.199-222
CALOMINO, D., 2015 *From Thrace to Lesbos . Coinage and cities across the Hellespont in the 3rd century AD,* [w:] BLAND, R., CALOMINO, D., (red.) *Studies in Ancient Coinage in Honour of Andrew Burnett.,* Londyn, s.207-220
CARLTON, W., 1986 "The Harbour at Ostia as Portrayed on a Sestertius of Nero", *Society for Ancient Numismatics* 17. S. 17-18
CARRUBA, A., 2007 *Lupa Capitolina. Un bronzo medievale.* Roma
CASEY, J., 2010 *Sinope: A Catalogue of the Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies,* Londyn
CASEY, J., 2010 *Sinope. A Catalogue of Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies* Londyn
CASTELIN, K., 1946 *The coinage of Rhesaena in Mesopotamia* Nowy Jork
CEKA, N., 2002 *Buthrotum, its History and Monuments,* Tirana
CHAVES, F., 1976 "Las monedas de Acci", *Numisma: revista de Estudios Numismáticos, 138-143, s. 141-158*

CHAVES, F., 1977 *La Corduba hispano-romana y sus monedas, Sewilla*
CHAVES, F.,1979 *"Las cecas hispano-romanas de Ebora, Iulia Traducta y Colonia Romula", Numisma: revista de Estudios Numismáticos, 156-161, s. 9-91*
CHAVES, F., 1981 "Las cecas de Colonia Romula, Iulia Traducta y Ebora (II)", *Numisma: revista de Estudios Numismáticos, 168-171, s. 33-71*
COLLART, P., 1937 *Philippes. Ville de Macedoine* Paryż
COLLINGWOOD, R., 1936 *Roman Britain and English Settlements*, Oxford
COOKSEY, C., 2001 "Tyrian Purple: 6,6'-Dibromoindigo and Related Compounds", *Molecules* 6, s. 736-769
CRAWFORD, M., 1974 *Roman Republican Coinage,* Cambridge
CURCHIN, L., 2014 *The Romanization of Central Spain. Complexity, Diversity and Change in Provincial Hinterland.* Lonyn- Nowy Jork
CUYLER, M., 2014 *Portus Augusti: The Claudian Harbour on Sestertii of Nero* [w:] ELKINS, N., KRMNICEK, S., (red.) *Art in the Round: New Approaches to Coin Iconography.* s. 121-134.

D'AMATE, R. 2018 *Roman Standards & Standard Bearers*, *112 BC-AD 192*
DĄBROWA, E., 1993 *LEGIO X FRETENSIS: A Prosopographical Study of its Officers (I-III c. A.D.). Historia 66* Sztutgart
DĄBROWA, E., 2000A *LEGIO III GALLICA,* [in:] LE BOHEC, Y., *Les Légions de Rome sous le Haut-Empire, Collection du Centre d'Éudes Romaines et Gallo- Romaines. Nouvelle Series* 20, Lyon s. 309-316
DĄBROWA, E., 2000B *LEGIO IX FRETENSIS,* [in:] LE BOHEC, Y., *Les Légions de Rome sous le Haut-Empire, Collection du Centre d'Éudes Romaines et Gallo- Romaines. Nouvelle Series* 20, Lyon s. 317-325

DĄBROWA, E., 2004A *Lupa Romana sur les revers des monnaies des villes d'Asie Mineure (II – III s. après J. – C.)* [w:] HEFTNER, W., DOBESCH, G., (red.), *Ad Fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch*, Wiedeń s. 479–483.
DĄBROWA, E., 2004B "Le vexillum sur les monnaies coloniales (IIe– IIIe s. après J.- C.)", *Latomus* 63(2) s. 394–405
DĄBROWA, E., 2004C *Roman Military Colonization in Anatolia and the Near East (2nd–3rd C. AD – The Numismatic Evidence* [w:] SALIMERI, G., RAGGI, A., BARONI, A., (red.), *Colonie Romane Nel Mondo Greco,* Rzym s. 211–231
DĄBROWA, E., 2005 "LA LEGIO III GALLICA, La Colonisation Militaire Et Les Sévères"*, Althistorisch- Epigraphische Studien,* Bd. 5*,* s. 35-44
DĄBROWA, E.,2009
DĄBROWA, E., 2012 "Military Colonisation in the Near East and Mesopotamia under the Severi*", Acta Classica* 55 s. 31–42.
DIJKSTRA, K., 1995 *Life and Loyalty: A Study in the Socio-Religious Culture of Syria and Mesopotamia in the Graeco-Roman Period Based on Epigraphic Evidence,* Leiden-Nowy Jork- Kolonia
DIJKSTRA, T., 2015 *Burial and Commemoration in the Roman Colony of Patras,* [w:] ROSELAAR, S. (red.) *Processes of Cultural Change and Integration in the Roman World*, Leiden-Boston, s. 154-174
DONALDSON, T., 1859 *Architectura Numismatica; or Architectural Medals of Classic Antiquity,* London.
DOONAN, O., 2004 *Sinop Landscapes: Exploring Connection in a Black Sea Hinterland*, Filadelfia
DRAGANOV, D., 2007 *The Coinage of Deultum*, Sofia

DUŠANIĆ, S., 1976 *The Era of Viminacium*. [w:] VASIĆ, M., POPOVIĆ, P., GAJ-POPOVIĆ, D., (red.). *Kovanje i kovnice antičkog i srednjovekovnog novca*. Belgrad, s. 53 – 57
ECKSTEIN, M., 1979 "The Foundation Day of Roman 'Coloniae'", *California Studies in Classical Antiquity* 12 s. 85–97
EDMONDSON, J., 2014 *"A Tale of Two Colonies": Augusta Emerita (Merída) and Metellinum (Medelín) in Roman Lusitania* [w:] SWEETMAN, R., (red.) *Roman Colonies in the First Century of their Foundation s.*32-54,
EDWARDS, R., 1979 *Kadmos the Phoenician: A Study in Greek Legends and the Mycenaean Age,* Amsterdam
EDWARDS, C., 1994 "The arch over the Lechaion road at Corinth and its sculpture", *Hesperia* 63, s. 266- 95.
EHLING, K., 2004 *Athena Magarsia und Amphilochus auf den kaiserzeitlichen Münzen von Mallos,* [w:] MEYER, M., ZIEGLER, R., (RED.) *Kulturbegegnung in einem Brückenland. Gottheiten und Kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen in Ebenen Kilikien, Asia Minor Studien* 53, Bonn, s. 126-130
EISELEN, F., 1907 *Sidon. A Study in Oriental History,* New York
ELKINS, N., 2015 *Monuments in Miniature: Architecture on Roman Coinage,* Nowy Jork
ENGELS, D., 1990 *Roman Corinth: An Alternative Model for The Classical City,* Chicago-Londyn
EVANS, J., 2011 " From Mountain to Icon: Mount Gerizim on Roman Provincial Coins from Neapolis, Samaria", *Near Eastern Archaeology* 74.3, s. 170-182
FÄHNDRICH, S., 2005 *Bogenmonumente in der römischen Kunst: Ausstattung, Funktion und Bedeutung antiker Bogen- und Torbauten, Internationale Archäologie Bd.* 90
FILGES, A.,2012 *Lebensorte in der Fremde. Versuch einer Bewertung der römisch-kleinasiatischen Kolonien von Caesar bis Diokletian,* [w:] DAUBNER, F., (red.) *Militärsiedlungen und Territorialherrschaft in der Antike,* Berlin s. 131-154
FILGES, A., 2015 *Münzbild und Gemeinschaft: Die Prägungen der römischen Kolonien in Kleinasien*, Frankfurter Archäologische Schriften 29, Studien zu Münze und Geld in der griechisch- römischen Welt 2, Bonn
FISCHWICK, D., 1984 'Coins as evidence: some phantom temples, *Echos du Monde Classique—Classical Views* 28, s. 263-270
FISCHWICK, D., 1996 "Four Temples in Tarraco", *Journal of Roman Archaeology Supplemenatary Series* 17; s.166-184
FISCHWICK, D.,2004 *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire, Vol.III: Provincial Cult,* Leiden-Boston
FRIED, J., 2011 *The She-Wolf Comes Back: Hypotheses on the Lupa Capitolina in the Middle Ages*, [w:] ALFÖLDI, M., FORMIGLI , E., FRIED, J.,(RED.) *Die Römische Wölfin / The Lupa Romana: Ein Antikes Monument Stuerzt Von Seinem Sockel / An Antique Monument Falls from Her Pedestal*, Stuttgart.
GAEBLER, H., 1929 "Die erste Colonialprägung in Philippi", *Zeitschrift für Numismatik* 39, s. 260-269
GEBHARD, E., 1993 *The Isthmian Games and the Sanctuary of Poseidon in the Early Empire,* [w:] GREGORY, T., (red.) *The Corinthia in the Roman Period, Journal of Roman Archeology, Supplement 8,* s. 78-94
GERSHT, R., 2018 *Statues from the Eastern Circus at Caesarea Maritima, 'Atiqot* 92, s. 141-160
GIL FARRÉS, O., 1946 "La ceca de Colonia Augusta Emerita", *Archivo Español de Aquelogía* 64, s. 209-248
GIL FARRÉS, O., 1951"La ceca de Colonia Caesar Augusta", *Ampurias* 13, s.65-111

GITLER, H., 2005 “A Group of 120 Clay Bullae from Petra with Titles of the City”, *The Numismatic Chronicle* 165, s. 183-192
GITLER, H., BIJOVSKY, G., 2002 “The coins of Pygmalion from Tyre : A chronological sequence from Elagabal to Gallienus”, *Numismatica e antichita classiche* 31, s. 317-324
GOLDHILL, S., 2001 *Being Greek under Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire,* Cambridge
GOODMAN, M., 2005 “Coinage and Identity: The Jewish Evidence” [w:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s. 163-166
GRAF, F., 2015 *Roman Festivals in the Greek East: From the Early Empire to the Middle Byzantine Era,* Cambridge
GRANT, M., 1946. *From Imperium to Auctoritas*, Londyn
GRANT, M., 1950 *Roman Anniversary Issues*, Cambridge
GRANT, M., 1994 *The Antonines*
GRUEN, E., 2013 “Did Ancient Identity depend on Ethnicity? A Preliminary Probe”, *Phoenix* 67.1/2, s.1-22.
HANSEN, I., *The Trojan Connection: Butrint and Rome* [w:] HANSEN, I., HODGES, R., *Roman Butrint: An Assesment s.* 44-61
HARL, K., 1984 “The Coinage Of Neapolis In Samaria , A . D . 244-53*”, Museum Notes (American Numismatic Society)* 29, s. 61-97
HARL, K., 1987 *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East, A.D. 180-275* Berkeley
HARRIS, W., 1989 *Ancient Literacy,* London
HAVERFIELD, F., 1915 *The Romanization of Roman Britain,* Oxford.
HEAD, B., 1879 *Catalogue of the Greek Coins of Macedonia,* Londyn
HENDERSON, J., 2013 *Ancient Glass: An Interdisciplinary Exploration,* Cambridge
HEUCHERT, V. 2005 *The Cronological Development of Roman Provincial Coin Iconography* [w:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s. 29-56
HEYMANN, H., 1963 “Roman Legionary Coins from Phoenicia” *Israel Numismatic Journal* 1 s. 47-51
HILL, G., 1900 *Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia,* Londyn
HILL, G., 1910 *Catalogue of the Greek Coins of Phoenica,* Londyn
HILL, G., 1914 *Catalogue of the Greek Coins of Palestine (Galilee, Samaria and Judea),*Londyn
HILL, G., 1922 *Catalogue of the Greek Coins of Arabia, Mesopotamia and Persia,* Londyn
HINGLEY, R., 2000 *Roman Officers and English Gentleman*, Londyn
HINGLEY, R., 2005 *Globalizing Roman Culture*, Londyn- Nowy Jork
HIRT, A., 2015 *Beyond Greece and Rome: Foundation Myths on Tyrian Coinage in the Third*. [w:] MAC SWEENEY, M., (red.) *Foundation Myths in Ancient Societies: Dialogues and Discourses*, Philadelphia: s. 190–226.
HOLSTEIN, A., MAIRAT, J., 2016 *Roman Provincial Coinage* IX, Londyn- Paryż
HOSKINS-WALBANK, M., 1989A “Marsyas at Corinth”, *American Journal of Numismatics* 1, s. 79-87
HOSKINS-WALBANK, M., 1989B “Pausanias, Octavia and Temple E at Corinth”, *The Annual of the British School at Athens* 84, s. 361-394
HOSKINS-WALBANK, M., 1996 “Evidence for the Imperial Cult in Julio-Claudian Corinth”,
Journal of Roman Archaeology Supplemenatary Series 17; s.201-13,

HOSKINS-WALBANK, M., 1997 "The Foundation and Planning of Early Roman Corinth", *Jorunal of Roman Archaeology* 10, s. 95-130
HOSKINS-WALBANK, M., 2003 "Aspects of Corinthian Coinage in the Late 1st and early 2nd Centuries A.C.", *Corinth* 20, s. 337-349
HOSKINS-WALBANK, M., 2010, *Image and Cult: The Coinage of Roman Corinth,* [w:]FRIESEN, S., SCHOWALTER, D., WALTERS, J., *Corinth in Context: Comparative Studies on Religion and Society,* Leiden- Boston, s. 151-198
HOWGEGO, C. 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, [W:] HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s.1-18
HOWGEGO, C., HEUCHERT, V. AND BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford
HURTADO MULLOR, T., 2013 *Las emisiones monetarias de la Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa,* Walencja
ICKS, M., 2006 *Priesthood and Imperial Power: The Religious Reforms of Heliogabalus 220-222 AD;* [w:] DE BLOIS, L., FUNKE, P., HAHN, J., (red.) *The Impact of Imperial Rome on Religious, Ritual Religious Life in the Roman Empire* 2006, s. 169-179.
ILLIADIS, G., 2019 "Iconography of the Hero Horseman: Evolution and Continuity of the Imagery of the Horse Rider in the plain of Philippi and Drama in Northern Greece", *Revista Santuarios* 5, s. 119-126
JANCZEWSKI, T., 2016 *Aelia Capitolina – Roman Jerusalem and the military camp of the X Legion " Fretensis ",* Łódź
JELLONEK, S., 2017A *Dynastic Propaganda of Caligula-Imperial Patterns and Provincial Answers* [w:] CALTABIANO, M., (red.) *XV International Numismatic Congress: Taormina. Proceedings 1.* Rzym-Messenia *s.* 904-907
JELLONEK, S., 2017B "Legendy na rzymskich monetach kolonialnych w okresie panowania Augusta", *Biuletyn Numizmatyczny* 385, s.1-17
JELLONEK, S., 2018A "Roman Foundation Myths on Colonial Coinage", *Notae Numismaticae- Zapiski Numizmatyczne* 13, s. 101-126
JELLONEK, S., 2018B "Foundation Scene on Coins of Mallus", *Maska* 40, s. 33-44
JOHNSTON, A., 1974 "Review : New Problems for Old : Konrad Kraft on Die-sharing in Asia Minor ", *The Numismatic Chronicle* 14, s. 203-207
JOHNSTON, A., 1982-1983 "Die-sharing in Asia Minor: The view from Sardis", *Israel Numismatic Journal* 6–7, s. 59–78.
JOHNSTON, A., 1995 "Aphrodisias Reconsidered", *The Numismatic Chronicle* 155, s. 43-100.
JOHNSTON , A., 2007 *Greek Imperial Denominations, ca 200-275, A Study of the Roman Provincial Bronze Coinages of Asia Minor,* Londyn
JONES, C., 1996 "The Panhellenion", *Chiron* 26. S. 29-56.
JONES, A., 1971 *The Cities of the Eastern Roman Provinces,* Oxford
JONES HALL, L., 2004 *Roman Berytus. Beirut in Late Antiquity*, Oxford
JOSEPH, J., 2004 *Language and Identity: National, Ethnic, Religious,* New York
JUHASZ, L., 2009 "The reverse types from the local mint of Viminacium. An iconographic analysis", *Numizmatikai Közlöny* 107-108, s. 23-44
JUHASZ, L., 2013 *The Eastern Connections of the Provincial Mint in Viminacium,* [w:] LYKKE, A., *Macht des Geldes- Macht der Bilder: Kolloquium zur Ikonographie auf Münzen im ostmediterranen Raum in hellenistisch- römischer Zeit,* Wiesbaden, s. 183-208
JULLIAN, C., 1929 *Histoire de la Gaule, vol. VI: La Civilisation gallo-romaine: état moral,* Paryż
KADMAN, L., 1956 *The Coins of Aelia Capitolina*, Michigan.

KADMAN, L., 1957 *The Coins of Caesarea Maritima,* Michigan
KADMAN, L., 1961 *The Coins of Akko Ptolemais,* Jerozolima
KAJAVA, M., 2002 "When Did the Isthmian Games Return to the Isthmus?", *Classical Philology* 97.2, s. 168-178
KATSARI, C., 2011 *The Roman monetary system: The eastern provinces from the first to the third century AD,* Cambridge
KATSARI, C., MITCHELL, S., 2008 "The Roman Colonies of Greece and Asia Minor. Questions of State and Civic Identity", *Atheneum* 96 s. 221–249.
KELES, V., 2011 *Parion History from Coins,* [w:] HOLMES, N., *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress. Glasgow 2009.* s. 237-245
KELES, V., OYARCIN, K., YILMAZ, M., 2017 *Colonisation of Parion in Light of Coins,* [w:] CALTABIANO, M., (red.) *XV International Numismatic Congress: Taormina. Proceedings 1.* Rzym-Messenia *s.* 908-913
KEPPIE, L., 1983 *Colonisation and Veterans Settlement in Italy 47–14 BC*, Rzym
KEPPIE, L., 1986 *Legions in the east from Augustus to Trajan* [w:] FREEMAN P., KENNEDY D., (red.) *The Defense of the Roman and Byzantine East*, Bar international series 297 Oxford. s. 411-429.
KEPPIE, L., 1998 *The Making of the Roman Army from Republic to Empire,* Londyn
KINDLER, A., 1978"Akko, A City of Many Names", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 231, s. 51–55.
KINDLER, A., 1980 "Was There A Detachment of the Third Legion Cyrenaica at Neapolis in A.D. 251-253?" *Israel Numismatic Journal* 4 s. 56-58
KINDLER, A., 1982 ''The Status of Cities in the Syro- Palestinian Area as Reflected in Their Coins,'' *Israel Numismatic Journal* 6–7 (1982–83) s. 79-87
KINDLER, A., 1983 *The Coinage of Bostra,* Warminster
KLIMOWSKY, E., 1983 "The origin and meaning of Marsyas in the Greek Imperial Coinage", *Israel Numismatic Journal* 6, s. 88–101.
KLUCZEK, A.,2017 "Faces of Aeneas. Representations on Roman Coins and Medallions", *Studia Ceranea* 6, s. 295-321
KLUCZEK, A., 2019 *Primordia Romana: Mityczna przeszłość Rzymu I pamięć o niej w rzymskich numizmatach zaklęta,* Katowice
KOORTOBOJIAN, M., 2013 *The Divinization of Caesar and Augustus: Precedents, Consequences, Implications* Cambridge.
KOORTOBOJIAN, M., 2020 *Crossing the Pomerium: The Boundaries of Political, Religious, and Military Institutions from Caesar to Constantine,* Princeton- Oxford
KOUKOULI- CHRYSANTAKI, C., 2009 *Colonia Iulia Augusta Philippensis* [w:] BAKIRTZIS C., KOESTER, H., *Philippi at the Time of Paul and his Death,* Eugene 2009, s. 5-36.
KREMYDI, S., 2013 "Mythes et cultes locaux sur les monnaies péloponnésiennes sous les Sévères", *Revue Numismatique* 170, s. 11-28.
KREMYDI-SICILIANOU, S., 1996 *Η Νομισματοκοπία της Ρωμαϊκής Αποικίας του Δίου, Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας* Ateny
KREMYDI-SICILIANOU, S., 2005 '*Belonging' to Rome, 'Remaining' Greek: Roman Macedonia*[w:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s. 95-106
KRZYŻANOWSKA, A., 1959 "Monety Antiochii Pizydyjskiej", *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie* 4, s. 239–280.
KRZYŻANOWSKA, A., 1968 „Les influences réciproques romaines et indigènes manifestées sur les monnaies des colonies romaines de l'Asie Mineure", *Revue Numismatique* 10, s. 286-292
KRZYŻANOWSKA, A., 1970 *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Warszawa

KUBITSCHEK, W., 1898 *Marsyas und Maron in Kremne (Pisidien),* [w:] *Festschrift für Otto Benndorf zu seinem 60 Geburtstage gewidmet von Schülern, Freunden unnd Fachgenossen* s. 198-200
KUBITSCHEK, W., 1902 „Ninica Claudiopolis", *Numismatischen Zeitschrift* 34, s. 1-27
LAFFI, U., 2007 *Le colonizzazione Romana nell'età della repubblica,* [w:] LAFFI, U., *Colonie e municipi nello stato Romano*, Rzym s. 15–35
F.DAUBNER_TOPOI-REIHE.INDD
LENGER, D. S., 2008 "Parion o Filippi? A Proposito di una Discussa Attribuzione", *Annali* (Istituto Italiano di Numismatica) 58, s. 255-260
LEVY, E., 1987 *INDULGENTIAE AUCUSTI MONETA INPETRATA. A Flavian episode* [W:] HUVELIN, H., CHRISTOL, M,, GAUTIER, G., (eds) Mélanges de numismatique offerts à Pierre Bastien Wetteren s. 39-49
LEVI, M., 1980/1981 'Roma Colonia e Commodo Conditor', *Atti, Centro richerche e documentazione sull'antichità classica* 11 s. 315-20
LEVICK, B., 1967 *Roman Colonies in Asia Minor*, Oxford.
LLORENS, M., 1987 *La ceca de Illici,* Walencja
LUCCHELLI, T., 2017 "Una nuova emissione di Commodo ad Alexandria Troas", *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini* 68, s. 55–75.
MACMULLEN, R., 1966 "Provincial Languages in the Roman Empire", *The American Journal of Philology* 87, s.1-17.
MACMULLEN, R., 1968 "Rural Romanization", *Phoenix* 22.4, s.337-341
MACMULLEN, R., 2000 *Romanization in the Time of Augustus* Yale New Heaven Londyn
MAC SWEENEY, M., (red.) *Foundation Myths in Ancient Societies: Dialogues and Discourses*, Filadelfia s. 190–226.
MAGIE, D., 1950 *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ.*Princeton
MANDERS, E., 2012 *Coining Images of Power: Patterns in the Representation of Roman Emperors in Imperial Coinage Ad 193-284,* Leiden- Boston
MARTIN, F., 1992 *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia, Budapeszt- Bonn*
MARTIN, P., 1975 ''Hercules Romanus Conditor'. Ein seltener Aureus des Kaisers Commodus in Karlsruhe und Wien', *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden- Württemberg* 12 ,s. 51-64
MARQUARDT, J., 1886 *Der Privatleben der Römer,* Leipzig
MASCHEK, D., 2018 "Not Census but Deductio: Reconsidering the 'Ara of Domitius Ahenobarbus", *Journal of Roman Studies* 108, s. 1-28
MATTINGLY, H., 1967-1994 *The Roman Imperial Coinage*
MCKENZIE, J., REYES, A., 2013 "The Alexandrian Tychaion: A Pantheon?", *Journal of Roman Archaeology* 26, s. 37-52
MESHORER, Y., 1989 *The Coinage of Aelia Capitolina.* Jerozolima
METCALF, W., 1975 "The Tel Kalak Hoard and Trajan's Arabian Mint" *Museum Notes (American Numismatic Socitey)* 20 s. 39-108
MEYER, E., 1991 "Die Bronzprägung von Laodikeia in Syrien 194-217", *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 37/38 1987/1988, s. 57-92
MILLAR, F., 1984 *State and Subject: The Impact of Monarchy,* [w:] MILLAR, F., SEGAL, E., (red.) *Caesar Augustus: Seven Aspects,* Londyn s. 37-61
MILLAR, F., 1993 *The Roman Near East, 31 BC- AD 337,* Cambridge- Londyn
MILLAR, F., 2002 *Rome, the Greek World and the East, v.1, The Roman Republic and the Augustan Revolution,* North Carolina
MILLAR, F., 2006 *The Greek World, the Jews & the East,* North Carolina

MILLETT, M., 1990A *The Romanization of Britain. An essay in archaeological interpretation*, Cambridge
MILLETT, M., 1990B “Romanization: historical issues and archaeological interpretation”, [w:] BLAGG, T., MILLETT, M., (red.) *The Early Roman Empire in the West,* Oxford, s. 35-41
MITCHELL, S., 1989 *The Siege of Cremna A.D. 278,* [w:] LIGHTFOOT, C., *The Eastern Frontier of the Roman Empire,* s. 311-328
MITCHELL, S., 1995 *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor; V.1 The Celts and the Impact of Roman Rule,* Oxford
MITCHELL, S., 1997 “Iconium and Ninica: Two Double Communities in Roman Asia Minor”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 28.4, s. 409-438
MOMMSEN, T., 1885 *Römische Geschichte Bd. 5*: *Provinzien von Caesar bis Diocletian,* Berlin
MOMMSEN, T., 1968 *The Provinces of the Roman Empire. The European Provinces. Selections from The History of Rome Vol. 5, Book 8.* Chicago
MUÑIZ, E., CORTES, J., LOZANO GOMEZ, F., 2017 *Empire and Religion: Religious Change in Greek Cities under Roman Rule,* Boston- Leiden
NALIMOVA, N., 2019 “Symbolism and Narrative in the Sculptural Decoration of Apollo Smintheus Temple in Troas*”; Quaderni Ticinesi* 48, s. 79-94
NG, D., 2018 *Monuments, Memory, and Status Recognition in Roman Asia Minor,* [w:] GALINSKY, K., *Memory in Ancient Roman and Early Christianity,* Oxford 2018, s. 235-262
NIŻNIK, J., 1985 *Symbole a adaptacja kulturowa,* Warszawa
NOLLÉ, J., 1995 *COLONIA UND SOCIA DER RÖMER: Ein neuer Vorschlag zur Auflösung der Buchstaben 'SR' auf den Münzen von Antiocheia bei Pisidien*, [w:] SCHUBERT, C., BRODERSEN, K., (red.) *Rom und der Griechische Osten. Festschrift H.H. Schmitt zum 65. Geburtstag,* Stuttgart, s. 350-370
NOUWEN, R., 2000 “A Unique Standard Holder with an Inscription from Trier*”, Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst des Trierer Landes und seiner Nachbargebeite* 63, s. 233-243
OKAMURA, L., 1988 “Western Legions in Baalbek, Lebanon: Colonial Coins (A.D. 244-247) of the Philippi”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 37.1, s. 126-128
OSTROWSKI, J., 1990 “Personifications of Rivers as an Element of Roman Political Propaganda”*,Trauvaux du Centre d’Archéologie Méditerranéenne de l’Acedemie Polonaise des Sciences* 30, *Études et Travaux XV* s. 309-316
OSTROWSKI, J., 1991 *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art* Kraków
OSTROWSKI, J., 1999 *Starożytny Rzym. Polityka i sztuka*, Warszawa-Kraków
PAIS, E., 1924 “Serie cronologica delle colonie romane e latine dall’età regia fino all’Impero. Parte I”*, Memorie della Classe di scienze morali, storiche e filologiche V* 17, s. 311-355
PAIS, E., 1925 “Serie cronologica delle colonie romane e latine dall’età regia fino all’Impero. Parte II. Dall’eta di Gracchi a quella di Augusto*”*, *Memorie della Classe di scienze morali, storiche e filologiche VI 1,* s. 345-412
PAOLI, J., 1938 “Marsyas et le Ius Italicum”, *Mélanges d’árchéologie et d’histoire* 55, s. 96-130
PAPAGEORGIADOU-BANI, H., 2004 *The Numismatic Iconography of the roman colonies in Greece: Local Spirit and the expression of Imperial Policy,* Ateny
PAPAGEORGIADOU H., 2012 *Writing and imprinting the history of the Roman world* . [W:] *Words and Coins: From Ancient Greece to Byzantium* S.103-116

PAPAGEORGIADOU, H., 2014 “The numismatic evidence on the Roman harbour of Patrai”, *Tekmeria* 12 (2013-2014), s. 99-120
PAPAZOGLOU, F., 1982 “Le territoire de la colonie de Philippes”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1061.1, s. 89-106
PATRICH, J., 2011 *Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima: Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae,* Leiden- Boston
PAWLAK, M., 2013 *Corinth after 44 BC: Ethnical and Cultural Changes, Electrum* 20, s. 143-162
PIEGDOŃ, M., 2013 “Coloniam Deducere. Colonisation As an Instrument of the Roman Policy of Domination in Italy in the 3Rd and 2Nd Centuries Bc, As Illustrated By Settlements in the Ager Gallicus and Picenum”, *ELECTRUM* 20, s.117-141
PELGROM, J., STEK, T., 2015 *Roman Republican Colonization: New Perspectives from Archaeology And Ancient History,* Amsterdam
PICARD, O., 1991 “Images des Dieux sur les Monnaies Grecques*”, Mélanges de l'École francaise de Rome. Antiquite* 103, s. 223-233
PICK, B., 1898 *Die antike Münzen von Dacien und Moesien, Berlin*
PILHOFER, P.,1995 *Philippi: Die erste christliche Gemeinde Europas* Band I
PILHOFER, P., 2000 *Philippi, Katalog der Inschriften von Philippi,* Band II
POLLARD, N., 2000 *Soldiers, Cities and Civilians in Roman Syria ,* University of Michigan
PRICE, M., TRELL, B., 1977 *Coins and their Cities: Architecture on the Ancienct Coins of Greece, Rome and Palesitne,* Londyn
ROYMANS, N., DERKS, T. 2009 *The role of Power and Tradition: Ethnic Constructs in Antiquity*, Amsterdam Archeological Studies 13
PULLAN, R., 1887 *The Sminthium. Antiquities of Ionia*, IV, London 1887
REBUFFET, F., 1997 *Les enseignes sur les monnaies d'Asie Mineure des origines à Sévère Alexandre* Ateny
REID, J., 1913 *The Municipalities of the Roman Empire* Cambridge
RISSANEN, M., 2014 “The Lupa Romana in the Roman Provinces *“, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65, 2. S. 335-360
RIZAKIS, A., 1995 *Le grec face au latin. Le paysage linguistique dans la péninsule balkanique sous l'empire,* [in:] SOLIN, H., SALOMIES, O., LIERTZ, H., (red.) *Acta colloquii epigraphici latini: Helsinki 3-6 Sept. 1991,* s. 373-391
RIZAKIS, A., 1998 *Achaïe II: La Citté de Patras : Épigraphie et Histoire, Maletemata* 25, Ateny
RIZAKIS, A., 2006 *Le territoire de la colonie romaine de Philippes: ses limites au nord-ouest,* [w:] GONZALES, A., GUILLAUMIN, J., (red.) *Libri Coloniarum Colonisation Et Colonies Dans Le Monde Romain,* Paryż, 123-130.
RIZAKIS, A.,2009 *La colonie romaine de Patras dans le cadre de la colonisation augustéenne,* [w:] CARRANDO, E., BENVENUTI, A., (red.) *Patrasso colonia di Augusto e le transformazioni culturali, politiche ed economiche della provincia di Acaia agli inizi dell'età imperiale romana, Patrai, 23-24 mars 2006,* Ateny, s. 17-38
RIZAKIS, A.,2017 *Le paysage culturel de la colonie romaine de Philippes en Macédoine : cosmopolitisme religieux et différentiation sociale* [w:] MUÑIZ, E., CORTES, J., LOZANO GOMEZ, F., 2017 *Empire and Religion: Religious Change in Greek Cities under Roman Rule,* Boston- Leiden, s. 177-212
RIPOLLES, P., 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces: Spain,* [w:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s.79-93

RIZAKIS, A., LEPENIOTI, C., 2010 *Roman Peloponnesse III: Society , Economy And Culture Under The Roman Empire,* Maletemata, Ateny.
ROSS, S. K., 2001 *Roman Edessa: Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire. 114-242 CE*. London and New York
ROSTOVZEFF, M. 1942 "Vexillium and Victory"; *The Journal of Roman Studies* Vol. 32. 1-2. S. 92-106
ROUVIER, J., 1896-1903. *Numismatique des villes de la Phénicie (extraits de la Revue numismatique, du Journal asiatique, de la Revue des Études grecques, du Journal international d'archéologie numismatique)*
SAJKOWSKI, R., 2001 *Divus Augustus Pater,* Olsztyn
SALMON, E., 1969 *Roman Colonization under the Republic,* Londyn
SANDBERG, L., 2019 "The Coinage of Flavia Neapolis under Philip I- the Roman Connection", *Israel Numismatic Research* 14, s. 141-152
SAPIR, E., 1978 *Kultura, język, osobowość.* Warszawa
SARTRE, M., 1997 *Wschód rzymski: prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e. - 235 r. n.e.),* Wrocław
SARTRE, M., 2001 „Les colonies romaines dans le monde grec. Essai de synthése", *Electrum* 5, s. 112-119
SAWAYA, Z., 2009 *Histoire de Bérytos et Héliopolis d'après leurs monnaies (Ier siècle av. J.- C.– IIIe siècle apr. J.- C.)*. Bejrut
SCOTT, K., 1925 "The Identification of Augustus with Romulus-Quirinus", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 56, s. 82-105
SHERWIN- WHITE, A., 1973 *The Roman Citizenship, 2nd Edition,* Oxford
SMALL, J., 1982 *Cacus and Marsyas in Etrusco-Roman Legend,* Princeton
SLAVAZZI, F., 2007 *Uso dei modelli e recupero del passato nei programmi scultorei ufficiali di età antonina in Asia Minore,* [w:] s. CORDOVARA, O., GALLI, M., *Arte e Memoria Culturale nell'etá della Seconda Sofistica,* Catania s.123-137
SPAWFORTH, A., WALKER, S., 1985 "The World of the Panhellenion, I: Athens and Eleusis," *Journal of Roman Studies* 75, S.78-104
SPAWFORTH, A., WALKER, S., 1986" The World oft he Panhellenion, II: Three Dorian Cities," *Journal of Roman Studies* 76. S. 88-105
SPAWFORTH, A., 1996 *Roman Corinth: The Formation of Colonial Elite,* [w:] RIZAKIS, A., (red.) *Roman Onomastic in the Greek East: Social and Political Aspects. Proceedings of the Inernational Colloquium on Roman Onomastics, Athens, 7–9 September 1993*, Ateny, s. 168-182
SPIJKERMAN, A., 1978 *The coins of the Decapolis and Provincia Arabia* Jerozolima
SPOERRI BUTCHER, M., 2006 *Roman Provincial Coinage*, vol.VII.*1 Gordian I- Gordian III (Asia)* Londyn- Paryż
STARR, C., 1979 *Naval Activity in Greek Imperial Issues*, [w:] STARR, C., FERRILL, A., KELLY, T., (red.) *Essays on Ancient History: A Selection of Articles and Reviews* Leiden. S. 278-285
STOLL, O., 2009 *Kentaur und Tyche – Symbole Städtischer Identität? Resaina, Singara und Ihre Legionsgarnisonen im Spiegel Städtischer Münzprägungen* [w:] BLÖMER, M., FACELLA, M., WINTER, E., *Lokale Identität im Römischen Nahen Osten*, *Oriens et Occidens* 18, s. 249-326
STROBEL K. 2009 *The Galatians in the Roman Empire: historical tradition and ethnic identity in Hellenistic and Roman Asia Minor* [w:] ROYMANS, N., DERKS, T. (red.). *The role of Power and Tradition: Ethnic Constructs in Antiquity*, Amsterdam Archeological Studies 13, s. 167–188.

SWEETMAN, R., 2011 *Roman Colonies in the First Century of their Foundation*
SYME, R., 1988 “Rome and the nations”, [w:] BIRLEY, E., (red.) *R. Syme, Roman Papers IV*, Oxford s. 62–93
TANZER, H., 1939 *The Common People of Pompeii: A Study of Grafitti,* Baltimore
TEKIN, O., 2001 “River- Gods in Cilicia in the Light of Numismatic Evidence”, *Varia Anatolica 13,* s. 519-551
TOURATSOGLOU, I., 2010 *Coin production and coin circulation in the Roman Peloponnese,* [w:] RIZAKIS, A., LEPENIOTY, C., (red.)*Roman Peloponnesse III: Society , Economy And Culture Under The Roman Empire,* Maletemata, Ateny. s., 235-252
VARNER, E., 2004 *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture,* Leiden- Boston
VERAPOULIDOU, R., 2012 *The Tyrian Purple, a "royal" dye,* [w:] ADAM-VELENI, P., STEFANI, E., *Greek and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads,* Saloniki, s. 103-106
VERHOEFF, E., 2013 *Philippi: How Christianity Began in Europe; The Epistle to the Philippians and the Excavations in Philippi;* Londyn-New Delhi-Nowy Jork-Sydney.
VEYNE, P., 1961 “Le Marsyas “Colonial” et l'Indépendence des Cités”, *Revue Philologique* 35, s. 87-98
VILLARONGA, L., 1977 “La amonedación de Tarraco y su aspecto metrológico", *Quaderni Ticinesi* 6, s. 139-156
VON AULOCK, H. 1976 *Münzen und Städte Lykaoniens* Tybinga
VON DOMASZEWSKI, A. 1885 *Die Fahnen im römischen Heere. Abhandlungen Archäologisch- Epigraphischen Seminares*, Wiedeñ, 5, Reprinted in: Aufsätze zur Römischen Fleeresgeschichte, 1972
WALKER, S., CAMERON, A., 1989 *The Greek Renaissance in the Roman Empire: Papers from the Tenth British Museum Classical Colloqium* 55. London
WALLACE- HADRILL, A., 1986 “Image and Authority in the Coinage of Augustus”, *The Journal of Roman Studies* 76, s. 66-87
WATKINS, T., 1983 “Coloniae and Ius Italicum in the Early Empire”, *The Classical Journal* 78.4, s. 319-336
WEBSTER, J., 2001 “Creolizing Roman Provinces”, *American Journal of Archaeology* 105.2, s.209-225
WEBSTER, O., 2018 *Identity, Religion and Empire: the Civic Coins of Roman Phoenicia*, *PhD Thesis,* University of Nottingham
WEISS, P., 2005 *The Cities and their Money* [W:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s.57-68
WEKSLER-BDOLAH, S., 2019 *Aelia Capitolina- Jerusalem in the Roman Period: In Light of Archaeological Research,* Leiden-Boston
WILLIAMSON, G., 2005 *Aspects of Identity,* [w:] HOWGEGO, C., HEUCHERT, V., BURNETT, A. (red.) 2005 *Coinage and Identity in the Roman Provinces*. Oxford s.20-27
WINNEFELD, H. 1914 ‘Zur Geschichte des Syrischen Heliopolis”, *Rheinisches Museum für Philologie*, *Neue Folge* 69, s. 139-159
WISEMAN, J., 1979 „Corinth and Rome: 228 BC- AD 267” *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 7.1. s. 438-548
WOYTEK, B., 2011 “The Coinage of Apamea Myrlea under Trajan and the Problem of Duo Communities in the Roman Empire”, *The Numisatic Chronicle* 171, s. 121-132
WROTH, W., 1899 *Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria,* Londyn

WOOLF, G., 1994 *Becoming Roman, Staying Greek: Culture Identity and the Civilizing Process in the Roman East,* [w:] *Proceedings of the Cambridge Philological Society 40,* s. 117-143
WOOLF, G., 2014 " Romanization 2.0 and its Alternatives", *Archeological Dialogues* 21.1, s.45-50
YEO, C., 1959 "The Founding and Function of Roman Colonies", *The Classic World* 52.4, s: 104-107; 129-130
ZANKER, P., 1999 *August i potęga obrazów*, Poznań
ZIEGLER, R., 1978 Antiochia, Laodicea und Sidon in der Politik der Severe" *Chiron* 8 s. 493-514
ZIEGLER, R., 1992 'Wann wurde Mallos zur römischen Kolonie?' [w:] Studien zum Antiken II. Asia Minor Studien 8. Bonn: Universität Münster, s.181-183.
ŽEKOV, G., HRISTOVA, N., 2004 *The local coinage of Moesia Superior: Viminacium,* Belgrad

Wykaz tablic:

Tablica 1.

1. Emerita, AE 26, za RPC I 11
2. Emerita, AE 21, za RPC I 16
3. Emerita, AE 34, za RPC I 21
4. Emerita, AE 24, za RPC I 47
5. Colonia Patricia, AE 34, za RPC I 128
6. Acci, AE 29, za RPC I 135
7. Acci, AE 21, za RPC I 145
8. Cartago Nova, AE 20, za RPC I 174
9. Ilici, AE 19, za RPC I 189
10. Iici, AE 21, za RPC I 192
11. Tarraco, AE 34, za RPC I 219
12. Cezaraugusta, AE 29, za RPC I 304
13. Cezaraugusta, AE 32, za RPC I 319
14. Cezaraugusta, AE 33, za RPC I 345
15. Cezaraugusta, AE 29, za RPC I 362
16. Nemausus, AE 27, za RPC I 524

Tablica 2.

1. Viminacium, AE 23, za RPC VII.2 2288 tymcz.
2. Deultum, AE 23, za RPC VII.2 48472 tymcz.
3. Deultum, AE 23, za RPC VII. 2 48878 tymcz.
4. Deultum, AE 23, za RPC VII.2 48849 tymcz.
5. Deultum, AE 24, za RPC VII.2 48308 tymcz.
6. Deultum, AE 23, za RPC VII.2 48469 tymcz.
7. Deultum, AE 23, za RPC VII.2 71355 tymcz.
8. Deultum, AE 23, za RPC VII.2 48905 tymcz.
9. Deultum, AE 18, za RPC VII.2 48483 tymcz.
10. Deultum, AE 23, za RPC VIII 48538 tymcz.
11. Deultum, AE 23, za RPC VIII 48548 tymcz.
12. Deultum, AE 18. za RPC VIII 48582 tymcz.
13. Kartagina, AE 23, za RPC I 755
14. Pia Paterna, ołowiowy brąz 28, za RPC I 769
15. Zilil, AE 32, za RPC I 866B
16. Knossos, AE 13, za RPC I 1009

Tablica 3.

1. Korynt, AE 20, za RPC I 1153
2. Korynt, AE 20, za RPC I 1180
3. Korynt, AE 20, za RPC I 1202
4. Korynt, mosiądz 30, za RPC II 101
5. Korynt, ołowiany brąz, za RPC II 107
6. Korynt, AE 19, za RPC II 160
7. Korynt, AE 19, za RPC II 168
8. Korynt, AE 19, za RPC II 177a
9. Korynt, AE 19, za RPC II 185
10. Korynt, AE 23, za RPC III 190
11. Korynt, AE 21, za RPC III 240
12. Korynt, AE 26, za RPC IV.1 5097 tymcz.

13. Korynt, AE 26, za RPC IV.1 5103 tymcz.
14. Korynt, AE 23, za RPC IV.1 5152 tymcz.
15. Korynt, AE 26, za RPC IV.1 7890 tymcz.
16. Korynt, AE 27, za RPC IV.1 7892 tymcz.

Tablica 4.

1. Patras, AE 20, za RPC I 1252
2. Patras, miedź 20, za RPC I 1255
3. Patras, AE 24, za RPC I 1257
4. Patras, AE 24, za RPC I 1264
5. Patras, AE 21, za RPC I 1277
6. Patras, AE 34, za RPC II 219 awers
7. Patras, AE 34, za RPC II 219 rewers
8. Patras, AE 26, za RPC II 220
9. Patras, AE 26, za RPC IV.1 4623 tymcz.
10. Patras, AE 27, za RPC IV.1 5235 tymcz.
11. Patras, AE 27, za RPC IV.1 11695 tymcz.
12. Dyme, AE 20, za RPC I 1283
13. Butrynt, AE 18, za RPC I 1380
14. Butrynt, AE 22, za RPC I 1381
15. Butrynt, AE 20, za RPC I 1399
16. Butrynt, AE 23, za RPC I 1399a

Tablica 5.

1. Dium, AE 18, za RPC I 1507B
2. Kassandrea, AE 15, za RPC I 1511, awers
3. Kassandrea, AE 23, za RPC VIII 67882 tymcz.
4. Pella, AE 24, za RPC VIII 68747 tymcz.
5. Pella, AE 24, za RPC VIII 68751 tymcz.
6. Filippi, ołowiany brąz 26, za RPC I 1650
7. Filippi, miedź 18, za RPC I 1651 awers
8. Filippi, miedź 18, za RPC I 1651 rewers
9. Filippi, miedź 26, za RPC I 1653
10. Filippi/ Parium/ Antiochia ? RPC I 1656
11. Filippi, AE 24, za RPC IV.1 4259 tymcz.
12. Filippi, AE 25, Amandry R1, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=362020* [dostęp 12.06.2020]
13. Filippi, AE 24, Amandry R6, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=357929* [dostęp 12.06.2020]
14. Filippi, AE 20, Amandry 2015: 504 n.1, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=379807* [dostęp 12.06.2020]
15. Tesalonika, AE 26, za RPC IX 141
16. Tesalonika, AE 30, za RPC IX 142

Tablica 6.

1. Apamea, AE 15, za RPC I 2003
2. Apamea, AE 15, za RPC I 2009
3. Apamea, AE 21, za RPC III 1031
4. Apamea, AE 30, za RPC III 1032
5. Apamea, AE 26, za RPC IV.1 4732 tymcz.
6. Synopa, miedź 17, za RPC I 2129

7. Synopa, AE 27, za RPC I 2138
8. Synopa, AE 21, za RPC II 723A
9. Lampsakos, ołowiany brąz, za RPC I 2268
10. Parium, AE 23, za RPC I 2261
11. Parium, AE 23, za RPC I 2263
12. Parium, AE 32, za RPC IV.2 2373 tymcz.
13. Parium, AE 32, za RPC IV.2 11256 tymcz.
14. Parium, AE 32, za RPC IV.2 11263 tymcz.
15. Parium, AE 22, SNG Von Aulock 1331, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=231398* [dostęp 12.06.2020], awers
16. Parium, AE 27, SNG France 1533, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=341297* [dostęp 12.06.2020]

Tablica 7.

1. Antiochia Pizydyjska, AE 27, za RPC I 3529
2. Antiochia Pizydyjska, AE 20, za RPC I 3530
3. Antiochia Pizydyjska, brąz 25, za RPC II 1603
4. Antiochia Pizydyjska, miedź 22, za RPC II 1605
5. Antiochia Pizydyjska, AE 29, za RPC IV.3 10161 tymcz.
6. Antiochia Pizydyjska, AE 20, za RPC IV.3 3971tymcz.
7. Antiochia Pizydyjska, AE 26, RPC IV.3 7329 tymcz.
8. Antiochia Pizydyjska, AE 19, za RPC IV.3 7339 tymcz.
9. Antiochia Pizydyjska, AE 33, za RPC VI 6578 tymcz.
10. Antiochia Pizydyjska, AE 27,za RPC VI 6584 tymcz.
11. Antiochia Pizydyjska, AE 34, za RPC VII.2 3337 tymcz.
12. Antiochia Pizydyjska, AE 27, za RPC VII.2 3500 tymcz.
13. Antiochia Pizydyjska, AE 34, za RPC VII.2 3504 tymcz.
14. Antiochia Pizydyjska, AE 34, za RPC VII.2 6330 tymcz.
15. Antiochia Pizydyjska, AE 34, za RPC VIII 3490 tymcz.
16. Antiochia Pizydyjska, AE 23, za RPC IX 1286

Tablica 8.

1. Lystra, AE 25, za RPC I 3539
2. Lystra, AE 17, za RPC IV.3 7265 tymcz.
3. Lystra, AE 28, za RPC IV.3 7268 tymcz.
4. Ikonium, AE 24, za RPC II 1609
5. Ikonium, brąz 19, za RPC II 1610
6. Ikonium, AE 15, za RPC IV.3 4842 tymcz.
7. Ikonium, AE 34, za RPC VII.2 2208 tymcz.
8. Ikonium, AE 34, za RPC VII.2 2496 tymcz.
9. Ikonium, AE 34, za RPC VII.2 6226 tymcz.
10. Ikonium, AE 17, za RPC VII.2 6589 tymcz.
11. Ikonium, AE 34, za RPC VII.2 68308 tymcz.
12. Ikonium, AE 34, za RPC VII.2 68317 tymcz.
13. Kremna, AE 33, za RPC III 2805
14. Kremna, AE 25, za RPC III 2806
15. Kremna, AE 19, za RPC III 2807
16. Kremna, AE 13, za RPC III 2808

Tablica 9.

1. Komama, AE 27, za RPC IV.3 7323 tymcz.
2. Olbasa, AE 26, za RPC IV.3 7679 tymcz.
3. Parlais, AE 26, za RPC IV.3 7695 tymcz.
4. Germa, AE 29, za RPC IV.3 5690 tymcz.
5. Germa, AE 29, za RPC IV.3 5857 tymcz.
6. Aleksandria Troas, AE 17, za RPC IV.2 9187 tymcz.
7. Aleksandria Troas, AE 24, za RPC IV.2 154 tymcz.
8. Aleksandria Troas, AE 25, za RPC IV.2 22 tymcz.
9. Aleksandria Troas, AE 24, za RPC IV.2 167 tymcz.
10. Aleksandria Troas, AE 26, za RPC IV.2 11778 tymcz.
11. Aleksandria Troas, AE 24, za RPC IV.2 3172 tymcz.
12. Aleksandria Troas, AE 25, za RPC IV.2 9699 tymcz.
13. Aleksandria Troas, AE 22, za RPC IX 439
14. Aleksandria Troas, AE 22, za RPC IX 465
15. Aleksandria, Troas, AE 25, za RPC VI 4065 tymcz.
16. Aleksandria Troas, AE 20, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=105657* [dostęp 13.06.2020]

Tablica 10.

1. Ninica, AE 29, za RPC III 3218
2. Ninica, AE 20, za RPC III 3225
3. Ninica, AE 23, za RPC IV.3 9554
4. Ninica, AE 41, za RPC IV.3 11762 tymcz., awers
5. Ninica, AE 41, za RPC IV.3 11762 tymcz., rewers
6. Ninica, AE 28, za RPC VI 6910 tymcz.
7. Mallus, AE 42, za RPC VI 7157 tymcz.
8. Mallus, AE 32, za RPC VII.2 2469 tymcz.
9. Mallus, AE 31, za RPC IX 1436
10. Mallus, AE 37, za RPC IX 1433
11. Mallus, AE 29, RPC IX 1440
12. Antiochia nad Orontesem, AE 33, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=220523* [dostęp 13.06.2020]
13. Berytus, AE 23, za RPC I 4540
14. Berytus, AE17, za RPC I 4541
15. Berytus, AE 19, za RPC III 3835
16. Berytus, AE 25, za RPC III 3841

Tablica 11.

1. Berytus, AE 30, za RPC III 3840
2. Berytus. AE 25, za RPC III 3848
3. Berytus, AE 25, Sawaya 98, za *https://cngcoins.com/Photos.AM/4-T3GN2/4-T3UHO.jpg* [dostęp 14.06.2020]
4. Berytus, AE 28, Sawaya 92, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=361377#* [dostęp 14.06.2020]
5. Berytus, AE 25, Sawaya 97, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=289805* [dostęp 14.06.2020]
6. Berytus, AE 25, Sawaya 102, *za https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=270962* [dostęp 14.06.2020]
7. Berytus, AE 18, za RPC VII.2 6551 tymcz.

8. Berytus, AE 28, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=364433#* [dostęp 13.06.2020]
9. Heliopolis, AE 20, Sawaya 7, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=290458* [dostęp 14.06.2020]
10. Heliopolis, AE 25, Sawaya 5, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=126094*[dostęp 14.06.2020]
11. Heliopolis, AE 24, Sawaya 1, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=118502#* [dostęp 14.06.2020]
12. Heliopolis, AE 28, za RPC VIII 6492 tymcz.
13. Heliopolis, AE 22, za RPC VIII 6466 tymcz.
14. Heliopolis, AE 29, za RPC VIII 6472 tymcz.
15. Heliopolis, AE 29, za RPC VIII 6476 tymcz.
16. Heliopolis, AE 29, za RPC VIII 6507 tymcz.

Tablica 12.

1. Heliopolis, AE 27, Sawaya 58, za https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=345676# [dostęp 16.06.2020]
2. Sydon, AE 28, BMC 271, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=347508#* [dostęp 16.06.2020]
3. Sydon, AE 28, BMC 236, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=304975*[dostęp 16.06.2020]
4. Sydon, AE 25, BMC 229, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=196831*[dostęp 16.06.2020]
5. Sydon, AE 30, Rouvier 1508, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=111847*[dostęp 16.06.2020]
6. Sydon, AE 31, BMC 280, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=192645*[dostęp 16.06.2020]
7. Sydon, AE 26, Rouvier 1542, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=91144*[dostęp 16.06.2020]
8. Sydon, AE 30, BMC 255, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=231610*[dostęp 16.06.2020]
9. Sydon, AE 30, Rouvier 1550, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=127190*[dostęp 16.06.2020]
10. Tyr, AE 28, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=108803*[dostęp 17.06.2020]
11. Tyr, AE 27, Rouvier 2304, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=289818*[dostęp 17.06.2020]
12. Tyr, AE 27, BMC 369, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=267400#*[dostęp 17.06.2020]
13. Tyr, AE 29, Rouvier 2350, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=231620*[dostęp 17.06.2020]
14. Tyr, AE 27, Rouvier 2377, za *https://cngcoins.com/Photos.AM/4-EN694/4-EO5KA.jpg*[dostęp 17.06.2020]
15. Tyr, AE 25, Rouvier 2411, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=222877*[dostęp 17.06.2020]
16. Tyr, AE 27, Rouvier 2406, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=128622*[dostęp 17.06.2020]

Tablica 13

1. Tyr, AE 29, za RPC VII.2 70015 tymcz.
2. Tyr, AE 29, za RPC VII.2 6532 tymcz.
3. Tyr, AE 31, za RPC VII.2 6553 tymcz.

4. Tyr, AE 30, za RPC VIII 6505 tymcz.
5. Tyr, AE 30, za RPC VIII 6540 tymcz.
6. Tyr, AE 30, za RPC VIII 26725 tymcz.
7. Tyr, AE 30, za RPC VIII 6503 tymcz.
8. Tyr, AE 30, za RPC VIII 58995 tymcz.
9. Tyr, AE 32, za RPC VIII 6482 tymcz.
10. Tyr, AE 28, za RPC IX 1986
11. Laodicea Nadmorska, AE 30, Meyer 95, za *https://www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_laodiceaAdMare_Meyer_95.jpg*[dostęp 18.06.2020]
12. Laodicea Nadmorska, AE 31, Meshorer 149, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=231590*[dostęp 18.06.2020]
13. Ptolemais, AE 25, za RPC I 4749
14. Ptolemais, AE 21, za RPC III 3911
15. Ptolemais, AE 29, za RPC VIII 6547 tymcz.
16. Ptolemais, AE 29, za RPC VIII 26665 tymcz.

Tablica 14

1. Cezarea Nadmorska, AE 30, za RPC II 2300
2. Cezarea Nadmorska, AE 31, za RPC III 3954
3. Cezarea Nadmorska, AE 33, za RPC VIII 2140 tymcz.
4. Cezarea Nadmorska, AE 27, za RPC IX 2054
5. Neapolis, AE 28, za RPC VIII 2359 tymcz.
6. Neapolis, AE 28, za RPC VIII 2312 tymcz.
7. Neapolis, AE28, za RPC VIII 2204 tymcz.
8. Neapolis, AE 26, za RPC IX 2169
9. Sebaste, AE 27, Rosenberger 20, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=167097*[dostęp 18.06.2020]
10. Sebaste, AE 22, Rosenberger 36, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=20747*[dostęp 18.06.2020]
11. Aelia Kapitolina, AE 23, za RPC III 3964
12. Aelia Kapitolina, AE 17, za RPC III 3965
13. Aelia Kapitolina, AE 25, Meshorer Aelia 85, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=270444*[dostęp 18.06.2020]
14. Aelia Kapitolina, AE 27, za RPC IX 2179
15. Bostra, AE 30, Spijkerman 51, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=274258*[dostęp 18.06.2020]
16. Bostra, AE 29, za RPC VIII 2072 tymcz.

Tablica 15.

1. Bostra, AE 26, za RPC IX 2212
2. Petra, AE 20, Spijkerman 55, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=250897#*[dostęp 18.06.2020]
3. Petra, AE 25, Spijkerman 56, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=219715*[dostęp 18.06.2020]
4. Damaszek, AE 29, za RPC VIII 26784 tymcz.
5. Damaszek, AE 30, za RPC VIII 69783 tymcz.
6. Damaszek, AE 30, za RPC VIII 26775 tymcz.
7. Damaszek, AE 30, za RPC VIII 26800 tymcz.
8. Damaszek, AE 30, za RPC VIII 26782 tymcz.

9. Damaszek, AE 25, za RPC IX 1949
10. Filipopolis, AE 29, za RPC VIII 2279 tymcz.
11. Emesa, AE 24, BMC 17, za h*ttps://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=19403*7[dostęp 18.06.2020]
12. Emesa, AE 20, BMC 21, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=125054*[dostęp 18.06.2020]
13. Emesa, AE 31, za RPC IX 1926
14. Singara, AE 20, za RPC VII.2 2107 tymcz.
15. Singara, AE 17, za RPC VII.2 2070 tymcz.
16. Nisibis, AE 19, za RPC VII.2 72543 tymcz.

Tablica 16.

1. Carrhae, AE 25,BMC 4, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=258601*[dostęp 18.06.2020]
2. Carrhae, AE 29, za RPC VII.2 3438
3. Edessa, AE 29, za RPC VII.2 2892
4. Rezaina, AE 26, za RPC IX 1564
5. Rezaina, AE 26, za RPC IX 1576
6. Rezaina, AE 16, za RPC IX 1601
7. Tyana, AE 27, SNG Von Aulock, za *https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=286248*[dostęp 18.06.2020]
8. Princeps Felix?, AE 20, za RPC I 4083
9. Nieznana kolonia, AE 20, za RPC I 5412

Tablice:

Wszystkie tablice, przedstawiają rewersy monet i pochodzą ze strony projektu Roman Provincial Coinage : https://rpc.ashmus.ox.ac.uk, jeśli nie zaznaczono inaczej.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 1: 1-4 Emerita; 5 Colonia Patricia; 6-7 Acci; 8 Kartago Nova; 9-10 Ilici; 11-Tarraco; 12-15 Cezaraugusta; 16 Nemausus

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 2: 1 Viminacium; 2-12 Deultum; 13 Kartagina; 14 Pia Paterna; 15 Zilil; 16 Knossos

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 3: 1-16 Korynt

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 4: 1-11 Patras; 12 Dyme; 13-16 Butrynt

1 2 3 4

5 6 7 8

9 10 11 12

13 14 15 16

Tablica 5: 1 Dium; 2-3 Kassandrea; 4-5 Pella; 6-9; 11-14 Filippi 10 Filippi/Parium/Antiochia?;; 15-16 Tesalonika

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 6: 1-5 Apamea; 6-8 Synopa; 9 Lampsakos; 10-16- Parium

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 7:1-16 Antiochia Pizydyjska

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 8: 1-3 Lystra; 4-12 Ikonium; 13-16 Kremna

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 9:1- Komama; 2-Olbasa; 3-Parlais; 4-5 Germa; 6-16 Aleksandria Troadzka;

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 10: 1-6 Ninica; 7-11 Mallus; 12-Antiochia nad Orontesem; 13-16 Berytus

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 11: 1-8 Berytus; 9-16 Heliopolis;

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 12: 1- Heliopolis; 2-9 Sydon; 10-16 Tyr;

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 13: 1-10 Tyr; 11-12 Laodicea Nadmorska; 13-16 Ptolemais;

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 14: 1-4 Cezarea Nadmorska;; 5-8 Neapolis; 9-10 Sebaste; 11-14 Aelia Kapitolina; 15-16 Bostra

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Tablica 15: 1 Bostra; 2-3 Petra; 4-9 Damaszek; 11-13 Emesa; 14-15 Singara; 16- Nisibis

1

2

3

4

5

6

7

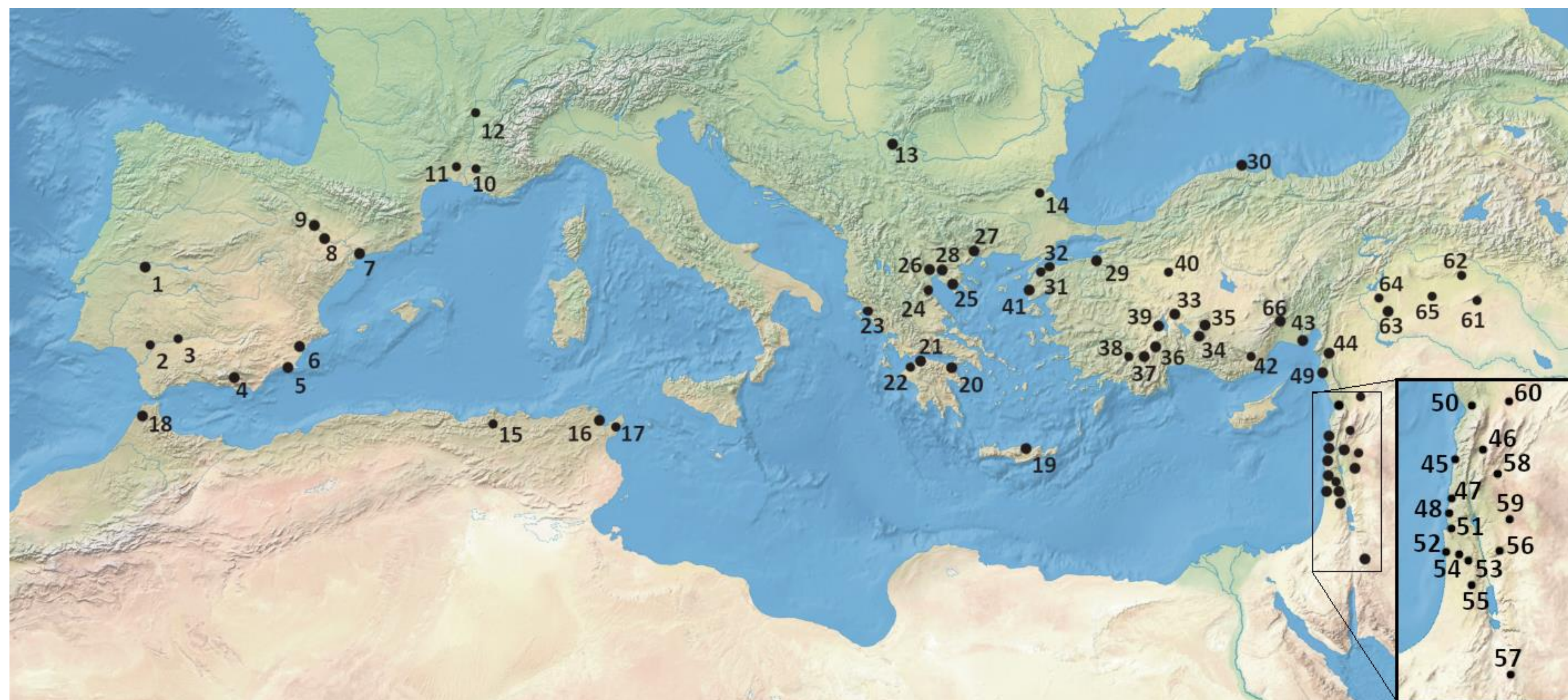

8

9

Tablica 16: 1-2 Carrhae; 3- Edessa; 4-6 Rezaina; 7 Tyana; 8 Princeps Felix?; 9 Nieznana kolonia

Mapa 1: 1 Emerita; 2 Romula;3 Colonia Patricia; 4 Acci; 5 Kartago Nova; 6 Ilici; 7 Tarraco; 8 Lepida- Celsa; 9 Cezaraugusta; 10 Cabellio; 11 Nemausus; 12 Vienne;13 Viminacium; 14 Deutum; 15 Cirta Nova; 16 Kartagina; 17 Pia Paterna; 18 Zilil; 19 Knossos; 20 Korynt; 21 Patras; 22 Dyme; 23 Butrynt; 24 Dium; 25 Kassandrea; 26 Pella; 27 Filippi; 28 Tesalonika;29 Apamea; 30 Synopa; 31 Lampsakos; 32 Parium; 33 Antiochia Pizydyjska; 34 Lystra; 35 Ikonium; 36 Kremna; 37 Komama; 38 Olbasa; 39 Parlais; 40 Germa; 41 Aleksandria Troadzka; 42 Ninica; 43 Mallus; 44 Antiochia nad Orontesem; 45 Berytus; 46 Heliopolis; 47 Sydon; 48 Tyr; 49 Laodicea Nadmorska; 50 Arka Cezarea; 51 Ptolemais; 52 Cezarea Nadmorska; 53 Neapolis; 54 Sebaste; 55 Aelia Kapitolina; 56 Bostra; 57 Petra; 58 Damaszek; 59 Filipopolis; 60 Emesa; 61 Singara; 62 Nisibis; 63 Carrhae; 64 Edessa; 65 Rezaina; 66 Tyana